104 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 104

ГОСПОЂА БОВАРИ

РОМАН

ГУСТАВА ФЛОБЕРА

С ФРАНЦУСКОГ ПРЕВЕО

ДУШАН Л. ЂОКИЋ

104 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 104

ГОСПОЂА БОВАРИ

РОМАН

ГУСТАВА ФЛОБЕРА

С ФРАНЦУСКОГ ПРЕВЕО

ДУШАН Л. ЂОКИЋ

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У НОВОЈ ШТАМПАРИЈИ — „ДАВИДОВИЋ“

1906.

ГУСТАВ ФЛОБЕР

Густав Флобер родио се у Руану 12. децембра 1821., а умро у Кроасеу (Доња-Сена) 8. маја 1880. године. Као син Ахила Клеофа Флобера, који је постао главни хирург руанске болнице, Густав Флобер био је четврто од шесторо деце у породици, од којих је само троје остало у животу: најстарије, Ахил, четврто, Густав, и једна девојчица, Каролина. Гимназију је учио у своме месту рођења, и у њој се одликовао једино својом великом наклоношћу према историји; по свршеној матури отпутова у Париз и уписа се у правни факултет. Али доста тешка болест примора га убрзо да се врати у Руан. Он је, у осталом, једва чекао прилику да напусти школовање, које је отпочео једино по изричној жељи очевој и које му је било веома одвратно. Од тога времена сваки рад који није имао везе с књижевношћу изгледао му је као неко унижење; читао је много; писао је још више, али ништа није довршавао. У посмртној збирци написа разне садржине прикупљени су неки од ових фрагментарних покушаја између његове осамнаесте и двадесете године, поједини већ доста карактеристични, ако не по основи, која остаје романтична, а оно обликом, који је необично јасан и збијен; тако на пример, одломак романтичне аутобиографије с натписом *Новембар*. Први је штампан одломак по датуму *Песма смрти* (1838); други, *Смар* (стара ми-

стерија, стоји у рукопису), датиран идуће године, важан је у неколико по томе, што се у њему налази основна мисао и као нацрт за чувено *Искушење светога Антонија*, које је јадни Флобер непрестано преиначавао све до 1874., када је тек изашло као књига, и ако је од њега још 1857. године штампано три четвртине у *Уметнику*.

Међутим, очева смрт, која га је опростила строгог надзора и донела му доста знатно наслеђе, допусти Флоберу да се остави сваког другог рада који му није био у вољи. Од тада се сав предаде књижевности. Најпре се настани у околини Руана, у Кроасеу, с породицом, а за тим отпутова у Бретању с Максимом ди Каном, из које донесе грађу за књигу утисака, која ће после његове смрти изићи под именом *На пољу и по обалама.* Повратком у Кроасе *Смар* постаје у машти Флоберовој *Искушење светог Антонија*, од кога је израдио нацрт у широким потезима. Године 1849. поново отпутова с ди Каном, али овога пута у Грчку, Сирију, Египат итд., одакле је мислио дати нову књигу утисака, од које би написан само почетак *(На обали Ганга);* али ту је бар Флобер прикупио описе предела, који ће му касније требати. По повратку с пута поново се настани у Кроасе 1851. Ту опет узе у рад *Икушење светог Антонија*, које без прекида изради преко половине, и које на једанпут остави ради обраде једног сасвим противног предмета: то је *Госпођа Бовари*, роман из савременог живота, штампан у *Париском Прегледу* 1857., оптужен због повреде јавног морала и ослобођен после знамените одбране адвоката Сенара.

С *Госпођом Бовари* изишао је Флобер на глас. Књига је изазвала огромну буру и у штампи и у публици; Сент-Бев је узе у заштиту својим смелим и одлучним ауторитетом. У њој су видели полазну тачку нове уметности, отворено реалистичне, која је решена да све разуме и да све каже; боље упућена,

критика је нашла доцније у овом роману, привидно тако одсечном, још доста и доста веза с романтизмом који се клонио паду. Мислио би човек да ће овако велики успех упутити Флобера којим му правцем ваља ићи. Тако није било. Готово у исто време кад је *Госпођа Бовари* излазила у *Парискотм Прегледу*, доносио је *Уметник* у одломцима *Искушење светога Антонија*.

Године 1858. Флобер отпутова у Тунис, обиђе место на коме је била Картагена, и четири године доцније даде дело *Саламбо*, чудесну реконституцију једне цивилизације по готову без историје, и у којој човек не може да се надиви бар јасној и хладној лепоти стила, дивљој узвишености епизоде, ритмичном току радње. *Саламбо* није ни издалеко изазвала онакво одушевљење као *Госпођа Бовари*. И сâм Сент-Бев устао је против у неколико сумњивог поступка једног романсијера, који више свега воли тачност, и који је из целе историје изабрао цивилизацију која је највише давала маха претпоставкама. Флобер одговори. Препирка је била дуга; она није од оних које се коначно решавају у овом или оном смислу; али је бар Флоберова искреност у току ње остала ван сваке сумње. Са *Сентименталним Васпитањем (романом једног младог човека)* Флобер као да се за часак, године 1869., вратио жанру који му је донео тако брзу и тако заслужену славу, кад се појавила *Госпођа Бовари*. *Искушење светог Антонија*, штампано 1874., било је, на против, враћање роману описном и ретроспективне маште. Исте године огледа се Флобер и у драми, с једним комадом из савременог живота, *Кандидатом*, који би представљан у Водвиљу и пропаде. То му није био први драмски покушај. Раније беше написао лирски комад *Цветни Замак*, који му ни један позоришни управитељ не хтеде примити, и који је штампан у његовим посмртним делима.

Године 1877. изишле су *Три Приче*, у маниру неодређеном, охолом и мало хладном, као *Саламбо*. Смрт га је задесила у тренутку, када је радио последње главе новог дела: *Бувар и Пекуше*, које је делимично штампано после његове смрти у *Политичком и Књижевном Прегледу* и издато као књига године 1881.

Пред крај свога живота Флобер беше, на жалост, утрòшио сву своју имовину, да подмири породичне потребе. Жил Фери, који је тада био министар просвете, даде му одмах место у Мазареновој библиотеци (1879.).

Посмртна дела овог великог романсијера садрже: *Писма Жоржу Санду* (1884.); *На пољу и по обалама*, где се поред осталога налази и једна студија о Раблеу; *Предговор последњим песмама* и *Писмо руанском општинском одбору*, поводом општинског непристанка да се подигне јаван споменик у славу Луја Бује; *Кандидата* и *Цветни Замак*, који су штампани у *Модерном Животу* (1885.); на послетку, огромну *Преписку*.

Године 1890. подигла је руанска општина споменик у славу Густава Флобера; али Кроасе, где је он умро и чији је лепи парк запљускивала Сена, уништен је и претворен у једну индустријску насеобину.

Д.

ГОСПОЂА БОВАРИ

ПРВИ ДЕО

I

Били смо у учионици[1], кад уђе директор, а за њим један *нови* у варошком оделу и момак с великим штпоником у рукама. Они који су спавали пробудише се, и сваки се диже као изненађен усред рада.

Директор нам даде знак да седнемо, па онда, окренувши се разредном надзорнику:

— Господине Роже, рече му нижим гласом: ево вам једног ученика кога вам препоручујем: он сад улази у пети разред. Ако буде добро учио и буде доброг владања, прећи ће *међу старије*, међу које спада по својим годинама.

Нови, који је био остао у углу, за вратима, тако да се једва видео, био је дечко са села, од својих петнаест година, и виши растом од нас свију. Имао је косу равно на челу одсечену, као сеоски певац,

[1] Соба у којој ђаци у гимназијама уче своје лекције и раде задатке. Пр.

и изглед мирног и врло збуњеног дечка. И ако није био широк у раменима, његова блуза од зелене чохе с црним дугметима морала га је стезати под пазухом; а под разрезом на зарукављу видео се црвен зглавак навикнут да је го. Његови листови у плавим чарапама излазили су из неких жућкастих панталона, врло затегнутих упртама. На ногама је имао тешке ципеле, рђаво очишћене, оковане клинцима.

Отпоче слишавање. Он је напрегнуто слушао, пажљиво као у цркви проповед, не смејући ни ноге да прекрсти, ни да се налакти; и у два часа, кад звоно зазвони, надзорник мораде да га опомене да с нама заједно изиђе из клупе и стане у ред.

Наш је обичај био да улазећи у разред побацамо своје качкете на земљу, да нам руке после остану слободне; требало је још с прага завитлати их под клупу, тако да ударе о зид и дигну што више прашине; тако је то била *мода*.

Али, било да није спазио шта смо ми урадили, било да није смео то и са̂м да уради, молитва је била очитана, а *нови* је још једнако држао своју качкету у крилу. То бејаше једна од оних капа „мешовитог стила“, у којима се налазе састојци калпака, пољске чапаске, крутог шешира, кожне качкете и спаваће капе, једном речи једна од оних јадних ствари без имена, чија је нема ружноћа дубоко изразита као лице у глупака. Јајаста и проширена китовим костима, она се почињала с три кружна ваљка; за тим су се наизменце низала, подвојена црвеном врпцом, ромбична парчад од кадиве и зечје коже; за тим је долазила нека врста кесе, коју је завршавао један многоугао, постављен дебелом хартијом и извезен у наоколо неком заплетеном шаром, с којега је, на дугом и сувише танком гајтану, висила малена попречница од златне жице, место ројтице. Качкета је била нова; заклон од коже се сијао.

углачана челика, док је по зидовима висило многобројно кућно посуђе, на коме се неједнако блисташе светао пламен са огњишта, с првим зрацима сунца који су продирали кроз прозоре.

Шарл се попе на први спрат, да види болесника. Он га нађе у постељи: овај се знојио под покривачима, а памучну капу беше бацио далеко од себе. То беше омален пун човек од педесет година, бела лица, плавих очију, ћелава чела и с обоцима у ушима. Поред њега је, на једној столици, стојало велико стакло с ракијом, из кога је с времена на време наливао у чашу, да се поткрепи; али чим виде лекара, његово се раздражење стиша, и, место да псује, што је већ дванаест часова чинио, он стаде бôно јечати.

Прелом кости беше прост, без икаквих компликација. Шарл не би смео пожелети лакши случај. И опомињући се како се његови професори понашају крај постеље повређених, он охрабри болесника разним благим речима, том хируршком љубазношћу, која је као зејтин којим се маже операторски нож. Да би начинили дашчице, послаше у шупу по летве. Шарл изабра једну, исече је на комаде и углача срчом, док је слушкиња цепала чаршаве, да прави завоје, а госпођица се Ема спремала да шије јастучиће. Како јој је дуго требало док је нашла кутију с прибором за шивење, отац је узе грдити; она не одговори ништа; али је, у шивењу, бола прсте, које је затим приносила устима и сисала.

Шарла изненади белина њених ноката. Они беху сјајни, однеговани, чистији но украси од слонове кости из Ђепа, и обрезани у облику бадема. Међутим, рука јој није била лепа, није можда била довољно бела, и била је мало сува у зглавковима; после, била је сувише дугачка и без благих кривина на облинама. Што је у ње било лепо, то су очи; и ако су биле смеђе, чиниле су се црне због

трепавица, и њен поглед био је отворен, невин и смео.

Кад је превијање било готово, сâм г. Руо позва лекара, *да се мало заложи*, пре но што оде.

Шарл сиђе у трпезарију у партеру. Ту је било постављено за двоје, са сребрним чашама, на малом столу пред једном великом постељом с небом, покривеним катуном са шарама које су представљале Турке. Осећаше се мирис перунике и влажног рубља, који је долазио из високог растовог ормана према прозору. На земљи, по угловима, беху поређани исправљени џакови с пшеницом. То беше пшеница која није могла стати у оближњи амбар, у који се пело преко три камена степена. Као украс собе висила је о клину, на средини зида чија се зелена боја скида под утицајем шалитре, једна Минервина глава, насликана црном кредом, у позлаћену оквиру, испод које је готским писменима било написано: „Своме драгом оцу“.

У први мах говорило се о болеснику, затим о времену, о великој хладноћи, о вуцима који су крстарили по пољу, ноћу. Госпођици Руо није било ни мало пријатно на селу, нарочито сад, кад је готово сама морала да води сву бригу о мајуру. Како је трпезарија била хладна, она је за време јела дрхтала, што је у неколико откривало њене меснате усне, које је обично гризла кад је ћутала.

Њен врат дизаше се из оковратника белог, посувраћеног. Њену косу, чија два црна разделка изгледаху као једноставни — толико беху глатки, делила је средином главе танка пруга, која се лако угибала према кривини лобање; и, не заклањајући само крај од увета, она се састављаше позади у повелику пунђу, таласаста на слепим очима, што наш сеоски лекар опази први пут у своме животу. Образи јој беху румени. Између два дугмета на струку носила је, као човек, коштане наочари.

Кад се Шарл, пошто је отишао горе да каже збогом чича Руу, врати у трпезарију, пре но што ће отићи, он је затече како стоји; чело наслонила на прозор, па гледа у башту где ветар беше пообарао притке од пасуља. Она се окрете.

— Да не тражите шта? упита.

— Мој корбач, молим вас, одговори он.

И он стаде тражити на постељи, иза врата, под столицама; корбач беше пао на земљу, између џакова и зида. Госпођица Ема спази га; она се наже над џакове са пшеницом. Шарл, из учтивости, прискочи, па како је и са̂м пружио руку у истој намери, осети како му се груди дотакоше леђа младе девојке, која беше сагнута под њим. Она се исправи сва црвена и погледа га преко рамена, пружајући му његов корбач.

Место да дође у Берто после три дана, као што је обећао, он дође одмах сутра дан; затим је долазио редовно два пута недељно, не рачунајући неочекиване походе које је чинио с времена на време, као случајно.

Све је, у осталом ишло добро; оздрављење је текло правилно; и кад чича Руо, после четрдесет и шест дана, покуша ићи са̂м по кући, господина Бовари почеше сматрати као човека веома способна. Чича Руо говораше да га не би боље излечили ни први лекари из Иветоа, па ни из Руана.

Шарл, међутим, и не покушаваше да се упита зашто му је мило да дође у Берто. Да је на то помислио, без сумње би своју ревност приписао озбиљности случаја, или можда користи којој се отуда надаше. А да ли су баш из тих узрока његове походе на мајуру чиниле красан изузетак међу јадним занимањима у његову животу? У те дане устајао је рано, одлазио у галопу, мамузао коња, затим је силазио, да обрише ноге о траву, навлачио своје црне рукавице пре но што уђе. Волео је да дође

у ово двориште, да осети на плећима вратнице које су се отварале; волео је петла који је кукурекао на зиду, и момке који су му излазили у сусрет. Волео је амбар и штале; волео је чича Руа који би ударио руком о његову руку, називајући га својим спасиоцем; волео је малу дрвену обућу госпођице Еме на опраним циглама у кујни; њене високе потпетице чиниле су је већом, и, кад је ишла пред њим, дрвени ђонови, подижући се брзо, лупкали су с тупим јеком о њену кожну обућу.

Она га је увек испраћала до првог басамака на перону. Ако му још нису били извели коња, остајала је ту. Пошто су једно другом реч рекли збогом, нису више говорили; ветар се играо ситном косом на њену потиљку, или је клатио на њеним бедрима узице њене кецеље, које су се лепршале као барјачићи. Једнога дана, када беше ојужило, низ кору од дрвећа у дворишту цедила се вода, а снег се по крововима топио. Ема беше на прагу; она оде по сунцобран, и отвори га. Сунцобран, чија се свила преливала и кроз који је продирало сунце, обасјаваше покретним одблесцима белу кожу њена лица. Она се насмеши на благу топлоту коју осети, и чу се како вода, кап по кап, пада на разапету свилу.

У прво време Шарлова одлажења у Берто, госпођа Бовари је редовно питала за болесника, па је, шта више, у књизи коју је водила по правилима двогубог књиговодства, изабрала била за господина Руо и лепо чисту страну. Али кад чу да он има кћер, она поче распитивати, и дознаде, да је госпођица Руо, васпитана у манастиру, код Урсулина, добила, како се то каже, *лепо образовање*, да је према томе знала играње, географију, цртање, умела да везе и да свира у клавир. То је било превршило сваку меру!

— Зато ли је он, говораше у себи, тако блажен кад иде тамо, и облачи нов прсник, а не боји се да га похаба на киши? Ах! та жена! та жена!...

И она је омрзну, по нагону. Најпре поче правити алузије на њу. Шарл их није разумео. Затим је узгред додавала по коју примедбу, преко којих је он прелазио, бојећи се буре; најзад удари у отворене прекоре, на које он није знао шта да одговори. — Откуда иде то да иде и даље у Берто, кад је г. Руо оздравио и кад ти људи још нису били платили? Ах! то је зато што тамо има *једна личност*, неко који уме да разговара, једна везиља, једно духовито створење. То ли је оно што он воли: требају муварошке госпођице! И она настављаше:

— Ћи чича Руа, варошка госпођица! Таман! Деда им је био чобанин, а имају једнога рођака који у мало није дошао под суд због нанесене повреде у једној свађи. Не помаже јој ништа што се толико кинђури и недељом показује у цркви у свиленој хаљини, као каква графица. У осталом, зна се, да би јадни чича, да му прошле године није било репице, тешко могао да одговори својим обавезама!

Мира ради, Шарл престаде ићи у Берто. Он се, на наваљивање своје Хелојзе, с руком на њену молитвенику закле да неће више тамо ићи, и то учини после много плача и пољубаца, у силном изливу љубави. И он се повинова; али одважност његове жеље узбуни се против његова ропског понашања, и, из неког простодушног лицемерства, он дође до закључка, да је то што не сме да је види за њега као неко право да је воли. После, удовица беше сува; имала је велике зубе; носила је преко целе године малу црну мараму, чији јој крај падаше међу плећке; њен коштани струк беше утегнут у хаљине уске као канија, сувише кратке, испод којих су јој се видели чланци, и узице од широке обуће које су се укрштале на сивим чарапама.

Мати Шарлова походила их је с времена на време; али, после неколико дана, снаха као да је и њу наоштрила; и тада, као два ножа, обе почеше да га боду својим примедбама и својим прекорима. Не ваља што толико једе! Зашто нудити чашом свакога ко дође? Какво је то тврдоглавство не хтети носити фланел!

Једног лепог дана, почетком пролећа, бележник из Енгувила, код кога је била на чувању имовина удовице Дибик, навезе се на море и понесе са собом сав новац који му је био поверен. Хелојза је, истина, имала још, поред једног удела у лађи који цењен на шест хиљада динара, и своју кућу у улици Сен-Франсоа; али, од све те имовине о којој се толико причало, Шарл не беше добио ништа, сем нешто мало намештаја и неколико прња. Потребно је било извести ову ствар начисто. И тако испаде, да је кућа у Дјепу до темеља расточена хипотекама; колико је имала код бележника то је са̂м Бог знао, а удео у лађи не изнесе више од хиљаду талира. Честита госпођа лагала је дакле! У својој раздражености, г. Бовари отац, сломивши једну столицу о под, стаде кривити своју жену да је унесрећила њихова сина, упрегнувши га с таквом једном мрцином, чија опрема није била ништа боља од коже. Они дођоше у Тот. Настадоше објашњавања. Било је непријатних призора. Хелојза, плачући, паде у наручја своме мужу, и стаде га преклињати да је брани од својих родитеља. Шарл се хтеде заузети за њу. Ови се наљутише и одоше.

Али *удар беше нанесен.* Осам дана после тога, баш кад је простирала рубље у дворишту, њој удари крв на уста; и сутра дан, док јој је Шарл био окренут леђима спуштајући завесу на прозору, она рече: „Ах! Боже!“ уздахну и онесвесну. Била је мртва! Како се зачудише! Кад је на гробљу све било свршено, Шарл се врати кући. Доле не нађе никога;

он се попе на први спрат, у собу, спази њену хаљину која је још висила пред постељом, и наслонивши се на сто оста тако до мрака, утонуо у тужне мисли. Она га је волела, најзад.

III

Једно јутро чича Руо дође и донесе Шарлу награду за своју излечену ногу: седамдесет и пет динара у двединарима, и једну ћурку. Он беше чуо за његову несрећу, и узе га тешити колико је могао.

— Знам ја шта је то! говораше, ударајући га руком по рамену; и ја сам био као ви! Кад сам изгубио моју јадну покојну, ја сам ишао по пољу и волео да будем сâм; паднем под какво дрво, плачем, призивам Бога, говорим му којекакве будалаштине; желео сам да сам као кртице, које сам виђао у грању и којима су црви гмизали по трбуху; у кратко, мртав. И кад помислим да су други људи, у том тренутку, поред својих добрих женица и пригрлили их, очајно сам ударао својим штапом по земљи; био сам као луд; нисам јео; нећете ми веровати, и сама помисао да одем у кавану била ми је одвратна. И полако, дан за даном, пролеће за зимом, јесен за летом, а бол је пролазио поступно, мало по мало; и нестаде га, оде, ублажи се хоћу рећи, јер вам у срцу увек остане нешто, као неки, да кажем... терет, ту на грудима! Али кад је то судбина свију нас, не треба се подати, и хтети умрети зато што је други неко умро. Треба да се растресете, господине Бовари; проћи ће то! Обиђите нас који пут; знате ли да моја кћи мисли овда онда на вас; каже, да сте је заборавили. Скоро ће, ето, пролеће; водићемо вас у лов на зечеве, да се мало разонодите.

Шарл послуша његов савет. Он опет оде у Берто, и нађе све као што је било дан пре тога,

то јест пет месеца раније. Крушке беху цветале, а чича Руо, сад на ногама, ишао је тамо амо, што је чинило мајур живљим.

Сматрајући да му је дужност показати се према лекару што предусретљивији, због његове жалости, он га замоли да не скида капу, говораше му тихим гласом, као да је болестан, па се чак, тобоже, и наљути, што нису за њега спремили неко мало лакше јело но остало, као на пример крем, или печене крушке. Он стаде причати неке измишљотине. Шарл се и нехотице узе смејати; али се на једанпут сети своје жене, и уозбиљи се. Кад донеше каву, на жену није више мислио.

На њу је све мање мислио, што се више навикавао да живи сâм. Ново задовољство независности учинило је у скоро да самоћу лакше подноси. Сад је могао јести кад је хтео, долазити не дајући никоме рачуна, и, кад је јако уморан, пружити се колико је дуг у својој постељи. Он се поче дакле чувати, неговати, и примати утехе које су му давали. С друге стране, смрт женина била му је од приличне користи у његову занату, јер се читавих месец дана говорило: „Јадан млад човек! Каква несрећа!“ Његово се име беше рашчуло, број његових пацијената беше порастао; а, после, могао је ићи у Берто кад је хтео. Гајио је неку наду без циља, осећао неку неодређену срећу; четкајући своје залиске пред огледалом, налазио је да му је лице пријатније.

Једнога дана дође у Берто око три часа; сви беху у пољу; он уђе у кујну, али у први мах не спази Ему; капци беху затворени. Кроз њихове пукотине пружало је сунце по поду дугучке уске пруге, које су се преламале на угловима намештаја, трепериле по тавану. Муве, на столу, пеле су се уз чаше које беху употребљене, и зујале су, давећи се у заосталој јабуковачи. Дневна светлост проди-

рала је кроз камин, осветљавала је чађ на металу, те изгледаше као кадива, и плавичасто је бојила хладан пепео. Између прозора и огњишта Ема је шила; мараме није имала, те су јој се на голим раменима виделе ситне грашке зноја.

По сеоском обичају, она му предложи да што попију. Он одби, она навали, и најзад му, смејући се, понуди да попије с њом чашицу ликера. Она извади из ормана боцу с кирасоом, узе две чашице, напуни једну до врха, у другу нали свега неколико капи и, пошто се с њим куцнула, принесе је устима. Како је чаша била готово празна, она се завали да је испије, и, забачене главе, ушиљених усана, опружена врата, стаде се смејати што ништа не осећа, док јој је врх језика, пролазећи између лепих белих зуба, у малим гутљајима лизао дно чаше.

Она поново седе и узе свој рад, белу памучну чарапу коју је крпила; радила је оборене главе; није говорила ништа, Шарл исто тако. Испод врата је пирио ветар и наносио на под мало прашине; Шарл је гледао у ту прашину, и чуо само како му нешто у глави бије и како, у даљини, какоће нека кокошка, која беше снела у дворишту. Ема је, с времена на време, хладила образе, притискујући их длановима својих руку, које је потом расхлађивала на гвозденој јабуци великог преклада.

Она се тужаше да од почетка пролећа осећа несвестицу; поче говорити о манастиру, Шарл о својој школи; језик им се одреши. Попеше се у њену собу. Она му показа своје старе нотне књиге, књижице које је добила у награду, и венце од растова лишћа који су лежали у доњем делу ормана. Причала му је још о својој мајци, о гробљу, па шта више показа у башти и алеју, с које је првога петка свакога месеца брала цвеће и носила га на мајчин гроб. Али се њихов баштован ни мало није разумевао у цвећу; тако им је рђава послуга! Врло

би радо, ма то било и само преко зиме, живела у вароши, и ако је село можда још досадније лети, јер су дуги лепи дани. И према томе шта је говорила глас јој је био јасан, оштар, или би, на једанпут уморан, мењао тонове, који су се свршавали готово шапатом, кад је говорила сама за себе. Сад је била весела, и њене безазлене очи биле су отворене; а одмах затим трепавице би јој се у пола затвориле, поглед би добио израз пун чаме, мисао би почела блудети.

У вече, враћајући се кући, Шарл понови, једну по једну, реченице које она беше рекла, покушавајући да их се сети, да им допуни смисао, да у неколико представи себи живот којим је она живела, у време док је још не познаваше. Али никако је не могаше видети у мислима друкчије, но што је видео први пут, или онакву какву је мало пре оставио. Затим се упита: каква би била кад би се удала, и за кога? Вај! Чича Руо беше врло богат, а она!... тако лепа! Али Емин му је лик непрестано излазио пред очи, и нешто монотоно, као зујање зујала, брујало му је у ушима: „Како би било да се ожениш нешто! Како би било да се ожениш!“ Те ноћи није могао заспати, грло га беше стегло, жеднео је; устаде да се напије воде, и отвори прозор: небом се осуле звезде, топао ветар дува, а у даљини се чује лавеж паса. Он окрете главу у правцу Бертоа.

Рачунајући да га на крају краја то ништа не стаје, Шарл се реши да је запроси, кад му се укаже прилика; али, кад год би се прилика указала, од страха да неће наћи прикладне речи, није смео ни уста отворити.

Чича Руо не би имао ништа против, да га ко курталише његове кћери, од које није имао никакве користи у кући. Он је у души извињаваше, налазећи да је сувише паметна за пољски посао, занат

Богом проклет, пошто нема милионара да се њиме бави. Добри старац не само да није на овом послу ништа текао, него је на њему сваке године губио; он се, истина, одлично разумевао у пазару, уживајући у лукавствима тога заната, али је зато за праву земљорадњу, са унутрашњом управом над имањем, био мање способан но ико. Он није радо вадио руке из џепова, а није штедео потрошити ни за шта, што се тиче живота, него је хтео да добро једе, да се добро греје, да добро спава. Волео је јаку јабуковачу, сочан бут и пажљиво справљену каву с ракијом. Јео је у кујни, са̂м, поред ватре, на малом столу који му је доношен потпуно постављен, као у позоришту.

Кад, дакле, примети да су Шарлу образи увек црвени у присуству његове кћери, што је значило да ће му је ово дана запросити, он унапред промисли добро о целој ствари. Шарл му се, истина, чинио мало *млакоња*, и није био зет каквога би он желео; али су говорили за њега да је човек миран, чуваран, врло учен, и без сумње неће се много погађати око мираза. И како је чича Руо морао ускоро продати двадесет и два јутра *своје земље*, како је много дуговао зидару, много сарачу, и како је ваљало оправљати муљачу:

— Ако ми је заиште, рече он у себи, даћу му је.

О свето-аранђелском вашару Шарл беше дошао да проведе три дана у Бертоу. Последњи дан беше протекао као и претходни, са одлагањем од часа на час. Чича Руо га испрати; ишли су путем кроз једну долину; још мало па да се растану; сад је било време. Шарл оћута до ивице ограде, и најзад, кад је прођоше:

— Газда Руо, промрља; хтео бих нешто да вам кажем.

Они застадоше. Шарл је ћутао.

— Но, кажите ми шта хоћете! Зар ја не знам све? рече чича Руо, смејући се тихо.

— Чича Руо ... чича Руо ... промуца Шарл.

— Ја пристајем драге воље, настави чича Руо. И ако ми је дете без сумње истог мишљења, опет треба да је упитам. Идите ви само, а ја одох натраг кући. Ако и она пристаје, разумејте ме добро, не треба да се враћате, због света; а после, то би је сувише узбудило. Него да не бисте били као на угљевљу, ја ћу, у знак да она пристаје, гурнути прозорски капак, тако да удари о зид; моћи ћете га видети одостраг, ако се нагнете преко ограде.

И он се удали.

Шарл привеза коња за једно дрво. Потом отрча на путању и чекаше. Прође по часа; он затим изброја деветнаест минута на своме часовнику. На једанпут чу се неки удар о зид; капак се беше отворио, кука на њему још се љуљаше.

Сутра дан, још у девет часова, био је на мајуру. Ема порумене кад он уђе, усиљавајући се да се насмеши, да сачува своје држање. Чича Руо пољуби свога будућег зета. Разговор о новчаним питањима оставише за доцније; у осталом, имали су за то довољно времена, пошто свадба, из пристојности, није могла бити док не прође Шарлова жалост, то јест не пре пролећа идуће године.

Зима прође у томе очекивању. Госпођица Руо била је у послу око своје спреме. Један део те спреме поручен је у Руану; кошуље и ноћне капе шила је она сама, по најновијим цртежима које је узајмила. Приликом Шарлових похода на мајур разговарало се о припремама за свадбу; мислило се о томе, у коме ће одељењу бити ручак; сневало се о великом броју јела која ће требати и шта ће се претходно изнети на сто.

Ема је, напротив, желела да се венча у поноћ, при буктињама; али чича Руо није могао да разуме

овакву мисао. И тако би свадба, на коју дођоше четрдесет и три особе, на којој се остаде за столом шеснаест часова, и која се настави сутра дан и по мало још неколико дана.

IV

Сватови дођоше рано, у колима, двоколицама с једним коњем, пољским колима на два точка, старим фијакерима без коша, отвореним лаким колима с кожним завесама, а млади људи из најближих села у товарним колима, у којима су стојали у реду, придржавајући се за ступце да не падну; они су ишли у касу, и добро су се тресли. Било их је који су дошли с десет миља даљине, из Годервила, из Нормапвила и Капија. Обе породице беху позвале све своје сроднике, измириле су се с пријатељима с којима су биле у завади, писале познаницима на које су одавно биле заборавиле.

С времена на време зачује се пуцање бича иза ограде; вратнице се убрзо отварају, и улазе нека кола. Дојуре до првог басамака на перону, ту се нагло зауставе и оставе госте, који силазе са свих страна, трљају колена и тегле се. Жене, у капама, имале су хаљине варошкога кроја, златне ланце од часовника, огртаче с крајевима прекрштеним у појасу, или шарене марамице које су на леђима биле прикачене чиодама, и које су им остављале врат позади слободан. Дечаци, обучени као и њихови родитељи, нису чисто умели да се нађу у своме новоме оделу (многи су шта више тога дана обули чизме први пут у своме животу), а поред њих стојало је и ћутало, у својој белој хаљини од првог причешћа, која је за ову прилику подужена, по неко одрасло девојче од четрнаест или шеснаест година, без сумње њихова рођака или њихова старија сестра, црвена лица, усплахирена, масне косе

од црвене масти, и пуна страха да не испрља своје рукавице. Како није било довољно коњушара, да испрегну сва кола, господа загрнуше рукаве, па се сама дадоше на посао. Према своме различном друштвеном положају, они су имали на себи фракове, реденготе, вестоне, фракове-вестоне; — фракове, који су уживали уважење читаве породице, и који су извлачени из ормана само кад је каква свечаност; реденготе, с великим пешевима који су се лепршали на ветру, с ваљкастим јакама, са џеповима широким као вреће; вестоне од дебеле чохе, који су обично ишли уз какву качкету, опточену бакром на бранику; фракове-вестоне, врло кратке, који су имали два дугмета на леђима, зближена као два ока, и чији су скутови били пресечени као једним ударцем, као да их је секира пресекла. Неки опет (али ови ће зацело ручати на дну стола) имали су на себи празничне блузе, то јест блузе с јаком која је падала на рамена, с леђима која су била ситно убрана, и са струком који је врло ниско стезао пришивен појас.

Кошуље на грудима беху испупчене као оклопи! Свако ти се то ошишао, те му се уши одбиле од главе; сви су се обријали; неки, шта више, који су још пре зоре били устали, те нису добро видели да се обрију, имали су дугачке белеге под носем, или дуж вилица засеке на покожици, широке као талири од три динара, па је ветар на путу изазвао мала запаљења на тим засекама и белегама, што је руменим печатима прошарало сва ова пуна бела и весела лица.

Како је општина била на по миље од мајура, сватови одоше у њу пешке, па се исто тако и вратише, после свршене церемоније у цркви. Спровод, у почетку једноставан као једна једина шарена трака, која се таласаше у пољу уском стазом што је вијугала кроз зелено жито, убрзо се развуче и подели на

разне гомилице које су заостајале у разговору. Напред је ишао свирач са својом виолином, чија глава беше окићена тракама, затим су долазили млада и младожења, па родбина, па пријатељи, како је који стигао, а деца су остала била позади и уживала да чупају цвеће из овса, или да се играју, а да их нико не гледа. Емина хаљина, сувише дугачка, вукла се по мало доњим крајем; Ема је с времена на време застајала, да је подигне, и тада је својим прстима у рукавицама пажљиво скидала с ње бодљикаву траву и ситне прашнике од чичака, док је Шарл, слободних руку, чекаше да буде готова. Чича Руо, с новим цилиндром на глави и у фраку чији су му рукави покривали руке до ноката, водио је под руку стару госпођу Бовари. А г. Бовари, отац Шарлов, презирући сав овај свет, беше дошао обично одевен, у реденготу војничкога кроја, с једним редом дугмета, и удварао се једној младој плавој сељанци кавански изразима и понашањем. Ова се клањала, црвенела, није знала шта да одговори. Остали сватови разговарали су о својим пословима, или су гуркали један другога и унапред се подстицали на веселост; а чим се обрати пажња, могло се чути непрестано како шкрипи виолина свирачева, који је једнако свирао кроз поље. Кад би свирач приметио да су сватови далеко заостали, и он би застао, да мало одахне, и дуго би мазао гудало калофонијом, да жице боље шкрипе; затим би наставио пут, спуштајући и подижући врат своје виолине, да не изгуби такт. На звук инструмента мале су птице још из далека одлетале.

Сто беше постављен под шупом за кола. На њему су биле четири говеђе печенице, шест пилећих умокаца, печена телетина, три јагњећа черека, и, на средини, лепо печено прасе, окружено са четири кобасице с киселњаком. На угловима је стојала ракија, у стаклетима. На боцама с благом ја-

буковачом избијала је густа пена око запушача, а све чаше унапред беху наливене вином до врха. Велике чиније жутога крема, који би сâм од себе затреперио при најмањем потресу стола, носиле су на својој глаткој површини почетна писмена младенаца, у врло ситним шарама. За торте и колаче с бадемом беше позват један колачар из Ивотоа. Како је тек био отпочео рад у овом крају, он употреби сву своју вештину, и, по ручку, сâм собом донесе једну пирамиду, која је изазвала опште дивљење. Основица јој, пре свега, беше четвороугао од плавога картона, који је представљао храм с портицима, са стубовима и малим киповима од гипса свуда у наоколо, у нишама пуним звезда од позлаћене хартије; затим је на другом спрату била кула од савојскога колача, окружена малим бедемима од анђелике, бадема, сува грожђа и кришака од поморанџе; и најзад се, на горњој платформи (она је представљала зелену ливаду на којој је било стенâ с језерима од стакла и лађâ од лешникове љуске) видео један мали Амор, који се љуљао на љуљашци од чоколаде, чији су се стубови завршавали с два природна пупољка од руже, место кугала на врху.

Јело се до у вече. Кад би се сувише заморили седењем, гости су устајали, шетали по дворишту или у шупи гађали новац на запушачу, па се враћали за сто. Неки, при крају, заспаше и захркаше. Али кад дође кава, сви оживеше; узеше певати, огледати снагу, носити терете, покушавати да подигну кола на рамена, говорити раскалашне пошалице, љубити жене. У вече, при поласку, доброназобљени коњи с тешком су муком улазили у рукунице; бацали су се, пропињали, штранге су се кидале, и њихови су сопственици псовали, или су се смејали; и целе ноћи, при месечини, по путовима у околини, јурила су кола у највећем трку, одскачући на олуцима, прескачући преко гомиле

шљунка, ударајући о стране пута, а жене су се нагињале кроз врата, да дочепају дизгине.

Они који беху остали у Бертоу пили су целе ноћи у кујни. Деца беху поспала под клупама.

Млада беше замолила оца, да је поштеде од уобичајених пошалица. Међутим, један рибарски трговац, њихов сродник (који чак беше донео као свадбени поклон две рибе) почео је био прскати устима воду кроз кључаницу, али чича Руо стиже баш на време да га спречи, и објасни му да озбиљан положај његова зета не допушта такве непристојности. Сродник, при свем том, једва попусти овим разлозима. Он у себи помисли да се чича Руо понео, и приђе неколицини других гостију који су седели у једном углу; овима су, за столом, више пута падали у део остаци јела, па су и они сматрали да су рђаво дочекани, и оговарали су домаћина и желели му пропаст „замотаним“ речима.

Стара госпођа Бовари целога дана није уста отворила. Нису је питали ни за снахину хаљину, ни за гозбу; она се повукла рано. Њен муж, место да оде за њом, посла у Сен-Виктор по цигаре, и стао је пушити све до зоре, испијајући грогове с трешњевицом, напитак непознат осталим гостима, и који му је донео још веће уважење.

Шарл по природи није био ни мало досетљив, и није се показао понајбоље за време свадбе. Он је доста слабо одговарао на досетке, каламбуре, двосмислене речи, комплименте и раскалашне шале, које су сматрали за дужност упућивати на њега, чим је чорба изнета на сто.

Али је зато сутра дан изгледао сасвим други човек. Пре би се могло мислити да је он јучерашња невеста, јер се на млади није опажало ништа, по чему би се могло шта погодити. Ни највећи обешењаци нису знали шта да одговоре, и посматрали су је, кад је пролазила поред њих, са одвећ на-

прегнутом пажњом. Али Шарл није ништа крио. Он је њу називао својом женом, говорио јој је „ти“, свакога је питао за њу, тражио је свуда, и често би је одвео у двориште, где га је човек из далека могао видети, међу дрвећем, како је обухватио руком око струка, па иде даље у пола пагнут према њој, гужвајући јој главом чипке ца грудима.

Два дана после свадбе младенци одоше: Шарл, због својих болесника, није могао дуже одсуствовати. Чича Руо даде им кола да се одвезу, и испрати их сâм до Васонвила. Ту пољуби своју кћер и последњи пут, сиђе с кола и врати се. Кад је прешао од прилике сто корака, он застаде, виде како одмичу кола чији су се точкови обртали у у прашини, и дубоко уздахну. Затим се сети својих сватова, свога некадашњег живота, прве трудноће своје жене; и он је био врло весео онога дана, кад је жену одвео од оца и довео у своју кућу, кад је посадио на коња иза себе, касајући по снегу; јер то је било око Божића, и поља беху покривена снегом; она га је држала једном руком, а у другој је носила своју корпу; ветар је лепршао дугачке чипке на њеној коси које су јој по кашто падале на уста, и кад би се окренуо, он би видео поред себе, на своме рамену, њено румено лице, које се ћутећи смешило под златним котуром на капи. Да би загрејала прсте, она их је с времена на време завлачила у његова педра. Како је давно било све то! Њихову сину било би сад тридесет година. И он се опет осврте, али ништа више није видео на путу. Осећао се суморан, као кућа из које је изнет намештај; и како на пријатне успомене надолажаху мрачне мисли у његову мозгу који се замаглио од силна пића, њему се у једном тренутку прохте да оде до цркве. Али се побоја, да га то још више не ожалости, и тако се врати право кући.

Господин и госпођа Бовари стигоше у Тот око шест часова. Суседи изиђоше на прозоре, да виде нову жену свога лекара.

Стара слушкиња изиђе, поздрави је, извини се што вечера није била још готова, и позва госпођу да дотле разгледа кућу.

V

Фасада од цигала била је на самој линији улице, или боље рећи пута. Иза врата беше обешен један огртач с малом јаком, узда, качкета од црне коже, а у једноме углу, на земљи, лежале су доколенице, на којима се беше окорело блато. Десно је била сала, то јест соба у којој се јело и преко дана седело. Тапет отворено жуте боје, окићен горе траком од сува цвећа, треперио је сав на својој рђаво прилепљеној основи од платна; беле памучне завесе, оивичене црвеним ширитом, укрштале су се на прозорима, а на уској оплати камина сијаше се часовник с Хипократовом главом, између два велика посребрена свећњака, под стакленим звонима дугуљаста облика. На другој страни ходника беше Шарлова соба за рад, мала соба, од прилике шест корака широка, с једним столом, три столице и једном наслоњачом. Још несечене свеске „Речника медицинских наука", чији повез беше прилично искварен у читавом низу продаја, кроз које су прошле, испуњавале су готово саме собом шест редова једне библиотеке од чамовине. Мирис од запршке пролазио је кроза зид, за време прегледа болесника, онако исто као што се и у кујни чуло како болесници кашљу у кабинету и причају историју своје болести. Затим је долазила, водећи непосредно у двориште, у коме је била штала, једна велика запуштена соба, која је имала пећ и која је сад служила као шупа за дрва, као ћилер, као

магаза, пуна старе гвожђарије, празних буради, неупотребљивих пољских алата, чију употребу није било могућно погодити.

Башта, дужа но шира, између два зида, олепљена блатом, на којима беху разапете гране од кајсија, пружаше се до једне ограде од трња која је раздвајаше од поља. На средини баште био је сунчани часовник од шкриљца, на озиданом постољу; четири уске леје, засађене кржљавим дивљим ружама, окружавале су симетрично једну четвртасту леју која је, са својим домаћим поврћем и растињем, више одговарала практичним потребама. Сасвим у дну, под јелама, начињен је био од гипса један свештеник који чита молитвеник.

Ема се попе у собе. Прва није била намештена; али друга, соба супружничка, имала је постељу од махагона, у алкову са црвеним завесама. Једна кутија од шкољака стојала је на орману као украс; а на столу, у близини прозора, био је, у једној боци, букет од поморанџина цвета, увезан тракама од беле свиле. То беше букет младин, букет прве жене Шарлове! Она га погледа; Шарл то примети, узе цвеће и однесе га на таван, док је Ема, седећи у једној наслоњачи (око ње су размештали њене ствари), мислила на свој свадбени букет, који беше затворен у једној кутији, и замишљено се питала шта би с њим било, кад би она случајно умрла.

Првих дана бринула се само о томе шта ће да преиначи по кући. Скинула је стаклена звона са свећњака, метнула нове тапете, поново обојила степенице и начинила у башти клупе, око сунчаног часовника; шта више, упита како би се могао начинити водоскок с рибама. Најзад њен муж, знајући да му жена воли да се вози у колима, нађе један већ употребљаван *бок*, који је добио нове фењере и кожна крила, те скоро личио на *тилбери*.

Он беше, дакле, срећан и потпуно безбрижан. Ручак на само с њом, шетња у вече друмом, покрет њене руке кад је намештала косу, поглед на њен сламни шешир обешен о прозор, и још много што шта друго, у чему Шарл није никад ни наслутио задовољство, све то чинило га је стално срећним. У постељи, изјутра, док су једно поред другога лежали на јастуку, он посматраше како сунчана светлост пролази кроз маље на њеним плавим образима, које су у пола покривале траке њене капе. Гледане овако из близа, њене очи чињаху му се увећане, нарочито кад је више пута узастопце отварала своје трепавице будећи се; црне у сенци, а затворено плаве на светлости, оне имађаху као више слојева боје, који су, гушћи у дну, бивали све јаснији, што су били ближе површини глеђи. Његово се око губило у овим дубинама, и он је у маломе видео себе у њима, до рамена, са свиленом марамом на глави и горњим делом раздрљене кошуље. Он би устао. Она је излазила на прозор, да га види кад оде, и остајала је наслоњена на ивици, између две саксије геранија, обучена у лаку и широку собну хаљину. Шарл је, на улици, прикопчавао мамузе на ивичном камену, а она је и даље говорила с њим одозго и кидала устима по који цвет или лист, које је дувала на њега и који су, лепршајући се и правећи у ваздуху полукруге као нека птица, пре но што падну задржавали се на неочешљаној гриви маторе беле кобиле, која је непомично стојала пред вратима. Шарл, с коња, слао јој је пољубац; она му је одговарала знаком, затварала прозор, и он је одлазио. И друмом којим се без краја протезаше облак прашине, путевима по којима је савијено дрвеће правило сводове, стазама кроз пшеницу која му је била до колена, по сунцу које му је пекло леђа, и свежем јутарњем ваздуху који је удисао, са срцем пуним ноћног блаженства, мирна духа и за-

довољних чула, ишао је Шарл, уживајући у својој домаћој срећи, као људи који, по ручку, још сладе укус печурака које су јели.

Шта је он до сада имао доброга у своме животу? Је ли му добро било време проведено у гимназији, кад је седео затворен између оних високих зидова, са̂м међу својим друговима који су били богатији или бистрији од њега, који су се смејали његову нагласку, који су се ругали његову оделу, и чије су матере долазиле у собу за разговор с колачима у муфу? Је ли му било добро касније, када је учио медицину, а никад није имао толико пара у кеси, да може платити игру каквој малој радници која би му постала љубазница? После тога живео је четрнаест месеца са удовицом, чије ноге у постељи беху хладне као лед ледени. Али сад је имао за цео живот ову лепу жену коју обожаваше. Свет, за њега, није прелазио свилени обим њене сукње; и он пребациваше себи да је не воли, обузимаше га жеља да је поново види; брзо би се вратио и попео уз степенице, а срце му је лупало. Ема је била у својој соби и облачила се; он би јој нечујно пришао, пољубио је у леђа, и она би врискула.

Шарл се не могаше уздржати, да непрестано не дира њен чешаљ, њено прстење, њену мараму; по кашто је стане страсно љубити у образе, или јој ситним пољупцима обаспе нагу руку, од врха прстију до рамена; а она га благо одбија, пола насмејана пола нестрпљива, као што се одбија дете које вам обисне о врат.

Пре удаје она је мислила да осећа љубав; али како срећа, која би била последица те љубави, не дође, она је мислила да се мора бити преварила. И Ема се поче питати: шта се управо разуме у животу под речима *блаженство*, *љубав* и *занос*, које су јој се учиниле тако лепе у књигама.

VI

Она беше читала *Павла и Виргинију*, и сневала је о кућици од бамбусове трске, о црнцу Домингу, о псу Фидели, али нарочито о нежном пријатељству каквог доброг брата, који бере за вас црвено воће с великог дрвећа, вишег од црквених торња, или који босоног трчи по песку, носећи вам какво птичје гнездо.

Кад јој је било тринаест година, отац је сâм собом одведе у варош, да је дâ у манастир. Одсели су у једној гостионици у кварту Сен-Жерве, где су за вечером имали шарене тањире који су представљали историју госпођице од Ла Валијере. Сва легендарна објашњења, испрекидана овде онде паротинама од ножа, величала су веру, племенитост срца и дворски сјај.

У манастиру не само да јој није било досадно у прво време, него је шта више уживала у друштву добрих сестара, које су је, да је разоноде, водиле у капелу, у коју се једним дугачким ходником улазило из трпезарије. Она се врло мало играла за време одмора, схватала је добро катихизис, и увек је она одговарала капелану на тешка питања. Не излазећи, дакле, никад из топле атмосфере школске и живећи међу овим женама бледа лица, које су носиле бројанице с бакарним крстовима, она се лагано подаде мистичној чежњи, коју буде мириси са олтара, свежина шкропионаца и светлост свећа. Место да прати службу, она је посматрала у своме молитвенику побожне шаре с плавим ивицама, и волела је оболелу овцу, свето срце прободено оштрим стрелама, или јадног Исуса, који је корачајући пао на свој крст. Мучења ради, она покуша да цео један дан проведе у посту. Питаше се, на шта би се могла заветовати.

Приликом исповедања измишљала је ситне грехове, да би остала у исповедаоници што дуже, клечећи у сумраку, склопљених руку, са челом наслоњеним на решетку, слушајући шапат свештеников. Поређења заручника, мужа, небесног љубавника и вечитог брака, која се често чују у предикама, изазивала су у њеној души неочекиване милине.

У вече, пре молитве, читана су у учионици побожна дела: преко недеље какав извод из библијске историје, или *Беседе* опата Фресинуа, а недељом одломци из *Духа хришћанства*, одмора ради. Како ли је пажљиво слушала она, у прво време, звучни вапај романтичне меланхолије, који је одјекивао по свима кутовима земље и вечности! Да је своје детињство провела у дућану, у каквом трговачком крају, она би се можда подала тада лиричним чарима природе, за које обично сазнајемо тек преко писаца. Али њој је село било и сувише добро познато; она је знала шта је то блејање стада, шта је млекарство, шта су плугови. Навикнута на призоре мирне, она, на против, поче тежити призорима бурним. Волела је море једино због његових бура, а зеленило само онда, кад је било растурено међу развалинама. Гледала је да из свега извуче неку личну корист, и одбацивала је као некорисно све што није непосредно хранило њено срце, — пошто је била више сентименталне но уметничке природе, и тражила узбуђење, а не природне лепоте.

Била је у манастиру једна девојка у годинама, која је свакога месеца долазила на осам дана и поправљала рубље. Будући штићеница архиепископије, као потомак једне старе племићске породице, која је пропала за време Револуције, она је јела у трпезарији, за столом побожних сестара, и после јела разговарала мало с њима, пре но што оде на посао. Ученице су се често извлачиле из учионице,

да се виде с њом. Она је знала на памет љубавне песме прошлога века, које је певала полугласно, не испуштајући иглу из руку. Причала је анегдоте, казивала новости, вршила у вароши поруџбине, и одраслима позајмљивала, крадом, по какав роман, који је увек имала у џеповима на својој кецељи, и чије је дугачке главе и сама гутала, кад се одмарала од посла. У тим романима говорило се само о љубави, о љубавницима, о милосницама, о гоњеним госпођама које падају у несвест у усамљеним павиљонима, о постиљонима који гину на сваком конаку, о коњима који се сатиру на свакој страни, о мрачним шумама, о узбуђењима срца, о заклетвама, о уздасима, о сузама и пољупцима, о чуновима на месечини, о славујима по луговима, о *господи* која су храбра као лавови, кротка као јагањци, препуна врлина, увек лепо одевена, и која плачу као уре. Пуних шест месеца, у својих петнаестој години, гутала је тако Ема прашину старих читаоница. Кад је, доцније, почела читати Валтера Скота, она се заљуби у историјске догађаје, поче сневати о старинским орманима, о собама телесне страже и менестрелима. Живела би радо у каквом старом замку, као оне властелинке у дугачком струку, које, под готским сводовима, с лактом на камену и с брадом наслоњеном на руку, проводе своје дане гледајући како из даљине долази коњаник с белим пером, који галопира на црноме коњу. Она је у то време обожавала Марију Стуарт, и била одушевљен поштовалац жена славних или несрећних. Јованка Орлеанка, Хелојза, Агнеса Сорел, лепа Феронова и Клеманса Изор издвајале су се, за њу, као комете на мрачној бесконачности историје, на којој се још истицаху, овде онде, али дубље у мраку и без икакве везе међу собом, свети Луј са својим храстом, Бајар на самрти, неколика зверства Луја XI, по мало Вартоломејска Ноћ, Беарнчева перјаница и

вечита успомена на шарене тањире, на којима је слављен Луј XIV.

На часу из музике, у романцама које је певала, помињани су само мали анђели са златним крилима, мадоне, лагуне, гондолијери; то беху мирне композиције кроз које је она, и ако су биле рђаво писане и погрешно сложене, назирала привлачну и лажну слику сентименталних стварности. Неке од њених другарица доносиле су у манастир кипсеке, које беху добиле као поклон о новој години. Њих је ваљало крити, а то није било тако лако; они су се читали у соби за спавање. Нежно узимајући у руке њихове лепе свилене корице, Ема је својим очараним погледима посматрала имена непознатих писаца, који су се, понајчешће, потписивали графови и виконти, на дну својих састава.

Она је сва треперила, подижући својим дахом свилени лист са сликама, који се у пола превијен дизао и лагано опет спуштао на остале листове. Ту вам беху: иза ограде на једном балкону неки млад човек у кратком огртачу, који је држао у загрљају неку младу девојку у беломе оделу, с кесом о појасу; или непознати ликови енглеских отмених госпођа с плавим витицама, које вас, испод свог округлог сламног шешира, гледају својим крупним бистрим очима. Неке су се од њих извалиле у колима и возе се по парковима, а један хрт скаче испред запреге, коју у касу терају два мала постиљона у белим чакширама. Друге опет, сневајући на диванима поред каквог отвореног писма, посматрају месец, кроз прозор одшкринут, у пола застрт црном завесом. Чедне, са сузом на образима, љубе се с грлицом кроз жице готског кавеза, или, насмејане, с главом погнутом на раме, кидају лишће беле раде својим дугачким и танким прстима, повијеним као некадашња шиљаста обућа. Па ту сте били и ви, султани, с дугачким лулама, топећи се од милине

под сеницама, у загрљају бајадера, и ви, ђаури, турске сабље, грчке капе, а нарочито ви, бледи снимци дитирамских предела, који нам често у исти мах показујете палме, четинаре, десно тигрове, лево лава, татарска мунарета на хоризонту, римске развалине напред и прилегле камиле, — све то, окружено лепо очишћеном непроходном шумом, и с великим одвесним сунчаним зраком који трепери у води, на којој се, као беле греботине на сивој основи, овде онде виде лабудови који пливају.

И шешир од ламие, обешене на зиду изнад Емине главе, осветљаваше све ове слике из пространога света, које су пролазиле испред ње једна за другом, у тишини спаваће собе и под удаљеном тутњавом каквих закаснелих кола, која су још јурила по булеварима....

Кад јој мати умре, Ема је првих дана много плакала. Она уоквири косу покојничину, и у једном писму, које је послала у Берто, писму пуном тужних мисли о животу, захте да је касније сахране у исти гроб. Чича помисли да је болесна, и дође да је види. Ема је у души била задовољна, што је осећала да је у једанпут постигла ово ретко савршенство клонулих бића, до кога обичне природе никад не долазе. Она се, дакле, сасвим подаде ламартинским сложеним осећајима, слушаше харфе на језерима, песме лабудова који умиру, пад лишћа, чисте девојачке душе које се дижу у небо, и глас Вечнога који се хори кроз долине. Ово јој најзад додија; али она то не хтеде признати, настави своје из навике, затим из сујете, и једнога дана изненади се, кад осети да је мирне душе, и да јој је срце без туге, као што јој је чело без бора.

Добре калуђерице, које су тако поуздано рачунале на њен позив, опазише, на своје велико изненађење, да госпођица Руо чисто избегава њихово старање. Оне доиста беху навалиле на њу толиким

службама, испосништвом, молитвама и беседама, толико јој беху предиковале о поштовању које се дугује светитељима и мученицима и дале толико добрих савета за смерност тела и спасење душе, да с њом би као и с коњима које човек притеже уздом: она се наједанпут заустави и ђем јој испаде из зуба. Овај дух, позитиван поред свег свог одушевљења, који је волео цркву због цвећа, музику због речи у романцама, а књижевност због страсних узбуђења, бунио се пред тајнама вере, као год што је она устајала против дисциплине која је била нешто одвратно њеној природи. Кад је отац извади из завода, нико не зажали што одлази. Игуманија је, шта више, говорила за њу, да је у последње време била прилично непажљива према сестрама.

Вративши се кући, Ема је у први мах налазила задовољства да заповеда млађима; али јој село убрзо постаде одвратно, и она поче жалити за манастиром. Кад је Шарл дошао први пут у Берто, она је сматрала да је потпуно разочарана, пошто није имала шта више да научи, нити шта више да осећа.

Али страх од новога стања, или можда узрујаност коју је присуство овога човека изазивало, беху довољни да је наведу на мисао, да се најзад јавила у њој она чудесна љубав, која је дотле била као нека велика птица с ружичастим перјем што лебди у сјају поетичног неба; — и она сад не могаше ни замислити, да је овај тихи живот срећа коју је некад сневала.

VII

Она је по каншто помишљала, да су сад најлепши дани њена живота, медени месец, како се то каже. Да би се осетила сва њихова сласт, ваљало је без сумње ићи у оне земље са звучним именима,

где се у првим данима брака подаје тако слаткој лености! У поштанским колима, испод завеса од плаве свиле, пењете се ходом уза стрме путеве, и слушате постиљонову песму која се разлеже по планини, с меденицама на козама и потмулим шумом водопада. Кад сунце зађе, удишете на обали залива мирис лимунова; а у вече, на тераси летњиковца, усамљени и с руком у његовој руци, гледате звезде и кујете планове. Њој се чињаше да извесна места на земљи сама собом стварају срећу, као што нека биљка успева само на извесном земљишту, а на сваком другом закржљави. Што није могла да се наслони на балкон швајцарских вила, или да затвори своју тугу у каквој шкотској пољској кућици, с мужем који има на себи капут од црне кадиве с дугачким пешевима, и који носи високе меке чизме, шиљат шешир и наруквице!

Она би можда пожелела да повери некоме ове своје осећаје. Али како да изрази ову неодређену нелагодност, која мења облик као облаци, која се ковитла као ветар? За то су јој недостајале речи, прилика, одважност.

Да је, међутим, Шарл хтео то, да је слутио да је његов поглед један једини пут изишао на сусрет њеним мислима, њој се чињаше да би јој се срце на једанпут излило, као што воће пада с грана, кад их човек само додирне руком. Али што су везе њихова живота биле тешње, све је већа бивала у њој равнодушност која је одвајаше од њега.

У разговору Шарлову није било ничега отменога, и у њему су се низале редом најобичније мисли, у својој обичној одећи, не изазивајући никакво узбуђење, смех или радњу маште. Док је живео у Руану, није никад био толико радознао; говораше, да оде у позориште и види париске глумце. Није умео ни пливати, ни владати мачем, ни гађати из

пиштоља, а једнога дана не умеде жени објаснити јахачки израз који беше нашла у једном роману.

Није ли, међутим, требало да један човек зна све, да се одликује у многоструком делању, да вас упозна са силином страсти, с крајњим утанчаностима живота, са свима тајнама? Али овај није поучавао ничему, није знао ништа, није желео ништа. Он је мислио да му је жена срећна; и она му је замерала за ову мирноћу тако постојану, за ову учмалост духа, па и за саму срећу коју му је давала.

Она је по кадшто цртала; и за Шарла је било велико задовољство да стоји поред ње, да је гледа како се нагла над цртеж, жмиркајући очима, да би боље видео њен рад, или ваљајући на палцу куглице од мрва. А кад је свирала, што су јој прсти брже летели, Шарл се све више дивио. Она је ударала у дирке с поуздањем, и прелетала прстима с једнога краја клавира на други, без прекида. Овако потресен, стари инструменат, чије жице беху раздешене, чуо се до на крај села, ако је прозор био отворен; и извршитељев писар, који је пролазио друмом гологлав и у пртеној обући, често би застао, да слуша, са актима у руци.

С друге стране, Ема је умела да управља кућом. Она је слала болесницима рачуне за лечење, у писмима врло лепо састављеним, која нису личила на рачуне. Кад су, недељом, имали кога суседа на вечери, она је налазила начина да изнесе на сто какво особито јело, правила је вешто на винову лишћу пирамиде од шљива, служила је кувано воће у тањирима, па је чак говорила како ће да купи чаше за испирање уста после јела. Све је то доприносило много угледу Боваријеву.

Шарл је напослетку почео себе више уважавати што има такву жену. Он је с поносом показивао у трпезарији две мале скице од ње, израђене оловком, које беше урамио у врло широке рамове

и обесио о зид на дугачким зеленим гајтанима. При изласку из цркве, после службе, виђали су га на његовим вратима у лепим везеним папучама.

Он је долазио кући касно, у десет часова, кадшто у поноћ. Тада је тражио шта за јело, и како је слушкиња у то доба већ спавала, служила га је Ема. Он је свлачио капут, да би удобније вечерао. Причао је кога је све срео, у којим је селима био, шта је коме преписао и, задовољан сâм собом, јео је остатак јаније, чистио сир, љуштио јабуку, испијао своју боцу с водом; затим би отишао у постељу, легао на леђа и захркао.

Како је дуго носио памучну капу за спавање, марама му се није држала на ушима; зато му је коса у јутру била разбарушена по лицу и сва бела од паперја из јастука, чије би се узице преко ноћ одрешиле. Он је вечито носио јаке чизме, које су доле имале два велика набора око чланака, док им се горњи део настављао право, затегнут као да је у њему дрвена нога. *Боље и нису за село*, говорио је он.

Његова је мати одобравала ову штедњу, јер га је она обилазила као и пре, кад је код ње била каква појача бура; међутим, стара госпођа Бовари као да није трпела снаху. Чинило јој се да је она *некако сувише отмена за њихово имовно стање:* дрво, шећер и свећа, *то је ишло као у каквој великој кући*, а силан жар у кујни био би довољан за двадесет и пет јела! Она јој је слагала рубље у ормане и говорила јој да пази на касапина кад донесе месо. Ема је примала ове савете; госпођа Бовари била је с њима врло издашна; и речи *кћери* и *мајка* чуле су се наизменце преко целога дана, уз лако дрхтање усана, јер су обе изговарале благе речи гласом који је дрхтао од гнева.

Док је била у животу госпођа Дибик, стара жена осећала је да њу син ипак више воли; али сад Шарлова љубав према Еми чинила јој се као

отуђивање од ње, као отмица онога што њој припада; и она је посматрала срећу свога сина с тужним ћутањем, као што пропао човек гледа кроз прозор људе за столом у својој некадашњој кући. Она га је подсећала, под видом успомена, на своје муке и своје жртве, и, упоређујући их са Еминомравнодушношћу, доказивала је да није ни мало паметно обожавати жену тако искључиво.

Шарл није знао шта да одговори; он је поштовао матер, а безгранично је волео жену; сматрао је суд једне као непогрешан, а, међутим, налазио је да је друга беспрекорна. Кад госпођа Бовари оде, он бојажљиво покуша да учини, и то оним истим изразима, једну или две од најнезнатнијих примедаба које је чуо од своје матере; Ема му једном речи доказа да се вара, и упути га његовим болесницима.

Међутим, по теоријама за које је мислила да су добре, она хтеде да изазове љубав. При месечини, у башти, декламовала је све страсне стихове које је знала на памет, и уздишући певала му је сетне песме; али и после тога била је онако исто хладна као и пре, а Шарл није због тога изгледао ни више заљубљен, ни више узбуђен.

Пошто је тако неко време кресала огњило на срцу, не изазвавши ни једне варнице, неспособна, у осталом, да разуме оно што није осећала, као и да верује у све оно што се није јављало у обичним облицима, она лако убеди саму себе, да Шарлова страст није више ни мало јака. Изливи његове љубави јављали су се увек у исто доба; он је љубио своју жену само у извесним часовима. То му је била једна навика између осталих, и као посластица унапред предвиђена, после монотоне вечере.

Један чувар лова, кога је господин излечио од запаљења плућа, беше поклонио госпођи малу талијанску хртицу; она је водила њу са собом, кад

је ишла у шетњу, јер је по каткад излазила, да буде за који часак сама и да не гледа више ону вечиту башту с прашљивим друмом.

Ишла је обично до бонвилске букове шуме, до напуштеног павиљона на углу зида, према пољу. У јендеку су се дизале из траве дугачке трске са оштрим лишћем.

Она би најпре погледала свуд у наоколо, да види није ли се шта изменило, од како је последњи пут била. Налазила је на истом месту зубачицу и жути шебој, бокоре коприва око крупних шљунака, маховину дуж три прозора, чији су се затворени капци распадали, на својим зарђалим гвозденим пречагама. Њене мисли, у први мах без предмета, блуделе су као и њена хртица, која је кружила по пољу, лајала на жуте лептирове, јурила мишеве или грицкала булке поред њива, засејаних пшеницом. Затим су се мало по мало прикупљале, и седећи на трави, коју је копкала врхом од свога сунцобрана, Ема је понављала у себи:

— Што сам се удала, Боже мој?

Питала се, није ли могла, другим стицајем прилика, срести се с другим којим човеком; и покушавала је да замисли, какви би били ти догађаји који се нису збили, тај други живот, тај муж кога није познавала. Ни један, доиста, није личио на овога. Могао је бити леп, духовит, отмен, примамљив, какви су без сумње били они за које су пошле њене некадашње другарице из манастира. Шта ли је сад с њима? У вароши, с вревом на улицама, са жагором у позориштима и с морем светлости у дворанама за играње, оне живе животом, у коме се срце шири, а чула наслађавају. Њен је пак живот био хладан као какав амбар чији је прозор окренут северу, а досада, као нема паучина, плела је своју мрежу по свима кутовима њена срца. Она се опомињаше оних дана у које су раздаване награде,

када се пела на постоље, да прими своје мале венце. С курјуком низ леђа, у белој хаљини и плиткој свиленој обући, изгледала је врло лепа, и, кад се враћала на своје место, господа су се нагињала, да јој честитају; двориште је било пуно каруца, из кола су јој казивали збогом, а учитељ музике поздрављао је у проласку, с кутијом од виолине у руци. Како је давно било све то! Како је давно било!

Она би дозвала Џали, узела је међу колена, погладила је по лепој дугуљастој глави и рекла јој:

— Дед, пољуби своју госпођу, ти која не знаш за тугу.

Затим би, посматрајући сетно лице ове гипке животиње, која је полако зевала, разнежила се, и, упоређујући је са собом, стала јој говорити гласно, као што се говори уцвељеноме кога тешимо.

По кашто би изненада дахнуо ветар, морски поветарац, који је, обухвативши у један мах цео висораван Коа, доносио далеко у поља слану свежину. Трске су звиждале повијене по земљи, а лишће на буквама затреперило би и зашуштало за часак, док су врхови, љуљајући се и даље, настављали своје свечано хујање. Ема је тада прикупљала мараму на раменима и устајала.

Зелена светлост кроз лишће осветљавала је кратку маховину, која је тихо шкрипала под њеним ногама. Сунце је залазило: небо се црвенило кроз грање, а подједнака дебла од дрвећа, засађеног у правој прузи, изгледала су као мрки ред стубова који се издваја према златној основи; њу је обузимао страх, звала је Џали, враћала се брзо у Тот друмом, седала у наслоњачу клопула, и цело вече није ништа говорила.

Али, крајем септембра, догоди се у њену животу нешто особито: она би позвана у Вобисар, код маркиза од Андервилијера.

Маркиз, који је био министар за време Рестаурације, хтео је поново да ступи у политички живот и припремао је одавно земљиште да буде изабран за народног посланика. Он је делио, преко зиме, велике количине дрва, и у окружноме већу с ватром је вечито тражио путеве за свој срез. За време великих врућина беше добио у устима једну гнојавицу, од које га је Шарл опростио као чудом, проваливши је ножем. Маркижев заступник, послат у Тот да плати операцију, исприча у вече како је видео у лекаревој баштици дивне трешње. И како су у Вобисару трешње биле рђаве, г. маркиз замоли Бoварија за неколико калема, дође да му захвали лично, сматрајући да му је то дужност учинити, спази Ему и нађе да има леп струк и да не поздравља као сељанка, тако да су у замку мислили да неће прећи границе снисходљивости, нити пак учинити какву погрешку, ако позову млади пар.

Једне среде, у три часа, г. и госпођа Бовари одвезоше се на своме *боку* у Вобисар, с великим сандуком, који је био привезан позади, и с кутијом за шешир која је била спуштена пред кожни заклон. Сем тога, Шарл је имао једну кутију међу ногама.

Стигли су у ноћ, кад су у парку почели палити лампионе, да осветле кола.

VIII

Замак, најновије конструкције, у талијанском стилу, с два истакнута крила и три перона, заузимао је доњи крај једне огромне ливаде, на којој је пасло неколико крава, између група великих дрвета у извесним одстојањима, а котарице са шибљем, рододендрони, јасмини и картони ширили су своје неједнако израсле зелене бокоре поред кривудавог пута, песком посутог. Једна речица протицала је

испод моста; кроз маглу су се распознавале кућице с кровом од сламе, растурене по ливади, које су окруживала два брежуљка с благим нагибом и покривена шумом, а позади, у густим шумарцима, виделе су се у два паралелна реда шупе и штале, очувани остаци старог порушеног замка.

Шарлов *бок* заустави се пред средњим пероном; слуге изиђоше; маркиз приђе и, узевши под руку жену лекареву, одведе је у предсобље.

Предсобље беше патосано мермерним плочама, врло високо, тако да је бат корака и жагор гласова одјекивао у њему као у каквој цркви. На средини беху степенице; једна галерија лево, која је гледала у башту, водила је у биљарницу, у којој се још с врата чуло како се сударају лопте од слонове кости. Пролазећи кроз њу у салон, Ема спази око биљара људе важна лица: брада им се наслањала на високе поше, сви су имали ордене и смешили су се не говорећи ништа, гурајући своје штапове. На дуваровима, обложеним мрким дрветом, висили су велики позлаћени рамови, на дну којих беху црним писменима исписана имена. Она прочита: „Јован-Антоније од Андервилијера од Ивербонвила, граф од Вобисара и барон од Френеје, погинуо у битци код Кутраса, 20. oktobra 1587.“ А на другом: „Јован-Антоније-Хенрих-Ги од Андервилијера од Вобисара, адмирал Француске и витез ордена Арханђела Михаила, рањен у борби код Хуг-Сен-Васта, 29. маја 1692., умро у Вобисару 23. јануара 1693.“ Даљи натписи једва су се распознавали, јер је светлост од лампа падала само на зелену чоху од биљара и врло слабо осветљавала остале делове собе. Остављајући у сенци хоризонталне слике, она се преламаше на њима у таналој прузи, како је где лак био напукао; и на свима овим великим црним квадратима, оивиченим златом, падао је у очи, овде онде, по који светлији део слике: бледо чело, очи

које су вас гледале, власуље које су падале на напрашена леђа црвених капута, или пак копча од подвезице изнад снажних листова.

Маркиз отвори врата од салона; једна од госпођа устаде (маркиза главом), изиђе на сусрет Еми, посади је поред себе на један диван и стаде с њом разговарати пријатељски, као да се већ одавно познају. То беше жена од својих четрдесет година, лепих рамена, кукаста носа, монотона и тиха гласа; то вече имала је на својој кестењастој коси просту мараму од свилених чипака, која јој је падала низ леђа у виду троугла. Поред ње, на столици с високим наслоном, седела је млада плавуша; и господа, с малим цветом у рупици од капута, разговарала су с госпођама, седећи сви око камина.

У седам часова изнесоше вечеру. Мушки, којих је било више, поседаше за први сто, у предсобљу, а госпође за други, у трпезарији, с маркизом и његовом госпођом.

Кад уђе у трпезарију, Ема на један пут осети топао ваздух, мешавину разних мириса: цвећа и господског рубља, печења и печурака. Пламен од свећа у гранатим свећњацима огледаше се на сребрним звонима; замагљени кристали одбијаху на све стране бледе зраке; букети беху поређани целом дужином стола; а у тањирима са широким первазом лежаху салвети савијени у облику владичанске митре, и у наборима њиховим беше по један мали хлеб дугуљаста облика. Црвене маказе морских ракова падаху преко чинија; крупно воће у провидним котарицама беше наслагано на маховини; препелице имађаху своје перје, миришљава пара дизаше се из чинија; и први послужитељ, у свиленим чарапама, у кратким панталонама, с белом пошом, с чипком на прсима, озбиљан као да је неки судија, пружајући између рамена гостију јела већ исечена, одвајаше кашиком комад који би био изабран. На ве-

ликој порцеланској пећи с бакарним первазом, један женски кип, одевен до грла, гледаше непомично трпезарију пуну гостију.

Госпођи Бовари паде у очи да више госпођа није метнуло рукавице у своју чашу.

У зачељу стола, сâм међу оволиким женама, нагнут над свој пун тањир, и са салветом везаним око врата као у деце, јео је један старац, и сос му је капао из уста. Очи су му биле црвене, а мали му перчин био је увезан црном траком. То беше маркижев таст, стари војвода од Лавердијере, некадашњи љубимац графа од Артоа, у доба ловова у Водреју, код маркиза од Конфлана, и који је, веле, био милосник краљице Марије Антоанете после г. од Коањија, а пре г. од Лозена. Он беше провео живот у разврату, у двобојима, у опкладама, у одвођењу жена, појео је све своје имање и запрепастио целу своју родбину. Један слуга стојао му је иза леђа и казивао гласно, у уво, јела која је он означавао прстом муцајући; и Емине очи непрестано су и нехотице погледале на овога старца са отомбољеним уснама, као на нешто врло необично и узвишено. Помислите, тај је човек живео на двору и спавао у постељи краљицâ!

Налише леденога шампањског вина. Ему прође језа кроз цело тело, кад осети у устима ову хладноћу. Она не беше никад видела нар, нити јела ананас. Чак и истуцани шећер учини јој се бељи и лепши но код других.

Госпође се потом попеше у своје собе, да се спреме за игранку.

Ема се очешља најпажљивије, као глумица која први пут ступа на позорницу. Она намести косу како јој је препоручио власуљар, и обуче хаљину од бариша, која је лежала на постељи. Шарла стезаху панталоне на трбуху.

— Ове потпетице сметаће ми при игрању, рече он.

— При игрању? понови Ема.

— Да!

— Јеси ли ти, Бога ти, при себи? Да ти се смеју! Седи ти, па ћути. У осталом, то више и доликује једноме лекару, додаде она.

Шарл ућута и узе ходати по соби, чекајући да се Ема обуче.

Он је виде с леђа, у огледалу, између два свећњака. Њене црне очи чиниле су се још црње. Њена коса, јаче палегла на ушима, блистала је плавим сјајем; на потиљку је имала једну ружу, која је играла на покретној петељци, с вештачким капљицама на листовима. Имала је хаљину бледо жуте боје, украшену с три букета од врло ситних ружа с лишћем.

Шарл приђе да је пољуби у раме.

— Остави ме! рече она, изгужваћеш ми хаљину.

У то се зачу свирка виолине и звуци ловачкога рога. Она сиђе низ степенице, уздржавајући се да не потрчи.

Кадрил беше почео. Гости су долазили. Настало је било гурање. Она седе на једну клупу, близу врата.

Кад се игра сврши, средина дворане остаде слободна за гомилице људи, који су разговарали стојећи, и за слуге у ливреји, који су носили велике послужавнике. У реду, у коме су седеле саме жене, ишаране лепезе махале су; букети су у пола заклањали осмех лица, а стакоца са златним запушачем обртала су се у полуотвореним рукама у белим рукавицама, које су одавале облик ноката и стезале месо око зглавкова. Силне чипке, дијамантске игле, гривне с медаљонима треперили су на струковима, блистале на грудима, звецкале на рукама. А у коси, глатко зачешљаној на челу и по-

дигнутој на потиљку, виделн су се, у облику венаца, гроздова или гранчица, споменак, јасмин, цветови нара, класови или различци. Мајке с намрштеним лицем, које су мирно седеле на својим местима, носиле су црвене турбане.

Емино срце заигра мало, кад је са својим играчем, који је држаше за врх од прстију, стала у ред, очекујући ударац гудала, па да почне играти. Али узбуђења брзо нестаде; и, љуљајући се по ритму оркестра, она полете напред, крећући лако вратом. Благ осмех заиграо би јој на уснама, кад дођу извесна нежна места, која је свирала сама виолина, по кадшто, кад остали инструменти умукну; могаше се чути јасан звек златника, који су се котрљали у оближњој соби, по чоси на столовима; затим се цео шум и свирка од једанпут појачаваше, труба је јасно јечала, ноге су падале по такту, сукње су се надимале и додиривале, руке су се давале, пуштале; исте очи, које су се пред вама обарале, гледале су сад право у ваше.

Неколико људи (око њих петнаест) од двадесет и пет до четрдесет година, помешани међу играчима или у разговору код врата, одвајали су од осталог света извесном отменошћу, ма колико да су се разликовали по годинама, по оделу или лицу.

Њихово одело, лепше скројено, као да је било од мекшега сукна, а њихова коса, коврчава на слепим очима, као да је била намазана скупоценијом машћу. Њихово је лице било као у богатих људи, оно бело лице које још јаче истичу бледоћа порцелана, преливање свиле, сјај лепог намештаја, и које је увек свеже због пажљивог избора изврсне хране. Њихови вратови кретали су се слободно на ниским ошпама; њихови дугачки залисци падали су на спуштене оковратнике; они су брисали уста марамама, на којима беху извезена велика почетна писмена и које су пријатно мирисале. Они који су

почели старити изгледали су млади, док је нечега старачког било на лицу младих. У њиховим равнодушним погледима огледала се она мирноћа духа, која долази од свакодневног задовољавања страсти; а у њихову пријатном понашању могли сте опазити ону нарочиту суровост, коју ствара искључиво занимање стварима у пола лаким, у којима се снага вежба, а сујета забавља, као што су руковање коњима племенитог соја и дружење с пропалим женама.

На три корака од Еме, један млад човек у плавом капуту разговарао је о Италији с једном младом и бледом женом, која је имала на себи накит од бисера. Они су хвалили дебљину стубова у цркви Светога Петра, Тиволи, Везув, Кастеламаре и развалине Касине, ђеновске руже, Колосеум при месечини. Другим увом Ема је слушала неки разговор, пун досетака које није разумевала. Мноштво се гостију беше окупило око једнога врло младог човека, који је прошле недеље био однео победу над *Мис Арабелом* и *Ромулусом*, и добио две хиљаде златника једним скоком преко јендека, у Енглеској. Један се тужио на своје тркаче, који су почели да се goje; други опет на штампарске погрешке, које су изопачиле име његова коња.

Ваздух у дворници беше тежак: лампе су бледеле. Друштво је прелазило у биљарницу. Један се момак попе на столицу и разби два окна: на праску стаклета госпођа Бовари окрете главу и спази у башти, на прозорима, сељачка лица која су гледала. Тада јој изиђе пред очи Берто. Она поново виде мајур, глибовиту бару, оца у блузи под јабуком: па виде и саму себе, као некад, како прстом скида скоруп из земљаних судова у млекару. Али у садашњем сјају, њен прошли живот, којега се дотле живо сећала, као да се сасвим изгубио у њеним очима, и она готово није ни веровала да је живела тим живо-

том. Она је била ту, у дворници; и видела је само игранку, све је остало било као у некој тами. Она узе мало сладоледа с мараскином, који је држала левом руком у позлаћеној шкољци, и зажмурила би, кад год би кашику принела устима.

Једна госпођа, поред ње, испусти лепезу. Баш тада је пролазио један играч.

— Хоћете ли бити, господине, тако добри, рече госпођа, да ми дохватите лепезу која је пала иза овог канабета?

Господин се поклони, и док је пружао руку, Ема спази како рука младе жене баци у његов шешир нешто бело, савијено у облику троугла. Господин дохвати лепезу, и пружи је госпођи с поштовањем; она му захвали покретом главе и узе мирисати свој букет.

После закуске, на којој је било у изобиљу шпанских и рајнских вина, супе од ракова и од бадемова млека, Трафалгар-пудинга и свакојаких хладних печења с пиктијама у наоколо, које су дрхтале у чинијама, кола почеше одлазити једна за другима. Кад се мало подигне завеса од муселина, видело се како кроз мрак промиче светлост њихових фењера. Клупе се проредише; још је остало неколико карташа; свирачи су језиком хладили врхове својих прстију. Шарл је дремао, леђима наслоњен на једна врата.

У три часа у јутру поче котиљон. Ема није знала валцер. Сви су играли, па чак и госпођица од Андервилијера и маркиза; беху остали само гости из замка, од прилике њих дванаестину.

Међутим, један од играча, кога су пријатељски звали *виконтом*, и који је имао прслук врло изрезан и као саливен на грудима, приђе и по други пут и замоли госпођу Бовари за игру, уверавајући је да ће је он водити и да ће она уз њега лепо играти.

Они почеше лагано, затим пођоше брже. Стадоше се обртати: око њих се све окреташе, лампе, намештај, зидови и под, као котур на пруту. Кад пројоше поред врата, Емина се сукња својим доњим крајем обви око играчевих панталона; њихове се ноге додирнуше; он спусти поглед на њу, она диже свој к њему; њу обузе вртоглавица, и заустави се. Потом наставише; и живљим окретањем, чисто посећи је, виконт одлете с њом до на крај галерије, где она, задихана, у мало не паде, и за часак наслони главу на његове груди. Он је затим, обрћући се непрестано, али сад лакше, врати на њено место; она се наслони на зид и покри очи рукама.

Кад их је отворила, на средини дворане седела је на столици једна госпођа, а пред њом су клечала три играча. Она изабра виконта, и свирка поново поче.

Сви су их гледали. Они су пролазили и враћали се, она непомична телом и са обореном главом, а он вечито у истом положају, мало нагнут, с повијеним ла́ктом, с подигнутом брадом. Та је умела да игра! Они наставише дуго и заморише све остале.

Проразговарало се још неколико минута, и после поздрава са „добру ноћ“ или боље рећи с „добро јутро“, гости из замка одоше да спавају.

Шарл се вукао, придржавајући се за ограду од степеница, *не знађаше да су ноге његове.* Он беше пуних пет часова провео на ногама, око столова, гледајући како други играју виста, а не знајући игру. Зато дубоко уздахну од задовољства, кад скиде обућу.

Ема се заогрте шалом, отвори прозор и налакти се.

Ноћ беше мрачна. По која кап кише промицаше. Она стаде удисати влажан поветарац, који

јој је хладно трепавице. Свирка са игранке још јој је брујала у ушима, и она се упињаше да остане будна, да би што дуже имала пред очима слику овог раскошног живота, коју јој је ускоро ваљало заборавити.

Зора се поче белити. Она је дуго и дуго гледала у прозоре замка, трудећи се да погоди у којим су собама све оне личности које су јој прошле вечери пале у очи. Како би волела да позна њихов живот, да уђе у његове појединости, да се помеша с њима.

Али је дрхтала од зиме. Она се свуче и скупи се под покривачем, поред Шарла који је спавао.

За доручком било је много гостију. Доручак је трајао десет минута; ликера није било никаквог, што је лекара много зачудило. Затим госпођица од Андервилијера покупи у једну котарицу комаде од земичака, да их однесе лабудовима у језеру, и сви одоше да се прошетају по стакленој башти, где су необичне маљаве биљке биле поређане у облику пирамида, испод обешених ваза, из којих су, као из препуних змијских гнезда, висили дугачки и испреплетани зелени конци. Из оранжерије, која је била на крају, водио је један покривен ходник у споредна одељења замка. Да учини задовољство младој жени, маркиз је одведе да јој покаже штале. Изнад јасала у облику котарице беху црним писменима, на порцеланским плочама, исписана имена коња. Они су немирно тапкали у својим преградама и мљескали језиком, кад су поред њих пролазили. Под у седларници сијао се као паркет у каквој дворани. Амови беху подигнути на средини, на два стуба који су се окретали, а жвале, бичеви, узенгије и чампаре беху поређане дуж зида.

Шарл, међутим, оде да замоли једнога момка да му упрегне његов *бок*. Доведоше га пред перон и, пошто потрпаше у њега све завежљаје, Бо-

варијеви захвалише најљубазније маркизу и маркизи, и отпутоваше у Тот.

Ема је ћутала и гледала како се точкови обрћу. Шарл је седео на самој ивици седишта и раширених руку држао дизгине, а мали коњ каскао је, у рукуницама које за њега беху сувише широке. Опуштени дизгини ударали су га по сапима и квасили се пеном, а кутија, везана позади *бока*, лупала је у сандук ударцима који су се у подједнаким размацима понављали.

Кад су били на височима Тибурвила, на једанпут прође поред њих неколико коњаника, смејући се, с цигарама у устима. Еми се учини да је познала виконта; она се окрете и спази на хоризонту само кретање глава, које су се спуштале и дизале, према неједнаком темпу каса или галопа.

Четврт миље даље морадоше стати, да увежу конопцем палдум који се беше прекинуо.

Шарл баци још један поглед на амове, да види је ли све у реду, и спази нешто на земљи, између коњских ногу: то беше кутија за цигаре, опшивена зеленом свилом и с грбом на средини, као врата на каруцама.

— Има у њој и две цигаре, рече он; таман за вечерас после вечере.

— Зар ти пушиш? упита она.

— По неки пут, кад се укаже прилика.

Он остави кутију у џеп и ошину кљусе. Кад су дошли кући, вечера није била готова. Госпођа плану. Настасија одговори неучтиво.

— Одлазите! рече Ема. Ви се титрате са мном: отпуштени сте.

Имали су за вечеру чорбу с луком и комад телетине с киселљаком. Шарл је седео према Еми, и задовољно трљајући руке рече:

— Нема ти ништа лепше од своје куће!

У кујни се чуло како Настасија плаче. Шарл је помало волео ову сироту девојку. Она му је некад, док беше беспослен удовац, често правила друштво у вече. Она је била његов први болесник, најстарији познаник у околини.

— Јеси ли је збиља отпустила? рече он напослетку.

— Јесам. Ко ми брани? одговори она.

Затим одоше у кујну, да се греју, док им соба не буде спремљена. Шарл запали цигару. Пушећи, пућио је уста, пљуцкао сваки час и измицао главу чим пусти дим.

— Смучиће ти се, рече она презриво.

Он спусти цигару и отрча на бунар, да попије чашу хладне воде. Ема зграби кутију и живо је баци у орман.

Сутра дан било јој је време врло дуго. Шетала је по својој баштици, пролазећи и враћајући се истим стазама, заустављајући се пред лејама, пред воћем, пред свештеником од гипса, посматрајући зачуђено све ове старе предмете који су јој били тако добро познати. Чинило јој се да је игранка била тако давно! Шта је то толико растављало прекјучерашње јутро и данашње вече? Њен пут у Вобисар начинио је у њену животу провалу, као што су оне велике пукотине које бура за једну ноћ створи по кадшто у планинама. Али се она ипак помири са судбином; своју лепу хаљину с пуно пажње остави у орман, као и свилену обућу на којој ђонови беху пожутели од воском углачанога паркета. С њеним срцем било је исто то; због додира с богатством пало је на њ нешто, што се не може изгладити.

Успомена на ову игранку била је, дакле, за Ему стална забава. Кад год дође среда, она би, чим се пробуди, рекла у себи: „Ах! пре осам дана.... пре петнаест дана... пре три недеље, била сам

тамо!“ И мало по мало, ликови се помешаше у њеној памети, она заборави арију кадрила, и не опомињаше се више тачно ливреја и собног намештаја; неке појединости ишчезоше, али јој туга остаде.

IX

Ема би често, кад Шарл оде од куће, извадила из ормана, из рубља у које је беше оставила, кутију за цигаре од зелене свиле.

Она је посматрала, отварала ту кутију, па шта више и увлачила у себе мирис њене поставе, мирис врбене и дувана. Чија ли је била?... Виконтова. То му је можда поклон од његове милоснице. Везена је на каквом ђерђеву од палисандра, малом предмету који се крије испред свих очију, који је заузео многе часове, и на који су падале меке витице замишљене везиље. Љубав беше прошла кроз ово мрежасто платно; при сваком убоду игле рађала се нека нада или успомена, и све ове изукрштане свилене жице показивале су само колико је ова нежна и нема страст била постојана. И једно јутро виконт је беше понео са собом. О чему ли су говорили, док је кутија лежала на каминима са широким оплатама, између ваза са цвећем и часовника у стилу Луја XV. Она је сад у Тоту. А он, он је у Паризу; тамо далеко! Какав ли је тај Париз? Шта све значи то име! Она га је понављала полугласно, задовољства ради; оно је звонило у њеним ушима као велико звоно у некој саборној цркви, блистало пред њеним очима и кад га је гледала по шареним натписима на теглама за помаду.

Ноћу, кад су рибарски трговци у својим колима пролазили испод њених прозора, певајући песму *Мајоран*, она би се пробудила; и слушајући тут-

њаву окованих точкова, која се на изласку из села убрзо губила на друму, рекла би у себи:

— Сутра су у Паризу!

И она их је пратила у мислима, видела како се пењу и спуштају преко узвишица, како пролазе кроз села и одмичу друмом при светлости звезда. После извесне неодређене даљине долазило је увек неко нејасно место, на коме је њен сан престајао.

Она купи један план Париза, и мичући прстом по карти замишљала-је да иде кроз престоницу. Ишла је булеварима, заустављајући се на сваком углу, где су се укрштале пруге које означавају улице, пред белим квадратима који представљају куће. Кад јој се очи најзад заморе, она би затворила трепавице и тада би кроз мрак видела како ветар лелуја гасне пламенове, и чула би врата на фијакерима, која су се с великом лупом отварала пред перистилом разних позоришта.

Она се претплати на *Котарицу*, женски лист, и на *Силфиду салона*. Гутала је све извештаје с првих представа, трка и забава, не прескачући ништа; разбирала је о првом ступању на позорницу какве певачице, о отварању каквог позоришта. Знала је нову моду, адресе добрих кројача, у које дане отмени свет иде у Булоњску Шуму или у Оперу. Проучила је, у романима Евжена Сија, описе собног намештаја; читала је Балзака и Жорж Санда, тражећи у њима уображена задовољења за своје личне пожуде. Чак је и за сто доносила књигу и превртала листове, док је Шарл јео и говорио јој. Слика виконтова излазила јој је непрестано пред очи за време читања. Она је изводила сличност између њега и измишљених личности. Али круг људи у коме он беше средиште прошири се мало по мало око њега, и зрачни венац око његове главе пређе с њега, да осветли и друге снове.

Париз, пространији од океана, блистао је, дакле, у Еминим очима у светлој атмосфери. Али многоструки живот, који се комешаше у тој париској вреви, био је подвојен на делове, подељен у засебне слике. Ема је видела само две три, које су јој скривале све остале и саме за себе представљале цело човечанство. Друштво амбасадора кретало се по светлим паркетима, по салонима обложеним огледалима, око дугуљастих столова покривених кадивом са златним ресама. Ту су вам биле хаљине са „шлеповима“, велике политичке тајне, зебње које су се криле под осмејцима. Затим је долазило друштво војвоткиња; ту су била бледа лица; ту се устајало у четири часа по подне; жене, сироти анђели! посиле су на доњим сукњама енглеске чипке, а људи, несхваћене величине под безначајном спољашњошћу, сатирали су своје коње по излетима, проводили лето у Бадену, и, у четрдесетим годинама најзад, женили се богатим наследницама. У гостионичким засебним собама, у којима се вечера после поноћи, смејала се, при светлости свећа, шарена гомила књижевника и глумица. Ови су били раскошни као краљеви, и пуни идеалног славољубља и фантастичне занесености. То вам је био живот изнад осталих, између неба и земље, у вечитој бури и ковитлању, нешто узвишено. Остали свет, међутим, ишчезавао је, није имао одређено место, као да није ни постојао. У осталом, што су предмети били њој сроднији, она је све мање на њих мислила. Све што је било у њеној непосредној близини, досадно село, ограничени варошани, простота, чинило јој се изузетак у свету, пуки случај у који је запала, док се ван тога круга пружила у недоглед огромна земља блаженства и страсти. Она је, у својој чежњи, бркала насладе раскоши с радостима срца, отменост навика с племенитошћу осећаја. Није ли и љубави, као индиј-

ским биљкама, потребно спремљено земљиште, нарочита топлота? Уздаси при месечини, страсни загрљаји, сузе које теку на склопљене руке, сва грозничава узбуђења тела и љубавне чежње, све то било је за њу скопчано с балконом великих замкова који су пуни доколице, с будоаром са свиленим завесама и меким простиркама, пуним корпама за цвеће и постељом на узвишењу, с блистањем драгог камења и с ливренсаном послугом.

Поштански момак, који је свако јутро долазио, да истимари кобилу, лупао је кроз ходник својом тешком дрвеном обућом; блуза му беше сва подерана, а прсти пропали кроз обућу. То је био *грум* у кратким панталонама, којим је ваљало задовољити се! Кад сврши свој посао, он није више целога дана долазио, јер је Шарл, кад се врати, сâм водио коња у шталу, скидао му седло и натицао улар, док је слушкиња доносила смотуљак сламе и бацала је у јасла како је могла.

На место Настасије (која најзад оде из Тота, лијући потоке суза), Ема узе у службу једну девојчицу од четрнаест година, сироче љупка лица. Она јој забрани да носи памучне капе, научи је да ваља говорити у трећем лицу, донети чашу воде у тањиру, куцати на врата пре но што се уђе; даље, научи је да утија, да штирка, да је облачи. Хтела је да је начини својом собарицом. Нова слушкиња слушала је без роптања, да не би била отпуштена; и како је госпођа обично остављала кључ у орману, Фелисита је свако вече узимала по који грумен шећера, који је јела сама, у постељи, пошто се претходно помолила Богу.

После подне, по неки пут, прешла би преко пута, да разговара с постиљонима. Госпођа је обично у то доба била горе, у својој соби. Она је носила собну хаљину врло отворену, испод које се, између широких повијених крајева на струку, видела лепо

набрана кошуља с три златна дугмета. Појас јој је био као у фрањевачких калуђера, с великим ресама, а на као крв црвеним папучама имала је ружу од широких трака, која јој је покривала ногу. Она беше купила хартију за упијање мастила, хартију за писма, држаље и коверте, ма да није имала никога коме би могла писати; чистила је своју полицу за књиге, огледала се у огледалу, узимала књигу коју је потом, предајући се за време читања сањаријама, испуштала у крило. Хтела је да путује или да се врати у манастир. Желела је у исти мах и да умре и да живи у Паризу.

Шарл је, по снегу, по киши, јахао сеоским путевима. Јео је омлете по мајурима, завлачио руке у влажне постеље, пуштао крв, чији су му топли млазеви прскали у лице, слушао ропац самртника, испитивао умиваонике, загртао прљаво рубље; али је свако вече налазио разбукталу ватру, постављен сто, мек намештај и жену у скупоценој хаљини, љупку и пуну свежине, тако да није знао откуда тај мирис, и да ли није с тела прешао мирис на кошуљу.

Она га је очаравала многим укусним ситницама; једанпут би дала нов облик ружама од хартије за свеће, други пут би променила какав карнер на својој хаљини, или пронашла какво необично име за неко сасвим обично јело, које је слушкиња рђаво зготовила, али које је Шарл у сласт гутао. Она виде у Руану госпође, које су носиле о ланцу од часовника разне украсе; и она купи украсе. Затим узе за камин две вазе од плавога стакла, а после неког времена кутију од слонове кости с прибором за шивење и с позлаћеним напрстком. Што је мање схватао ову отменост, Шарл је све више подлегао њеној примамљивости. Она је појачавала уживање његових чула и чинила му кућу пријат-

њијом. Као да је нека златна прашина засипала стазу његова живота.

Он беше здрав, изгледаше добро; као лекар беше се прочуо. Сељаци су га волели, јер није био горд. Он је волео децу, није никад одлазио у крчму и уливао је, у осталом, поверење својим примерним владањем. Са успехом је лечио поглавито запаљења и грудне болести. Бојећи се веома да не нашкоди својим болесницима, Шарл је, доиста, преписивао само напитке који ублажавају болове, с времена на време по какво средство за повраћање, парење ногу или пијавице. Да је од хигургије презао, није; пуштао вам је он људима крв у изобиљу, као коњма, а за вађење зуба имао је *ђаволску руку*.

Најзад, *да би пратио напретке у лекарству*, он се претплати на *Медицинску Кошницу*, нов часопис, чији оглас беше добио. Из њега је читао што шта, по вечери; али због топлоте у соби, уз коју је долазило и варење, задремао би после пет минута; и тако би остао, с наслоњеном брадом на рукама, и разбарушене косе, која му је као грива падала до постоља од лампе. Ема га је посматрала слежући раменима. Да је бар имала за мужа кога од оних ћудљивих и вредних људи, који ноћ проводе над књигама, па најзад, у шездесетој години, у доба старости кад наилази ревматизам, носе крст на рђаво скројеном фраку! Она би волела да је ово име Бовари, које је било и њено, име славно, да се види по књижарницама, да се помиње по новинама, да га зна цела Француска. Али Шарл не беше славољубив. Један лекар из Иветоа, с којим се ту скоро саветовао, беше га мало посрамио, и то крај саме болесникове постеље, пред искупљеним сродницима. Кад јој је Шарл у вече испричао овај догађај, Ема плану на колегу. Шарла ово дирну, и пољуби је у чело са сузом у очима. Али она беше ван себе од срамоте; чисто би га тукла; она

оде у ходник, отвори прозор и стаде удисати свеж ваздух, да се стиша.

— Да бедна човека! Да бедна човека! говорила је сасвим тихо, гризући усне.

Она се, у осталом, све више љутила на њега. Он је, с годинама, добивао незграпне навике; после јела секао је запушаче од празних боца, лизао зубе језиком; једући супу сркао је уза сваки гутљај, и како је почео био да се гоји, његове очи, и иначе мале, чисто су се размакле према слепим очима, због дебљине његових јагодица.

Ема му је по кадшто завлачила у прслук црвени поруб од плетених кошуља, намештала вратну мараму, или је бацала избледеле рукавице које је хтео да навуче; и то није чинила њега ради, као што је он мислио, него ради себе, из неодољиве себичности, нервозне раздражености. По кашто му је, опет, говорила о стварима које је читала, на пример о каквом месту у роману, о неком новом комаду, или о догађају из отменога света који је био испричан у подлиску; јер, најзад, и Шарл је био човек, он би је увек увек пажљиво слушао, и увек јој све одобравао. Како се исповедала своме хрту! Она би била у стању исповедати се и цепаницама у камину, и шеталици на часовнику.

У души, међутим, она је очекивала неки догађај. Као морнари у великој опасности, очајним погледима разгледала је усамљеност свога живота, тражећи у даљини какво бело једро у густој магли на хоризонту. Она није знала какав ће бити тај случај, тај ветар који ће једро догнати до ње, којој ће је обали одвести, и да ли је чека чамац или велики брод, натоварен патњом или до врха пун блаженства. Али свако јутро, кад се пробуди, она се надала да ће тога дана доћи, и ослушкивала је сваки шум, нагло је устајала, чудила се што га нема;

а кад сунце зађе, била је још тужнија и желела је да је већ ту сутрашњи дан.

Пролеће наново дође. Њу поче нешто гушити, кад настадоше први топли дани, кад крушке цветаше.

Још у почетку јула поче она бројати на прсте колико јој је недеља остало до месеца октобра, надајући се да ће маркиз од Андервилијера приредити можда још коју игранку у Вобисару. Али цео септембар прође, а не добише никакво писмо, нити им ко дође у походе.

После незадовољства, које је изазвало ово разочарање, њено срце опет остаде празно, и тада опет настаде низ оних старих дана.

И тако, ти ће дани пролазити сад један за другим, увек исти, безбројни, не доносећи ништа! У животу других људи, ма како једнолик био тај живот, могаше се бар десити какав догађај. Један догађај стварао је по кадшто безбројне и нагле обрте, и призори су се мењали. Али, за њу, ништа се није догађало; тако је Бог хтео! Будућност беше врло мрачан ходник, у дну кога су била врата добро затворена.

Она напусти свирање. Нашто да свира? Ко да је чује? Кад неће никад моћи, у кадивеној хаљини с кратким рукавима, на концерту, ударајући својим лаким прстима у дирке од слонове кости на Ераровом клавиру, осетити како, као лак поветарац, кружи око ње жагор усхићења, онда није вредно мучити се и учити. Она остави у орман своје листове за цртање и вез. Нашто све то? Нашто? Шивење је тако исто мрзила.

— Све сам прочитала, говорила је у себи.

И тако би по вас дуги дан грејала машице у ватри, док се не усијају, или гледала како киша пада.

Како је била тужна, недељом, кад зазвони на вечерње! Она је пажљиво, а забленуто слушала како брује један по један ударац напуклих звона.

По неки мачак на крововима, идући лагано, пупчио је своја леђа при бледим зрацима сунчевим. Ветар је друмом носио облаке прашине. У даљини, по кашто, заурлало би неко псето, а звоно, у подједнаким размацима, настављало је своје једнолико брујање, које се губило у пољу.

Свет је, међутим, већ излазио из цркве. Жене у црној дрвеној обући, сељаци у новим блузама, дечица која су гологлава скакутала пред њима, све се то враћало кућама. Само пет шест људи, увек исти, остајали су и *гађали запушач* до мркла мрака, пред великим вратима од крчме.

Зима је била врло хладна. Прозори беху свако јутро покривени ињем, а светлост, која је кроз њих изгледала беличаста, као кроз неуглачано стакло, није се по кадшто целога дана мењала. Још у четири часа у вече ваљало је палити лампе.

У дане када је било лепо Ема је силазила у башту. Роса беше оставила по купусу сребрне чипке с дугачким бистрим концима, који су се пружали с једнога листа на други. Тице се нису чуле, све као да је спавало: гране од воћа покривене сламом, и лоза као велика болесна змија под стрехом од зида, на коме су се виделе, кад се приђе ближе, како миле мокрице с многобројним ногама. Међу четинарима, у близини ограде, онај свештеник од гипса, с тророгим шеширом и молитвеником у руци, беше изгубио десну ногу, а са̂м гипс, пуцајући на мразу, беше оставио беле рапаве трагове на његову лицу.

Затим се поново пела у собу, затварала врата, џарала ћумур, и, клонула од топлоте из камина, осећала је како је досада још јаче притискује. Радо би сишла да разговара са слушкињом, али је неки стид уздржаваше.

Свакога дана, у исти час, учитељ, у црној свиленој капи, отварао је капке на својој кући, а поль-

ски чувар пролазио је са сабљом о бедрима. У вече и у јутру ишли су улицом поштански коњи, све три и три, које су водили на бару, да их напоје. С времена на време зазвонило би звоно на вратима какве крчме, а кад духне ветар чуло се како па својим полугама шкрипе код берберина бакарни тањирићи, који су били као фирма његову дућану. У излогу тога дућана стојали су као украс једна стара слика моде, прилепљена на окно, и једно женско попрсје од воска, са жутом косом. И тај берберин јадао се на своју злу судбину, на своју изгубљену будућност, и, сневајући о дућану у каквој великој вароши, као у Руану на пример, у пристаништу, у близини позоришта, проводио је по цели дан шетајући се од општинске суднице до цркве, мрачна лица, чекајући муштерије. Кад год би подигла очи, госпођа Бовари видела би га ту, као да чува стражу, с грчком капом, накривљеном на уво, и с прсником од ластинга.

После подне, по кадшто, помолила би се иза окана на трпезарији нека човечја глава, препланула, са црним залисцима, која се лагано и љубазно смешила, развлачећи уста, тако да су јој се видели бели зуби. Одмах затим отпочео би валцер, и, на верглу, у једној малој дворници, играчи, високи колико прст, жене у ружичастим турбанима, Тиролци у кратким капутима, мајмуни у фраковима, окретали су се, окретали између столица, дивана, столова, одбијајући се од комада до комада огледала, која су била спојена на ивицама уском позлаћеном хартијом. Човек је окретао ручицу од вергла, гледајући десно, лево и у прозоре. С времена на време изракнуо би мрку пљувачку на ивични камен и подигао коленом свој инструменат, чији су му тврди кајиши жуљили раме; и, час тужна и развучена, или весела и жива, свирка је излазила из сандука, брујећи кроз завесу од ру-

жичасте свиле, испод бакарне решетке у арабескама. То беху мелодије, које су се свирале другде, па позорницама, које су се певале по дворницама, играле под осветљеним полијелејима, одјеци отменога света који су долазили до Еме. Бесконачне сарабанде брујале су у њеној глави и, као каква бајадера на шареном ћилиму, скакала је њена мисао по такту свирке, прелазећи из сна у сан, из туге у тугу. Пошто би покупио милостињу у качкету, свирач би спустио похабани покривач од плаве вуне, подигао на леђа свој вергл и удалио се тешким кораком. Она је гледала за њим како одлази.

Али најнесноснује јој је било у часовима обеда, у овој малој трпезарији на доњем спрату, с пећи која се димила, с вратима која су шкрипала, са зидовима који су се знојили, с влажним подом; чинило јој се да јој је изнета на тањиру сва горчина живота, и уз пару од куване говеђине као да јој је излазио из дубине душе други неки дах пун горчине. Шарл је дуго јео; она је грицкала неколико лешњика, или се, наслоњена на лакат, забављала повлачећи пруге по воштаном платну, врхом од свога ножа.

Сад је била кућу потпуно занемарила, и стара госпођа Бовари, кад дође да проведе у Тоту један део поста, веома се зачуди овој промени. И доиста, она која је пре толико пазила на своју спољашњост, сад је по читаве дане проводила необучена, носила је сиве памучне чарапе, палила само свећу место лампе. Говорила је непрестано како треба штедети, пошто нису богати, надовезујући да је врло задовољна, врло срећна, да јој се Тот врло допада, и још много што шта ново, против чега свекрва није могла ништа да каже. У осталом, Ема као да није више била расположена да слуша њене савете; једанпут је чак, кад је старој госпођи Бовари пало

на памет да каже како су господин и госпођа дужни водити рачуна о вери својих слугу, одговорила свекрви погледом тако гневним и осмехом тако хладним, да се добра старица не усуди више говорити о томе.

Ема постаде пробирачица и ћудљива. Наређивала је да се готове за њу нарочита јела, па их после није хтела ни окусити; једнога дана пила је само чисто млеко, а сутра дан по неколико шоља чаја. Често није хтела да изиђе из куће, а после није могла да дише, отварала је прозоре, облачила лаку хаљину. Кад би добро избрусила служкињу, дала би јој какав поклон, или је послала њеним другарицама, као што је по кадшто бацала просјацима сав сребрн новац из своје кесе, и ако иначе није била ни мало милостива, нити имала саучешћа према ближњима, као готово сви са села, код којих остане у души увек по нешто од отврдле коже родитељских руку.

Крајем фебруара чича Руо, за успомену на своје оздрављење, лично донесе своме зету дивну ћурку, и остаде три дана у Тоту. Како је Шарл већином био код својих болесника, Ема је правила оцу друштво. Он је пушио у соби, пљувао у камин, причао о жетви, о теоцима, о кравама, о живини и о општинском одбору, тако да је Ема, кад је отишао, затворила врата са извесним задовољством, које је и њу саму изненадило. У осталом, она није више крила своје презирање према свему, према свакоме; по кадшто је бранила и чудновата мишљења, нападала је оно што су други одобравали, а одобравала ствари порочне или неморалне. Њен је муж рогачио очи.

Зар ће овај бедан живот вечно трајати? Зар га се никад неће опростити? Она није, међутим, била ништа гора од осталих жена, које су живеле срећне! Она је видела у Вобисару војвоткиње, које нису имале ни тако танак струк ни тако отмено

држање као она; она је наслањала чело на зид и плакала; чезнула је за бурним животом, за игранкама под маскама, за претераним задовољствима, са свима узбуђењима која су јој била непозната и која су та задовољства морала изазивати.

Она поче бледети и патити од лупања срца. Шарл јој преписа одољен и купање у камфору. Али све што јој је давао, као да јој је све више дражило живце.

Извесних дана она је ћеретала с грозничавом живошћу; а после овог раздраженог стања наилазили су на једанпут трепуци клонулости, у којима није ништа говорила, нити се мицала. Из те клонулости отргла би се, кад сручи на руке стакбце келнске воде.

Како се непрестано тужила на Тот, Шарл дође на мисао да је узрок њеној болести јамачно у неком месном утицају и, мислећи о томе, поче озбиљно помишљати да се одсели у које друго место.

Од тада она поче пити сирће, да ослаби; доби неки сув кашаљ, и сасвим изгуби апетит.

Шарлу је било тешко отићи из Тота, у коме је провео четири године, и то сад, *кад је почео задобивати земљиште*. Али ако мора бити! Он је одведе у Руан, своме старом професору. Код ње је била нервозна болест: требало је да промени ваздух.

Пошто је распитао на више места, Шарл дознаде да у нефшателском срезу има једно село, по имену Ионвил-л'Абе, чији лекар, неки пољски емигрант, беше побегао прошле недеље. Он се тада обрати писмом на тамошњег апотекара, да сазна колико има становника, колико је удаљен најближи лекар, колико је зарађивао годишње његов претходник итд.; и како је одговор био повољан, он се реши да се у пролеће пресели, ако се Емино здравље не поправи.

Једнога дана, кад је пред полазак распремала једну фијоку, Ема убоде прст на нешто. То беше жица на њену свадбеном букету. Поморанџини пупољци беху пожутели од прашине, а свилене трачице, са сребрним ресама, искрзале се ивицом. Она га баци у ватру. Букет плану брже но сува слама. Затим се начини као неки црвен џбун на пепелу, који се лагано трошио. Она га је гледала како гори. Мале бобице од хартије пуцале су, метална се жица савијала, ресе су се топиле; а цветови од хартије, сагорели, лелујајући се дуж металне плоче као црни лептирови, најзад одлетеше кроз димњак.

Кад су отпутовали из Тота, марта месеца, госпођа Бовари била је у другом стању.

ДРУГИ ДЕО

I

Ионвил-л'Абе (тако се зове због једне старе капуцинске опатије, чије развалине и не постоје више) то је село на осам миља од Руана, између пута абевилског и пута бовеског, у дну долине коју залива Риела, мала речица што утиче у Анделу, с три воденице на своме ушћу и нешто пастрмака које дечаци, недељом, забаве ради, пецају удицом.

С друма се креће код Боасијере, па онда иде право до на косу Ле, одакле је леп поглед на долину. Река која протиче кроз њу дели је на две половине сасвим различна изгледа: лево су саме ливаде, десно саме њиве. Ливаде се пружају под једним венцем брежуљака и спајају се позади с пашњацима брејским, а на источној страни долина се постепно пење и шири све више, те се у недоглед виде њена златна пшенична поља. Вода што тече ивицом траве раздваја белом пругом боју ливада и боју орања, и тако цео тај предео личи

на велики раширен огртач, с јаком од зелене кадиве, оперважен сребрним ширитом.

На крају хоризонта, кад се дође горе, виде се растови Аргејске Шуме и стрме стране Сен-Жана, избраздане одозго до доле дугачким пругама црвеним, неједнаким; то су трагови од киша. И ова црвенкаста боја, која се као танана мрежа издваја на сивој боји планине, долази од многобројних гвозденпх извора, који одатле теку по околини.

Овде је граница Нормандије, Пикардије и Илде-Франса, предео мешовит, у коме је језик без акцента, као што је земљиште без нарочитог обележја. Овде се израђује најлошији пефшателски сир у целоме срезу, а, с друге стране, обделавање је земље врло скупо, јер треба много ђубрета, да се нагноји ова посна земља, пуна песка и шљунка.

До 1835. године овуда није било колскога пута за Ионвил; али тако у то време начињен је пут који спаја друмове за Абевил и Амијенс, и којим се по кадшто служе рабаџије што иду из Руана у Фландрију. Међутим, Ионвил-л' Абе није ни мало коракнуо напред, и ако је добио *нове излазе*. Место да приону на обделавање земље, ту још и сад полажу највише на пашњаке, ма колико да су у вредности изгубили; и лепо село, остављајући равницу, природно се и даље шири поред реке. Из далека се види како се пружило поред обале, као кравар који спава крај воде.

На подножју косе, иза моста, почиње друм, засађен младим јасикама, који нас води право до првих кућа сеоских. Оне су окружене живом оградом, у двориштима пуним зграда, преса, шупа и казаница, растурених под густим дрвећем, уз које су прислоњене лествице и мотке, или о чије су гране обешене косе. Сламни кровови, као кожне капе натучене на очи, спуштају се скоро до трећине ниских прозора, чија дебела пупчаста окна имају на

средини чвор, као дна у боца. Уз бели зид, на коме се виде препречне косе црне греде, наслања се где где по која слаба крушка, а на приземним вратима намештене су покретне решетке, да бране улаз пилићима који, на прагу, купе мрве црнога хлеба натопљеног у јабуковачу. Међутим, дворишта бивају све мања, станови су све чешћи, оградâ нестаје; један сноп папрати љуља се под једним прозором, на држаљу од метле; ту је потковачница, а мало даље коларница, с двоја троја нова кола, на пољу, која су закрчила пут. Затим се, кроз ограду, указује једна бела кућа, иза круга од траве, који улепшава један Амор с прстом на устима: на оба краја перона стоји по једна ливена ваза; бележничка таблица сија се на вратима: то је кућа бележникова, и најлепша у селу.

Црква је на другој страни улице, двадесет корака даље, на уласку у тржиште. Мало гробље око ње, ограђено зидом у висини прсију, тако је пуно гробовима, да старе плоче по површини чине продужен под, на коме је трава сама собом обележила правилне зелене четвороуглоснике. Црква је била обновљена последњих година владавине Карла X. Дрвени свод почео је већ трулити одозго, и у његовој плавој боји виделе су се местимице црне рупе. Изнад врата, где је место оргуљама, налази се хор за људе, са увијеним степеницама, које одјекују под дрвеном обућом.

Дневна светлост улази кроз једноставна окна и косо осветљава клупе попречно поређане дуж зида, који је овде онде застрт по неком прикованом асуром, испод које су крупним писменима биле исписане ове речи: „Столица г. тога и тога“. Мало даље, на месту где се лађа почиње сужавати, налази се исповедаоница према једном малом Богородичином кипу, у свиленој хаљини, с ретким велом протканим сребрним звездама, нарумењених јаго-

дица као какав кумир са Сандвичких Острва; најзад, једна копија *Свете Породице, поклон министра унутрашњих дела*, изнад главног олтара, између четири свећњака, завршава у дну перспективу. Седишта на хору, од чамовине, остала су непремазана.

Сама пијаца, то јест кров од црепа који носе двадесетину стубова, заузима од прилике половину великога ионвилског трга. Општински суд, сагређен *по цртежима једнога архитекта из Париза,* личи на какав грчки храм и налази се на углу улице, до куће апотекарове. При земљи има три јонска стуба, на првом спрату полукружну галерију, а завршава се тимпанумом, на коме је изваjан галски петао, с једном ногом на Уставу и с теразијама Правде у другој.

Али што највише привлачи очи то је апотека г. Хомеова, преко пута крчме *Код Златног Лава.* У вече, нарочито, кад је лампа упаљена и кад црвени и зелени бокали који красе излог пруже далеко на улицу своју светлост у боји, тада се кроз њу, као у бенгалској ватри, види апотекарова сенка, наслоњена лактом на сто. Његова је кућа одозго до доле излепљена објавама, које су исписане положеним, округлим и штампаним писменима: „Вода из Вишија, Селца и Барежа, Средства за чишћење, Распаљева медицина, Арапски ракау, Дарсеове пастиле, Рењоова паста, Завоји, Со за купање, Здравствене чоколаде, итд.". А на фирми, која је захватила сву ширину дућана, исписано је златним писменима: *Хоме, апотекар.* Затим, у дну дућана, иза великих теразија утврђених за тезгу, реч *лабораторија* пружа се иза једних стаклених врата, која у половини своје висине понављају још једанпут *Хоме*, златним писменима на црној основи.

Сем овога нема у Ионвилу ничега што би било вредно видети. Улица (једина), дугачка један пушкомет и обележена с неколико дућана, пре-

стаје одмах на савијутку пута. Ако је оставите десно и пођете подножјем косе Сен-Жан, доћи ћете убрзо на гробље.

За време колере, ради проширења гробља, оборен је један део зида и докупљена су три јутра земље; али сав овај део земљишта остао је готово празан, пошто су се гробови, као и пре, и даље гомилали око врата. Чувар, који је у исто време и гробар и црквењак (извлачећи на тај начин од парохијских лешева двоструку добит), користио се овим празним земљиштем и засејао га је кромпиром. Међутим, из године у годину његова је мала њива све мања, и кад наиђе каква зараза, он не зна да ли да се радује смртним случајевима, или да жали што се гомилају нови гробови.

— Ви се храните мртвацима, Летибудоа, рече му најзад једнога дана г. парох.

На ове мрачне речи он се замисли; оне га за неко време уздржаше; али, и данас још, обрађује он своје кромпире, и шта више дрско тврди да сами ничу.

Од догађаја, које ћемо овде испричати, ништа се доиста није изменило у Ионвилу. Тробојна застава од лима непрестано се обрће на врху црквеног звоника; на помодној трговини лепршају се још и сад на ветру две траке од шареног катуна; зачеци у апотекарову излогу, као комади белога труда, труле све више и више у своме мутном алкохолу, а стари златни лав изнад великих врата на крчми, с кога је киша спрала боју, показује још непрестано пролазницима своју коврчасту гриву као у пудлице.

Оно вече, кад је требало да дођу у Ионвил господин и госпођа Бовари, газдарица ове крчме, госпођа удовица Лефрансоа, била је у тако великом послу, да су јој избијале по лицу крупне грашке зноја, док је претресала шерпење. Сутра дан је био

вашар у селу. Ваљало је унапред исећи месо, очистити пилиће, зготовити чорбу и каву. Сем тога имала је да спреми ручак за своје претплаћене госте, за лекара, његову жену и њихову слушкињу. Биљарница се хорила од силна смеха; три воденичара, у малој трпезарији, звала су да им се донесе ракија; дрво је буктало, жар пуцкарао, а на дугачком столу у кујни, међу комадима пресне овчетине, дизали су се стубови од тањира, који су играли кад год се затресе даска на којој се секао спанаћ. У дворишту се чуло крештање живине коју је слушкиња јурила да је коље.

Један човек у зеленим кожним папучама, мало богињав, под капом од кадиве са златном кићанком, грејао се леђима наслоњен на камин. На лицу му се не огледаше ништа друго до задовољство самим собом, а израз му је био миран као у штиглица који му је висио изнад главе, у кавезу од прућа: то беше апотекар.

— Артемиза! викну крчмарица, наломи прућа за ватру, напуни стакла, донеси ракије, брзо само! Да ми је бар да знам шта од посластица да изнесем друштву које очекујете! Благи Боже! носачи опет заграјали у биљарници! А кола им остала под великом капијом! *Ласта* их може још поломити кад дође! Зови Полита да их одвуче у шупу!.... Помислите само, господине Хоме, одиграли су од јутрос можда петнаест партија и попили осам бокала јабуковаче!... Још ће ми исцепати чоху, настављала је она гледајући их из далека, с пењачом у руци.

— Не би била велика штета, одговори Г. Хоме, купили бисте другу.

— Други биљар! узвикну удовица.

— Кад овај не ваља више, госпођо Лефрансоа; ја вам и опет кажем, ви грешите, јако грешите! Данас играчи хоће тесне рупе на биљару и

тешке штапове. „Кегле“ се више не играју; све се изменило! Треба ићи с временом! Ето, на пример, Телије....

Газдарица поцрвене од једа. Апотекар додаде:

— Кажите ви шта хоћете, али је његов биљар бољи од вашег; и нека се приреди, на пример, каква патриотска утакмица у корист Пољске или поплављених Лионаца....

— Не бојимо се ми таквих жебрака, као што је он! упаде му у реч газдарица, слежући својим широким раменима. Не брините се, господине Хоме, док постоји *Златни Лав*, имаће он гостију. Ми смо врло имућни. Међутим, једно јутро видећете *француску кавану* затворену, и то с лепом објавом на прозорима! Да променим биљар, настави она говорећи сама за се; биљар који ми је тако згодан за слагање рубља, и на коме, за време лова, може да спава до шест путника!.... Али што нема тог Хивера?

— Чекате ли на њега за вечеру?

— На њега? Та ни Г. Бине није још дошао! Њега ћете видети тачно у шест часова да улази, јер што се тиче тачности њему нема равна. Он мора увек добити своје место у малој трпезарији! Пре би пристао да га убију него да седне на друго место! Па што је закерало и што мање јабуковачи! Он није као г. Леон! Г. Леон дође по кадшто у седам, па чак и у седам и по; он и не гледа шта једе. То је красан младић! Никад да се ма и најмање наљути.

— Е, видите, велика је разлика између човека који је лепо васпитан и негдашњега војника који је постао порезник.

Изби шест. Бине уђе.

На њему је био плав капут, који је право падао око његова мршава тела, а испод подигнутог браника на његовој кожној качкети, са „ушима“ привезаним узицом на врх главе, видело се ћелаво

чело, које се беше угнуло због дугогодишњег ношења шлема. Носио је прсник од црне чохе, кожну јаку, суре панталоне и, преко целе године, лепо исфиксоване чизме, које су имале два паралелна испупчења због одвећ развијених зглавкова његових прстију. Ни једна длака није прелазила преко његове плаве јаке, која је, окружујући вилицу, уоквирила као перваз какве леје његово дугачко тамно лице, чије очи беху мале, а нос кукаст. Он је врло вешто играо сваку игру карата, био је добар ловац и имао је леп рукопис; код куће је имао справу на којој је, забаве ради, израђивао прстенове за убрусе, којима је напунио кућу, са сујетом једнога уметника и себичношћу једнога газде.

Он се упути у малу трпезарију; али је најпре ваљало уклонити из ње она три воденичара; и за све време док су за њега постављали, Бине је ћутећи остао на своме месту, поред пећи; затим затвори врата и скиде качкету, као и обично.

— Тај неће угануги језик од силне учтивости! рече апотекар, чим је остао сâм с газдарицом.

— Никад он не говори више, одговори она; прошле недеље дођоше два путника што продају чоху, два врло духовита господина, који су, у вече, причали пуно пошалица, тако да сам плакала од смеха; и знате ли да он за све време, као риба, није ни речи проговорио.

— Верујем, рече апотекар; нема маште, нема духовитости, ничега чиме се одликује светски човек!

— Међутим, веле да је образован, примети газдарица.

— Образован! одговори Г. Хоме; он! образован? Могућно, према своме друштву, додаде он гласом мирнијим.

Затим настави:

— Ах! да су трговац, који има разгранате везе, адвокат, лекар, апотекар тако заузети мислима, да постану ћудљиви, па чак и осорни, то разумем; о томе има толико примера! Али ти људи бар мисле о чему. Ето ја, на пример, колико ми се пута десило да тражим на столу перо да напишем какву етикету, кад оно: перо ми за ухом.

Међутим, госпођа Лефрансоа изиђе на праг, да види иде ли *Ласта*. Она задрхта. Један човек у црном оделу уђе на једанпут у кујну. Кроз сутон се могло распознати да му је лице црвено, а тело као у атлета.

— Чиме вас могу услужити, господине попо? упита крчмарица, узимајући у исти мах с камина један од бакарних свећњака; који беху на њему поређани са својим свећама; хоћете ли узети шта? мало касиса, чашу вина?

Свештеник одби понуду врло учтиво. Дошао је био по кишобран, који прошлога дана беше заборавио у манастиру Ернемону, и пошто је замолио госпођу Лефрансоа да му га у вече пошље у стан, он изиђе да иде у цркву, у којој је звонило на Здраву Марију.

Кад његове кораке на улици није више чуо, апотекар примети да је његово понашање отоич врло непристојно. Ово непримање части чинило му се као једно од најодвратнијих лицемерстава; свештеници су, по њему, пили све кад их нико не види, и радили на томе, да се врати доба десетка.

Газдарица узе бранити свога пароха:

— У осталом, он би могао савити на своме колену четворицу таквих као што сте ви. Прошле године помагао је нашим људима да пренесу сламу; носио је до шест снопова у једанпут, толико је јак!

— Браво! рече апотекар. Пошљите ваше кћери на исповест људинама такве природе. Да сам на

владином месту, ја бих наредио да се свима свештеницима пушта крв свакога месеца. Јест, госпођо Лефрансоа, свакога месеца, по једну флеботомију, у интересу јавне безбедности и морала!

— Не говорите тако, господине Хоме! Ви сте прави безбожник, ви немате вере!

— Имам ја вере, своју веру, и имам је више но сви они са својим маскарадама и својим пајацлуцима! На против, ја обожавам Бога! Ја верујем у највише биће, у Творца, ма ко он био, то ми је сасвим свеједно, који нас је саздао овде на земљи, да испунимо наше грађанске и родитељске дужности; али ми није потребно да идем у цркву, да љубим сребрне синије, и да новцем из свога џепа товим гомилу комедијаша, који се хране боље но ми! Јер Бог се може поштовати и у шуми, у пољу, или чак посматрањем небеснога свода, као што су чинили стари народи. Мој је Бог Бог Сократов, Франклинов, Волтеров и Беранжеов! Ја сам за *Вероисповест савојског свештеника* и бесмртна начела из 89. Зато не признајем Бога човека, који ходи по својој башти са штапом у руци, шаље своје пријатеље у трбух китова, умире с криком и ускрсава после три дана: нешто што нема никаква смисла, што је сасвим противно, у осталом, свима законима физике, и што само доказује да су свештеници вечито чамили у стидном незнању, у које су гледали да увуку са собом и све народе.

Он ућута, тражећи очима око себе слушаоце, јер у своме одушевљењу апотекар беше за часак помислио да је у сред општинскога одбора. Али га крчмарица не слушаше више; она беше обратила пажњу на удаљено брујање. Убрзо се могаше распознати тандркање кола и звек олабавелих потковица, и *Ласта* се напослетку заустави пред вратима.

То беше жут сандук на високим точковима, који су допирали до коша, те тако заклањали пут-

ницима пут и прскали их блатом по леђима. Мала окна на уским прозорима тресла су се у својим жљебовима, кад су кола затворена, и на њима су се овде онде, поред старога слоја прашине, видели трагови блата које ни плаховите кише нису могле сасвим спрати. У колима беху упрегнута три коња, од којих један напред, и када су ишла низбрдицом ударала су стражњим делом о земљу и трускала се.

Неколико Ионвилаца дођоше на трг; говорили су сви у исти мах, питали за новости, тражили објашњења и пошиљке; Хивер није знао коме пре да одговори. Он је обично вршио у вароши поруџбине мештана. Ишао је по дућанима, доносио обућару кожу, поткивачу гвожђе, буренце харинага за своју газдарицу, капе од шеширџнке, косе од власуљара; и путем, враћајући се, раздавао је пакете, које је бацао у дворишта преко плотова, стојећи на своме седишту, и вичући колико га грло доноси, а коњи су му за то време сами ишли.

Један случај задржао га је, те је дошао касније но обично; хртица госпође Бовари беше побегла. Звиждали су јој добрих четврт часа. Шта више, Хивер се беше вратио по миље назад, јер му се сваког тренутка чинило да ју је опазио; али је најзад ваљало наставити пут. Ема је плакала, праскала; беше окривила Шарла за ову несрећу. Г. Лере, продавац штофова, који је био с њом у колима, беше покушао да је утеши многобројним примерима о изгубљеним псима, који су после много година познали свога господара. Тако се, рече, један вратио из Цариграда у Париз. Други опет прешао је био педесет миља и препливао четири реке; а његов отац имао је једну пудлицу, која је дванаест година била изгубљена, па му једно вече, на улици, наједанпут скочи на леђа, кад је био пошао у варош на вечеру.

II

Ема сиђе прва, затим Фелисита, г. Лере, једна дојкиња, и најзад Шарл, кога морадоше пробудити у његовоу куту, у коме беше тврдо заспао чим се смркло.

Хоме изиђи пред њих; он одаде пошту госпођи, поздрави се с господином, рече да му је особито мило што им је могао учинити какву услугу, и срдачно додаде да се усудио позвати сама себе на вечеру, пошто му жена није ту.

Кад уђе у кујну, госпођа Бовари приђе камину. Она с два прста узе хаљину у висини колена, и задигавши је тако до чланака пружи према ватри, изнад јагњећег бута који се обртао на ражњу, своју ногу у црној обући. Ватра је целу осветљаваше, продирући својом оштром светлошћу кроз ткиво њене хаљине, кроз подједнаке поре њене беле коже, па и кроз саме трепавице њених очију, којима је с времена на време жмиркала. Велика црвена светлост прелазила је преко ње, према правцу ветра који је долазио кроз одшкринута врата.

С друге стране камина један млад човек с плавом косом посматраше је ћутећи.

Како му је било веома дуго време у Ионвилу, где је био писар код бележника Гиљомена, г. Леон Дипи (то беше он, други редован гост *Златнога Лава)* често се задржавао после вечере, надајући се да ће доћи у крчму какав путник, с којим би провео вече у разговору. У дане када сврши свој посао, он је, не знајући шта да ради, морао долазити тачно на време, и од првог до последњег јела седети сâм с Бинеом. Зато је радосно примио предлог газдаричин, да вечера у друштву с новим гостима, и тако пређоше у велику трпезарију, у којој госпођа Лефрансоа беше свечано поставила за четворо.

Хоме замоли за допуштење да остане под капом, бојећи се да не добије кијавицу.

Затим, обрнувши се својој суседци:

— Госпођа је без сумње прилично уморна? у нашој се *Ласти* страховито труска.

— То је истина, одговори Ема; али мени су овакве незгоде увек пријатне; ја волим промене места.

— Ах, тако је досадно, уздахну писар, живети прикован за иста места!

— Да морате, као ја, рече Шарл, вечито седети на коњу...

— Како? прихвати Леон обраћајући се госпођи Бовари; мени се чини да ништа није пријатније од тога; само кад човек може, додаде он.

— У осталом, рече апотекар, лекарски позив није одвећ мучан у нашим крајевима; јер стање наших путева допушта употребу кола, а у опште добро се плаћа, пошто је народ имућан. Што се лекарства тиче, сем обичних случајева запаљења црева, запаљења бронхија, жутице, итд., овде имамо с времена на време по који случај наступне грознице, за време жетве; али, скупа узевши, мало озбиљних ствари, ништа особито, што би било вредно поменути, сем много шкрофула, којима су без сумње узрок бедне хигијенске погодбе наших сељачких станова. Ах! имаћете ви да се борите против многих предрасуда, господине Бовари; наићи ћете на многе укорењене навике, с којима ће посведневно долазити у сукоб сви напори вашега знања; јер овде још прибегавају молитвама, реликвијама, свештенику, место да иду, што би било сасвим природно, лекару или апотекару. Међутим, не може се рећи да је клима рђава; ми чак имамо овде у општини неколико деведесетогодишњака. Термометар (ја сам то посматрао) спушта се зими до четири степена, а лети се пење до двадесет и пет, тридесет Целзијевих највише, што чини двадесет и четири Реоми-

ровиx максимум, или педесет и четири Фаренхајтова (енглеска мера), не више! — и доиста, од северних ветрова заклања нас Аргејска Шума с једне, а од западних коса Сен-Жан с друге стране; и та врућина, међутим, која би, због водене паре што се диже с реке и због великог броја стоке по ливадама која, као што знате, испарава много амонијака, то јест азота, хидрогена и оксигена (не, азота и хидрогена само), и која би, црпући из земље хумус, мешајући сва ова различна испарења, скупљајући их у један сноп, тако рећи, и сједињавајући се сама од себе са електрицитетом растуреним у атмосфери, кад га има, могла најзад, као у тропским пределима, произвести нездраве миазме; — та врућина, велим, ублажена је баш са оне стране с које долази, или боље рећи с које би долазила, то јест с јужне стране, ветровима југоисточним, који нам, пошто су се сами собом расхладили, прелазећи преко Сене, долазе по кадшто из небуха, као свежи поветарци из Русије!

— Имате ли бар каквих лепих места за шетњу у околини? настави госпођа Бовари, обраћајући се младоме човеку.

— О! врло мало, одговори он. Има једно место, које зову Утрина, на врх косе, на ивици шуме. По кадшто, недељом, идем тамо, понесем каку књигу и гледам залазак сунца.

— За мене нема ништа дивније од сунчевих залазака, примети она, али нарочито на мору.

— Ох! ја страсно волим море, рече Г. Леон.

— А после, не чини ли вам се, проговори госпођа Бовари, да се дух слободније креће по овој површини без граница, чије вам посматрање узноси душу и даје појам о бесконачности, о идеалноме?

— Исто је тако и с планинским пределима, настави Леон. Ја имам једнога рођака, који је прошле

године путовао по Швајцарској и који ми је причао да се не може ни замислити поетичност језера, лепота водопада, џиновски утисак глечера. Ту видите борове невероватне величине, који су се испречили преко планинских потока, колибе које висе над провалијама, а на хиљаду стопа под вама читаве долине, кад се облаци растуре. Ови призори мора да одушевљавају, да наводе човека на молитву, на усхићење. Зато се и не чудим више оном славном музичару који је, да би јаче распалио своју машту, имао обичај свирати на клавиру пред каквим величанственим пределом.

— Ви свирате? упита она.

— Не, али веома волим музику, одговори он.

— Ах! не слушајте га, госпођо Бовари, упаде им у реч Хоме, нагнувши се над свој тањир; то он говори из чисте скромности. — Како, драги мој! Ту неки дан дивно сте певали у својој соби оно *Анђео чувар*. Чуо сам вас из лабораторије; певали сте као какав оперски певач.

Леон је, доиста, становао код апотекара, код кога је имао једну малу собу на другоме спрату, са улице. Он поцрвене на ову похвалу свога газде, који се већ беше окренуо лекару и почео му редом набрајати најугледније становнике у Ионвилу. Он је причао разне анегдоте, давао обавештења. Напомену да се не зна тачно имовно стање бележниково и да трговина Тиваш врло рђаво стоји.

Ема настави:

— А коју музику највише волите?

— О! немачку, ону која чини човека сетним.

— Јесу ли вам познате талијанске опере?

— Још не; али ћу их видети идуће године, кад будем отишао у Париз, да довршим права.

— Дакле тако, као што сам имао част, рече апотекар, саопштити господину вашем супругу, у разговору о оном бедном Јаноди који је побегао;

благодарећи будалаштинама које је тај човек починио, добићете једну од најудобнијих кућа у Ионвилу. Што је на њој нарочито погодно за једнога лекара, то су врата према шеталишту, кроз која може човек ући и изићи, а да га нико не види. У осталом, она има и све остале удобности за једну породицу: перионицу, кујну с ћилером, салон, подрум за воће, итд. Њен сопственик није жалио да потроши! Он је, на крају баште, поред воде, нарочито начинио једну сеницу, да лети пије пиво, а ако госпођа воли вртарство, моћи ће...

— Моја се жена тиме не занима, рече Шарл; и ако јој се препоручује кретање, она више воли да је вечито у соби, да чита.

— И ја исто тако, одговори Леон; и доиста, зар има чега лепшег, него седети у вече крај ватре с каквом књигом у руци, док ветар шиба у прозоре, док лампа гори?...

— Је-л-те? рече она, гледајући га непомично својим великим црним очима много отвореним.

— Човек не мисли ни на шта, настави он, часови пролазе. Непомични шетате се кроз земље, које вам се чини да видите, а мисли вам се, подавајући се машти, губе у појединостима или нејасно прате догађаје. Оне се мешају с личностима, и чини се да ваше срце бије под њиховим оделом.

— Тако је! тако је! рече она.

— Је ли вам се десило који пут, настави Леон, да у некој књизи наиђете на какву неодређену мисао, која вам је долазила на ум, на какву замагљену слику, која долази из даљине, и као на потпуну представу ваших најтананијих осећаја.

— Дешавало ми се то, одговори она.

— Е, видите, рече он, зато ја нарочито волим песнике. Мени се чини да су стихови нежнији од прозе и да много боље изазивају сузе.

— Знам, али они заморавају, прихвати Ема; ја, на против, више волим романе које човек прати без прекидања, са страхом. Ја мрзим обичне јунаке и умерене осећаје, каквих има у природи.

— Доиста, рећи ће млади човек, та дела, не говорећи срцу, удаљавају се, како се мени чини, од правог циља уметности. Код толиких разочарања у животу тако је пријатно моћи се у мислима бавити племенитим карактерима, чистим осећајима љубави и сликама среће. За мене, који живим овде, далеко од света, то је једина забава; али у Ионвилу имате тако мало прилике....

— Као и у Тоту, без сумње, прихвати Ема; зато сам вечито била претплаћена на књиге из читаонице.

— Ако госпођа хоће да ми укаже част послужити се њоме, рече апотекар, који беше чуо ове последње речи, ја јој стављам на расположење моју библиотеку, у којој су најбољи писци: Волтер, Русо, Делил, Валтер Скот, *Одјек подлистака*, итд.... а поред тога примам разне периодичне листове, међу којима *Руанску светлилицу*, која излази сваки дан и чији имам част бити дописник за округе Буши, Форж, Нефшател, Ионвил и околину.

Већ два и по часа седели су за столом; јер је слушкиња Артемиза, која се једва вукла у својој изношеној плетеној обући, доносила тањире један по један, заборављала све, пречула што год јој се каже, а непрестано остављала одшкринута врата од биљарнице, која су ударала о зид крајем своје резе.

И не опажајући, у разговору, Леон беше подигао ногу на једну пречагу од столице, на којој је госпођа Бовари седела. Она је имала плаву свилену мараму и јаку од убраног батиста, круту као стари шпански оковратници; и, према покретима главе, доњи део њена лица губио се у овој јаци или се с љупкошћу дизао из ње. И тако су се њих

двоје, једно поред другога, док су Шарл и апотекар поверљиво разговарали, упустили у један од оних неодређених разговора, при којима вас речи вечито враћају на стално средиште узајамне наклоности. Париска позоришта, наслове романа, нове игре, и свет који нису познавали, Тот у коме је она живела, Ионвил у коме су сад били, све су претресали, о свему су говорили до краја вечере.

Кад их послужише кавом, Фелисита оде да спреми собу у новој кући, и гости убрзо затим поустајаше. Госпођа Лефрансоа спавала је поред угашене ватре, а арција је с фењером у руци чекао господина и госпођу Бовари, да их отпрати до куће. Његова црвена коса беше пуна сламе, а на леву је ногу нарамљивао. Пошто је у другу руку узео г. парохов кишобран, они пођоше.

Цело је село спавало. Пијачни стубови бацали су велике сенке. Земља беше сасвим сива, као обично летњих ноћи.

Али како је лекарев стан био на педесет корака од крчме, морадоше готово одмах пожелети једно другоме лаку ноћ, и друштво се растури.

Још у предсобљу осети Ема хладноћу зидова, као да јој је влажно рубље пало на рамена. Зидови беху нови, а дрвене степенице шкрипале су им под ногама. У собу, на првом спрату, продирала је бледа светлост кроз прозоре без завеса. Напољу су се нејасно распознавали врхови дрвета, а мало даље ливаде у пола утонуле у маглу, која се током реке дизала на месечини. На средини собе лежале су у нереду фиоке, боце, мотке за завесе, позлаћени штапови с душецима на столицама и са умиваоницима на поду, — јер су она два носача, који беху пренели намештај, оставили све како су донели.

Ово беше четврти пут, како ноћива на месту непознатом. Први пут је то било онога дана, кад је ступила у манастир; други пут, кад је дошла у Тот;

трећи пут у Вобисару, четврти пут ово сад; и свака од ових ноћи била је за њу као ступање у нов живот. Она није могла замислити да ствари могу изгледати исте на разним местима; и како оно што је преживела беше рђаво, падаше се да ће оно што је чека бити боље.

III

Сутра дан, кад се пробудила, спази писара на тргу. Била је у јутарњој хаљини. Он диже главу и поздрави је. Она се лако поклони и затвори прозор.

Леон је целога дана чекао да дође шест часова у вече; али, кад уђе у крчму, затече за столом само г. Бинеа.

Она синоћна вечера била је за њега важан догађај; никад дотле не беше он провео пуна два часова у разговору са *женском*. Како јој је дакле могао, и то онако речито, изложити толике ствари, које дотле не би био у стању тако лепо казати? Он је обично био бојажљив и увек се држао повучено, у чему се огледаше у исти мах и стидљивост и притворство. У Ионвилу се говорило за њега да има лепо понашање. Он је пажљиво слушао разлагања зрелих људи, и није изгледао ни мало ватрен у политици, што није тако обично код млада човека. Сем тога имао је дара, радио је аквареле, умео је читати ноте, и радо се бавио књижевношћу, после вечере, кад није играо карата. Г. Хоме га је уважавао због његове начитаности; госпођа Хоме волела га је због његове љубазности, јер јој је често изводио децу у башту, малишане вечито брљаве, врло размажене и по мало лимфатичне, као што је била и њихова мати. Они су имали за чување деце, сем дадиље, Јустина, апотекарског ученика, неког далеког сродника г. Хомеова, кога беху узели у кућу из милосрђа и који им је у исти мах био и слуга.

Апотекар се показа не може бољи бити сусед. Он упути госпођу Бовари где ће шта да купи, дозва нарочито трговца, од кога је са̂м куповао јабуковачу, окуша са̂м пиће и настојавао је у подруму да се буре добро намести; сем тога показа начин како се може справити довољно масла, а јевтино, и погоди се с црквењаком Летибудоа, који је поред црквењачких и погребних дужности уређивао и главне ионвилске баште, на час или годишње, како је ко хтео.

На оваку претерану услужност није гонила апотекара само потреба да се занима туђим пословима; у овим његовим поступцима крио се читав рачун.

Он беше погазио закон од 19. вентозуса[1] године XI, члан 1., који забрањује лекарско занимање свакоме који нема дипломе, тако да је на непознату доставу позван био у Руан, да предстане г. краљеву прокуратору, у његову тајном кабинету. Судија га беше примио стојећи, у този, с хермелином на леђима и са судијском капом на глави. Било је јутро, суђење још не беше почело. Кроз ходник су се чуле гломазне жандармске чизме, и као нека удаљена шкрипа тешких брава, које су се закључавале. Апотекару су уши тако зујале, да му се чинило удариће га капља; изиђоше му пред очи подземне тамнице, његова породица у сузама, апотека продата, сви бокали растурени; и он би приморан ући у једну кавану, да попије чашу рума са селтерском водом, да би се повратио.

Мало по мало успомена на ову опомену ослаби, и он настави, као и пре, давати невине лекарске савете у својој соби иза дућана. Али кмет му је то замерао, колеге су му завиделе, и зато се ваљало

[1] Шести месец републиканскога календара, који је почињао 19. фебруара, а свршавао се 20. марта. Пр.

бојати свега; придобити г. Боварија услужношћу, значило је заслужити његову захвалност и спречити га да не говори касније, ако шта примети. Зато му је Хоме свако јутро доносио *новине*, и често, по подне, остављао за часак апотеку и одлазио лекарском помоћнику на разговор.

Шарл беше нерасположен: болесници не долажаху. Он је седео по читаве часове, не говорећи ништа, спавао је у своме кабинету или је гледао како му жена шије. Да би се разонодио, узе у кући улогу надничара, и шта више покуша да обоји амбар бојом коју „молери“ беху оставили. Али новчане неприлике задавале су му бриге. Толико беше потрошио за оправке у Тоту, за госпођине хаљине и око себе, да је за две године отишао сав мираз и још три хиљаде талира одозго. После, колико је ствари оштећено или пропало при преносу из Тота у Ионвил, не рачунајући ту свештеника од гипса, који је, при јаком труцкању, пао из кола и разбио се у хиљаду комада на кенкампоаској калдрми!

Једна пријатнија брига, трудноћа његове жене, разгали га мало. Што се више примицаше дан порођаја, он је све више вољаше. То је била нова спона крви, и као трајан осећај једне сложеније везе. Кад је видео из далека њено тромо кретање и како јој се струк млитаво држи на куковима без утеге, кад је седео према њој и до воље је посматрао како седа у наслоњачу као уморна, његовој срећи тада није било краја; он је устајао, љубио је, миловао је по лицу, називао је мамицом, звао је да играју, и пола кроз смеј пола кроз плач збијао је свакојаке умиљате шале, које су му падале на ум. На помисао да ће бити отац необично је уживао. Сад му ништа више није недостајало. Познао је све што човечји живот може дати, и свој положај узимао је озбиљно.

Ема је у први мах била веома зачуђена, затим је једва чекала да се опрости бремена, да би знала шта је то бити мати. Али, не могући потрошити колико је хтела, купити колевку у облику лађице са завесама од ружичасте свиле и везене капице, она одустаде од спреме, у једном тренутку горчине, и сву уједанпут наручи код једне сеоске шваље, не бирајући ништа и не погађајући се. Она се, дакле, није забављала оним припремама, у којима материнска љубав ужива, и тако је њена нежност још у самоме почетку можда ослабила у неколико.

Међутим, како је Шарл редовно при јелу говорио о детету, она ускоро и сама поче више мислити о њему.

Она је желела сина; да је крупан и црномањаст, и да се зове *Жорж*; и ова помисао да има дете мушко била јој је као нека накнада за сва њена дотадашња разочарања. Човек је бар слободан; може да задовољава своје страсти, да путује по свету, да савлађује препоне, да извојује и највећу срећу. Међутим, жени вечито нешто стоји на путу. Мекушна и послушна у исти мах, она има против себе своју урођену слабост и законску потчињеност. Њена воља, као вео њена шешира који држи врпца, повија се према свакоме ветру; увек је нека жеља вуче и увек је неки озбири уздржавају.

Она се породи једне недеље, око шест часова, кад се сунце рађало.

— Ћерка! рече Шарл.

Она окрете главу и онесвесну.

Готово у исти мах дотрча госпођа Хоме и пољуби је, као и госпођа Лефрансоа из *Златнога Лава*. Апотекар, као човек који уме да се понаша, честита јој само с неколико речи, кроз одшкринута врата. Он замоли да му покажу дете и нађе да је лепо развијено.

За време опорављања Ема је много размишљала какво име да дâ својој кћери. Најпре је прешла сва она која су се свршавала као талијанска, као што су Клара, Лујза, Аманда, Атала; доста је волела име Галсвинда, а још више Изолда или Леокадија; Шарл је желео да се дете зове као његова мати; Ема је била томе противна. Најзад прелисташе календар с краја на крај и упиташе за савет туђине.

— Г. Леон, рече апотекар, с којим сам се пре неки дан разговарао, чуди се што не узмете име Магдалена, које је сад веома у моди.

Али Боваријева мати била је одсудно противна овом имену грешнице. Што се тиче г. Хомеа, он је волео сва она имена која су подсећала на каквог великог човека, на какво славно дело или на какву племениту мисао, и држећи се тога крстио је своје четворо деце. Тако, Наполеон је представљао славу, а Франклин слободу; Ирма је, можда, била уступак романтизму; али Аталија, пошта најбесмртнијем ремек-делу француске позорнице. Јер његова филозофска убеђења нису сметала његовим уметничким дивљењима, мислилац код њега није био угушио човека осетљива; он је умео поставити разлике и водити рачуна и о машти и о фанатизму. У тој трагедији, на пример, он је нападао мисли, али се дивио стилу; проклињао је замисао, али је хвалио све појединости, и мрзео је личности, одушевљавајући се њиховим говорима. Кад је читао чувена места, топио се од милине; али кад би помислио да глумци отуда вуку користи за свој дућан, био је неутешан, и у овој збрци осећаја, у којој се није умео наћи, желео би у исти мах и да може својим рукама увенчати Расина, и да се може једно четврт часа препирати с њим.

Напослетку, Ема се сети да је у замку Вобисару чула маркизу како једну младу жену зове Бертом; одмах то име би изабрано, и, како чича

Руо није могао да дође, замолише г. Хомеа да буде кум. Он донесе на поклон све производе своје радње, и то: шест кутија малине, читаво стакло какаа, три тегле слезове пасте; и уз то још шест шипака кристализована шећера који беше нашао у једноме орману. На дан крштења била је велика вечера; ту је био и парох; сви се загрејаше. Г. Хоме, по вечери, запева песму *Бог добрих људи.* Г. Леон отпева једну баркаролу, а стара госпођа Бовари, која је била кума, једну романсу из доба царства; напослетку стари г. Бовари захте да се дете донесе доле, те га крсти чашом шампањскога вина, коју му је с висине сручио на главу. Ово исмевање најважније свете тајне наљути опата Бурнизијана; стари Бовари одговори му једним ставом из поеме *Рат богова,* и парох се диже да иде; госпође га стадоше преклињати да остане; Хоме се умеша; и напослетку успеше да задрже свештеника, који мирно узе у руке тањирић са шољом каве у пола испијеном.

Стари г. Бовари оста још месец дана у Ионвилу, чије је становнике задивио једном необично лепом качкетом са сребрним ширитима, кују је носио јутром, кад је ишао на пијацу, да попуши своју лулу. Како је имао и навику да пије много ракије, он је често слао слушкињу у крчму *Код Златног Лава,* да му купи једну боцу, која је записивана у рачун његову сину; а да би намирисао своје мараме, утрошио је сву келнску воду своје снахе.

Овој није било ни мало непријатно у његову друштву. Он беше обиграо цео свет: говорио је о Берлину, о Бечу, о Штразбургу, о времену кад је био официр, о својим љубазницама, о великим ручковима на којима је био; показивао се љубазан, па би шта више, по који пут, било на степеницама или у башти, обгрлио своју снаху, и узвикнуо:

— Шарле, чувај се!

Тада се стара Бовари уплаши за срећу свога сина, и, бојећи се да њен муж напослетку не буде од неморалнога утицаја на појмове младе жене, похита са одласком. Можда се бојала и чега горег. Г. Бовари био је човек коме ништа није било свето.

Једнога дана Ема на једанпут осети потребу да види своју кћер, која беше дата на дојење столаревој жени, и не гледајући у календар да ли још трају шест недеља Богородичиних, она се упути у стан Ролеов, који је био на крају села, у дну косе, између друма и ливада.

Беше подне; капци на кућама беху затворени, а кровови од шкриљаца, који су блештали под јаком светлошћу плавога неба, чисто избациваху варнице на гребену својих калкана. Тежак ветар дуваше. Ема се у ходу осећаше слабом; улични шљунак убијаше је: она стаде премишљати: да ли да се врати кући, или да сврати негде да се мало одмори.

У том тренутку изиђе из једне оближње капије г. Леон са свежњем хартија под руком. Он приђе да се с њом поздрави, и стаде у хлад пред дућан Лереов, под сиво платно које беше разапето.

Госпођа Бовари рече да је пошла да обиђе дете, али да се већ скоро уморила.

— Ако..., прихвати Леон, не усуђујући се ништа даље рећи.

— Имате ли каква посла? упита она.

И кад писар рече да нема, она га замоли да је прати. Још исто вече знао је за ово цео Ионвил, и госпођа Тиваш, кметова жена, изјави пред својом слушкињом, *да се госпођа Бовари компромитује.*

Да се дође у стан дојкињин, ваљало је, на крају улице, савити лево, у правцу гробља, и између кућица и дворишта ићи једном уском путањом дуж које су са обе стране били засађени јасмини. Они беху у цвету, а тако исто и веронике, дивље руже, коприве и лаке купине, које су се дизале изнад

џбунова. Кроз живу ограду виделе су се, по двориштима, по која свиња на буњишту или везане краве које су чешале своје рогове о дебла дрвета. Њих двоје, једно поред другога, ишли су лагано; она се наслањала на њега, а он је уздржавао своје кораке које је подешавао према њеним; пред њима је летео читав рој мува које су зујале у топлом ваздуху.

Они познадоше кућу по једном старом ораху који је ширио хлад над њом. Ниска и покривена мрким циглама, она је имала венац лука који је висио с поља, под таванским прозором. Снопови прућа, усправљени уз ограду од трња, окружавали су леју лоћике, неколико стопа лавандуле и грашка у цвету који беше привезан за високе притке. Прљава вода текла је губећи се у трави, а унаоколо видели су се неки дроњци, плетене чарапе, једна рекла од црвеног катуна и један велики чаршав од честога платна, разастрт дужином на живој огради. На шкрипу вратница појави се дојкиња, носећи у наручју дете које је сисало. Другом руком вукла је бедног болешљивог мушкарца са скрофулозним лицем, сина једног шеширџије из Руана, кога су родитељи, и сувише заузети својим занатом, оставили на селу.

— Уђите, рече она; ваша мала спава.

У дну собе при земљи, једине у стану, била је уза зид широка постеља без завеса, а једне наћве стојале су поред прозора, чије једно окно беше искрпљено прозрачном плавом хартијом. У углу, иза врата, виделе су се испод умиваоника ципеле са сјајним клинцима, поред стакла пуног зејтина, у чијем је грлићу било једно перо; један календар *Матије Лансбера* вукао се по прашљивом камину, међу кременима, окрајцима од свећа и комадима труда. Напослетку, последњи раскош овога стана беше једна Фама с трубом у устима, слика исечена без сумње из каквог огласа о мири-

сима, и прикована за зид са шест обућарских клинаца.

Емино дете спавало је на земљи, у колевци од ивовине. Она га узе заједно с покривачем у који беше увијено, и стаде певушити нихајући се.

Леон се шетао по соби; њему се чинило нешто необично ова лепа госпођа у хаљини од нанкина посред ове сиротиње. Госпођа Бовари поцрвене; он окрете главу, мислећи да је његов поглед био можда мало дрзак. Она затим спусти у колевку дете које беше повратило млеко и убрљало јачицу. Дојкиња одмах приђе да га убрише, уверавајући да се то неће видети.

— Често ми оно уради и нешто друго, рече она, и тако га сваки час морам да запирам! Зато бих вас молила да будете тако добри и наредите бакалину Камису да ми даје по мало сапуна, кад ми затреба. То би и за вас било боље, да вас не узнемиравам.

— Добро, добро! рече Ема. До виђења, госпођо Роле!

И она изиђе, обрисавши ноге на прагу.

Добра жена испрати је до на крај дворишта, говорећи непрестано како јој је тешко устајати ноћу.

— По кадшто сам од тога тако уморна, да заспим на столици; зато би требало бар да ми дате једну фунту самлевене каве, која би ми трајала месец дана и коју бих пила свако јутро с млеком.

Пошто је саслушала њено досадно захваљивање, госпођа Бовари оде; али тек што је прешла неколико корака, чу иза себе клопарање дрвених ципела, те се окрете: то беше дојкиња!

— Шта хоћете?

На то је сељанка одведе у страну, иза једнога бреста, и стаде јој говорити о своме мужу, који са својим занатом и са шест динара годишње, колико му капетан....

— Свршавајте брже, рече Ема.

— Па ето, настави дојкиња уздишући после сваке речи, бојим се да му не буде тешко, кад види да пијем каву сама; знате, људи...

— Биће је и за њега, понављала је Ема; даћу вам је!... Немојте ми досађивати!

— Ах! драга госпођо, он, знате, има, због рана, страшне грчеве у прсима; каже, да му јабуковача шкоди.

— Та похитајте, госпођо Роле!

— Дакле, настави ова и поклони се, ако не би било сувише тражити..., она се опет поклони, — кад хоћете, — и њен је поглед преклињао, — бардак ракије, рече она напослетку, па ћу њоме трљати вашој малој ножице, које су нежне као језик.

Кад се опростила дојкиње, Ема опет узе под руку г. Леона. Неко време ишла је брзо; затим успори ход, и поглед јој случајно паде на раме младога човека, на чијем капуту беше јака од црног сомота. Његова коса кестењасте боје падала је по јаци, глатка и лепо очешљана. Њој падоше у очи његови нокти, који су били дужи но што су се носили у Ионвилу. На њихово неговање Леон је нарочиту пажњу обраћао; тога ради имао је нарочити перорез у својој кутији с прибором за писање.

Они се вратише у Ионвил, идући обалом речице. У топло доба године висока обала била је шира, и тако су се до дна видели зидови баштâ, са степеницама од неколико басамака које су се спуштале до речице. Речица је текла нечујно, брза и хладна; висока танана трава повијала се у њој по матици, и као напуштена зелена коса ширила се у њеној бистрини. По кадшто је на врху трске или на лишћу перунике по који инсекат тананих ногу милио или стојао. Сунце је својим зрацима осветљавало мале плаве клобуке који су избијали један за другим и расрскавали се; старе поткресане

врбе огледале су у води своју сиву кору; преко реке, свуда унаоколо, ливаде су се чиниле пусте. Било је време ручка по мајурима, и млада жена и њен пратилац чули су у ходу само одмерени бат својих корака по путањи, речи које су говорили једно другоме и шуштање Емине хаљине која се косила око ње.

Баштенски зидови, начичкани по врху комадима стакла, беху врели као кров какве стаклене баште. У циглама беше изникао шебој, и ивицом свога отвореног сунцобрана госпођа Бовари закачила би у проласку по који његов увели цвет који се распадао у жути прах, или би по која гранчица козјака и бршљана, који су висили споља, остала за часак на свили, закачивши се за ресе од сунцобрана.

Они су разговарали о некој трупи шпањолских играча, која је очекивана у руанском позоришту.

— Ви ћете ићи? упита она.

— Ако будем могао, одговори он.

Зар нису имали ништа друго да кажу једно другоме? Њихове очи, међутим, одавале су озбиљнији разговор; и док су се мучили тражећи обичне фразе, они су осећали како их обоје обузима једна иста чежња; као неки шапат душе, дубок, непрекидан, надјачавао је шапат гласова. Изненађени и зачуђени овом новом милином, они нису ни помишљали да кажу једно другоме шта осећају, нити да траже узрок тој милини. Будуће среће, као обале тропских предела, шире над пучином која им претходи своју урођену благост, неки миришљави дах, и човек се подаје томе заносу, и не мислећи на хоризонат који не види.

Земљиште, на једном месту, беше обронила стока; ваљало је ићи по крупном зеленом камењу, које је лежало овде онде у блату. Ема је често застајала за часак, да види где ће стати, — и, по-

водећи се на шљунку који се под ногама љуљао, подигнутих руку, нагнута телом, неодважена погледа, она се тада смејаше, бојећи се да не падне у локве воде.

Кад су дошли пред њену башту, госпођа Бовари гурну мале вратнице, устрча уза степенице и изгуби се.

Леон се врати у канцеларију. Бележник беше некуд отишао; он баци један поглед на акта, затим зареза једно перо, узе напослетку шешир и оде.

Он оде на Пашњак, на врху Аргејске Косе, на уласку у шуму; ту се извали на земљу под јелама, и стаде гледати у небо кроз прсте.

— Ала ми је досадно! рече у себи, ала ми је досадно!

Чинило му се да је за сажаљење што живи у овом селу, и што му је Хоме пријатељ, а г. Гијомен господар. Овај последњи, вечито заузет послом, са златним наочарима и риђом раздељеном брадом на белој кравати, није ни појма имао о отмености духа, и ако је показивао круто и енглеско држање, које у прво време беше очарало његова писара. Што се тиче апотекареве жене, то беше не може бити боља жена из Нормандије, кротка као јагње, која је волела и пазила своју децу, свога оца, своју матер, своје сроднике, која је оплакивала туђу невољу, дигла била руке од своје куће и мрзела утеге; — али је била тако трома, тако досадна кад је човек слуша, тако проста и у разговору тако ограничена, да му никад ни на памет није пало, — ма да је њој било тридесет година, а њему двадесет, ма да су спавали соба до собе, и разговарали сваки дан, — да она може бити жена за некога, и да од свога пола може имати и друго шта, а не само хаљину.

Па ко је још био ту? Бине, неколико трговаца, два три крчмара, парох, и напослетку г. Тиваш,

кмет, са своја два сина, људима имућним, мргодним, приглупим, који су сами обрађивали своју земљу, пировали у породичном кругу, побожни, у осталом, и несносни у друштву.

Али на општој површини свих ових људских лица издвајаше се лик Емин, усамљен и удаљен, међутим; јер он осећаше између ње и себе као неку дубоку провалу.

У почетку он је долазио к њој више пута у друштву са апотекарем. Шарл га није примао баш са особитим задовољством; и Леон не умеде чисто да се нађе измађу страха да не буде на досади и жеље за присним пријатељством које је сматрао готово за немогућно.

IV

Чим су настали први хладни дани, Ема пређе из своје собе у салу, дугачку собу с ниском таваницом, у којој је, на камину, стојао уз огледало повелики окамењени полип. Седећи у својој наслоњачи, крај прозора, она је гледала како мештани пролазе тротоарем.

Леон је два пута дневно ишао из своје канцеларије у крчму *Код Златног Лава*. Ема је издалека чула његове кораке; она се нагињала и слушала; и кроз завесу видела је младог човека који је пролазио, увек обучен на исти начин и не обрћући главе. Али у сумрак, пошто је, наслонивши браду на леву руку, била оставила започети вез, она би често уздрхтала, кад се помоли ова сенка која би на једанпут промакла. Она је тада устајала и заповедала да се постави.

Г. Хоме долазио је за време вечере. С грчком капом у руци улазио је нечујним корацима, да не би никога узнемиравао, понављајући увек исту реченицу: „Добро вече свима!“ Затим је седао на своје место, за сто, између Еме и Шарла, и питао

лекара за његове болеснике, а овај је опет њега питао коликој се награди може надати. Затим се говорило о томе шта има *у новинама*. Хоме их је, у то време, знао готово на памет; и он је опширно саопштавао њихову садржину, са уредниковим напоменама и са свима појединим песрећним случајевима који су се десили у Француској или у иностранству. Али како би се овај предмет убрзо исцрпао, он би одмах учинио неколике примедбе на јела која је видео. По кадшто шта више, подигавши се са столице, обраћао је пажњу госпођи на најлепши залогај, или је, окренувши се, давао слушкињи савете за справљање јаније и хигијену поврћа; говорио је о мирису, о екстракту меса, о соковима и пиктијама, с необичним разумевањем. Како му је, у осталом, глава била пунија рецепата но апотека боца, Хоме је био ненадмашан у прављењу разнога слатка, киселина и слатких ракија, и њему су били познати сви нови проналасци економских пећи, као и вештина да се очувају сиреви и негују болесна вина.

У осам часова Јустин је долазио по њега, да затвори апотеку. Г. Хоме погледао би га тада подругљиво, нарочито ако је ту била Фелисита, јер беше приметио да његов помоћник воли лекареву кућу.

— Овај мој обешењак, говорио је он, почиње на свашта мислити, и мени се чини, нека ме ђаво носи, да је заљубљен у вашу слушкињу!

Али његова већа махна, за коју му је често пребацивао, беше, што је вечито слушао шта се разговара.

Недељом, на пример, нисте га могли отерати из салона, где би га госпођа Хоме позвала да носи децу која би заспала на столицама, свлачећи леђима сувише широке навлаке од платна.

На ова апотекарева вечерња села није долазило много гостију, пошто су његови испади и ње-

гова политичка убеђења удалили од њега поступно разне уважене личности. Писар је долазио редовно. Чим би чуо звоно, он би истрчао на сусрет госпођи Бовари, узео јој шал и оставио у страну, под апотекарску тезгу, велике плетене папуче које је Ема носила преко обуће кад има снега.

Најпре би одиграли неколико партија *тридесет и један;* затим је г. Хоме играо екарте са Емом; Леон је стојао иза ње и давао јој савете. Стојећи, и с рукама на наслону од њене столице, он је гледао како јој зуби од чешља улазе у пунђу. Са сваким покретом кад је хтела да баци карту, њој се подизаше хаљина с десне стране. Испод зачешљане косе видео јој се врат мрке боје која је поступно бледела и мало по мало губила се у сенци. Њена хаљина падала је са обе стране столице, као надувена, пуна набора, и пружала се до земље. Кад би по кадшто осетио да је стопалом стао на њу, Леон би се брзо измакао, као да је стао коме на ногу.

Кад се сврши картање, апотекар и лекар играли су домина, а Ема би променила место и налактила се на сто, да прелистава *Илустрацију.* Она беше донела и своје новине за моду. Леон би стао поред ње, и заједно су гледали слике, сачекујући једно друго на дну сваке стране. Она га је често молила да јој декламује стихове; Леон их је декламовао гласом развученим, који је брижљиво изумирао на љубавним местима. Али звек домина непријатно га је дирао. Г. Хоме играо их је врло вешто и редовно је тукао Шарла. Затим би се, кад одиграју до три стотине, обојица опружили поред камина и убрзо поспали. Ватра је изумирала у пепелу; чајник је био празан; Леон је још читао. Ема га је слушала, играјући се несвесно шеширом од лампе, на чијој танкој навлаци беху насликани пајаци у колима и играчице на конопцу са својим моткама за одржавање равнотеже. Леон би застао, показујући на своје

поспале слушаоце; тада би њих двоје наставили говорити тихим гласом, и тај им се разговор чинио пријатнијим, јер га нико није чуо.

На тај начин утврди се међу њима нека врста другарства, нека стална веза поред књига и песама. Г. Бовари, мало љубоморан, није се томе зачудио.

Он доби на дан свога рођења лепу френолошку главу, сву избележену бројевима и обојену плаво. То беше знак пажње од писара. Он је ту своју пажњу осведочавао на разне начине, па је чак вршио и Шарлове наруџбине у Руану; и како је књига једнога приповедача увела у моду кактусе, он купи један за госпођу, који донесе у *Ласти* на својим коленима, и избоде успут прсте на њиховим тврдим бодљама.

Она намести пред свој прозор даску са оградом, да држи саксије. Писар је такођер имао своју обешену дашчицу; и заливајући цвеће на своме прозору, они су виђали једно друго.

Међу прозорима у селу био је један који је још чешће био заузет; јер, недељом, од јутра до мрака, и свако по подне, ако је време било лепо, видело се на једном таванском прозору пагнуто мршаво лице г. Бинеа, чије се једнолико хркање чуло чак до *Златнога Лава*.

Кад се једно вече вратио кући, Леон нађе у својој соби ћилим од кадиве и вуне, са извезеним лишћем на белој основи; он дозва госпођу Хоме, г. Хоме, Јустина, децу, куварицу, па исприча и своме господару какав је поклон добио; сви су желели да виде тај ћилим. Зашто лекарева жена даје поклоне писару? То се свима учинило чудно и напослетку дођоше до закључка да му је она зацело *добра пријатељица*.

Он је давао повода да се тако мисли, јер је непрестано говорио о њеним чарима и њеној духо-

витости, тако да му је Бине једном приликом врло сурово одговорио:

— Шта се то мене тиче, кад јој ја не правим друштво!

Он је лупао главу на који начин да јој изјави своју љубав; и колебајући се вечито између страха да јој се не замери и стида што је тако плашљив, плакао је због малодушности и жеље која га је распињала. Затим је прелазио на одважне одлуке; писао је писма која је цепао, и одређивао за своју изјаву дане које је увек помицао унапред. Често је полазио, у намери да се на све усуди; али га је ова одлучност брзо остављала у присуству Емину, и кад би га Шарл, који би у то наишао, позвао у кола, да заједно обиђу неког болесника у околини, он је сместа примао позив, поздрављао се с госпођом и одлазио. Није ли њен муж био један део ње?

Што се тиче Еме, она се и не упита да ли га воли. Она је мислила да љубав долази изненада, с буром и с муњама, — као небесни ураган који се спушта на живот, потреса га, чупа вољу као лишће и цело срце носи у понор. Она није знала да, на терасама кућâ, киша прави и језеро, кад су олуци запушени, и била је потпуно спокојна, кад изненада опази једну пукотину у зиду.

V

То је било једне недеље фебруара месеца, једно по подне, кад је падао снег.

Сви, г. и госпођа Бовари, Хоме и г. Леон, беху отишли, да разгледају, на по миље од Ионвила, у долини, једну нову предионицу лана. Апотекар беше повео са собом Наполеона и Аталију, да мало пропешаче, а Јустин је ишао за њима, носећи на рамену кишобране.

Међутим, ништа није било тако мало занимљиво као ова занимљивост. Велики простор празнога земљишта, у коме је било неколико већ зарђалих точкова, разбацаних између гомила песка и шљунка, окружавала је једна дугачка четвртаста грађевина, с многобројним малим прозорима. Она не беше још довршена, и кроз греде на крову видело се небо. За греду на калкану беше привезан руковет сламе измешан с класовима, чије су се тробојне траке лепршале на ветру.

Хоме је говорио. Он је објашњавао *друштву* будућу важност ове фабрике, срачунавао је јачину подова, дебљину зидова, и веома му је било жао што нема метар, какав је имао г. Бине за своју личну употребу.

Ема је ишла с њим под руку, ослањала се мало на његово раме, и гледала котур сунца које је расипало у даљини, кроз маглу, своју блиставу бледоћу; али она окрете главу: Шарл беше ту. Качкету беше натукао на очи, а дебеле усне лако су му дрхтале, што је његову лицу давало некако глуп израз; и сама његова леђа, његова мирна леђа било је одвратно видети, и она је налазила на његову капуту оличену сву његову простоту.

Докле га је овако посматрала, налазећи у својој раздражености неку врсту злобнога уживања, Леон јој приђе. Хладноћа, с које беше побледео, као да је била изазвала на његову лицу неку тиху сету; између његове кравате и његова врата, испод мало изгужванога оковратника, видела се кожа; крај од ува вирио му је испод једног прамена косе, и његово велико плаво око, које је гледало у облаке, учини се Еми бистрије и лепше но она планинска језера у којима се небо огледа.

— Несрећниче! узвикну на једанпут апотекар.

И он потрча своме сину, који у том тренутку беше скочио у гомилу креча, да му ципеле буду

беле. На пребацивања којима га окупише, Наполеон стаде дречати, док му је Јустин брисао обућу сламом. Али је био потребан нож; Шарл понуди свој.

— Ах! помисли Ема, носи нож у џепу; као сељак!

Хладна магла поче се спуштати, и они се вратише у Ионвил.

То вече госпођа Бовари није ишла суседима; и кад Шарл оде, кад осети да је сама, у њој наново поче поређење с потпуно свежим утисцима и с продуженом перспективом коју успомена даје предметима. Гледајући из своје постеље јасну ватру која је горела, она је још, као тамо, видела Леона како стоји и једном руком савија свој прутић, а другом држи Аталију, која је мирно сисала грумен леда. Чинио јој се диван, није могла да се одвоји од његове слике; она се сети других његових покрета других дана, његових речи, његова гласа, целе његове личности; и уз шиљење усана као за пољубац понављала је:

— Јест, диван! диван!.... Да ли воли? упита се. Кога?.... Никог другог него мене!

Сви докази за то поникоше у један мах, и њено срце стаде силно куцати. Сенка од пламена из камина весело је играла по тавану; Ема се обрте на леђа теглећи се.

И тада поче оно вечито јадање: „Ох! да је судбина хтела! Зашто то да не буде? Ко је сметао?...“

Кад се Шарл врати, у поноћ, она се учини да се тада пробудила; и како је он лупао свлачећи се, она се стаде тужити да је боли глава; затим немарно упита како су провели вече.

— Г. Леон је, рече он, отишао рано.

Она се не могаде уздржати да се не насмеши, и заспа с новом милином у души.

Сутрадан, под ноћ, дође к њој трговац г. Лере. Беше то вешт човек, тај трговац.

Као рођен Гасконац, који је постао Норманац, он је своју јужњачку говорљивост удружио с кошоаском препреденошћу. Његово дебело, млитаво лице без браде као да је било обојено водом од слаткога дрвета, а његова седа коса чинила је још живљим оштар сјај његових малих црних очију. Нико није знао шта је он био раније: торбар, говорили су једни; банкар у Рутоу, тврдили су други. Извесно је само то, да је на памет решавао и најсложеније рачуне, тако да је запрепастио и самога Бинеа. Учтив до понизности, он је био увек савијен, у положају човека који некога поздравља или позива.

Пошто је оставио пред вратима свој шешир с флором, он спусти на сто једну зелену кутију, и с претераном учтивошћу поче се жалити госпођи, што до тога дана није задобио њено поверење. Истина, тако скромна радња као што је његова није у стању да привуче једну *отмену госпођу;* он удари гласом на ове речи. Али нека она само наручи, он се обавезује да јој набави све што жели, и ситничарску робу, и рубље, и шешире, и материје за хаљине; јер он иде у варош четири пута месечно, редовно. Он је у вези с највећим кућама. За њега се може упитати *Код Три Брата*, *Код Златне Браде* или *Код Великог Дивљака;* сва та господа познају га као свој џеп! Данас је пак дошао да покаже госпођи, узгред, разну робу коју је добио, благодарећи једној врло реткој прилици. И он извади из кутије неколико везених оковратника.

Госпођа Бовари разгледа их.

— Не треба ми ништа, рече она.

На то г. Лере са извесном нежношћу изнесе три алгирске ешарпе, неколико пакета енглеских игала, једне сламне папуче и, напослетку, четири шољице од кокосова дрвета за барена јаја, које су резали робијаши. Затим, с рукама на столу, опру-

жена врата, нагнут, отворених уста стаде пратити Емин поглед који је нерешљиво прелазио с једне ствари на другу. С времена на време, као да је хтео очистити их од прашине, он је ударао ноктом по свиленим ешарпама које беху сасвим развијене; и оне су лако шуштале, док су при зеленкастој светлости сутона, као звездице, блистале златне шљокице уткане у њима.

— Шта стају ове ешарпе?

— Врло јевтино, одговори он, врло јевтино; али не мора то бити одмах; кад хоћете; ми нисмо Јевреји!

Она се промисли мало и напослетку одби г. Лереа, који сасвим хладно одговори:

– Ништа, погодићемо се други пут; ја сам се увек могао споразумети са свима госпођама, само не са својом.

Ема се насмеши.

— Тиме сам хтео рећи, настави он добродушна лица, после ове своје шале, да ми није много стало до новца.... Ја бих вам га дао, ако би вам устребало.

Ема га погледа изненађена.

— О! рече он живо и тихим гласом, не бих морао ићи далеко, да га набавим; рачунајте на мене!

И он стаде питати за чича Телија, газду *Француске Каване*, кога је у то време лечио г. Бовари.

— Шта је збиља чича Телију?... Кашље, да се сва кућа тресе; бојим се да ће му ускоро пре требати капут од чамовине но вунена кошуља? Али и јесте бекријао, кад је био млад! Ти људи, госпођо, живе преко мере неуредно! Он је сагорео од ракије. Али ипак врло је непријатно, кад вам ко од познаника оде са овог света.

И док је затварао своју кутију, говорио је ово оно о лекаревим болесницима.

— Зацело је време узрок тим болестима, рече он, гледајући зловољна лица у прозоре. И ја се не осећам баш најбоље; мораћу ових дана доћи господину, осећам бол у леђима. Дакле, до виђења, госпођо Бовари; стојим вам на расположењу; слуга сам понизан!

И он полако затвори врата.

Ема нареди да јој се вечера донесе у њену собу, поред ватре, на послужавнику; јела је дуже но обично; све јој се учини добро.

— Како сам била паметна! рече у себи, мислећи на ешарпе.

Она чу кораке на степеницама: то беше Леон. Она устаде и с гомиле још несавијених крпа на орману узе једну. Чинила се да је у великом послу кад он уђе.

Разговор је текао без живости; госпођа Бовари напуштала га је свакога минута, и Леон је био сасвим збуњен. Седећи на једној ниској столици, близу камина, он је обртао прстима иглепицу од слонове кости; она је провлачила иглу, или је, с времена на време, ноктом, набирала платно. Она није ништа говорила, а он је ћутао, збуњен њеним ћутањем, као што би био збуњен и њеним речима.

— Сиромах младић! помисли она.

— Чиме сам јој се могао замерити? упита се он.

Напослетку Леон рече да ће ових дана ићи у Руан неким адвокатским послом.

— Ваша претплата на ноте истекла је, треба ли да је обновим?

— Не, одговори она.

— Зашто?

— Зато што ...

Она се угризе за усне и лагано одви подужи сиви конац, да га удене у иглу.

Овај рад једио је Леона. Емини прсти као да су се израњавили на врховима; њему паде на

ум једна љубазна реченица, али се не усуди да је каже.

— Ви је, дакле, напуштате? настави он.

— Шта? рече она живо; музику? На жалост, тако је! Треба управљати кућом, надгледати мужа; чека ме тисућу ствари, многе дужности које су прече од музике!

Она погледа на часовник. Шарл беше одоцнио. Она се као забрину. Два три пута шта више понови:

— Он је тако добар!

Леон је волео г. Бовари. Али ова нежност према њему изненадила га је доста непријатно; при свем том он настави о њему хвале, које је, рече, чуо од свакога, а нарочито од апотекара.

— Ах! то је красан човек, прихвати Ема.

— Заиста, одговори писар.

И он поче говорити о госпођи Хоме, чија им је веома запуштена спољашњост обично давала повода за смеј.

— Шта то мари? упаде му у реч Ема. Добра мајка не полаже много на одело.

Она затим опет заћута.

Тако је било и идућих дана; њене речи, њено понашање — све се то измени. Заволела је своју кућу, почела је редовно ићи у цркву, и била је строжа према својој слушкињи.

Она узе Берту од дојкиње. Фелисита је доносила дете, кад би ко дошао у походе, и госпођа Бовари свлачила га је, да покаже његове ножице. Говорила је да веома воли децу; Берта беше њена утеха, њена радост, њена срећа, и она је пропраћала своје миловање лирским изливима који би друге људе, осим Ионвилаца, подсетили на Сашету из *Богородичине цркве у Паризу*.

Кад дође кући, Шарл је налазио своје папуче поред камина, где су се грејале. Његови прслуци нису више били без поставе, ни кошуље без ду-

гмади, и шта више било је задовољство посматрати у орману многе памучне капе поређане у подједнаким редовима. Њу више није мрзело, као некад, да се шета по башти; пристајала је увек на оно што је он предлагао, и ако није погађала ћуди којима се повиновала без роптања; — и кад би га Леон видео поред ватре, по вечери, с рукама на трбуху, с ногама на прекладу, лица зајапурена због сваривања, очију влажних од задовољства, с дететом које је пузило по простирци, и поред жене танкога струка, која би се нагла преко наслона од столице и пољубила га у чело:

— Какво безумље! рекао би он у себи, и како човек да дође до ње?

Она му се чини, дакле, тако честита и тако неприступачна, да изгуби сваку, ма и најмању наду.

Али са овим напуштањем наде она му се показа у врло необичној светлости. Она изгуби, за њега, своја телесна својства, од којих се ничему није могао надати, и, у његову срцу, пела се, све више удаљавајући се од њега, величанствено као апотеоза која лебди у зраку. Њиме облада један од оних чистих осећаја који не спречавају ток живота, који се гаје зато што су ретки, и чији би губитак заболео човека више но што њихово постојање чини радости.

Ема омршави, образи јој побледеше, лице јој се издужи. Са својом црном раздељеном косом, својим великим очима, својим правим носем, својим лаким ходом и својим вечитим ћутањем, није ли изгледала да иде кроз живот, и не дотичући га се готово, и да носи на челу лак отисак неке узвишене судбине? Она беше тако тужна и тако мирна, тако блага у исти мах и тако повучена, да је човек осећао у њеној близини неку ледену милину, као што га у црквама обузима зима под утицајем мириса који се меша с хладноћом мермера. Ни њена

се околина није могла сачувати од ове дражи. Апотекар је говорио:

— То је врло паметна жена, којој би сасвим било место у каквој потпрефектури.

Жене су се дивиле њеној штедљивости, пацијенти њеној учтивости, сиромаси њеној милосрђу.

Али у души беше она препуна жудње, гнева, мржње. Под овом хаљином с правим наборима крило се узрујано срце, и ове усне, тако чедне, нису причале његове муке. Она беше заљубљена у Леона, и тражила је самоћу, да би могла што мирније уживати у његовој слици. Његова појава нарушивала је чар ове замишљености. Ема би сва устрептала на бат његових корака; затим се у његову присуству ово узбуђење стишавало, и у њој је после тога остајало само неисказано чуђење, које се претварало у тиху сету.

Леон није знао, кад је одлазио од ње у очајању, да је она устајала за њим, да га види на улици. Она је мотрила на сваки његов корак, пазила на сваку промену на његову лицу; измислила је читаву причу, да нађе изговора да види његову собу. Чинило јој се да је апотекарева жена врло срећна што живи под истим кровом; и њене мисли спуштале су се непрестано на ову кућу, као голубови из крчме *Код Златнога Лава*, који су слетали на њу, да у олуцима купају своје црвене ноге и своја бела крила. Али што је више осећала своју љубав, Ема је њу све више сузбијала, да се не појави и да ослаби. Међутим, волела би да је Леон примети, и замишљала је разне случајеве, катастрофе, које би то олакшале. Што је уздржаваше, без сумње, то беше неодлучност или страх, а и стидљивост. Говорила је у себи да га је сувише удаљила, да је сад касно, да је све изгубљено. Али понос, радост што је могла рећи: „Ја сам поштена жена“, и гледати себе у огледалу као жену која

се предала својој судбини, то јој је била као нека утеха за жртву коју мишљаше да чини.

Телесне пожуде, чежња за новцем и меланхолије страсти, — све се то тада слило код ње у један исти бол; и, место да мисли о чему другом, она стаде мислити само о томе, подстичући тај бол и свуда тражећи за њега прилике. Једила се, ако је какво јело рђаво донето, ако су врата ошкринута, туговала је за кадивом коју није имала, за срећом која јој је недостајала, јадала се на своје снове сувише високе, на кућу сувише тесну.

Али је до очајања доводило што Шарл као да није ни слутио њене муке. Његово уверење да је она код њега срећна чинило јој се глупа увреда, а његова мирноћа у том погледу незахвалност. Кога ради је она честита? Није ли он био препона свакој срећи, узрок свакој беди, и као шиљата копча на оном ремену који је стезаше са свих страна?

И тако она свали на њега самога сву своју мржњу која је потицала из њена незадовољства; и свако усиљавање да ту мржњу ублажи само је њу појачавало; јер овај узалудан труд придруживао се другим узроцима очајања и доприносио још више њену удаљавању од њега. И њена сопствена благост њу је дражила. Скромно имовно стање подстицало ју је на раскош, а брачна љубав на прељубничке жеље. Чисто би волела да је Шарл злоставља, да би имала више разлога да га мрзи, да му се освети. Она се по кадшто чудила ужасним мислима које су јој падале на ум; а при том требало је да се смеши, да слуша како је срећна, да се чини срећна, да то показује!

Међутим, њој је било одвратно ово претварање. Овда онда долазила је у искушење, да побегне с Леоном ма куда, далеко, далеко, и да покуша живети новим животом; али на мах би се отворила у њеној души нека провала, врло мрачна.

— У осталом, он ме и не воли више, мислила је она; шта ће бити са мном? Каквој помоћи да се надам, каквој утеси, каквом добру?

И она је, утучена, узрујана, непомична, тихо јецала и ронила сузе.

— Зашто не кажете то господину? питала је слушкиња, кад би је затекла у овом стању.

— То су живци, одговарала је Ема; немој му ништа говорити, ожалостила би га.

— Ах! наставила би Фелисита, тако је исто било и Герини, кћери чича Герена, рибара из Полеа, с којом сам се познала у Дјепу, пре но што сам дошла к вама. Она је била тако тужна, тако тужна, да, кад стане на кућни праг, мислите да видите покров разапет на вратима. Имала је, кажу, као неку маглу у глави, и нису јој могли помоћи ни лекари ни свештеник. Кад је спаћу јаки нападн, упути се сама самцита на морску обалу, па је царинник, обилазећи своју линију, често нађе како потрбушке лежи на шљунку и плаче. После се удала и, кажу, прошло јој.

— Али мени је ово дошло после удаје, одговори Ема.

VI

Једно вече, кад је прозор био отворен и кад је, седећи крај њега, гледала црквењака Лестибудоа који је кресао шимшир, она на једанпут чу како звони *Здрава Марија*.

Беше почетак пролећа, кад цветају примуле; млак ветар дувао је преко урађених бразда, а баште, као жене, рекао би, китиле су се за летње свечаности. Кроз решетке на сеници свуда унаоколо видела се речица у равници, у којој је оцртавала на трави неправилне кривине. Вечерња магла пролазила је кроз тополе без лишћа, омотавајући њихове контуре љубичастом бојом, блеђом и прови-

днијом од тананог вела који се зауставио на њиховим гранама. У даљини пролазила је стока; није се чуо ни њен ход, ни њено рикање; а звоно је, непрестано звонећи, настављало кроз ваздух своје тихо туговање.

Уз ово одмерено брујање мисли младе жене вратише се на њене старе успомене из младости и живота у заводу. Она се сети великих свећњака, који су се дизали на олтару изнад саксија са цвећем и табернакулума са стубовима. Волела би, као некад, да је још у дугачком реду белих велова, који је овде онде био прошаран црним и крутим кукуљачама милосрдних сестара, нагнутих на њиховим наслонима за читање молитава; недељом, на служби, кад би подигла главу, угледала би благо лице Богородичино, у плавичастим облацима тамјана који су се дизали у вис. Њу обузе нека тронутост: осећаше се слабом и остављеном, као перо које се ковитла у вихору; и она се несвесно упути цркви, готова на сваку побожност, само да јој преда своју душу и да цео живот нестане у њој.

Она срете, на тргу, Летибудоа, који се враћао из цркве; јер, да не би дангубио, он је више волео да престане с послом, па да га после настави, тако да је звонио *Здраву Марију*, кад му је било најзгодније. У осталом, раније звоњење опомињало је дечаке да је време катихизису.

Неколико њих, који беху дошли, играли су већ лопте на плочама по гробљу. Други беху узјахали на зид, па су махали ногама и косили ципелама високу коприву, која беше израсла између ниског зида и последњих гробова. То беше једино место које је било зелено; све остало беше само камен, вечито покривен ситном прашином, и ако га је црквењак чистио метлом.

Деца у плиткој плетеној обући трчала су туда као по паркету начињеном за њих, и посред бру-

јања звона чули су се њихови јасни гласови. Ово брујање бивало је све мање, што се мање клатио дебели конопац који је висио са звонаре и једним крајем вукао се по земљи. Ласте су пролетале цвркућући, секле ваздух својим брзим летом, и брзо се враћале у своја жута гнезда, под стрејом. У дну цркве горела је једна лампа, то јест стењак у једној чаши која је висила. Његова светлост изгледала је издалака као нека беличаста тачка која игра на зејтину. Дугачак зрак зунца пролазио је кроз лађу и чинио још мрачнијим споредна одељења и кутове.

— Где је свештеник? упита госпођа Бовари једнога дечка који се забављао клатећи разлабављен крст на уласку.

— Сад ће доћи, одговори он.

И доиста, врата на презвитерији зашкрипеше и отац Бурнизијан помоли се; деца, једно преко другога, побегоше у цркву.

— Ах, обешењаци једни! промрмља свештеник, никада се неће поправити!

И подигавши један поцепани катихизис који беше гурнуо ногом, рече:

— Ништа ти то не поштује!

Али чим спази госпођу Бовари:

— Извините, рече, нисам вас одмах познао.

Он стрпа катихизис у џеп и застаде, клатећи између два прста тежак кључ од сакристије.

Сунце на заходу ударало му је право у лице и осветљавало избледелу мантију, која се сијала на лактовима и била искрзана по дну. Мрље од масти и дувана покривале су његова широка прса, дуж ситних дугмади, и њих је било све више, што су биле даље од оковратника, на коме су лежале многе боре његове црвене коже: она беше покривена жутим пегама које су се губиле у оштрој длаци његове проседе браде. Он баш беше устао од стола и јако је дувао.

— Како сте? додаде он.

— Рђаво, одговори Ема; патим.

— Тако исто и ја, настави свештеник. Ове прве врућине необично размлитаве човека, је-л-те? Али, шта ћете! рођени смо да патимо, како вели свети Павле. А шта каже г. Бовари?

— Он! рече Ема с презрењем.

— Шта! одговори добродушни парох, врло зачуђен; зар вам није ништа преписао?

— Ах! рече Ема, не требају мени земаљски лекови.

Али је парох, с времена на време, погледао у цркву, у којој су сва деца клечала, па се гурала раменом и падала као војска од карата.

— Хтела бих да знам... настави она.

— Чекај само, чекај, Рибуде, повика свештеник љутитим гласом, натрљаћу ти ја уши, неваљали деране!

Затим се окрете Еми:

— То је син дрводеље Будеа; родитељи су му доброга стања, па су га напустили. Међутим, брзо би учио, кад би хтео, јер је врло разборит. Ја га по који пут, из шале, зовем Рибуде (како се зове страна којом се иде у Марому). Ха! ха! Пре неки дан казао сам ову досетку владици, који се слатко насмејао... изволео се насмејати... А како је, збиља, г. Бовари?

Она као да га није чула. Он настави:

— Без сумње је увек у великом послу? Јер нас двојица смо у парохији зацело највише заузети послом. Само што он лечи тела, додаде он с тромим смехом, док ја лечим душе!

Она управи на свештеника поглед пун молбе:

— Да..., рече она, ви отклањате сваки јад.

— Ах! махните се, госпођо Бовари! Јутрос сам баш зват у Ба-Дијовил, због једне краве која се надула; мислили су да је нагазила на чини.

Све њихове краве, не знам како... Него, извините! Лонгмаре и Буде! ђаволи једни! Хоћете ли се смирити једном!

И он једним скоком одјури у цркву.

Деца се тада стадоше тискати око великог igтионика, пети на певчеву столицу, отварати мисал; а друга су се, на прстима, прикрала готово до у исповедаоницу. Али свештеник их на једанпут окупи кишом од шамара. Хватајући их за јаку од капута, дизао их је са земље и спуштао, да клече на поду од хора, и то тако снажно, као да их је хтео приковати за под.

— Бадава, рече он, кад се вратио Еми, развијајући своју велику шарену мараму, чији један крај узе у зубе, земљорадници су достојни сажаљења.

— Нису само они, одговори Ема.

— Разуме се! и радници по варошима, на пример.

— Не они...

— Извините! Ја сам познавао сироте мајке, поштене жене, уверавам вас, праве светитељке, које ни хлеба нису имале.

— Али оне, настави Ема (и углови њених уста стадоше се грчити, док је говорила), оне, господине попо, које имају хлеба, а немају...

— Зими ватре, рече свештеник.

— Ах! шта је с тим?

— Како! Шта је с тим? Мени се чини кад човек има чиме да се огреје и шта да једе...., јер, напослетку....

— Боже мој! Боже мој! уздахну Ема.

— Вама није добро? рече он, прилазећи јој забринуто; зацело стомак? Идите кући, госпођо Бовари, па попите шољу чаја; то ће вас поткрепити; или узмите мало хладне воде са шећером.

— Зашто?

И она га погледа некако буновно, као да се сад пробудила.

— Па превукли сте руком преко чела. Мислио сам да вас је ухватила несвестица.

Затим се присети:

— Него, ви сте ме питали нешто? Шта оно беше? Не опомињем се више.

— Ја? Ништа..., ништа...., понављала је Ема.

И њен поглед, који је немирно лутао, спусти се лагано на старца у мантији. Они су гледали једно друго, лице у лице, не говорећи ништа.

— Онда, госпођо Бовари, рече он напослетку, извините, али, знате, дужност пре свега; треба да слишам моје обешењаке. Скоро ће и прво причешће. Затећи ће нас неспремне, бојим се! Зато их од Спасова дне држим гecta сваке среде један часа више. Сирота деца! не може их човек одвећ рано извести на пут Господњи, као што нам је, у осталом, он сâм препоручио кроз уста свога божанског сина.... Желим вам добро здравље, госпођо; моје поштовање господину вашем мужу!

И он уђе у цркву, клањајући још с врата.

Ема га виде како се изгуби између двоструког реда клупа, корачајући тешким корацима, главе мало накривљене у страну, и с мало раширеним рукама, које беше пружио напред.

Она се затим окрете на левокруг, у један мах као какав кип на својој осовини, и упути се кући. Али су јој још допирали до ушију и чули се иза ње крупан глас парохов и танак глас деце:

— Јеси ли ти хришћанин?

— Јест, ја сам хришћанин.

— Шта је то хришћанин?

— То је онај који, будући крштен..., крштен..., крштен.

Она се попе уз своје степенице, придржавајући се за ограду, и кад уђе у собу, паде на једну наслоњачу.

Беличаста светлост, која је продирала кроз окна, нестајала је лагано с треперењем. Намештај у соби беше чисто постао непомичнији и губио се у мраку као у неком мрачном океану. Камин се беше загасио, часовник је куцао непрестано, и Ема се несвесно чудила овој мирноћи ствари, док је у њој све било тако узрујано. Али, између прозора и стола за рад, стојала је Берта, која се поводила у својим плетеним ципелицама и покушавала да се приближи својој матери, да ухвати за крај врпце од њене кецеље.

— Остави ме! рече Ема и уклони је руком.

Девојчица се убрзо врати још ближе њеним коленима, и, наслањајући се рукама на њих, диже к њој своје крупно плаво око, док јој је танак млаз чисте пљувачке текао са усана на свилену кецељу.

— Остави ме! понови млада жена врло љутито.

Њено лице поплаши дете, које удари у плач.

— Та остави ме, но! рече она и одгурну је лактом.

Берта паде поред ормана и удари о бакарну куку у зиду, на којој расече образ, те јој потече крв. Госпођа Бовари скочи, да је подигне, откиде узицу од звонцета, викну слушкињу што је могла јаче, и већ хтеде проклињати себе, кад се појави Шарл. Враћао се кући; било је време вечери.

— Погледај само, Шарле, рече му Ема мирним гласом; Берта се играла, па пала и повредила се.

Шарл је умири, пошто повреда није била озбиљна, и оде да потражи дијакилон.

Госпођа Бовари није силазила у трпезарију. Хтела је да остане сама, да чува своје дете. И гледајући га како спава, њу мало по мало сасвим прође страх, а самој себи изгледала је луда и смешна што се мало пре поплашила због такве ситнице. Берта, доиста, није више плакала. Својим дисањем подизала је сад неприметно памучни по-

кривач. Крупне сузе беху јој се зауставиле на угловима полуотворених трепавица, испод којих су се виделе две бледе, дубоке зенице; фластер, прилепљен на образ, беше косо скупио затегнуту кожу.

— Чудновато, помисли Ема, како је ово дете ружно!

Кад се у једанаест часова у вече вратио из апотеке (у коју беше отишао, по вечери, да врати дијакилон који му је претекао), Шарл затече жену како стоји поред колевке.

— Али кад те уверавам да јој неће бити ништа, рече он и пољуби је у чело; не бој се, мила моја, можеш се разболети.

Он се беше дуго задржао код апотекара. И ако није изгледао много узбуђен, г. Хоме се при свем том беше упео да га умири, да га охрабри. Тако су повели разговор о разним опасностима које прете дѐци, и о непажњи млађих. Госпођа Хоме знала је то из искуства, јер је још носила на грудима трагове од жеравице, коју јој је једна слушкиња, давно и давно, сручила била на хаљиницу. Зато су њени родитељи и били врло предострожни. Ножеви никад нису били наоштрени, нити собе углачане. На прозорима су биле гвоздене шипке, а око камина дебеле полуге. Хомеова деца, поред све своје самосталности, нису могла ни мрднути без надзора; чим би ма и најмање назебла, отац их је кљукао разним лекаријама, и до своје пете године сва су, силом, морала носити постављене и испуњене капе. Тако је, истина, на силу хтела госпођа Хоме; њену мужу било је ово у души врло непријатно, јер се бојао могућних последица по умне органе због оваквог притиска, и он би се по који пут толико заборавио, да би јој рекао:

— Ти, дакле, хоћеш да их начиниш Караибима или Ботокудосима?

Шарл, међутим, беше више пута покушао да прекине разговор.

— Имао бих нешто да говорим с вама, шану он на уво писару, који је силазио пред њим низ степенице.

— Да није шта наслутио? питаше се Леон. Срце му је јако куцало, и губио се у разним претпоставкама.

Напослетку га Шарл, пошто је затворио врата, замоли да лично распита у Руану, колико од прилике стаје једна фотографија; хтео је да изненади своју жену, да јој у знак велике пажње поклони своју слику у фраку. Али је претходно хтео знати *како да се управља*: овакве поруке зацело неће Леону бити тешке, пошто је ишао у варош готово сваке недеље.

У каквом циљу? Хоме је слутио у тим одласцима неке младићске подвиге, неку љубав. Али се вараше; Леон није водио никакву пролазну љубав. Он је био сад суморнији но икад, и госпођа Лефрансоа опазила је то по количини хране коју је у последње време остављао у своме тањиру. Да би дознала шта више, она упита порезника, али јој Бине осорљиво одговори, да њега *не плаћа полиција*.

Међутим, његов друг изгледао је и њему врло чудновато; јер би се Леон често завалио на столицу, раширивши руке, и неодређено тужио на живот.

— То је зато, што се не забављате довољно, говорио је порезник.

— Чим да се забављам?

— Да сам на вашем месту, ја бих набавио стругарски точак.

— Али ја не умем стругати, одговарао је писар.

— То је истина! рекао би бине Бине, гладећи браду, са изразом презирања помешаног са задовољством.

Леону беше додијало волети без успеха; после, поче осећати ону клопулост коју изазива понављање истог живота, када га не руководи никакав интерес и никаква нада не подржава. Био је тако сит Ионвила и Ионвилаца, да није могао очима да види извесне људе, извесне куће; а апотекар, ма колико да је био добар човек, постао му је просто несносан. Међутим, изглед на нов положај плашио га је толико исто, колико га је и очаравао.

Ово неспокојство пређе брзо у нестрпљење, и од тада му из удаљенога Париза допираху до ушију свирка његових игранака с маскама и смех његових гризета. Кад ће већ морати у њему довршити права, зашто не иде? Ко га задржава? И он стаде у себи чинити припреме; распореди унапред своје време. Намести, у памети, свој стан. Живеће у њему као што живе уметници! Учиће да свира у гитар! Имаће домаћу хаљину, бискајску капу, папуче од плаве кадиве! И већ се, шта више, дивио својим укрштеним мачевима више камина, с мртвачком главом и с гитаром изнад њих.

Тешко је само било добити пристанак материн; међутим, на први поглед, ништа није било паметније од овога. И сâм његов шеф препоручиваше му да оде у какву другу адвокатску канцеларију, где би се могао боље усавршити. Решивши се на нешто средње, Леон потражи какво писарско место у Руану; и кад га не нађе, он написа матери дугачко и опширно писмо, у коме изложи разлоге због којих треба да иде у Париз. Мати пристаде.

Али он није хитао. Читавих месец дана из дана у дан преносио је за њега Хивер, из Ионвила у Руан, из Руана у Ионвил, сандуке, торбе, пакете; и кад је снабдео своју гардеробу, испунио своје три столице, купио довољно џепних марама, спремио, једном речи, више но што је потребно за пут око земље, Леон стаде одлагати свој полазак од недеље

све дотле док није добио од матере и друго писмо, у коме га је салетала да што пре отпутује, пошто је желео да пре школског одмора положи испит.

Кад дође тренутак растанка, госпођа Хоме поче плакати; Јустин је јецао; Хоме, као човек тврда срца, прикривао је своје узбуђење, и навалио је био да он лично понесе огртач свога пријатеља до капије бележникове, који је водио Леона у Руан на својим колима. Леон је имао таман толико времена, да каже збогом господину Бовари.

Кад се попео уз степенице, он застаде, толико је био задијан. Чим је ушао, госпођа Бовари живо устаде.

— Ево мене опет! рече Леон.

— Знала сам да ћете доћи.

Она се угризе за усне, и крв јој појури под кожу, која порумене од косе до самог оковратника. Она остаде стојећи, наслањајући се леђима на зид.

— Господин није, дакле, ту? настави он.

Она понови:

— Није ту.

Настаде тишина. Они се погледаше; и њихове мисли, под утицајем истога бола, страсно се загрлише, као двоје узбуркане груди.

— Хтео бих да пољубим Берту, рече Леон.

Ема сиђе низ неколико басамака и викну Фелиситу.

Он брзо баци око себе широк поглед, који паде на зидове, на полице, на камин, као да је хтео у све да продре, све да понесе.

Али она се врати, и слушкиња доведе Берту, која је на једном концу дрмусала једну наопако окренуту ветрењачу.

Леон је неколико пута пољуби у врат.

— Збогом, драго дете! збогом, драга Бертице, збогом!

И он је предаде матери.

— Водите је, рече ова.

Они остадоше сами.

Госпођа Бовари, окренута леђима, беше наслонила лице на једно окно; Леон је држао у руци капу и лако се ударао њоме по бутини.

— Хоће киша, рече Ема.

— Имам огртач, одговори он.

— А!

Она се окрете, оборене браде и пружена чела. Светлост јој је клизила по њему као по мермеру, до кривине обрва, и није се могло знати шта Ема гледа на хоризонту, ни шта мисли у души.

— Сад, збогом! уздахну он.

Она на једанпут диже главу.

— Збогом.... идите!

Они приђоше једно другоме; он пружи руку, она се устезаше.

— Као што се рукују Енглези, рече она пружајући своју и усиљавајући се да се насмеје.

Леон је осети међу својим прстима, и учини му се да је и сама суштина свега његова бића сишла у ову влажну шаку.

Затим отвори руку; њихови се погледи још једанпут сукобише и он оде.

Кад је био под пијачним шупама, он застаде и сакри се иза једног стуба, да и последњи пут види ову белу кућу с њене четири зелене завесе. Њему се учини да види неку сенку иза прозора, у соби; али се дуге боре на завеси, која се беше откачила, као да је нико није ни дарнуо, лагано затресоше и на једанпут све раширише, и она остаде непомична као зид. Леон стаде трчати.

Он издалека спази на путу кола свога шефа, и поред њих човека с кецељом који је држао коња. Хоме и г. Гијомен стојали су и разговарали. Чекали су њега.

— Да се пољубимо, рече апотекар са сузама у очима. Ево вам вашег огртача, драги пријатељу; чувајте се да не назебете. Пазите на себе! Чувајте своје здравље!

— Пењите се, Леоне! рече бележник.

Хоме се наже на крила изнад точкова, и гласом који је прекидало јецање изусти ове две тужне речи:

— Срећан пут!

— Лаку ноћ, одговори г. Гијомен. Пуштај!

Они одоше, и Хоме се врати кући.

Госпођа Бовари беше отворила прозор окренут башти, и гледала је у облаке.

Они су се гомилали на западу, према Руану, и брзо су ваљали своје црне вале, иза којих су се пружали дуги сунчани зраци, као златне стреле каквог обешеног трофеја, док је остали део чистога неба био бео као порцелан. Али намах духну ветар који сави тополе, и на једанпут удари киша која је шуштала по зеленом лишћу. После неког времена сунце наново грану; кокоши су какотале, врапци су се лепршали по влажним џбуновима, а барице по песку отицале су и носиле са собом ружичасте цветове једнога багрена.

— Ах! како далеко мора већ бити! помисли она.

Г. Хоме, као и обично, дође у шест и по часова, за време вечере.

— Еле, рече он седајући, ми испратисмо мало пре нашег младог пријатеља.

— Чујем, одговори лекар.

Затим, окренувши се на својој столици:

— А чега има новога код вас?

— Нема готово ничега. Моја је жена само била данас по подне мало узбуђена. Знате жене, њих свашта потресе! Нарочито моју! Међутим, не можете

им замерити што су такве, пошто су њихови живци много осетљивији од наших.

— Сиромах Леон! рече Шарл. Како ли ће живети у Паризу! . . . Хоће ли се моћи навићи у њему?

Госпођа Бовари уздахну.

— Него неће! рече апотекар и пукну језиком, господске гозбе по кавeнама! игранке под маскама! шампањ! Све ће то да иде, уверавам вас.

— Ја не верујем да ће он живети неуредно, примети Бовари.

— Ни ја! додаде живо г. Хоме, ма да ће се морати угледати на друге, ако неће да га сматрају за језуиту. А ви не знате како проводе живот ти обешењаци, у Латинском Кварту, с глумицама! У осталом, ђаци су врло омиљени у Паризу. Ако ма и најмање умеју да буду пријатни, примају их у најбоља друштва, па се шта више нађе и по која госпођа из предграђа Сен-Жермен која се заљуби у њих, што им после даје прилике да се врло добро ожене.

— Али, рече лекар, бојим се за њега да . . . тамо . . . .

— Имате право, пресече га апотекар, то је наличје медаље! Тамо човек вечито мора да држи руку у џепу. Тако, седите, рецимо, у каквој варошкој башти; на једанпут долази неко, лепо одевен, декорисан шта више, за кога бисте рекли да је какав дипломата; он вам прилази; ви се упуштате с њим у разговор; он задобива ваше поверење, нуди вас бурмутом или вам дигне са земље шешир. Затим се зближите више; он вас води у кавану, позива вас на своје пољско имање, упознаје вас, при чаши вина, са свакојаким личностима, и у највише случајева све то чини само зато, да вам украде кесу или да вас наведе на какав кобан корак.

— То је истина, одговори Шарл; али ја сам нарочито мислио на болест, на тифус, на пример,

од кога се разбољевају ђаци који долазе из унутрашњости.

Ема уздрхта.

— Због промене у начину живота, настави апотекар, и поремећаја који због тога настаје у целом организму. А после, и париска вода, видите, и јела по гостионицама, сва она папрена јела, напослетку распале човеку крв, а лошија су од сваког кућевног јела, па нека каже ко шта хоће. Што се мене тиче, ја сам увек више волео просту кујну, која је здравија! Зато сам се, кад сам се спремао за апотекара у Руану, и хранио у једном пансиону, и јео с професорима.

И он настави тако излагати своје опште погледе и своје личне наклоности, све дотле док Јустин није дошао по њега због неке медицине коју је ваљало справити.

— Ни једног тренутка одмора! узвикну он; вечити роб! Не могу ни да се макнем из радње! Треба да се, као коњ, вечито знојим и крвавим! И то ми је живот!

И, кад је био на вратима:

— Збиља, рече, знате ли шта је ново?

— Шта?

— Врло је вероватно, настави Хоме подижући обрве и лица врло озбиљна, да ће се пољопривредна скупштина Доње Сене састати ове године у Ионвилу. Тако се бар говори. Јутрос су и новине наговестиле нешто о томе. То би било за наш срез од особите важности! Него, разговараћемо о томе други пут. Хвала лепо, видим; Јустин је понео фењер.

VII

Идући дан био је за Ему дан врло тужан. Све јој се чинило увијено неком црном атмосфером која је нејасно лебдела око предмета, и бол јој је пони-

рао у душу с тихим јауцима, какве одаје зимски ветар по напуштеним замковима. Беше је обузела она замишљеност у коју човек пада занет оним што се никад више неће вратити, онај умор који наилази на вас после сваког свршеног чина; укратко, онај бол који вам задаје прекид сваког уобичајеног кретања, нагли престанак трајнога треперења.

Као по повратку из Вобисара, кад су јој се витлали по глави кадрили, њом беше обладала нека суморна сета, неко мрачно очајање. Леон јој се чињаше већи, лепши, примамљивији, нејаснији; ма да је био далеко од ње, он је не беше оставио, био је ту, и кућни зидови као да су сачували његову сенку. Она не могаше одвојити ока од простирке по којој је он ходио, од празних столица на којима је седео. Река је непрестано текла и лагано ваљала своје мале таласе дуж клизаве обале. Том су се обалом они толико пута шетали, уз овај исти жубор таласа по шљунку покривеном маховином. Колико су пута уживали у лепоме сунцу! Колико су лепих дана провели, сами, у хладу, у дну баште! Он је читао гласно, гологлав, седећи на столици од сува дрвета; на свежем ветру с ливада треперили су листови књиге и лишће на хладњаку... Ах! једина драж њена живота, једина могућна нада на блаженство беше отишла! Како то да није шчепала ту срећу, кад јој је била под руком! Зашто да је не задржи обема рукама, коленима, кад јој се хтеде измаћи? И она стаде проклињати себе што није волела Леона; горела је од жеђи за његовим уснама. Дође јој да потрчи, да га стигне, да му полети у наручја, да му каже: „Ево ме, твоја сам!“ Али она је унапред осећала све тешкоће оваквог корака, и њене жеље, појачане тугом за овим губитком, постајале су само још живље.

Од тада је ово сећање на Леона било као средиште њене чаме; оно је светлило јаче но, у каквој

руској степи, путничка ватра остављена у снегу. Она је хитала к њему, припијала се уз њега, нежно је џарала ово огњиште које се већ гасило, тражила је око себе оно што би га могло више распалити; и најудаљеније успомене, као и најновије случајеве, оно што је осећала са оним што је замишљала, своје чулне чежње које су се растурале, своје планове о срећи који су пршталп на ветру као суво грање, своју некорисну врлину, своје изгубљене наде, домаћу стељу, све је то она прикупљала, све је узимала и све је употребљавала, да подгрева своју тугу.

Међутим, пламен поче бивати све мањи, било зато што је горива нестало, или што је било сувише нагомилано. Љубав се мало по мало угаси, јер Леон беше далеко, туга се угуши испод навике; и она светлост од пожара, која беше обојила црвенилом њено бледо небо, застре се сенком и ишчезе поступно. У помућености своје савести, она узе одвратности према мужу за тежње ка љубазнику, жеготине мржње за топлоту љубави; али како је ураган беснео непрестано, како је страст сагорела до пепела, и како никаква помоћ не дође, никакво се сунце не указа, настаде са свих страна потпуна ноћ, и она остаде изгубљена у страшној хладноћи која јој је кроз тело пролазила.

Тада наново почеше рђави дани из Тота. Она је сматрала сад да је много несрећнија, јер је већ знала шта је бол и била је уверена да он неће престати

Жена, која беше наметнула себи тако велике жртве, с правом је могла задовољити своје жеље. Она купи себи један готскиналоњ, и потроши за месец дана четрнаест динара на лимунове за чишћење ноката; поручи у Руану хаљину од плава кашмира; изабра, код Лереа, најлепшу ешарпу; ту ешарпу опасивала је око струка преко домаће хаљине; и, при затвореним капцима на прозорима, с књигом у руци, лежала је на једном канабету овако обучена.

Често је мењала начин чешљања; чешљала се по кинески, правила коврџе, пуштала плетенице; начини раздељак на једној страни главе и подви косу, као човек.

Она хтеде научити талијански: купи речник, граматику и подоста беле хартије. Покуша да чита озбиљне ствари, историју и филозофију. По кадшто, ноћу, Шарл би се пренуо иза сна, мислећи да га зову неком болеснику.

— Ето ме одмах, промрмљао би он.

Међутим, то је Ема кресала жижицу, да упали лампу. Али с њеним читањем било је што и с њеним везовима који су, сви започети, запремали њен орман; она је почињала, остављала, прелазила на друго.

Она је имала наступ, кад је човек лако могаше навести на сваку лудорију. Једнога дана узе тврдити пред мужем да може да попије велику чашу ракије, и како је Шарл био толико лакоуман, те је стао чикати, она прогута ракију до капи.

И ако се чињаше ветрењаста (то беше израз ионвилских жена), Ема ипак није изгледала весела, и готово увек имала је на угловима уста ону непомичну бору која се види на лицу маторих девојака и разочараних славољубаца. Нарочито је била бледа, бела као платно; кожа на носу била јој је затегнута ка ноздрвама, а њене очи гледале су вас некако нејасно. Зато што је опазила три седе длаке на слепим очима, она поче говорити о својој старости.

Често је имала несвестицу. Једнога дана шта више пљуну мало крви, и како се Шарл ужурба око ње, показујући своје неспокојство:

— Ех! одговори она, шта то чини?

Шарл се затвори у своју собу за рад, и заплака се, наслоњен лактовима на сто, седећи у својој наслоњачи, под френолошком главом.

Он замоли мајку писмом да дође, и заједно су се дуго и дуго саветовали о Еми.

На шта да се реши? Шта да се ради, кад Ема није хтела да чује ни за какав лек?

— Знаш шта би било потребно твојој жени? говорила је стара госпођа Бовари. Какво принудно занимање, ручни радови. Кад би као толике друге жене била приморана да зарађује свој хлеб, она не би имала те ћуди које јој долазе од свакојаких мисли којима пуни себи главу, и од нерада у коме живи.

— Али она се занима, рече Шарл.

— Ах! занима се! А чиме? Читањем романа, рђавих књига, безбожних дела у којима се исмејавају свештеници ставовима из Волтера. Али све то води далеко, драго моје дете, и онај који нема вере напослетку сиђе с правога пута.

Би, дакле, решено да се Еми закрати читање романа. Овај задатак није изгледао ни мало лак. Добра старица узе га на себе: у проласку кроз Руан требало је да сврати код књижара и да му представи како Ема престаје са својом претплатом. Зар не би имали права обратити се полицији, ако би књижар при свем том опет наставио свој тровачки занат?

Растанак свекрве и снахе био је врло хладан. За три недеље, које су провеле заједно, оне нису измењале ни четири речи, изузимајући питања и кратке поздраве, кад би се састале за столом, и у вече пре но што оду да спавају.

Стара госпођа Бовари отпутова једне среде, која је била пазарни дан у Ионвилу.

Тржиште од рана јутра беше прекрилио низ кола, која су се, са спуштеним задњим крајем и са подигнутим рукуницама, пружала поред кућа, од цркве до кавапе. На другој страни биле су шатре у којима су продавали памучне материје, покри-

ваче и вунене чарапе, са уларима за коње и пакетима плавих трака, које су се лепршале на ветру. Крупно посуђе беше растурено по земљи, између пирамида од јаја и котарица са сиром, из којих су стрчале умазане сламке; поред пољопривредних справа кокоши су квоцале у плитким кавезима и провлачиле врат кроз решетке. Свет је, гомилајући се на истом месту, и не хотећи да се макне, доводио по који пут у опасност излог на апотеци. Апотека се средом није празнила и у њој се тискало, не толико ради куповине лекарија, колико ради припитивања, — тако беше на гласу господин Хоме по облишњим селима. Његово огромно поуздање беше опчинило сељаке. Они су га сматрали за већег лекара од свих лекара.

Ема се беше налактила на прозор (то је често чинила, јер прозор, у паланци, замењује позоришта и шеталиште), и са задовољством је посматрала сељачку вреву, кад спази једног господина у капуту од зелене кадиве. Он је имао на рукама жуте рукавице, и ако је носио велике доколенице; беше се упутио кући лекаревој, а за њим је ишао један сељак оборене главе и забринута лица.

— Могу ли се видети с господином? упита он Јустина који је разговарао на прагу с Фелиситом.

И мислећи за њега да је кућни слуга:

— Реците му да је овде г. Родолф Буланже од Ла Хишете.

Ово *од* новодошавши није додао своме имену из просте сујете, него да би се боље знало ко је. Ла Хишета, доиста, беше једно добро близу Јонвила, чији је замак он пре врло кратког времена био купио, с два мајура које је са̂м обрађивао, не налазећи се, међутим, у одвећ великој оскудици. Он је живео као момак, и мислило се да има *бар петнаест хиљада дохотка.*

Шарл уђе у салу. Г. Буланже представи му свога пратиоца, који је хтео да му се пусти крв, јер је осећао како му *мрави миле по телу*.

— То ће ми прочистити крв, одговарао је он на све напомене.

Бовари на то нареди да му се донесе завој и леген, и замоли Јустина да му помогне. Затим, обраћајући се сељаку који већ беше пребледео:

— Не бојте се, пријатељу.

— Не, не, одговори овај, чините ви своје!

И он хвалисаво пружи своју крупну руку. Под убодом игле крв шикну и попрска огледало.

— Дај чинију! узвикну Шарл.

— Ала шикља! рече сељак. Као из чесме! Како ми је крв црвена! То мора да је добар знак, је-л-те?

— Покадшто, настави лекар, човек у почетку ништа не осећа, а затим наступа несвестица, и то нарочито код људи здравих, као што је овај.

На ове речи сељак испусти кутију коју је обртао у рукама. Од трзања његових рамена поче пуцати наслон од столице. Шешир му паде.

— Надао сам се томе, рече Бовари, и притиште прстом вену.

Леген се поче трести у рукама Јустиновим; колена му почеше клецати, он пребледе.

— Жено! жено! викну Шарл.

Она слети низ степенице.

— Сирће! узвикну он. Ах! Боже, двојица у исти мах!

И у своме узбуђењу он с муком намести завој.

— Не бојте се, није то ништа, рече сасвим мирно г. Буланже, дижући Јустина.

И он га спусти на сто тако, да је леђима био наслоњен на дувар.

Госпођа Бовари стаде му дрешити вратну мараму. На узицама његове кошуље био је чвор, и она је неколико минута обртала своје лаке прсте на

врату младога човека; затим поли сирћетом своју мараму од батиста, и стаде му њоме квасити слепе очи, дувајући у њих нежно.

Сељак дође к себи; али је Јустинова несвестица још трајала, и његове зенице губиле су се у својој бледој белини, као плави цветови у млеку.

— Требало би ово сакрити од њега, рече Шарл.

Госпођа Бовари узе леген. Она се саже, да га спусти под сто, и у томе покрету њена се хаљина (то беше летња хаљина са четири карнера, жута, дугачка, са широком сукњом) рашири око ње по поду; — и, како се Ема, сагнута, поводила мало ширећи руке, надувана места на хаљини спласнула би овде онде, према сагибању њена струка. Она затим оде по стакло воде, и кад је почела топити неколико грумена шећера, дође апотекар. Слушкиња беше у оној забуни отишла по њега; кад је спазио свога помоћника отворених очију, он поче лакше дисати. Затим га, обилазећи око њега, погледа одозго до доле.

— Глупаче! рече он; јест, глупаче! по сто пута глупаче! И јест страшна ствар флеботомија! И то човек који се ничега не боји; који се као веверица вере по највишим врховима, да тресе орахе! Јест, јест, говори, хвали се! Лепе си особине показао као будући апотекар! Јер можеш бити позват у озбиљним приликама пред суд, да обавестиш судије; и ти треба да останеш хладнокрван, да дајеш разлоге, да се покажеш човек, или да те сматрају за глупака!

Јустин није одговарао. Апотекар настави:

— Ко те је молио да дођеш? Ти вечито досађујеш господину и госпођи! У осталом, мени је средом твоје присуство неопходно потребно. Сад има двадесет душа у радњи. И ја сам све оставио, јер водим рачуна о теби. Одлази! трчи! Чекај ме и пази на бокале.

Кад је Јустин, који се облачаше, отишао, поведе се разговор о несвестици. Госпођа Бовари није је никад имала.

— То је нешто врло ретко код жене! рече г. Буланже. У осталом, има људи врло осетљивих. Тако, ја сам приликом једнога двобоја видео једнога сведока који је пао у несвест, само што је чуо како се пуне пиштољи.

— Шта се мене тиче, рече апотекар, ја сам потпуно хладан, кад гледам туђу крв; али и сама помисао да тече моја крв била би довољна да ме снађе несвестица, кад бих о томе дуже мислио.

Међутим, г. Буланже рече своме слузи да иде, препоручујући му да се умири, пошто му је уображење прошло.

— Њему треба да захвалим што сам се познао с вама, додаде он.

И док је ово говорио, он је гледао у Ему.

Затим спусти на крај од стола три динара, немарно се поклони и оде.

Убрзо је био на другој страни реке (туда је пролазио у повратку у Ла Хишету); и Ема га спази у пољу како иде испод топола, успоравајући ход с времена на време, као човек који размишља.

— Врло је лепа! говорио је он у себи; врло је лепа ова лекарева жена! Има дивне зубе, црне очи, лепу ногу, а држање као каква Парискиња. Одакле ли је, Боже мој? Где ли је нађе овај дебељко?

Г. Родолфу Буланжеу било је тридесет и четири године; био је сурове природе, оштра погледа, много је проводио у друштву са женама и умео их је оценити. Ова му се беше учинила лепа; зато је мислио о њој и о њену мужу.

— Рекао бих да је врло глуп. Без сумње јој је досадан. Нокти су му нечисти, а по три дана се не брије. И док он трчкара од једног болесника до

другог, она седи код куће и крпи чарапе. То је жени досадно! Њој да је да живи у вароши, да игра полке свако вече! Сирота женица! Та је жељна љубави као шаран воде на кухињском столу. Неколико љубазних речи довољно је, па да вас обожава, уверен сам! То би било тако пријатно! дивно!.... Јест, али како да је се човек после отараси?

И незгоде овог задовољства, које је у даљини назирао, подсетише га на његову љубазницу. То беше нека глумица из Руана, коју је издржавао; и кад се заустави на овом лику, кога је и у самој успомени био сит:

— Ах! госпођа је Бовари, помисли он, много лепша од ње, нарочито свежија. Виргинија је почела доиста сувише да се гоји. Тако је досадна са својом љубављу. Па онда оно њено лудовање за раковима!

Поље беше пусто, и Родолф је чуо око себе само одмерено шуштање траве која му је шибала по обући, и цврчање попаца који беху скривени далеко у житу; Ема му је била пред очима, обучена као што је беше видео, и он је стаде у мислима свлачити.

— Ох! мора бити моја! узвикну он и својим штапом разби пред собом једну грудву земље.

И он одмах пређе на политичку страну овог предузећа. Питаше се:

— Где да се састану? На који начин? Непрестано ће им бити на сметњи дете, па дадиља, суседи, муж и разне друге веће незгоде. Ах! нема од тога ништа, рече он, човек само губи време!

Затим настави:

— Али има очи које човеку продиру у душу као игле. Па оно бледо лице!.... А ја обожавам бледе жене!

Кад је био на врх Аргеја, он се беше већ одлучио.

— Сад треба само вребати прилику. Ја ћу им отићи по који пут, слаћу им дивљачи и живине; пуштаћу себи крв, ако буде потребно; спријатељићу се с њима, позваћу их у госте... Ах! врло добро! додаде он, ускоро ће пољопривредна скупштина; она ће бити ту, и ја ћу је видети. Почећемо том приликом, и то одважно, јер то је најпоузданије.

VIII

Та чувена скупштина доиста дође. На дан свечаности сви су се становници, на својим вратима, још од рана јутра разговарали о припремама; фронтон на општинској згради беше окићен венцима од бршљана; на једној ливади беше подигнут шатор за гозбу, а на средини тржишта, пред црквом, нека врста топа требало је да објави долазак г. начелника и да поздрави имена награђених привредника. Народна гарда из Бушија (у Понвилу је није било) беше дошла и придружила се чети ватрогасаца којом је заповедао Бине. Он је имао тога дана оковратник већи но обично; утегнут у својој униформи, он се држаше тако круто и непомично, да изгледаше да су на њему живе још једино ноге које су се дизале одмерено, одсечно, једним покретом. Како је између порезника и пуковника било супарништва, и један и други, да би показали своју способност, престројавали су своје људе одвојено. Црвене еполете и црне блузе пролазиле су тамо амо наизменце и њихову кретању није било краја. Никад није било толико спољашњега сјаја! Многи мештани беху још у очи тога дана опрали своје куће; тробојке су висиле на притвореним прозорима; све каване беху пуне; и на оном лепом дану, круте капе, златни крстови и мараме разне боје изгледале су беље од снега, преливале су се на јасноме сунцу, и својим растуреним шаренилом истицале

су суморну монотонију капута и плавих блуза. Сељанке из околине вадиле су, скидајући се с коња, велику чиоду која им је стезала око тела хаљину, задигнуту, да се не би упрљала; а мужеви, пак, беху покрили своје шешире, да би их сачували, џепним марамама од којих су један крај држали у зубима.

Гомила се слегала у главну улицу са оба краја села. Врвела је из споредних улица, из пролаза, из кућа, и с времена на време чула се лупа звекира на вратима, иза домаћица у кончаним рукавицама, које су ишле да виде свечаност. Опште дивљење изазивала су два дугачка троугаоника с лампионима, намештена један с једне други с друге стране трибине, која је била подигнута за представнике власти; сем тога, уз четири стуба на општинској згради, биле су пободене четири мотке, и свака је носила по једну малу заставу од зеленкаста платна, с натписима из златних слова. На једној је стојало: „Трговини", на другој: „Земљорадњи", на трећој: „Индустрији", а на четвртој: „Лепим вештинама".

Али весеље, које је раздрагало сва лица, као да је онерасположило госпођу Лефрансоа, крчмарицу. Стојећи на басамацима своје кујне, она је мрмљала кроз зубе:

— Баш је глупост она барака од платна! Мисле ли они да ће начелнику бити пријатно да руча тамо, под шатором, као какав комедијаш? И то је код њих радити за добро земље! Није онда ни било вредно набављати нарочитог кувара из Нефшатела! И за кога? За краваре! За којекакве гоље!...

У то прође апотекар. На њему беху фрак, панталоне од нанкина, обућа од даброве коже и, као нешто особито шешир, — шешир низак.

— Слуга! рече он; извините, хитам.

И како га гојазна удовица упита куда ће:

— Смешно вам је, је-л-те? Ја који сам више у својој лабораторији но онај пацов у своме сиру.

— Каквом сиру? рече крчмарица.

— Ништа, ништа! настави Хоме. Хтео сам вам само објаснити, госпођо Лефрансоа, да ја обично не излазим нигде из куће. Али данас, у оваквој прилици, потребно је да....

— А! ви идете тамо? рече она с презривим изразом.

— Да, идем, одговори апотекар зачуђен; нисам ли члан саветодавног одбора?

Госпођа Лефрансоа гледала га је неколико минута, па напослетку одговори смешећи се:

— То је шта друго! Али шта се вас тиче пољопривреда? Зар се ви разумете у њој?

— На сваки начин да се разумем, пошто сам апотекар, то јест хемичар! И како је предмет хемије познавање узајамне и молекуларне радње свију природних тела, то земљорадња спада у њену област, госпођо Лефрансоа! И доиста, састав ђубрета, врење течности, анализа гасова и утицај кужних испарења, шта је све то, питам ја вас, ако не чисто на чисто хемија?

Крчмарица не одговори ништа. Хоме настави:

— Зар ви мислите да агроном може бити само онај који је са̂м собом орао земљу или гајио живину? Та пре је потребно знати састојке поменутих материја, геолошки положај слојева, атмосферске утицаје, каквоћу земљишта, минерала, воде, густину разних тела и њихову капиларност! И шта ти ја знам? После, треба знати у прсте сва начела хигијене, ради настојавања, давања упутстава око подизања зграда, гајења стоке, исхране послуге! Па треба још знати и ботанику, госпођо Лефрансоа; моћи распознавати биљке, разумете ли: које су здраве, а које шкодљиве, које некорисне, а које хранљиве;

да ли је добро чупати их овде и пресађивати тамо, размножавати једне, уништавати друге; укратко, треба стално пратити науку читањем књига и новина, бити вечито спреман за давање упутстава ради побољшања. . .

Крчмарица није скидала очију с врата *Француске Каване*, а апотекар је настављао:

— Камо среће да су наши земљорадници хемичари, или да бар више слушају савете науке! Ето ја, ја сам ту скоро написао једно повеће дело, једну расправу која има преко седамдесет и две стране и која се зове: *О јабуковачи, о њеној производњи и њену дејству; с неколико нових мисли о овом предмету;* ову сам расправу послао руанском агрономском друштву, и имао сам част бити изабран за његова члана, у земљорадничком одељењу, одељку за воћарство; и видите, моје је дело предато јавности. . .

Али апотекар ућута, толико је госпођа Лефрансоа изгледала занета.

— Гледајте их само! говорила је она, просто необјашњиво! У таквој једној прчварници!

И слежући раменима, која су јој затезала на прсима плетену блузу, показивала је обема рукама крчму свога противника, из које се у том тренутку чула песма.

— У осталом, неће за дуго, додаде она; најдаље за осам дана готов је.

Хоме се трже пренеражен. Она сиђе низ она три басамака и шапу му на уво:

— Шта! Зар не знате? Ове недеље пописаће му ствари. Лере је тражио продају. Сатро га је меницама.

— Да страшне катастрофе! узвикну апотекар, који је за сваку могућу прилику умео наћи згодан израз.

Крчмарица му поче, дакле, причати целу ту ствар, коју је дознала од Теодора, г. Гијоменова

момка, и мада је мрзела Телија, она узе осуђивати Лереа, како је то један лисац, подлац.

— Ах! рече она, ено га на пијаци: јавља се госпођи Бовари која је у зеленом шеширу и, шта више, иде под руку с г. Буланжеом.

— Госпођа Бовари! рече Хоме. Одох да се поздравим с њом. Можда ће јој бити мило да добије место у кругу, под перистилом.

И, не слушајући тетку Лефрансоа, која га је звала, да му све опширније исприча, апотекар се удали брзим кораком, са осмехом на уснама и врло важан, делећи десно и лево многобројне поздраве, и заузимајући подоста простора дугачким пешевима од свога фрака који су се за њим лепршали на ветру.

Како га је спазио из далека, Родолф беше убрзао корак; али се госпођа Бовари замори; он зато пође лакше и рече јој смешећи се, тоном свирепим:

— Хтео сам да се опростим оног дебељка; знате, апотекара.

Она га гурну лактом.

— Шта ли то значи! упита се он.

И он је стаде посматрати испод ока не заустављајући се.

Њено је лице било тако мирно, да се на њему ништа није могло приметити. Оно се у пуној светлости издвајаше под облим шеширем с бледим тракама које су личиле на лишће од трске. Њене очи с дугачким повијеним обрвама гледале су преда се, и мада су биле врло отворене, чиниле су се са стране мало стиснуте, због крви која је благо била под њеном нежном кожом. Румена боја беше облила преграду њена носа. Она је нагињала главу на раме, и између усана видео јој се седефасти крај њених белих зуба.

— Титра ли се она са мном? мислио је Родолф.

Међутим, овај Емин покрет био је проста опомена, јер је г. Лере ишао за њима и говорио им овда онда понешто, као да је хтео да ступи у разговор:

— Баш је диван дан! Цео је свет изишао! Имамо источни ветар.

Ни госпођа Бовари ни Родолф нису му ништа одговарали, али он је на најмањи њихов покрет прилазио с речју: „Молим?“ и приносио руку шеширу.

Кад су били пред кућом поткивачевом, место да иде и даље путем до на крај вароши, Родолф нагло пође једном стазом и одвуче госпођу Бовари; он викну:

— Лаку ноћ, г. Лере! До виђења!

— Како сте му дали пут! рече она смејући се.

— Зашто трпети оне који су досадни, настави он; и пошто сам данас тако срећан, да сам с вама...

Ема порумене. Он не доврши реченицу. Затим окрете говорити о лепом времену и о задовољству ићи по трави. Неколико маргарета беше цветало.

— Ево лепих маргарета, рече он; има их за много пророштава за све заљубљене девојке у околини.

Он додаде:

— Како би било да узберем једну. Шта велите?

— Зар сте ви заљубљени? рече она, кашљући мало.

— Хе! ко зна? одговори Родолф.

На ливади поче се прикупљати свет, и на сваком кораку наилазили сте на жене с њиховим великим кишобранима, њиховим котарицама и њиховом децом. Често је ваљало уклањати се испред дугачког низа сељанака, слушкиња у плавим чарапама, с незграпним ципелама, са сребрним прстењем, и које су мирисале на млеко, кад се поред њих прође. Оне су ишле, држећи се за руке, и тако се беху растуриле целом дужином ливаде, од реда

јасика до шатора за гозбу. Али беше дошао тренутак оцењивања, и привредници су, један за другим, улазили као у неки хиподром, који је образовао дугачак конопац затегнут на кочевима.

Стока беше ту, окренута главом према конопцу, с неједнаким сапима, рђаво поравнатим. Дремљиве свиње беху нариле њушке у земљу; телад су мечала, овце блејале; краве су, с једном ногом повијеном, лежале на трави и, преживајући лагано, жмиркале својим тешким трепавицама, бранећи се од комараца који су зујали око њих. Слуге, голих руку, чврсто су држале на улару пропете пастуве, који су силно хрзали у правцу кобила. Ове беху мирне, са опруженом главом и гривом која је висила, док су им се ждребад одмарала у њиховој сенци, или прилазила овда онда, да сисају; и изнад дугачке таласасте равнине свих ових нагомиланих тела дигла би се, кад духне ветар, као какав талас, по која бела грива, или би избили шиљати рогови, и главе људи који су трчали. У страни, ван ограђенога места, на сто корака даље, стојао је велики црн бик, с корпом на њушци, с гвозденим прстеном на ноздрвама, и који се није мицао, као да је од бронзе саливен. Једно дете у дроњцима држало га је на конопцу.

Међутим, између двоструког реда стоке ишла су лаганим кораком господа, која су прегледала сваку животињу, па се после тихим гласом саветовала. Један од њих, који је изгледао најважнији, бележио је у ходу по нешто у једну записницу. То беше председник оцењивачког одбора, г. Дерозре од Панвиле. Чим познаде Родолфа, он му живо приђе и смешећи се љубазно рече му:

— Шта, господине Буланже, ви сте нас изневерили?

Родолф га стаде уверавати да је сад баш хтео доћи. Али кад председник замаче:

— Баш да му не идем, додаде он; ваше ми је друштво пријатније но његово.

И, исмевајући целу изложбу, Родолф је показивао жандарму своју плаву објаву, да би лакше прошао, и овда онда заустављо би се пред каквим лепим *грлом*, коме се госпођа Бовари није ни мало дивила. Он то примети, и онда се стаде подсмевати понвилским женама због њихова одела; затим извини самога себе што ни његово није на свом месту. Оно је указивало на ону несклидност ствари простих и одабраних, у којој прост човек обично назире настран живот, бурне осећаје, неосвртање на уметност, и увек извесно презирање друштвених назора, што га очарава или једи. Тако, његова кошуља од батиста са убраним зарукављем пупчила се према ветру, на грудима, испод прсника који је био од сура цвилиха; а његове панталоне са широким пругама падале су до чланака на његову обућу од нанкина, обложену лакованом кожом. Она беше тако сјајна, да се на њој трава огледала. С њом је он газио по коњској балези, држећи једну руку у џепу од свога прсника, а сламни шешир накривљен на уво.

— У осталом, додаде он, кад човек живи на селу....

— Није вредно ни мучити се, рече Ема.

— Тако је! одговори Родолф. Кад човек помисли да ни један једини од ових добрих људи није кадар разумети ни крој једног капута!

Они затим почеше говорити о паланачкој простоти, о бићима која она угушује, о лепим сновима који се у њој губе.

— Зато и јесам, рече Родолф, из дана у дан све суморнији...

— Ви! рече она зачуђено. А ја сам мислила да сте врло весели?

— Ах! да, по спољашности, јер пред светом умем да носим на лицу подругљиву образину; међутим, кад погледам гробље, на месечини, колико сам се пута питао, не бих ли боље учинио да одем онима који почивају...

— О! А ваши пријатељи? рече она. На њих не мислите?

— Моји пријатељи? Који то? Имам ли ја пријатеља? Ко води рачуна о мени?

И ове последње речи он пропрати као неким звиждањем кроз зубе.

Они се морадоше за тренутак раставити, да пропусте једнога човека који је носио иза њих читаву кулу од столица. Тај је човек био тако претоварен столицама, да му се видео само врх од дрвене обуће и крај право опружених руку. То беше Лестибудоа, гробар, који је носио кроз светину црквене столице. Врло досетљив за све што се тицало његове зараде, он беше пронашао ово средство, да се користи скупштином; и добро је пролазио, јер није знао кога пре да задовољи. Сељаци, којима је било врућина, отимали су се о ове столице чија је слама мирисала на тамјан, и са извесном побожношћу наслањали су се на њихове високе наслоне, укапане воском од свећа.

Госпођа Бовари опет узе под руку Родолфа, који је, као говорећи самом себи, настављао:

— Јест, без чега све нисам био! Вечито сâм! Ах, да сам имао у животу какав циљ, да сам нашао на чију љубав, да сам нашао кога... Ох, како бих утрошио сву своју животну снагу коју имам у себи! Ја бих све савладао, све раздробио!

— При свем том мени се чини да вас човек нема зашта жалити, рече Ема.

— Мислите?

— Јер напослетку......, настави она, ви сте слободни.

Она се устезаше:

— Богати.

— Немојте ми се подсмевати, одговори Родолф.

Она се стаде клети да се не подсмева, кад се на једанпут зачори пуцањ топа; у једанмах све полете у правцу села.

То беше погрешна узбуна. Г. начелник није долазио; и чланови оцењивачкога одбора били су у великој неприлици, не знајући да ли да отворе седницу или да још чекају.

Напослетку, у дну трга, помолише се велика најмљена кола с два мршава коња, које је кочијаш у белом шеширу шибао што је могао јаче. Бине је имао једва толико времена да викне: „К оружју!“ а пуковник да учини то исто. Њихови људи појурише за оружје у купама. Наста ужурбаност. Неки чак заборавише оковратнике. Али начелничка кола као да су опазила ову забуну, и спарене кљусине, клатећи се у запрези, стигоше у лаганом касу пред општински перистил, баш у тренутку када су се народна гарда и ватрогасци развијали, уз ударање добоша, војничким кораком.

— Гимнастичким кораком! повика Бине.

— Стој! повика пуковник. На лево, у фронт!

И после „пред прси“, за време кога је продужено звечање карика звонило као бакарни котао који се котрља низ степенице, све се пушке спустише к нози.

Тада сиђе с кола један господин у кратком капуту са сребрним везом, спреда ћелав, с мало косе на потиљку, тамна и бледа лица и добродушна изгледа. Његове велике и густим трепавицама покривене очи затварале су се упола, да боље разгледају свет; његов шиљати нос беше се подигао, а на његовим упалим устима лебдео је осмејак. Он познаде председника општине по ешарпи, и саопшти му да г. начелник није могао доћи. Затим из-

јави да је са̂м помоћник начелства, и додаде неколико извињења. Тиваш одговори с неколико учтивих речи, на што помоћник признаде да је збуњен таквим дочеком; и они остадоше тако, лице у лице, додирујући се скоро челом, окружени члановима оцењивачког одбора, општинским одборницима, угледним грађанством, народном гардом и светином. Притискујући на груди свој мали црни тророги шешир, г. помоћник је понављао свој поздрав, док се Тиваш, савијен као лук, такођер смешно, муцао, бирао речи, уверавао о својој оданости монархији, и о части која је указана Ионвилу.

Хиполит, крчмарски момак, дође и узе за узде кочијашеве коње, и нахрамљујући својом сакатом ногом одведе их под капију *Златнога Лава*, где се много сељака беше искупило, да гледају кола. Добош забубња, топ загрме и господа се, један за другим, испеше на трибину и поседаше у наслоњаче од црвеног плиша које беше позајмила госпођа Тиваш.

Сви ови људи личили су један на другога. Њихова плава лица, без живости, мало опаљена сунцем, имала су боју благе јабуковаче, и њихови густи залисци излазили су из високих, крутих оковратника које су држале беле вратне мараме с врло истакнутим чворовима. Сви прсници беху од кадиве, исечени у облику струке; сви сатови носили су на крају дугачке траке по какав дугуљаст печат од карнеола; и сви су држали руке на куковима, пажљиво раскорачени, у панталонама чија се̇ глатка чоха светлила јаче но кожа на гломазним чизмама.

Отмене госпође биле су позади, под тремом, између стубова, док је остали прост свет био преко пута, стојао или седео на столицама. И одиста, Летибудоа беше донео ту све столице које је пренео с ливаде, па је, шта више, сваког тренутка трчао

у цркву по друге, и својом трговином тако закрчио пут, да се с тешком муком могло доћи до степеница што воде на трибину.

— Ја налазим, рече г. Лере (обраћајући се апотекару, који је пролазио, да заузме своје место), да је овде требало побости две млетачке катарке; нешто мало озбиљно и богато окићене, изгледале би врло лепо.

— Разуме се, одговори Хоме. Али, шта ћете, председник је све узео на себе. Он, јадник, нема много укуса и, шта више, ни најмање се не разуме у уметности.

Међутим, Родолф се беше попео с госпођом Бовари на први спрат општинског дома, у *салу за већање*, и како је та соба била празна, изјави да ће из ње лепо моћи уживати у призору пред њима. Он узе три столице које су биле око јајастог стола, испод владаочева попрсја и, примакавши их једноме прозору, они седоше једно до друго.

Доле, на трибини, опажала се нека живост, дуго шапутање, преговарање. Напослетку, г. помоћник устаде. Сад се знало да се он зове Лјевен, и његово име ишло је од уста до уста. Кад је упоредио неколико листова и принео их очима да боље види, он отпоче:

„Господо,

„Допустите ми пре свега (пре него што пређем на предмет овог данашњег скупа, и тиме ћу, уверен сам, погодити осећаје свију вас), допустите ми пре свега, велим, да одам признање вишој администрацији, влади, монарху, господо, нашем владару, том омиљеном краљу, који ни према једној грани општега или личног благостања није равнодушан, и који руком у исти мах тако снажном и тако мудром управља државни брод кроз непрекидне опасности узбурканога мора, умејући, у осталом, да

прибави свако поштовање миру као и рату, индустрији, трговини, привреди и лепим вештинама.“

— Требало би да се мало склоним, рече Родолф.

— Зашто? рече Ема.

Али у том тренутку глас помоћников необично одјекну. Он је декламовао:

„Прошло је, господо, оно време, када је грађанска неслога прскала крвљу наша јавна места, када је поседник, трговац, па и сâм радник, успављујући се у вече мирним сном, стрепио да се на једанпут не пробуди на звуке звона која објављују пожар, када су најпревратнија начела смело поткопавала темеље. . .“

— Могли би ме спазити одоздо, настави Родолф, и онда бих се петнаест дана морао извињавати; и како се и иначе о мени рђаво мисли. . .

— О! ви клеветате себе, рече Ема.

— Не, не, свет има о мени врло рђаво мишљење, уверавам вас.

„Али, господо, настављао је помоћник, ако, заборављајући ове мрачне слике, погледам на данашње стање наше лепе отаџбине, шта видим? На све стране цветају трговине и лепе вештине; на све стране нови саобраћајни путеви, као нове артерије у телу државе, заснивају нове везе; наша велика фабрична средишта поново су оживела; вера, ојачала, смеши се на сва срца; наша су пристаништа пуна, поверење се поново рађа, једном речи Француска слободније дише! . . .“

— У осталом, додаде Родолф, свет је можда, са свога гледишта, у праву.

— Како то? упита она.

— Шта! рече он, зар ви не знате да има душа које никад немају мира? Њима су наизменце потребни снови и рад, најчедније страсти и најпомамнија уживања, и човек се тако предаје свакојаким ћудима, лакомисленостима.

Она га на то погледа, као што човек посматра путника који је прошао кроз необичне земље, и рече:

— Ми, јадне жене, немамо чак ни те забаве!

— Жалосна забава, јер се у њој не налази срећа.

— Зар се она у опште налази? упита она.

— Да, човек је сретне једнога дана, одговори он.

„И то је оно што сте ви разумели, говорио је помоћник. Ви, пољопривредници и ратари; ви, тихи пионири дела које оличава цивилизацију; ви, људи напретка и моралности! Ви сте разумели, велим, да су политичке буре доиста опасније но разузданост природе. . .“

— Човек је сретне једнога дана, понови Родолф, једнога дана, изненада, кад је очајавао да је неће срести. Хоризонат се тада отвара, и као неки глас да виче: „Ево је!“ Ви осећате потребу да тој личности исповедите свој живот, да јој дате све, да јој жртвујете све! Ви се не објашњавате, ви се разумете. Виђате једно друго у својим сновима. (И он је погледа). Укратко, то благо које сте толико тражили, ту је, ту, пред вама; оно се сија, блиста. Међутим, ви још сумњате, не смете чисто да верурете; оно вам очи засењује, као да сте из помрчине изишли на светлост.

И, довршивши ове речи, Родолф пропрати своју реченицу покретима. Он принесе руку лицу, као човек кога је обузела несвестица; затим је спусти на руку Емину. Она трже своју. Али помоћник је још непрестано читао:

„И ко ће се томе зачудити, господо? Само онај који је толико слеп, толико утонуо (ја се не бојим да то кажем), толико утонуо у предрасуде минулих времена, да још пориче дух земљорадничког становништва. Доиста, где ћете наћи више родољубља но на селу, више оданости општој ствари, више интелигенције, једном речи? И ја не мислим, господо, ону површну интелигенцију, тašт украс беспослених духова, него интелигенцију дубоку и сређену, која на првом месту ради на постигнућу корисних циљева, доприносећи на тај начин добру свакога појединца, заједничком напретку и потпори држава, и која је плод поштовања закона и испуњавања дужности. . . .“

— Ах! опет, рече Родолф. Вечито те дужности; пробише ми главу те речи. Има једна гомила матори глупака у фланелским прсницима и богомољака с грејалицама и бројаницама, која нам непрестано прича у уши: „Дужност! дужност!“ Дужност је, за Бога, осећати оно што је узвишено, волети оно што је лепо, а не примати све друштвене назоре, са свима стидним поступцима на које нас оно приморава.

— Али..., али..., напомену госпођа Бовари.

— Не, не! нашто устајати против страсти? Нису ли оне једино што је лепо на овој земљи, извор јунаштва, одушевљења, поезије, музике, уметности, једном речи свега?

— Али треба мало водити рачуна и о томе шта свет мисли, рече Ема, и повиновати се његову моралу.

— Ах! али има две врсте морала, одговори он. Ситничарски, извештачени морал, морал људи, онај који се мења непрестано и који толико урла, комеша се, вуче се по земљи, као овај скуп глупака који видите. Али други, вечити, он је свуда око

нас и изнад нас, као предео који нас окружује и плаво небо које нас обасјава.

Г. Лијевен обрисао је у том тренутку уста својом џепном марамом. Он настави:

„И на који начин, господо, да вам покажем овде корист од земљорадње? Ко подмирује наше потребе? Ко нас одржава у животу? Ко други него земљорадник? Земљорадник, господо, који својом вредном руком сеје по плодним браздама њива, те ниче пшеница која се, самлевена у прах вештачким справама, под именом брашна, носи у градове и убрзо предаје пекару, који справља храну за сиромаха као и за богаташа. Ко други него земљорадник тови, за наше одело, своја обилна стада по пашњацима? Јер, како бисмо се облачили, како бисмо се хранили, да није земљорадника? И је ли, господо, потребно ићи тако далеко за примере? Ко није често премишљао о свеколикој важности оне скромне животиње, украса наших дворишта, која нам у исти мах даје и меко узглавље за наше постеље, и своје сочно месо за наше трпезе, и јаја? Али овоме говору не би било краја, кад бих морао редом набрајати различне производе које добро обрађена земља, као племенита мати, у изобиљу пружа својој деци. Овде лоза, на другом месту јабуке за јабуковачу, тамо репица, даље: сир, па лан; господо, не заборавимо лан, који је последњих година знатно узео маха и на који ћу нарочито обратити вашу пажњу.“

Није било потребно обраћати је: јер су сва уста била отворена, као да хоће да прогутају његове речи. Тиваш, поред њега, слушао га је разрогачених очију; г. Дерозре, с времена на време, полако је затварао очи; а, мало даље, апотекар, са својим сином Наполеоном између ногу, прислањао

је савијену шаку на уво, да не изгуби ни један слог. Остали чланови оцењивачког одбора лагано су климали брадом, у знак одобравања. Ватрогасци, на подножју трибине, одмарали су се на својим бајонетима; а Бине је стојао непомичан, с лактом у поље, с врхом од сабље у вис. Он је можда чуо, али тешко да је шта видео, због визира на шлему који му је падао на нос. Његов поручник, млађи син господина Тиваша, имао је још већи, огроман шлем који му се клатио на глави, и испод кога је вирио крај његове шарене мараме. Он се с детињастом умиљатошћу смешио испод њега, и његово ситно бледо лице, с кога је цурио зној, имало је израз уживања, малаксалости и сањивости.

Тржиште беше препуно света, па и саме куће. Једни су били по прозорима, други су стојали на вратима, а Јустин, пред излогом апотеке, као да се сав беше предао ономе што је гледао. И ако је владала тишина, глас г. Ливијена губио се под отвореним небом. Он је долазио до вас само у одломцима реченица, које је овда онда прекидало померање столица у светини; затим бисте, на једанпут, чули иза себе протегнуто рикање волова, или блејање јагањаца који су одговарали једно другоме на углу улица. Јест, кравари и чобани беху дотле догонили своју стоку, и она је мучала с времена на време, откидајући језиком по који листак с гранчице која јој је висила на њушци.

Родолф се беше приближио Еми и говорио је тихим гласом и брзо:

— Зар се не буните против ове завере целога света? Има ли једног јединог осећаја који је не осуђује? Најплеменитији нагони, најчистије наклоности гоне се, клеветају, и ако се напослетку нађу две јадне душе, све је удешено да се не могу срести. Оне ће, међутим, покушати, удараће крилима, дозиваће се. Ох! све једно, пре а после, кроз шест ме-

сеца, десет година, оне ће се сјединити, волеће се, јер то судбина захтева, јер су оне створене једна за другу.

Он држаше руке скрштене на коленима и, подигавши тако лице ка Еми, гледаше је изблиза, непомично. Она виде у његовим очима златне зраке који су се расипали око његових црних зеница и, шта више, осети мирис помаде од које му се коса светлила. Нека милина прође јој кроз тело; она се сети виконта с којим је играла валцер у Вобисару, и из чије се браде, као из ове косе, дизао овај мирис од ваниле и лимуна; и нехотице затвори очи, да тај мирис боље удише. Али, заваливши се на столици, она спази у даљини, сасвим у дну хоризонта, стара поштанска кола *Ласту*, која су се лагано спуштала косом Ме, остављајући за собом дугачак облак прашине. У тим жутим колима долазио је к њој Леон тако често, и тим путем беше он отишао за навек! Њој се учини да га види преко пута, на његову прозору; затим се све збрка, облаци се навукоше; учини јој се да се још обрће у валцеру, под пламеновима на полијелеју, на руци виконтовој, и да Леон није далеко, да ће доћи... а, међутим, непрестано је осећала главу Родолфову поред себе. Милина овог осећања пробудила је на тај начин њене некадашње жеље, и, као зрна песка кад духне ветар, оне се стадоше ковитлати у лаком даху мириса који јој је омотавао душу. Она неколико пута јако рашири ноздрве, да удише свежину бршљана око капитела. Скиде рукавице, обриса руке, затим својом марамом стаде хладити лице, док је кроз било на слепим очима слушала жагор светине и глас помоћника који је монотоно изговарао своје реченице.

Он је говорио:

„Наставите! Истрајте на томе путу! Не ослањајте се ни на позната искуства, ни на препагљене

савете смелог емпиризма! Прионите нарочито на побољшање земљишта, на добро ђубрење, на развијање раса коњских, воловских, овчјих и свињских! Нека ове скупштине буду као мирне арене у којима ће победилац, излазећи, пружити руку побеђеноме и братски с њиме живети, у нади на бољи живот! А ви, уважени момци, скромне слуге, чији мучан труд ни једна влада до данас није имала у виду, приђите, да примите награду за своје скромне врлине, и будите уверени да од сада држава мотри на вас, да вас бадри, да вас штити, да ће задовољити ваше праведне захтеве и олакшати, у колико јој то буде могућно, бреме ваших мучних жртава.“

Г. Лијевен затим седе; г. Дерозре устаде и отпоче други говор. Његов говор можда није био тако китњаст као помоћников, али се одликовао стварнијим стилом, то јест већим познавањем предмета и дубљим посматрањима. Тако, похвала владе заузимала је у њему мање места, вера и земљорадња више. Из њега се могао видети одношај једне и друге, и како су обе увек доприносиле цивилизацији. Родолф је разговарао с госпођом Бовари о сновима, предосећањима, магнетизму. Полазећи од колевке друштава, говорник је сликао она дивља времена, када су људи живели од жира, по густим шумама. Они су затим збацили са себе животињске коже, обукли сукно, издубли бразде, засадили лозу. Је ли то било добро, и није ли у овом проналаску било више незгода но користи? Г. Дерозре постављао је себи ово питање. Родолф, мало по мало, беше прешао од магнетизма на сродства, и док је г. председник помињао Цинцината за његовим плугом, Диоклецијана како сади купус, и хинеске цареве који су свечано објављивали почетак године сејањем, дотле је млади човек објашњавао младој жени, да узрок овој

неодољивој привлачној сили ваља тражити у неком ранијем животу.

— Ето ми, говорио је он, зашто смо се ми познали? Какав је случај хтео да тако буде? Јамачно су нас, поред све удаљености, као што две реке теку да се саставе, наше личне наклоности гурале једно другоме.

И он је узе за руку; она је не трже.

„Награда за укупно газдинство!“ викну председник.

— Мало пре, на примар, кад сам дошао к вама...

„Господину Бизеу из Кенканпоа“.

— Јесам ли знао да ћу вас пратити?

„Седамдесет динара!“

— Шта више, сто пута сам хтео да одем, па опет сам ишао за вама, остао сам.

„За ђубре“..

— Као што бих остао вечерас, сутра, других дана, целог свог живота!

„Господину Карону из Аргеја, златна медаља!“

— Јер ја никад ни у чијем друштву нисам нашао драж тако потпуну.

„Господину Бену из Жири-Сен-Мартена!“

— Зато ћу и понети успомену на вас.

„За мерино-овна....“

— Али ви ћете ме заборавити, ја ћу бити за вас као сенка која је прошла.

„Господину Белоу из Нотр-Дама....“

— Ох! не, је-л-те, ја ћу бити нешто у вашим мислима, у вашем животу.

„За расу свиња, награда ex aequo: г.г. Лехерисеу и Кулапвуру, шездесет динара!“

Родолф јој је стезао руку, која је била топла и уздрхтала као ухваћена грлица која се отима да полети; али, било да је покушала ослободити је, било да је одговорила на ово стезање, она учини покрет прстима; он узвикну:

— Ох, хвала! Ви ме не одбијате! Ви сте добри! Ви разумете да сам ваш душом и телом! Допустите да вас виђам, да вас посматрам!

У тај мах духну ветар кроз прозор и набра чоху на столу, а на Тргу, доле, све се велике капе на сељанкама подигоше, као размахнута крила у белих лептирова.

„За употребу колача од зејтинастог семена", настави председник.

Он убрза:

„За фламанско ђубрење, — обрађивање лана, — исушивање бара, — закуп за више година, — верну службу".

Родолф није више говорио. Они су се гледали. Њихове суве усне дрхтале су од превелике чежње; и благо, без усиљавања, њихови се прсти сјединише.

„Катарина Нисеза Елизабета Леру из Сасето-ла-Герцјера, за педесет и четири године службе на истом мајуру, сребрну медаљу — у вредности двадесет и пет динара!"

„Где је Катарина Леру"? понови помоћник.

Она се није јављала; само су се чули гласови који су шапутали:

— Иди!

— Нећу.

— Лево!

— Не бој се!

— Ала је луда!

— Но, је ли ту? викну Тиваш.

— Јесте!... ево је!

— Па нека дође!

Тада се упути трибини једна омалена старица бојажљива држања, која се беше чисто смањила у свом сиромашном оделу. На ногама је имала гломазну дрвену обућу, а на куковима дугачку плаву кецељу. На њену мршавом лицу, окружену капицом без поруба, било је више бора но на спару-

шеној јабуци, а из рукава њене црвене кошуље пружале су се две дугачке и коштуњаве руке. Оне беху од прашине из амбара, цеђа и сѐре тако окореле, рапаве, да су изгледале прљаве, и ако су биле брижљиво опране чистом водом; и, због дуготрајне службе, оне су остале полуотворене, као да су саме собом хтеле дати скромна доказа о толиким поднетим патњама. Нека калуђерска озбиљност појачавала је израз њена лица. Ништа тужно или разнежено није ублажавало овај бледи поглед. Будући непрестано с домаћим животињама, она беше примила њихово ћутање и њихову мирноћу. Сад се први пут била нашла у овако многобројном друштву, и, у души поплашена заставама, добошима, господом у фраку и орденом помоћниковим, она је остала непомична, не знајући: да ли да иде напред или да побегне, ни зашто је свет гура ни зашто се оцењивачи смеше на њу. Тако је стојало пред овим блаженим грађанима ово по века робовања.

— Приђите ближе, уважена Катарина Нисеза Елизабета Леру! рече г. помоћник, који беше узео из руку председникових списак награђених.

И гледајући наизменце прво лист хартије, па онда старицу, он је понављао очински:

— Приђите, приђите!

— Јесте ли ви глуви? рече Тиваш, скочивши са столице.

И он јој стаде викати у уши:

— Педесет и четири године службе! Сребрна медаља! Двадесет и пет динара! Ви сте је добили.

Када је примила медаљу, она је узе гледати. Осмех блаженства пређе преко њена лица, и она промрмља одлазећи:

— Даћу је нашем попи, да ми чита молитве.

— Какав фанатизам! узвикну апотекар, пагнувши се према бележнику.

Седница беше свршена, свет се разиђе. И сад, пошто су говори прочитани, сваки поново заузе своје место у друштву и све пође по старом: газде су псовале слуге, а слуге су тукле стоку, равнодушне победиоце који су се враћали у шталу, са зеленим венцем између рогова.

Међутим, народни гардисти беху се попели на први спрат општинског дома, с колачима натакнутим на бајонетима, а и батаљонски добошар који је носио корпу с боцама вина. Госпођа Бовари узе Родолфа под руку; он је одведе кући; растали су се пред вратима; он се затим са̂м упути у поље, да се прошета, док не буде време да иде на банкет.

Гозба је трајала дуго; граја је била врло велика, а послуга рђава; било је тако тескобно, да се једва мицало лактовима, а уске даске које су служиле као клупе умало нису попуцале под теретом гостију. Сви су јели много; сваки се обилато науживао за оно што је дао. Зној је цурио са чела свима; а нека беличаста пара, као речно испарење каквог јесењег јутра, лебдела је изнад стола, између обешених лампа. Наслоњен леђима на платно од шатора, Родолф је тако много мислио на Ему, да није ништа чуо. Иза њега, на трави, слуге су слагале прљаве тањире; његови суседи су говорили, али он им није одговарао; пунили су му чашу, и у његовим је мислима настајала тишина, и ако је граја бивала све већа. Он је сневао о ономе што је она рекла, и о облику њених усана; њено лице, као у каквом чаробном огледалу, блистало је на шлемовима; боре њене хаљине падале су дуж зидова, а дани љубави низали су се у бесконачност у перспективама будућности.

Он је виде у вече, за време ватромета; али је била са својим мужем, госпођом Хоме и апотекарем, који је био врло неспокојан због опасности од залуталих ракета, и зато је сваки час напуштао друштво

и долазио Бинеу, да му препоручи највећу обазривост.

Послате на име господина Тиваша, ракете беху, из превелике обазривости, затворене у његову подруму; зато се овлажени барут никако није могао упалити, и главна слика, која је требало да представља змаја како гризе свој реп, не испаде никако. С времена на време запалила би се по која бедна ракета са звездама; тада би забленута светина подигла грају, у којој се чуо врисак жена које су људи голицали у мраку. Ема је ћутала и благо се прибијала уз раме Шарлу; затим је подигнутом брадом пратила очима светли траг ракета на мрачноме небу. Родолф је посматраше при светлости лампиона који су горели.

Они се мало по мало погасише. Звезде се указаше. Неколико капи кише пропрскаше. Она привеза мараму на своју голу главу.

У тај мах помоћникова кола изиђоше из крчме. Његов кочијаш, који бејаше пијан, на једанпут заспа, и преко коша, између два фењера, видело се из далека његово тело, које се клатило десно и лево, према покретима федера.

— Доиста, рече апотекар, требало би употребити најстроже мере против пијанства! Ја бих предложио да се недељно, на вратима општинског дома, на једној табли ad hoc, исписују имена свих оних који су се, преко недеље, тровали алкохолом. Тако бисмо, ради статистике, добили несумњиве податке, који би се по потреби... Него извините.

И он опет отрча капетану.

Овај се враћао кући. Ишао је да види свој стругарски точак.

— Можда не бисте рђаво учинили, рече му Хоме, да пошљете кога од ваших људи, или да сами одете....

— Оставите ме на миру, одговори порезник, кад вам кажем да нема ништа!

— Будите без бриге, рече апотекар, кад се вратио својим пријатељима. Г. Бине ме уверава да су предузете све мере. Ни једна варница није пала. Шмркови су пуни. Хајдемо да спавамо.

— Бога ми! ја сам жива заспала, рече госпођа Хоме, која је јако зевала; али баш смо имали леп дан за нашу светковину.

Родолф понови тихим гласом и с нежним погледом:

— Да, врло леп!

И, пошто су се поздравили, они се растадоше.

После два дана изишао је у *Руанској Светлилици* велики чланак о скупштини. Хоме га са жаром беше написао одмах сутрадан.

„Нашто ови венци, ово цвеће, ово зеленило? Куда је јурио овај свет, као таласи разузданога мора, под жарким зрацима тропскога сунца које је ширило своју топлоту по нашим пољима?“

Затим је говорио о приликама сељака. На сваки начин, влада је чинила много, али не довољно! „Само одважно! довикивао јој је он; тисућу је реформа неопходно потребно, уведимо их“. Затим, говорећи о помоћникову доласку, није заборавио „марцијални изглед наше народне војске“, ни „наше заносно лепе сељанке“, ни ћелаве старце, суште праоце који су били ту и од којих су неки, остаци наших бесмртних фаланага, још осећали како им срце бије у грудима, кад су чули убојне звуке добоша. Саопштавајући имена чланова оцењивачког одбора, себе је поменуо међу првима, и шта више нагласио је, у једној напомени, да је г. Хоме, апотекар, послао земљорадничком удружењу један напис о јабуковачи. Кад је дошао на раздавање награда, описао је радост награђених изразима пуним полета. „Отац је љубио сина, брат брата, муж жену. Није

један с поносом показивао своју скромну медаљу, вративши се кући, својој доброј домаћици, и коју је, без сумње са сузама у очима, обесио о зид своје сиромашне кућице.

„Око шест часова, главни учасници ове свечаности искупили су се на банкет, који је био приређен на ливади г. Лиежера. Највећа је срдачност владала за све време гозбе. Пало је неколико здравица: Г. Лијевен напио је владаоцу! Г. Тиваш начелницу! Г. Дерозре земљорадњи! Г. Хоме индустрији и лепим вештинама, тим двема сестрама! Г. Леплише напретку! У вече, сјајан ватромет осветлио је на једанпут околину. Рекао би човек да има пред очима прави калеједоскоп, прави декор из опере, и у једном тренутку наше местанце могло је мислити, да је пренето усред снова из *Хиљаду и једне ноћи.*

„Напоменимо да никакав немио догађај није нарушио ову породичну свечаност.“

И он је додао:

„Само је пало у очи неучешће свештенства. Сакристије без сумње друкчије схватају напредак. До воље вам, Лојолина господо!“

IX

Протекло је шест недеља. Родолф није долазио. Једно вече, напослетку, појави се.

— Не идимо тамо тако брзо, то би била погрешка.

И, крајем недеље, он оде у лов. После лова мислио је да је одвећ касно, а затим дође до овог закључка:

— Ако ме је од првог дана заволела, она ме, из нестрпљења да ме види, мора још више волети. Наставимо, дакле, овако!

И он увиде да му је рачун био добар, кад је, улазећи у собу, приметио како је Ема пребледела.

Она беше сама. Дан је био на измаку. Мале муселинске завесе на прозорима појачавале су сутон, а позлата на барометру, на који је падао један сунчани зрак, светлуцала је у огледалу, између зубаца полипових.

Родолф оста стојећи; Ема је једва одговорила на његов први поздрав.

— Био сам у великом послу, рече он; а био сам и болестан.

— Озбиљно? узвикну она.

— Не, хоћу да будем искрен, рече Родолф седајући поред ње на једну столицу.... Нисам хтео да дођем.

— Зашто?

— Зар не погађате?

И он је погледа још једанпут, али тако страсно, да она порумене и обори главу. Он настави:

— Ема....

— Господине! рече она и измаче се мало.

— Ах! ето видите, одговори он тужним гласом, да сам имао право што нисам хтео доћи; јер то име, то име које ми испуњава душу и које ми се отело, ви ми ускраћујете! Госпођа Бовари!... Та цео вас свет зове тако! То није ваше име, у осталом; то је име туђе!

Он понови:

— Туђе!

И он покри лице рукама.

— Јест, ја непрестано мислим на вас!... Ваша успомена доводи ме до очајања! Ах! опростите!.... Идем... Збогом!... Отићи ћу далеко..., тако далеко, да нећете ништа више чути о мени! Међутим..., данас..., нека виша сила догнала ме је к вама! Јер не може се одолети осмеху анђела! Човек се предаје ономе што је лепо, мило, достојно обожавања!

Ема је сад први пут слушала да јој се овако говори; и њен понос, као неко који се одмара у пари, протезао се разнежено и предано на топлоти ових речи.

— Али, ако нисам долазио, настави он, ако вас нисам могао видети, ах! бар сам често посматрао оно што вас окружује. Ноћу, сваке ноћи, устајао сам, долазио довде, гледао вашу кућу, кров који се блиста на месечини, баштенско дрвеће које се нијало пред вашим прозором, и малу лампу, светлост која је блистала кроз окна, у помрчини. Ах! ви нисте ни слутили да ту, тако близу, један несрећан човек....

Она се окрете њему са угушеним јецањем.

— Ох, ви сте тако добри! рече она.

— Не, ја вас волим, то је све! Ви у то не сумњате! Реците ми; једну реч! једну једину реч!

И Родолф се неосетно сроза са столице на земљу; али се у кујни зачу бат дрвених ципела, и он примети да врата од собе нису затворена.

— Да ли ћете бити тако добри, настави он дижући се, да ми испуните једну жељу?

Хтео је да разгледа њену кућу; желео је да је позна; и како госпођа Бовари није видела у овоме ничега рђавог, они устадоше обоје, кад Шарл уђе.

— Добро вече, докторе, рече му Родолф.

Доктору је ова неочекивана титула поласкала; и он се показа преко мере љубазан; Родолф се користи тиме, да се мало прибере.

— Госпођа је, рече он, разговарала са мном о своме здрављу...

Шарл му упаде у реч: он је доиста био врло, врло неспокојан; његова је жена опет имала загушивања. На то Родолф упита, да ли јој јахање неће чинити добро.

— На сваки начин! то је врло добро, изврсно!... Красна мисао! Требало би да је примиш.

И како она примети да нема коња, Родолф јој га понуди; она одби његову понуду; он не хтеде наваљивати; затим, да би оправдао своју походу, исприча како његов кочијаш, онај што му је пуштана крв, непрестано осећа у глави занос.

— Доћи ћу, да видим, рече Бовари.

— Не, не, ја ћу вам га послати; биће вам угодније да ми дођемо.

— Врло добро. Хвала вам.

И чим су остали сами упита:

— Зашто ниси примила понуду г. Буланжеа, која је тако љубазна?

Она се као намргоди, нађе тисућу изговора, и на крају изјави, *да би то можда изгледало мало чудновато.*

— Ах! марим ја! рече Шарл и обрте се на пети. Здравље је прече од свега! Грешиш!

— Али како да јашим, кад немам хаљине за јахање?

— Па поручи је! одговори он.

Хаљина је приволи.

Кад је костим био готов, Шарл извести писмом г. Буланжеа, да му његова жена стоји на расположењу, и да они рачунају на његову љубазност.

Сутрадан, у подне, Родолф дође пред Шарлова врата с два најмљена коња. Један је имао ружичасте кићанке на ушима и женско седло од јеленске коже.

Родолф беше навукао високе меке чизме, помишљајући да она без сумње никад није видела такве; и доиста, Еми се необично допаде његов изглед, кад се појавио на степеницама у сомотском капуту и панталонама од белог трикоа. Она беше готова, чекала га је.

Јустин се извуче из апотеке, да је види, а и апотекар се потруди. Он је давао г. Буланжеу савете.

— Несрећа се за час деси! Пазите! Ваши су коњи можда ватрени?

Она чу изнад главе неки шум; то беше Фелисита, која је добовала у прозор, да забави малу Берту. Дете посла из далека један пољубац; мајка му одговори знаком који је дала јабуком од свога корбача.

— Пријатна шетња! викну г. Хоме. Па паметно! само паметно!

И он стаде махати својим новинама, гледајући за њима како одмичу.

Чим осети земљу, Емин коњ пређе у галоп. Родолф је галопирао поред ње. Они би с времена на време измењали по коју реч. Мало погнута лица, са издигнутом руком и десном мишицом опруженом, она се беше подала одмереном кретању које је љуљушкаше у седлу.

На подножју косе Родолф пусти узде; они појурише заједно, у исти мах; кад су стигли горе, коњи се на једанпут зауставише, и њен дугачки плави вео спусти се.

То је било првих дана месеца октобра. Поља беху покривена маглом. Пара се пружаше на хоризонту, између брегова; по гдегде се растурала, пела, губила. По кадшто, кад се размакну облаци, под сунчаним зрацима, видели су се у даљини ионвилски кровови, с баштама поред воде, дворишта, зидови и црквени звоник. Ема је у пола затварала очи, да позна своју кућу, и никад јој се ово бедно село, у коме је живела, не беше учинило тако мало. С висине на којој су били цела је долина изгледала као неко огромно бледо језеро, које се диже у облаке. Густи шумарци, овде онде, избијали су као црне стене; а високи редови топола, које су се дизале изнад магле, изгледали су као обале које је ветар покретао.

У страни, на ливади, између јела, нека мрка светлост лебдела је у благој атмосфери. Земља, црвенкаста као од дуванског праха, слабила је бат корака; и врхом својих копита коњи су, у ходу, гурали пред собом опале шишарке.

Родолф и Ема јахали су тако ивицом шуме. Она је с времена на време окретала главу, да би избегла његов поглед, и тада је видела само дебла поређаних јела, од чијег је непрекидног низања обузимаше као нека несвестица.

У тренутку кад зађоше у шуму, грану сунце.

— Бог нас чува! рече Родолф.

— Мислите? рече она.

— Напред! напред! одговори он.

Он пукну језиком. Коњи појурише.

Висока папрат, ивицом пута, хваташе се у Емине узенгије. Родолф се у ходу сагињаше и уклањаше је. По који пут, опет, да би размакао гране, пролазио је поред ње, и Ема је осећала како јој његово колено додирује ногу. Небо беше постало плаво. Лишће се није мицало. Велике површине беху пуне расцветаног вреса, а читава поља од самих љубичица ређала су се наизменце са честама које беху сиве, риђе или златне боје, према разноликости лишћа. Под џбуновима се често чуло ударање крила, или промукло и тихо гакање гавранова који су полетали с храстова.

Они сјахаше. Родолф привеза коње. Она је ишла напред, по маховини, пролоканим путем.

Али њена сувише дугачка хаљина сметала јој је у ходу, и ако је беше задигла, и Родолф је, идући за њом, посматрао између ове црне чохе и црне ципеле лепоту њене беле чарапе, која му се чинила нешто од њене наготе.

Она стаде.

— Уморна сам, рече.

— Покушајте још! прихвати он. Одважно!

После једно сто корака она стаде наново; и кроз вео, који јој је с мушког шешира косо падао на кукове, распознавало се њено лице у плавичастој мрежи, као да је пливала под азурним таласима.

— Куда ми идемо?

Он не одговори ништа. Она је дисала испрекидано. Родолф је гледао око себе и гризао бркове.

Дођоше на једно мало шире место, где дрвета беху оборена. Они седоше на једно оборено стабло, и Родолф јој стаде говорити о својој љубави.

Он је у први мах не уплаши ласкањем. Био је миран, озбиљан, меланхоличан.

Ема га је слушала оборене главе и гурајући врхом ноге иверје које је лежало по земљи.

Али кад он рече:

— Зар наша судбина није сад заједничка?

— Боже сачувај! одговори она. Ви то добро знате. То је немогућно.

Она устаде да иде. Он је ухвати за руку. Она стаде. И пошто га је неколико тренутака гледала очима заљубљеним и влажним, рече живо:

— Ах! не говоримо више о томе.... Где су коњи? Да се вратимо.

Он учини покрет, у коме се огледала љутина и незадовољство. Она понови:

— Где су коњи? Где су коњи?

Смешећи се необичним осмехом и укочена погледа, стиснутих зуба, он на то пође напред с раширеним рукама. Она се измаче, уздрхтала и промуца:

— Ох, ја вас се бојим! Ви ме плашите! Хајдемо одавде.

— Кад сте толико навалили, рече он са сасвим другим лицем.

И он постаде врло учтив, пријатан, бојажљив. Она му даде руку и они се вратише. Он је говорио:

„Шта вам је било? Зашто? Ја вас нисам разумео. Без сумње сте се преварили? Ви сте у мојој

души као богородичин кип на постољу, на месту узвишеном, темељном и неокаљаном. Али ви сте потребни моме животу. Мени су потребне ваше очи, ваш глас, ваша мисао. Будите ми пријатељица, сестра, анђео!

Он пружи руку и обухвати је њоме око струка. Она се благо отимала. Он је држаше тако у ходу.

Али они чуше коње који су брстили грање.

— Ох! још мало, рече Родолф. Немојте да идемо! Останите!

Он је одведе даље, до једне омање баре, чија површина беше покривена зеленим сочивицама. Увели локвањи лежали су непомични у трсци. На шум њихових корака по трави жабе поскакаше, да се сакрију.

— Ово није лепо, није лепо, рече она. Безумље је од мене што вас слушам.

— Зашто?... Ема! Ема!

— Ох! Родолфе!... рече лагано млада жена и наслони му се на раме.

Материја њене хаљине закачи се за сомот његова капута. Она завали свој бели врат који заталаса један уздах, и, клонула, плачући, уздрхтала и покривши лице рукама, она се подаде.

Сутон се почео хватати; хоризонтално сунце, пролазећи кроз гране, засењавало јој је очи. Овде онде, на све стране око ње, по лишћу или по земљи, трепериле су светле тачке, као да су колибри у лету расули своја пера. Тишина је владала свуда; као неки пријатан дах да се дизао из дрвећа; она је осећала своје срце, које је опет почело бити, и како јој крв струји кроз тело као нека млечна река. Далеко далеко, са оне стране шуме, на другим брдашцима, она чу неки неодређен и отегнут крик, неки развучен глас, и она га је ћутећи слушала, како се као нека музика меша с последњим треперењем њених узбуђених живаца. Рудолф је, с цигаром у

зубима, оправљзо својим перорезом једну прекинуту узду.

Они се вратише у Ионвил истим путем. Видели су у блату трагове својих коња, напоредо, и исте џбунове, исти шљунак у трави. Ништа се око њих не беше изменило; а међутим, за њу се догодило нешто замашније, но да су планине промениле своја места. Родолф се с времена на време нагињао и узимао јој руку, да је пољуби.

Изгледала је врло лепо на коњу! Права, танка у струку, с коленом савијеним на гриви свога коња, и с образима који су на свежем ваздуху мало поцрвенили, у вечерњем руменилу.

Кад су ушли у Ионвил, коњ јој је подигравао нэ калдрми. Мештани су је гледали с прозора.

За вечером, муж јој рече да добро изгледа; али она се, учини да га не чује, кад је упита како се провела у шетњи; она оста с лактом крај тањира, између две свеће које су гореле.

— Ема! рече он.

— Шта је?

— Данас по подне био сам код г. Александра; он има једну кобилу која је још врло лепа, само је мало убијена у колену; дао би је, уверен сам, за једно сто талира...

Он додаде:

— Шта више, мислећи да ћу ти учинити по вољи, ја сам је задржао..., купио сам је... Јесам ли добро учинио? Кажи.

Она махну главом, као да одобрава; затим, после једно четврт часа, упита:

— Хоћеш ли излазити вечерас?

— Хоћу. Зашто?

— Ништа, драги мој, питам само.

И, чим се опростила Шарла, она оде у своју собу и затвори се.

У први мах све јој је било нејасно; видела је дрвета, путове, јаркове, Родолфа, и још је осећала његов загрљај, док је лишће шуштало и трска звиждала.

Али, спазивши себе у огледалу, она се зачуди своме лицу. Никад јој очи нису биле тако велике, тако црне ни тако дубоке. Нека неодређена чар беше се излила на њену личност и преобразила је.

Она је понављала у себи: „Имам љубазника! љубазника!“ уживајући у овоме као кад би наново дошла у доба пубертета. Једва једанпут, дакле, познаће оне радости љубави, ону грозницу среће, на коју је већ сваку наду била изгубила. Она је ступала у неки вилински свет, у коме би све било страст, усхићење, занос; нека плавичаста пучина окруживаше је, највиши врхови осећаја блистаху под њеним челом, а обичан живот појављиваше јој се тек у даљини, сасвим доле, у тмини, између ових висина.

Она се тада сети јунакиња из књига које беше читала, и лирична легија ових жена прељубница стаде певати у њеној памети сестринским гласом који је очараваше. И она сама постајаше као неки прави део ових замишљаја и оствариваше дуги сан своје младости, гледајући себе у овом обрасцу заљубљене жене за којим је толико жудела. У осталом, Ема осећаше неко задовољство освете. Није ли доста била препатила! Али сад је ликовала, и љубав, која је тако дуго била спутана, избијала је свом силином с веселим пенушањем. Она је сладила ту љубав без гриже савести, без неспокојства, без стида.

Сутрашњи дан прошао је у новој милини. Они се заклеше једно другоме на верност. Она му исприча своје јаде. Родолф је прекидаше пољупцима; и она га је молила, гледајући га са упола затвореним очима, да је зове по имену и да понови да је воли. То је било у шуми, као и прошлога дана, у једној се-

љачкој колиби. Зидови ове колибе беху од сламе, а кров тако низак, да се у колиби није могло исправити. Они су седели једно уз друго, на постељи од сувога лишћа.

Од тога дана они су се дописивали редовно свако вече. Ема је носила своје писмо на крај баште, близу реке, у једну пукотину на тераси. Родолф га је узимао одатле и остављао друго, на које се она вазда тужила да је сувише кратко.

Једно јутро, кад Шарл зором беше отишао од куће, њу на једанпут обузе жеља, да се истога тренутка види с Родолфом. Могла је брзо стићи у Хишету, остати тамо један час, и вратити се у Ионвил још док цео свет спава. На ову помисао дисање јој се убрза од жудње, и она се за тили часак нађе насред поља, преко кога је ишла брзим корацима, не освრћући се.

Дан се почео помаљати. Ема издалека познаде кућу свога љубазника, чије су се две рачвасте ветреушке црниле према бледом праскозорју.

Иза мајурског дворишта било је једно здање, које је требало да буде замак. Она уђе у њега, као да су се зидови, пред њом, сами од себе размакли. Велике праве степенице водиле су у један ходник. Ема диже резу на једним вратима, и на једанпут, у дну собе, спази једног човека који је спавао. То беше Родолф. Она узвикну.

— Ти си то! Ти си то! понављао је он. Како си удесила да дођеш?... Ах! хаљина ти је сва мокра!

— Волим те! одговори она загрливши га.

Како јој је ова прва смелост испала за руком, Ема се сад, кад год би Шарл рано отишао од куће, брзо облачила и нечујно силазила низ перон који је водио на обалу.

Али, кад је даска за прелаз била дигнута, ваљало је ићи поред зидова који су се пружали дуж реке; обала је била клизава; она се придржаваше

руком за бокоре увелих шебоја, да не падне. Затим је ударала преко узораних њива, где су њене мале ципеле упадале, спотицале се, остајале у блату. Њена марама, којом беше повезала главу, лепршала се на ветру кроз траву; она се бојала волова и зато би стала трчати; долазила је задихана, румених образа, и из целе њене личности осећао се свеж мирис живота, зеленила и пољског ваздуха. Родолф је у то доба још спавао. Кад она уђе, као да је пролећно јутро улазило у његову собу.

Кроз жуте завесе на прозорима промицала је тешка плава светлост. Ема је пипала рукама, жмиркајући, док су капљице росе на њеној коси чиниле као неки венац од топаза око њена лица. Родолф је, смејући се, привлачио к себи и притискивао на своје груди.

Она је затим разгледала собу, отварала фијоке, чешљала се његовим чешљем и огледала се у ручном огледалу. Често је шта више узимала у уста једну велику лулу, која је лежала на ноћном столу, међу лимуновима и груменима шећера, поред боце с водом.

Требало им је добрих четврт часа да се опросте. Ема је тада плакала; волела би да никад не оставља Родолфа. Њу је нека неодољива сила вукла к њему, тако да се он једнога дана, кад је дошла изненада, намршти, као човек коме није право.

— Шта ти је? рече она. Да ниси слаб? Кажи ми!

Он напослетку изјави, озбиљна лица, да њене походе почињу бивати несмотрене и да се компромитује.

X

Мало по мало Родолфова страховања пређоше и на њу. У први мах љубав је беше занела, па није помишљала ни на шта друго. Али сад, кад је та љубав постала неопходно потребна њену животу,

она се поче бојати, да не изгуби шта од ње, или чак да је шта не помути. Враћајући се од њега, она је бацала свуда у наоколо неспокојне погледе, мотрила на сваки предмет који би се појавио на хоризонту, и на сваку баџу у селу с које би је могли угледати. Ослушкивала је кораке, узвике, тутњаву плугова; и застајала је, бледа и више уздрхтала но лишће на тополама које се лелујало изнад ње.

Једно јутро, кад се тако враћала, учини јој се наједанпут да је угледала дугачку цев једне пушке, која као да је беше узела на нишан. Цев се косо пружила из једног малог бурета, упола скривеног у трави, на ивици једног јендека. Ема умало не паде у несвест од страха, али опет пође напред, и један човек изиђе из бурета, као они ђаволи на федеру што искачу из кутија. На њему су били дизлуци закопчани до колена, капа натучена на очи, усне су му дрхтале, а нос му се црвенио. То беше капетан Бине, у заседи на дивље пловке.

— Требало је да вичете из далека! узвикну он. Кад човек спази пушку, треба увек да јави.

Порезник је овим гледао да прикрије страх који је претрпео; јер, како је једном наредбом начелства лов на патке био допуштен само на чамцу, г. Бине је, и ако је поштовао законе, својим поступком био учинио кажњиво дело. Зато му се и чинило сваки час да чује кораке пољскога чувара. Али овај страх дражио је његово задовољство, и, седећи сâм у своме бурету, он је уживао у својој срећи и своме лукавству.

Кад је угледао Ему, њему као да се велики терет свали са срца, и он одмах заподену разговор:

— Није ни мало топло, *сече!*

Ема не одговори ништа. Он настави:

— А где сте ви били тако рано?

— Била сам код дојкиње, где ми је дете, рече она муцајући.

— А! тако! врло добро! А ја опет, овако како ме видите, седим овде од ране зоре; али време је тако мутно да, сем ако ми дивљач пролети испред саме...

— Лаку ноћ, господине Бине, прекиде га она, окренувши му пете.

— Слуга, госпођо, одговори он кратко и хладно.

И он поново уђе у своје буре.

Ема се покаја, што је тако нагло оставила порезника. Без сумње ће чинити претпоставке неповољне за њу. Измишљотина о дојкињи била је не може бити горе извињење, пошто су сви у Ионвилу добро знали, да се мала Бовари још пре годину дана вратила својим родитељима. У осталом, у околини нико није становао: тај пут водио је једино у Хипшету; Бине је, дакле, погодио где је била, и он неће ћутати, причаће свуда, то је извесно! Она је целога дана лупала главу измишљавајући све могуће лажи, и непрестано јој је био пред очима овај глупак с ловачком торбом.

По вечери, видећи је забринуту, Шарл оде с њом апотекару, да би је разонодио; и прва личност коју је спазила у апотеци беше опет он, порезник! Он је стојао пред тезгом, обасјан светлошћу од црвеног бокала, и говорио:

— Дајте ми, молим вас, пола унције витриола.

— Јустине, викну апотекар, донеси нам acidum sulfuricum.

Затим рече Еми, која хтеде да се попне у собу госпође Хоме:

— Не, останите, не трудите се, сад ће она сићи. Огрејте се мало дотле... Извините... Добар дан, докторе (јер се апотекару веома допадало да изговара ову реч *доктор*, као да је, упућујући је другоме, осећао да и он добива неки део од оне достојанствености коју је у њој налазио)... Пази да не обориш аване! Иди, боље, донеси столице из мале собе; знаш добро да се наслоњаче из салона не дижу.

И Хоме скочи иза тезге, да остави на место своју наслоњачу, кад му Бине заиска пола унције шећерне киселине.

— Шећерне киселине? рече апотекар презриво. Не разумем, не знам! Можда хоћете оксалне киселине? Оксалне, acidum oxalicum, је-л-те?

Бине објасни да му је потребно нешто што нагриза, да сâм начини једну бакарну воду, ради чишћења рђе с разног ловачког прибора. Ема уздрхта. Апотекар рече:

— Доиста, време није погодно, због влаге.

— Па ипак, настави порезник лукаво, има личности којима оно ни мало не смета.

Ема се гушила.

— Дајте ми још...

— Та овај неће никад отићи! помисли она.

— Пола унције колофоније и терпентина, четири унције жута воска и три полуунције црне масти за чишћење лаковане коже на мојој опреми.

Апотекар је био почео сећи восак, кад се указа госпођа Хоме са Ирмом на рукама, с Наполеоном поред себе и са Аталијом која је ишла за њом. Она седе на клупу превучену плишом, до прозора, а дечко се згрчи на једној столици, док је његова старија сестра обилазила око кутије с бонбонама, у близини свога оца. Овај је пунио левке и запушавао стакла, лепио етикете, правио пакете. Око њега сви су ћутали; и само се с времена на време чуло како звекну тегови у теразијама, с неколико полугласних речи апотекаревих који је давао упутства своме помоћнику.

— Шта вам ради ћерчица? упита на једанпут госпођа Хоме.

— Мир! узвикну њен муж који је писао бројеве у ручној књизи.

— Што је нисте довели? настави она полугласно.

— Пст! пст! рече Ема показујући прстом апотекара.

Али Бине, који се беше удубио у читање рачуна, по свој прилици није ништа чуо. Он напослетку изиђе. Кад га се опростила, Ема дубоко уздахну.

— Ала ви дишете јако! рече госпођа Хоме.

— Мало је више топло, одговори она,

Сутрадан њима паде на памет да удесе своје састанке; Ема хтеде да каквим поклоном поткупи своју слушкињу; али је било боље пронаћи у Ионвилу какву склониту кућу. Родолф обећа да ће је потражити.

Преко целе зиме, три четири пута недељно, по мрачној ноћи, долазио је он у башту. Ема нарочито беше извадила из капије кључ, за који Шарл мишљаше да је изгубљен.

Да би је известио, Родолф је ударао у прозор шаком песка. Она је нагло устајала; али по неки пут ваљало јој је чекати, јер је Шарлу била страст да ћерета крај ватре, и томе није било краја. Она је горела од нестрпљења; да су могле, њене би га очи натерале да скочи кроз прозор. Она је напослетку приступала свлачењу; затим је узимала какву књигу и врло мирно настављала читати, као да је читање занима. Али Шарл, који је већ био у постељи, зваше је да легне.

— Хајде, Ема, говорио је он, време је.

— Сад ћу, одговарала је она.

Међутим, како му је светлост од свећа ударала у очи, он би се окренуо зиду и заспао. Она би се тада извукла из собе, уздржавајући дисање, насмејана, устрептала, свучена.

Родолф је имао велики огртач; њиме је увијао Ему од главе до пете, и, обухвативши је руком око паса, одвео би је у дно баште, не говорећи ништа.

Одвео би је под сеницу, на ону исту клупу на којој је некад Леон гледаше тако заљубљено, за време летњих вечери. Она није сад ни мислила на њега.

Звезде су сјале кроз јасминово грање без лишћа. Они су слушали иза себе реку која је текла, и с времена на време, на обали, шуштање суве трске. Црне сенке пупчиле су се овде онде у мраку, и по каткад, залелујане све у исти мах, дизале су се и повијале, као огромни црни вали који су се устремили, да их покрију. Ноћна хладноћа приписјала их је једно уз друго; уздаси с њихових усана чинили су им се јачи; њихове очи, које су једва назирали, изгледале су им веће, и усред тишине чуле су се сасвим тихо изговорене речи које су падале на њихову душу с кристалном звучношћу и дуго трепериле у њој.

Кад је ноћ била кишовита, они су се склањали у собу за прегледање болесника, између шупе и штале. Она је палила један кухињски свећњак, који беше сакрила иза књига. Родолф се ту намештао као код своје куће. Библиотека, писаћи сто, једном речи цела соба распаљивала је његову веселост; и он се не могаше уздржати, да не збија на рачун Шарлов многобројне шале, које су доводиле Ему у забуну. Она би желела да је био озбиљнији, шта више драматичнији у приликци, као овога пута кад јој се учинило да чује на пољу кораке који су се приближавали.

— Иде неко! рече она.

Он угаси свећу.

— Јесу ли ти ту пиштољи?

— Зашто?

— Па... да се бранш, настави Ема.

— Од твога мужа? Ах! јадан човек!

И Родолф заврши своју реченицу покретом који је значио: „Здробио бих га једном зврчком“.

Њу задиви његова храброст, ма да је у њој осетила неку врсту неплеменитости и безазлене суровости, која је врло непријатно дарну.

Родолф је дуго размишљао о овом случају с пиштољима. Ако је говорила озбиљно, било је од ње, по његову мишљењу, врло смешно, шта више одвратно, јер он није имао никаква разлога мрзети тог доброг Шарла, пошто се није могло рећи да гори од љубоморе; — и, овим поводом, Ема беше узела од њега свечану заклетву, која му се такођер није учинила ни мало пристојна.

У осталом, она је постајала врло сентиментална. На њено наваљивање били су измењали своје слике, одсекли су једно другоме по прамен косе, и она је сад искала прстен, прави свадбени прстен, у знак вечите љубави. Често му је говорила о вечерњим звонима или о *гласовима природе;* затим му је причала о својој мајци, и о његовој. Родолф је беше изгубио још пре двадесет година. Али Ема га је при свем том тешила, мазећи га, као што се теши сироче, и шта више говорила му је по који пут, гледајући у месец:

— Ја сам уверена да оне, горе, заједно, одобравају нашу љубав.

Али она беше тако лепа! Он је тако ретко имао жену толико чедну! Ова љубав без развратности била је за њега нешто ново, и она је, одвојивши га од његових распусних навика, ласкала његову поносу и његовим чулним осећајима. Занос Емин, који је његов ћивтински здрав разум презирао, чинио му се, у души, пун дражи, пошто је био намењен његовој личности. И тако, уверен да га Ема воли, он се престаде снебивати, и његово се понашање неосетно измени.

Он није више говорио, као пре, оне тако слатке речи које су јој мамиле сузе на очи, нити се упуштао у она страсна миловања која су јој одузимала

ум, тако да њихова силна љубав, у којој је она живела, поче чисто бивати све мања под њом, као вода из реке која понире у своје корито, и она спази дно. Она не хтеде у то веровати, и удвоји своју нежност, док је Родолф све мање и мање крио своју равнодушност.

Она није знала да ли се каје што му се предала или, на против, жели да га још више воли. Понижење што се осећа слабом окренуло се код ње у срџбу коју су чулна уживања ублажавала. То није више била наклоност, но као неко трајно завођење. Он је подјармљиваше. Она га се готово бојаше.

При свем том спољашњост је била мирнија но икад, пошто је Родолфу испало за руком да води прељубу по својој вољи; и, после шест месеца, кад настаде пролеће, они су били једно према другоме као муж и жена, који мирно одржавају домаћи пламен.

То беше време, када је чича Руо слао свога ћурана за успомену на сломљену ногу. Поклон је увек долазио с писмом. Ема исече канап, који га је везивао за котарицу, и прочита ове редове:

„Драга моја децо,

„Надам се да ће вас ово писмо затећи у добром здрављу и да овај поклон није изостао иза ранијих, јер ми се чини да је мекши, ако смем рећи, и тежи. Али идући пут, промене ради, послаћу вам петла, сем ако не волите више кокош, и вратите ми, молим вас, корпу, а и оне две раније. Имао сам штете на шупи, чији је кров, једне ноћи кад је дувао јак ветар, одлетео у грање. Жетва такођер није била баш понајбоља, и не знам кад ћу доћи да вас видим. Тако ми је тешко да оставим сад кућу, од како сам са̑м, драга моја Ема!“

Овде је био један размак између редова, као да је чича био испустио перо и предао се неко време мислима.

„Што се мене тиче, ја сам хвала Богу здрав, само што сам пре неки дан назебао на вашару у Иветоу, где сам ишао, да погодим чобанина, пошто сам старог отпустио, због његових сувише отмених уста. Баш је мука с тим пустахијама! У осталом, овај је био и непоштен.

„Чујем од једнога торбара, који је, путујући зимус кроз ваш крај, извадио један зуб, да Бовари много ради. Томе се не чудим, и он ми је показао зуб; заједно смо пили каву. Ја сам га питао, да ли те је видео, а он каже да није, али да је видео у штали два коња, из чега изводим да вам добро иде. То ми је мило, драга моја децо, и нека вам добри Бог дâ сваку срећу.

„Врло ми је жао, што још не познајем моју милу унуку Берту Бовари. Ја сам посадио за њу, у башти, под твојом собом, једну шљиву ранку, и не дам да се дира, те да јој доцније кувам компот, који ћу за њу чувати у орману, кад дође.

„Збогом, драга децо. Љубим те, кћери, и вас, зете, и моју унуку, у оба образа.

„Остајем, с много поздрава,

Ваш нежни отац,
Теодор Руо.“

Она оста неколико минута, држећи међу прстима ову просту хартију. Ортографске погрешке преплитале су се на њој једна с другом, и Ема је пратила пријатну садржину која какоташе кроза њих као у пола сакривена кокош у плоту од трња. Мастило беше осушено пепелом са огњишта, јер се мало сиве прашине сручи с писма на њену хаљину, и њој се учини да готово види свога оца, како се нагао над огњиште, да узме машице. Ко-

лико је времена протекло од како није више код њега, на клупици у огњишту, кад је крај од једнога штапа палила на великом пламену од морске трске која је пуцкарала!.... Она се опомену светлих летњих вечери. Ждребад су рзала, кад се поред њих прође, и јурила, јурила.... Под њеним прозором била је једна кошница, и пчеле су по кадшто, врзмајући се по светлости, ударале о окна као еластичне златне лоптице. Каква срећа у то време! каква слобода! какве наде! колико снова! А сад свега тога нема више. Све је то трошила она у свима доживљајима своје душе, у свима стањима редом, у девојаштву, у браку и у љубави, и губила тако непрестано кроз живот, као путник који по нешто од свога богатства оставља у свима крчмама по путу.

Али ко је учинио њу тако несрећном? Где је та необична катастрофа која је у њој изазвала преврат? И она подиже главу, гледајући око себе, као да тражи узрок онога, од чега је патила.

Један зрак априлскога сунца преливао се на порцелану од полице, ватра је горела; она је осећала под папучама мекоту простирке; дан беше бео, ваздух благ, и она чу своје дете које се гласно смејало.

Доиста, девојчица се ваљала по трави, посред сена које су косачи превртали. Она је лежала потрбушке на једноме пласту. Слушкиња је држаше за хаљину. Летибудоа је купио сено поред ње, и кад год јој се приближио, она се нагињала, машући својим ручицама.

— Доведите ми је! рече њена мати и потрча да је пољуби. Како те волим, чедо моје! Како те волим!

Затим, спазивши да су јој уши мало прљаве, она брзо зазвони да јој донесу топле воде и уми је, обуче јој чисту кошуљицу, чарапе, ципеле, осу питањима о њену здрављу, као да се вратила с некога пута, и напослетку, пољубивши је још је-

данпут са зузама у очима, предаде је слушкињи која се беше необично зачудила овој претераној нежности.

Родолф је, у вече, затече озбиљнију но обично.

— Ћуд, помисли он; проћи ће је то.

И он узастопце изостаде од три састанка. Кад је дошао, она се показа хладна и готово презрива.

— Ах! губиш само време, драга моја....

И он се учини да и не примећује њене сетне уздахе, ни мараму коју је извадила.

Тада се Ема покаја!

Она се пита више упита, зашто мрзи Шарла, и не би ли било боље да га може волети. Али он није излазио на сусрет овим њеним осећајима, тако да је била прилично спречена у својој жељи да се жртвује, кад апотекар дође згодно, да јој за то створи прилику.

XI

Апотекар беше недавно читао да хвале нов начин лечења сакате стопале; и како је био присталица напретка, у њему се зачe родољубива мисао, да Ионвил, да би *остао на висини*, треба да има операције стрефоподије.

— Јер, говораше он Еми, каквим се ту непријатностима излаже? Узмите у обзир (и он стаде набрајати на прсте добре стране оваквог покушаја): успех готово извесан, болесник ће оздравити и бити лепши, а оператор ће брзо постати чувен. Зашто ваш муж, на пример, неби опростио беде оног јадног Хиполита из *Златнога Лава?* Помислите да ће он своје оздрављење причати свима путницима, а после (Хоме спусти глас и погледа око себе), ко ми може стати на пут, да пошљем новинама какву белешку о томе? Та за Бога! Чланак иде од руке до руке...

о њему се говори... углед све више расте, као оно груда снега! И ко зна? ко зна?

Доиста, Бовари је могао успети; Ема није имала никаква разлога сумњати у његову вештину, и како би задовољство било за њу, што га је приволела на корак који би допринео и његову добром гласу и његову имовном стању! Она је једва чекала, да се ослони на нешто темељније од љубави.

На наваљивање апотекарево и њено, Шарл пристаде. Он набави из Руана књигу доктора Дивала, и свако вече, обухвативши главу рукама, задубио би се у читање.

Док је он проучавао еквинусе, варусе и валгусе, то јест стрефокатоподију, стрефендоподију и стрефексоподију (или, боље рећи, различна кривљења ноге, било на ниже, унутра или у поље) са стрефипоподијом и стрефаноподијом (другим речима кривљење одоздо и на више), дотле је г. Хоме свакојаким разлозима бадрио крчмарског момка да се подвргне операцији.

— Једва ћеш можда осетити неки мали бол; то је прост убод, као кад се пушта крв, мање но чупање извесних жуљева.

Хиполит је, премишљајући, блесаво колутао очима.

— У осталом, настављао је апотекар, мени је све једно! Ја ти говорим тебе ради, из чистог човекољубља! Волео бих, пријатељу, да се курталишеш твог одвратног храмања, с тим превијањем у слабинама које, и ако ти не признајеш, мора да ти смета у вршењу твога заната.

Затим му је Хоме представио, колико би се после осећао веселији и чилији, па му је шта више наговестио, да би се и женама више допадао, на шта се коњушар глупо смешио. Напослетку покуша апотекар да пробуди у њему сујету.

— До врага, јеси ли ти човек? Шта би било да си морао ићи у војску, борити се под заставом?... Ах, Хиполите!

И Хоме се удали, изјавивши да не разуме ову трдоглавост, ову заслепљеност не примити доброчинства науке.

Несрећник попусти, јер као да се све било заклело против њега. Бине, који се никад није плео у туђе ствари, госпођа Лефрансоа, Артемиза, суседи, па и сâм председник општине, г. Тиваш, сви су му говорили, салетали га, постидели га; али што је највише допринело да се реши то је, *што га све то неће стати ништа*. Бовари је шта више узео на себе да набави машину за операцију. Ово племенито дело пало је Еми на памет; и Шарл то прихвати, мислећи у души да је његова жена прави анђео.

По саветима апотекаревим, и почињући изнова у три маха, столар изради по Шарловој поруџбини, уз припомоћ бравареву, неку врсту кутије, која је била тешка од прилике осам ливара, и на којој се није ни мало штедело гвожђе, дрво, челичне плочице, кожа и шрафови.

Међутим, да би се знало који мишић треба пресећи Хиполиту, ваљало је пре свега утврдити који је случај сакатости код њега.

Он је имао стопалу која је била скоро у правој линији с ногом, и опет искривљена унутра, тако да је то био еквинус с нешто маловаруса, или лак варус с еквинусом у јачој мери. Али с тим еквинусом, који је доиста био широк као нога у коња, с набраном кожом, са сувим мишићима, с дебелим палцима, на којима су црни нокти представљали ексере на потковици, стрефопод је од јутра до мрака јурио као јелен. Вечито га је могао човек видети на тргу, како обиграва око кола, избацујући напред своју хрому ногу. Шта више, изгледало је да му је

та нога снажнија од здраве. Дугом службом, она беше добила као неке моралне особине стрпљења и снаге, и кад би му се дао какав тежак посао, он би се најрадије на њу ослонио.

Сад, како је ово био еквинус, ваљало је пресећи Ахилово тетиво, па касније прећи на предњи голеначки мишић, да се опрости751 варуса, јер лекар не смеде у исти мах извршити две операције, и шта више још сад је стрепио, бојећи се да не повреди какав важан орган који му није био познат.

Ни Амвросију Паре, кад је први пут од Целзуса, после петнаест векова, применио непосредно подвезивање артерије; ни Дипитрану, кад је хтео расећи гнојавицу кроз дебео слој мозга; ни Жансулу, кад је извршио прво обрезивање горње вилице, није зацело срце тако лупало, рука тако дрхтала, ум био тако напрегнут као г. Боварију, кад је пришао Хиполиту *с тенотомом* у руци. И, као по болницама, поред њега је лежала, на једном столу, гомила тифтика, увоштени конци, многи завоји, читава пирамида од завоја, сви завоји које је апотекар имао у својој радњи. Све ове припреме беше још изјутра учинио г. Хоме, колико да очара свет, толико и да обмане самога себе. Шарл убоде кожу; нешто кврцну. Мишић беше пресечен, операција беше готова. Хиполит није могао да дође к себи од чуда; он се наже над руке Боваријеве, да их обаспе пољупцима.

— Де, де, стишај се, рече апотекар; посведочићеш касније твоју захвалност према своме добротвору!

И он сиђе, да исприча резултат неколицини радозналих, који су чекали у дворишту, и који су замишљали да ће се Хиполит одмах појавити и ићи право. Затим се Шарл, пошто је прикопчао своме болеснику механични мотор, врати кући, где га је Ема с великом зебњом чекала на вратима. Она му обисну о врат; они седоше за сто; он је јео

много, и после јела попи шољу каве, раскош који је допуштао себи само недељом, кад је имао гостију.

Вече су провели врло пријатно, разговарали су, зидали куле. Говорили су о богатству које их чека, о бољем животу у кући; он је видео како му углед расте, како му се благостање повећава, како га жена воли непрестано; а она је била срећна, што се освежава у осећајима новим, здравијим, бољим, најзад што осећа неку наклоност према овом спротом човеку који је толико воли. У једном тренутку пређе јој преко памети Родолф; али њене очи погледаше у Шарла; она шта више примети, на своје изненађење, да он нема ни мало ружне зубе.

Били су већ у постељи, кад г. Хоме, и ако га је куварица задржавала, на једанпут уђе у собу, држећи у руци лист хартије, пре кратког времена исписан. То беше реклама коју је наменио *Руанској Светлилици*. Донео им је, да је прочитају.

— Читајте ви сами, рече Бовари.

Он прочита:

„Поред свих предрасуда које као нека мрежа још застиру један део Јевропе, светлост почиње продирати у наше крајеве. Тако је у прошли уторак наше мало место Ионвил било позорница једног хирушког огледа, који је у исто време дело велике филантропије. Г. Бовари, један од наших најугледнијих лекара....“

— Ах! то је сувише! то је сувише! рече Шарл који је једва дисао од узбуђења.

— Боже сачувај, ни најмање! како сувише!... „Оперисао је сакату ногу....“ Нисам ставио научни израз, јер, знате, у новинама...., сваки не би можда разумео; треба да свет....

— Имате право, рече Бовари. Наставите.

— Слушајте даље, рече апотекар. „Г. Бовари, један од наших најугледнијих лекара, оперисао је

сакату ногу Хиполиту Тотену, који је двадесет и пет година коњушар у гостиоцици код *Златнога Лава*, коју држи госпођа удовица Лефрансоа, на Оружном Тргу. Новина покушаја и саучешће према болеснику беху привукли толико света, да је било право гурање пред радњом. Операција је, у осталом, извршена као неком чаролијом, и једва да је избило на кожи неколико капи крви, као да су хтеле објавити да је упорни мишић напослетку попустио под напорима вештине. Болесник се, ствар чудновата (ми то тврдимо de visu), није ни потужио на бол. Његово је стање, до сад, не може бити боље. По свему изгледа да ће оздрављење бити брзо; и ко зна чак да ли, на првој сеоској свечаности, нећемо видети нашег доброг Хиполита у Баховим игранкама, у кругу веселих пријатеља, те да тако својом веселошћу и својим преплитањем у игрању свима докаже да је потпуно оздравио? Зато, слава племенитим научницима! Слава овим неуморним духовима који своје непробдевене ноћи посвећују добру или отклањању болова својих ближњих! Слава! три пута слава! Није ли ово прилика да узвикнемо да ће слепи прогледати, глуви прочути и хроми проходати! Оно што је фанатизам у стара времена обећавао својим изабраницима, то сад наука врши за све људе! Ми ћемо наше читаоце редовно обавештавати о свима фазама овог лечења тако знаменитог.“

При свем том, после пет дана тетка Лефрансоа дотрча као без душе, вичући:

— У помоћ! Он умире!... Шта да радим!

Шарл појури ка *Златноме Лаву*, а апотекар, који га спази како хита преко трга, без шешира, остави своју апотеку. Он се појави задихан, црвен, неспокојан, питајући све оне који су се пели уз степенице:

— Шта је нашем интересантном стрефоподу?

Стрефопод се као црв превијао од болова, тако да је механични мотор, у који је његова нога била утегнута, ударао о зид, мислио би човек пробиће га.

С највећом обазривошћу, да се положај ноге не би пореметио, би скинута кутија, и тада се указа страшан призор. Облици ноге губили су се у таквом отоку, да се чинило сад ће кожа прснути; она је била покривена модрицама које је проузроковала ова чувена машина. Хиполит се још раније тужио да га она убија; али се на то нико није освртао; сад су морали признати да се није тужио сасвим без разлога, и оставише га неколико часова слободна. Али чим је оток мало спласнуо, оба научника доконаше, да поново метну ногу у справу, и да је више стегну, да би ствар убрзали. Најзад, после три дана, пошто Хиполит није могао више издржати, они уклонише справу још једанпут, чудећи се веома резултату који су угледали. Модар оток обухватао је ногу, а овде онде видели су се пликови из којих је цурила нека црна течност. Ствар је постајала озбиљна. Хиполиту поче бивати досадно, и тетка Лефрансоа премести га у малу собу, близу кујне, да бар има какве такве забаве.

Али порезник, који је ту сваки дан вечеравао, поче се горко тужити на такво суседство. Зато пренеше Хиполита у биљарницу.

Ту је лежао, јечећи под својим тешким покривачима, блед, обрастао у бради, упалих очију, и обрћући с времена на време своју знојаву главу на прљавом јастуку на који су падале муве. Госпођа Бовари обилазила га је. Она му је доносила рубље за облоге, тешила га, храбрила. У осталом, он није био без друштва, нарочито у пијачне дане, кад су сељаци око њега гурали биљарске лопте, борили се штаповима, пушили, пили, певали, викали.

— Како си? говорили су они, ударајући га по рамену. Увео си канда у танке нити! Али сâм си крив. Што не радиш ово, што не радиш оно?

И они су му причали о људима који су се сви излечили другим лековима, а не оним које је он узимао; затим су, утехе ради, додавали:

— Сувише се пазиш! Устани једанпут! Негујеш се као какав краљ! Ах! лакрдијашу један! ни мало не миришеш!

Доиста, гангрена се пела све више и више. Бовари се и сâм разболе због ње. Долазио је свакога часа, свакога тренутка. Хиполит га је гледао с преплашеним очима, и јецајући муцао је:

— Кад ћу једанпут оздравити?... Ах, спасите ме!... Ала сам несрећан! Ала сам несрећан!

И лекар је одлазио, препоручујући му вечито дијету.

— Не слушај га, моје дете, говорила је тетка Лефрансоа; доста су те већ намучили! Ослабићеш још више. На, гутај!

И она му је давала какву добру чорбу, по који комад печења, по који залогај сланине, а по кадшто чашицу ракије, коју он није имао одважности да принесе својим уснама.

Опат Бурнизијан, сазнавши да му је позлило, зажели да га види. Он га најпре узе жалити, изјављујући у исто време да треба и да се радује, пошто је то Божја воља, и да се брзо користи приликом, те да се измири с небом.

— Јер, говораше свештеник очинским гласом, ти си мало пренебрегао своје дужности; на служби Божјој виђао си се врло ретко; колико има година како се ниси причестио? Ја разумем да су те твоји послови, да те је вртлог овога света могао одстранити од бриге за својим спасењем. Али сад је време да мислиш на њ. Међутим, немој очајавати: ја сам познавао велике грешнике који су, пре но што ће

изиђи пред Господа (ти си још далеко од тога, ја то знам), преклињали за његово милосрђе, и који су зацело умрли у најбољем расположењу. Надајмо се да ћеш нам ти, као и они, дати леп пример! Ето, из предохране, шта ти смета да очиташ у јутру и у вече по једно „Ave Maria“ и „Оче наш, који си на небу!“ Јест, чини то! мени за љубав, да ме обавежеш. Шта те то стаје?... Обећаваш ли ми?

Убоги грешник обећа. Свештеник је долазио и идућих дана. Разговарао је с крчмарицом, и шта више причао анегдоте, проткане пошалицама и досеткама, које Хиполит није разумевао. Затим је, чим би прилика допустила, прелазио на верске предмете са уозбиљеним лицем.

Његова ревност као да је уродила плодом; јер стрефопод ускоро изјави да жели ићи на поклоњење у Бон-Секур, ако оздрави. Г. Бурнизијан одговори, да не види у томе ничега рђавог: две предохране вреде више по једна. *Изгубити се неће ништа.*

Апотекара су необично једиле ове *поповске маневре*, како их је он звао; оне су, по његову уверењу, биле штетне по Хиполитово оздрављење, и зато је чешће говорио госпођи Лефрансоа:

— Оставите га! оставите га! Ви му реметите морал тим вашим мистицизмом.

Али добра жена не хтеде више да га чује. Он је био *узрок свему*. Готова да ради свеупаточ, она чак обеси изнад постеље болесникове суд с водом и гранчицу шимшира.

Међутим, вера, као ни хирургија, као да му није помагала, и несавладљиво труљење пело се непрестано ка трбуху. Узалуд су мењане лекарије и обнављане облоге, мишићи су из дана у дан све више попуштали, и напослетку Шарл махну главом у знак пристанка, кад га тетка Лефрансоа упита,

може ли, као последње средство, да пошље по г. Канивеа из Нефшатела, који је био врло чувен.

Доктор целокупног лекарства, стар педесет година, доброга стања и пун поуздања у самога себе, он се није ни мало устручавао да се презриво насмеје, кад је открио ову ногу која је до колена била трула. И, пошто је одсечно изјавио да се мора одсећи, он оде апотекару, да изгрди магарце који су једног несрећног човека могли довести до овог стања. Дрмусајући г. Хомеа за дугме од капута, он је викао у апотеци:

— Ето вам париских проналазака! Ето вам новина те господе из престонице! То вам је као и страбизам, хлороформ и лечење од бешичног камена, нешто ужасно, што би влада требало да забрани! Али хоће људи да се покажу и кљукају те лековима, а ни бриге им за последице. Ми обични лекари, ми нисмо тако вешти; ми нисмо научници, лутани, салонски јунаци; ми смо практичари, лечници, и нама не би никад пало на памет да оперишемо човека који је здрав као тресак! Исправљати сакату ногу! Зар се може саката нога исправити? То је као кад би неко хтео, на пример, да начини правим грбавога!

Хомеу је било врло тешко, док је слушао овај говор, али је прикривао своју забуну удворичким осмехом, јер му је било потребно штедети г. Канивеа, чији су рецепти по кадшто долазили до Ионвила; зато није ни узео у заштиту Боварија, нити учинио ма какву примедбу, и напуштајући своја начела, он жртвова своје достојанство озбиљнијим интересима своје трговине.

Ово одсецање ноге, које ће извршити доктор Каниве, било је важан догађај у селу. Тога дана сви становници беху поранили, и Велика Улица, и ако је била пуна света, имала је нечега врло тужног, као да ће се извршити нека смртна пресуда.

Код бакалина се претресала Хиполитова болест; по дућанима се није ништа продавало, а госпођа Тиваш, кметова жена, није одмицала од прозора, нестрпљива да види оператора кад дође.

Он дође на својим двоколицама, која је сâм терао. Али како федер на десној страни беше с временом попустио под тежином његове дебљине, кола се беху мало нагла, и на другом седишту поред њега видела се повелика кутија, превучена црвеном кожом, чије су се три бакарне копче необично светлиле.

Кад је као вихор ушао под капију *Златнога Лава*, доктор, вичући врло гласно, заповеди да му испрегну коња, а затим оде у шталу, да види једе ли зоб; јер, кад год је долазио својим болесницима, он се прво побринуо за своју кобилу и своја кола. Чак се поводом тога говорило: „Баш је неки особењак овај г. Канивe!“ И због ове непоколебљиве хладноће још више су га уважавали. Цео свет да скапље до последњег човека, не би он променио ни најмању од својих навика.

Хоме дође.

— Ја рачунам на вас, рече доктор. Јесмо ли готови? Напред!

Али апотекар, поцрвеневши, признаде да је и сувише осетљив, да би могао присуствовати таквој једној операцији.

— Кад је човек обичан посматралац, рече он, уобразиља је, знате, много јача! А после, моји су живци тако...

— Ех! упаде му у реч Канивe, мени се, на против, чини да сте ви склони капљи. Томе се, у осталом, ни мало не чудим; јер ви, господа апотекари, ви не избијате из кујне, што напослетку измени ваш темпераменат. А погледајте мене: сваки дан устајем у четири часа, бријем се хладном водом (мени никад није хладно), не носим вунено

рубље, не знам за назеб, и потпуно сам здрав! Живим час на један начин, час на други, као филозоф; једем шта имам. Ето зашто нисам тако осетљив као ви, и мени је сасвим све једно, черечио човека или какво пиле. Ви ћете ми рећи навика..., навика!...

И без икаквих обзира према Хиполиту, који се у постељи знојио од страха, ова господа заподенуше разговор, у коме је апотекар упоредио хируршку хладнокрвност с хладнокрвношћу каквога генерала; и ово поређење било је пријатно Каниве-у, који поче на дугачко и на широко говорити о захтевима своје вештине. Он је сматрао њу као богослужење, мада је лекарски помоћници обесвећују. Напослетку, вративши се болеснику, он прегледа завоје које је Хоме донео, оне исте који су били и при ранијој операцији, и затражи некога да му држи ногу. Одмах послаше по Летибудоа, и г. Каниве, пошто је загрнуо рукаве, пређе у биљарницу. Апотекар остаде са Артемизом и крчмарицом, које су биле блеђе но њихове кецеље и прислушкивале на вратима.

За то време се Бовари не усуди изићи из куће. Он је доле, у трпезарији, седео крај камина без ватре, оборене главе, склопљених руку, укочених очију. Каква непријатност! мислио је у себи; какво разочарање! Он је, међутим, био употребио све могуће предохране. Зла коб хтела је тако да буде. Али шта је с тим? Ако Хиполит ускоро умре, рећи ће се да га је он убио. А после, шта да каже својим болесницима, кад га упитају? Можда се, међутим, преварио у нечему? Мислио је и мислио, али није могао да погоди. Та зар су се мало пута преварили и најчувенији хирурзи! Али то му неће нико веровати! Смејаће му се, на против; оговараће га! Ствар ће се чути до Форжа! до Нефшатела! до Руана! свуда! Ко зна да колеге неће писати против њега?

Повешће се препирка, ваљаће одговарати по новинама. Шта више, Хиполит га је могао тужити суду. Он је видео себе осрамоћена, упропашћена, изгубљена! И његова машта, скољена многобројним претпоставкама, ударала је тамо амо посред њих, као празно буре које је бачено у море и којим се титрају таласи.

Ема је седела према њему и гледала га; она није делила његово понижење, она је осећала друго: што је замишљала да такав човек може нешто вредети, као да се није већ двадесет пута довољно уверила о његовој неспособности.

Шарл је ходао по соби горе доле. Под је шкрипао под његовим корацима.

— Седи једанпут, рече она; несносан си ми.

Он седе.

Како то да се (она која је била тако паметна!) још једанпут превари? У осталом, од куда јој та кукавна мисао, да тако сахрани свој живот у вечитим жртвама? Она се опомену свих својих склоности за раскошан живот, свих празнина у својој души, ниskости у браку, у кући, својих снова који су пали у блато као рањене ласте, свега што је желела, свега што је себи ускратила, свега што је могла имати! И зашто? зашто?

Посред тишине која је владала у селу, зачу се кроз ваздух страшан крик. Бовари пребледе и умало не паде у несвест. Она нервозно набра обрве, па се поново предаде својим мислима. И све је то било ради њега, ради овог створа, ради овог човека који није ништа разумевао, који није ништа осећао! Јер он је био ту, сасвим миран, и не слутећи да ће његово име, које ће се с подсмехом изговарати, каљати њу као и њега. Она се беше упела да га воли, и плачући покајала се што се предала другоме.

— Можда је био валгус? узвикну наједанпут Бовари, који је размишљао.

На неочекивани удар ове реченице, која је пала на њене мисли као оловна кугла у сребрну чинију, Ема уздрхта и диже главу, да погоди шта је хтео рећи; и они се погледаше немо, готово зачуђени што се виде, толико су својим мислима били далеко једно од другога. Шарл је гледаше мутним погледом пијана човека, слушајући, непомичан, последње узвике ампутиранога који су се чули час јаче час слабије, протегнути, испресецани оштрим крицима, као удаљени урлик какве животиње коју даве. Ема је гризла своје бледе усне, и, ваљајући међу прстима један кончић од полипа који је разбила, беше управила на Шарла своје ватрене зенице, као две огњене стреле које тек што нису полетеле. Њу је сад једило све што је на њему: његово лице, његово одело, његово ћутање, цела његова личност, укратко, једило је што је жив. Она се кајала, као за какав злочин, због своје некадашње врлине, и све што је још од ње остало, падало је под силним ударцима њена поноса. Она је уживала у ружној иронији победоносне прељубе. Успомена на њена љубазника враћала јој се са заносном примамљивошћу; она јој се предаде свом душом, понета ка овој слици новим одушевљењем, и Шарл јој се чинио тако одвојен од њена живота, тако удаљен на свагда, тако немогућан и уништен, као да ће умрети и као да се бори с душом на њене очи.

На тротоару се зачуше кораци. Шарл погледа; и кроз спуштену завесу он спази поред пијачних зграда, на сунцу, доктора Канивеа који је брисао чело марамом. Хоме је за њим носио у руци велику црвену кутију, и обојица су ишли ка апотеци.

Тада се Шарл, обузет неком изненадном нежношћу и малодушношћу, обрте својој жени речима:

— Та пољуби ме, драга Ема.

— Остави ме! рече она, црвена од једа.

— Шта ти је? шта ти је? понављао је он забезекнут. Стишај се, дођи к себи!... Ти знаш да те ја волим!... Ходи!

— Доста! узвикну она страшним гласом.

И изишавши из собе, Ема лупи вратима тако јако, да барометар паде са зида и разби се.

Шарл паде у наслоњачу, потресен, питајући се шта јој је, замишљајући неку нервозну слабост, плачући и осећајући од прилике како око њега лебди нешто кобно и необјашњиво.

Кад је то вече дошао у башту, Родолф затече Ему где га чека на дну перона, на првом басамаку. Они се загрлише, и сва њихова срџба истопи се као снег под топлотом овог пољупца.

XII

Они поново почеше да се воле. Ема је често, усред дана, седала да му напише писмо; затим је кроз прозор давала знак Јустину, који је брзо отпасивао своју кецељу и трчао у Хишету. Родолф је долазио; она му је тада говорила да јој је дуго време, да јој је муж одвратан и живот ужасан!

— Па шта ја ту могу? узвикну он једнога дана, нестрпљив.

— Ах! кад би хтео!...

Она је седела на земљи, између његових колена, расплетене косе, укочена погледа.

— Шта? упита Родолф.

Она уздахну.

— Отишли бисмо да живимо на другом месту..., ма где....

— Бога ми, ти ниси при себи! рече он смејући се. Зар је то могућно?

Она се врати на ову мисао; он се учини да је не разуме и скрете разговор. Њему никако није

био појмљив овај душевни немир у ствари тако простој као што је љубав. Она је имала узрока, разлога и као неки подстрек својој љубави. Доиста, ова љубав расла је свакога дана све више, из одвратности према мужу. Што се више предавала једноме, у толико је више мрзела другога; никад јој се Шарл није учинио тако непријатан, прстију тако здепастих, ума тако ограниченог, понашања тако простачког, као после њених састанака с Родолфом, кад би се нашли заједно. Тада би, представљајући супругу и честиту жену, успламтела, кад помисли на ову главу, чија се црна коса увијала ка препланулом челу, на овај стас у исти мах тако снажан и тако отмен, укратко на овога човека који је имао толико искуства у разлагањима, толико страсти у пожуди! Због њега је она подрезивала нокте брижљиво као какав резач, због њега није било никад довољно cold-cream-а на њеној кожи, ни пачулиа у њеним марамама. Она је трпала на себе гривне, прстење, огрлице. Кад ће он доћи, пунила је ружама своје две велике вазе од плавог стакла и удешавала је своју собу и себе, као блудница која очекује каквога принца. Слушкиња је морала непрестано белити рубље, и Фелисита се по вас дуги дан није мицала из кујне, где је мали Јустин, који јој је често правио друштво, гледаше како ради.

Наслонивши се лактом на дугачку даску на којој је она утијала, он је жудно гледао све ове женске ствари разастрте око њега: пиркетске сукње, мараме, огрлице, ногавице, које су биле широке у куковима и доле се сужавале.

— Зашта је ово? питао је младић, додирујући руком кринолин или копче.

— Ти, дакле, никад ништа ниси видео? одговарала је Фелисита смејући се; као да твоја газдарица не носи тако шта!

— Зар она? Госпођа Хоме?

И он је као размишљајући додавао:

— Зар је то жена као госпођа Бовари?

Али Фелисити није било право што се он тако врти око ње. Она је била шест година старија, и Теодор, слуга г. Гијоменов, беше почео да јој се удвара.

— Остави ме на миру! говорила је она, премештајући чинију са скробом. Боље иди те чисти бадем; само се вртиш око жена; чекај најпре да ти израсте брада, балавче један!

— Но, но, не љутите се, очистићу вам њене ципеле?

И он би одмах узео са оплате Емину обућу, сву обложену блатом — блатом с љубавних састанака, које се у виду прашине скидало под његовим прстима, и које је гледао како се лагано пење у сунчаном зраку.

— Ала се бојиш, да их не поквариш! говорила је куварица, која није била толико пажљива, кад их је сама чистила, јер их је добивала од госпође, чим се мало похабају.

Ема их је много имала у орману и немилице их је растурала; Шарл јој, међутим, није никад ништа пребацио.

Тако он даде три стотине динара за једну дрвену ногу, коју је, по њеном нахођењу, било ред поклонити Хиполиту. Та је нога била на дну обложена плутом, и имала је зглавкове на федер, сложен механизам, покривен црном ногавицом, а завршивала се лакованом ципелом. Али се Хиполит не усуди да се сваки дан служи тако лепом ногом, него замоли госпођу Бовари да му набави другу, простију. Лекар је, разуме се, поднео трошкове и око ове набавке.

Мало по мало, дакле, коњушар поново отпоче свој занат. Сад се опет виђао по селу као и пре;

и кад би издалека чуо по калдрми оштре ударце његове штаке, Шарл је брзо ударао другим путем.

Ову поруџбину извршио је г. Лере, трговац; то му је дало прилике да долази чешће Еми. Он је разговарао с њом о новим пошиљкама из Париза, о свакојаким женским ситницама, показујући се врло љубазан, и не тражећи никад новац. Ему намами ова лакоћа, да задовољи све своје ћуди. Тако, она зажели да поклони Родолфу један врло леп корбач, који је био у Руану у једном дућану где се продају кишобрани. Идуће недеље г. Лере јој га метну на сто.

Али сутрадан дође он с рачуном од две стотине и седамдесет динара, не рачунајући паре. Ема се нађе у великој неприлици: све фиjоке у њену столу за писање беху празне; дуговали су Летибудоу награду за више од петнаест дана, слушкињи плату за два тромесечја, и још многа друга потраживања не беху измирили, и Бовари је с нестрпљењем очекивао пошиљку г. Дерозреа, који му је обично, сваке године, плаћао око Петров-дана.

Њој у први мах пође за руком да одбије Лереа; али он напослетку изгуби стрпљење и рече: како га јуре повериоци, како је сав свој новац растурио, и како ће бити принуђен, ако не добије ништа, да јој одузме сву своју робу коју јој је дао.

— Па узмите је, марим ја! рече Ема.

— Шалим се! одговори он. Само, требаће ми једино корбач. Њега ћу готово да заиштем од господина.

— Не! не! рече она.

— Ах, у мојим си рукама! помисли Лере.

И, уверен да је добро погодио, он изиђе, понављајући полугласно и са својим обичним шиштањем:

— Добро! видећемо! видећемо!

Она је премишљала како да се извуче из ове неприлике, кад уђе куварица и спусти на камин један мали завијутак плаве хартије, *од стране г. Дерозреа.* Ема скочи и отвори га. У њему је било петнаест златника. Баш колико јој је требало. Она чу Шарла на степеницама, баци злато у своју фијоку и узе кључ.

После три дана Лере поново дође.

— Имам да вам учиним један предлог, рече он; ако, место суме коју ми дугујете, пристајете да...

— Ево вам је, рече она спустивши му у шаку четрнаест златника.

Трговац се запрепасти. И да би прикрио своју забуну, он се стаде извињавати и нудити нове услуге које Ема одби; она затим оста неколико тренутака, претурајући по џепу од своје кецеље два петодинарца које јој он беше вратио. Зарицаше се да ће штедети, да касније врати...

— Којешта! помисли она, он ће то и заборавити.

Сем корбача са сребрном јабуком Родолф беше добио и један жиг са овом изреком: Amor nel cor; даље, један појас, да начини себи кушак, и напослетку једну кутију за цигарете, сасвим сличну оној виконтовој, коју Шарл беше пре нашао на путу и коју је Ема сачувала. Међутим, ови поклони понижавали су га. Он одби више њих; али она га стаде салетати да их прими, и Родолф напослетку попусти, налазећи да је самовољна и сувише наметљива.

После, њој су падале на памет чудне мисли:

— Кад избије поноћ, рекла би му, помислићеш на мене!

И, ако би он признао да није помислио, она би осула пребацивањима, која су се завршивала оним вечитим:

— Волиш ли ме?

— Дабогме да те волим! одговарао је он.

— Много?

— На сваки начин!

— Ниси никад волео другу жену?

— Да не мислиш почем да сам пре познанства с тобом био невин? одговорио би он смејући се.

Ема је плакала, а он је гледао да је утеши, зачињавајући шалама своја уверавања.

— Ох! како те волим! настављала је она; тако те волим, знаш ли, да не могу без тебе. По кадшто ме обузме жудња да те видим, у којој ми љубомора душу раздире. Питам се: „Где је? Можда говори с другим женама? Оне се смеше на њега и он им прилази...“ Ох, не! Је ли, ни једна ти се не допада? Има лепших од мене; али ни једна не уме да те воли тако као ја! Ја сам твоја слушкиња и твоја наложница! Ти си мој владар, мој идол! Ти си добар! ти си леп! ти си паметан! ти си снажан!

Он је ове речи толико пута слушао, да оне нису имале за њега ничега особитог. Ема је личила на све друге љубазнице; и како је чар новине мало по мало пао као нека хаљина, указала се у својој наготи вечита монотонија страсти, која се увек јавља у истим облицима и истим речима. Овај човек, тако пун искуства, није опажао разлику у осећајима испод сличности у изразима. Зато што су му развратне или плаћене усне шапутале сличне речи, он је врло мало веровао у чедност ових; треба ту поприлично одбити, мислио је он, јер се у претераним речима крију осредњи осећаји; као да се из препуне душе не преливају по кадшто најпразније метафоре, пошто нико никад не може дати тачну меру својих потреба, ни својих мисли, ни својих болова, и пошто је људска реч као неки напукнут котао, на коме изводимо мелодије које највише да покрећу на игру медведе, кад бисмо ми хтели да разнежимо звезде.

Али оном критичарском надмоћношћу, својственом ономе који у свакој прилици уме да остане

повучен, Родолф уочи у овој љубави друга уживања. Њему се свака стидљивост учини неугодна. Он се стаде понашати према Еми без икаквих обзира. Начини је створењем потчињеним и поквареним. То вам је била нека врста блесасте привржености, пуне дивљења према њему, чулне насладе за њу, блаженства које јој је слабило ум; и њена је душа упадала у овај занос и тонула у њему, као војвода од Кларанса у свом бурету малвасије.

Због самих својих љубавних навика госпођа Бовари промени понашање. Погледи јој постадоше дрскији, речи слободније; била је шта више толико непристојна, да се шетала с Родолфом с цигаретом у устима, *да као покаже колико презире свет;* напослетку, они који су још сумњали престадоше сумњати, кад је једнога дана сишла с *Ласте* утегнута струка у мушком прснику; и Боваријева мати, која се после једне страшне свађе са својим мужем беше склонила код свога сина, није била жена која је најмање негодовала. И много што шта друго није се њој свидело: пре свега, Шарл не беше послушао њене савете, да забрани жени читање романа; после, *кућни зет* није јој се допадао; она је била тако слободна, да учини неке примедбе, и, нарочито једном приликом, дође до свађе због Фелисите.

Боваријева мати, пролазећи кроз ходник, беше једно вече затекла Фелиситу с неким човеком у смеђој бради, који је могао имати око четрдесет година и који је, кад је чуо њене кораке, брзо побегао из кујне. На то се Ема стаде смејати; али добродушна старица плану, изјавивши да се мора мотрити на владање слугу, сем ако се на владање ни мало не полаже.

— У каквом сте ви друштву живели до сад? рече снаха, с погледом тако безочним, да је госпођа Бовари упита, да не брани случајно саму себе.

— Напоље! рече млада жена скочивши.

— Ема!... мати!... викао је Шарл, да их помири.

Али оне беху обе излетеле из собе, ван себе од љутине. Ема је лупала ногом о под, понављајући:

— Ах! какво понашање! Сељакуша једна!

Он отрча својој матери, која је дрхтала од љутине и муцала:

— Безобразница једна! лакомислено створење! горе нешто, можда!

И она хтеде сместа да отпутује, ако Ема не дође да јој се извини. Шарл се, дакле, врати својој жени и стаде је преклињати да попусти; он паде на колена пред њу; она напослетку одговори:

— Добро, идем!

И доиста, она пружи руку свекрви с достојанством једне маркизе, рекавши јој:

— Извините, госпођо.

Затим оде у своју собу, паде ничице на постељу, загњури главу у јастуке и заплака се као дете.

Ема и Родолф беху уговорили, на случај да се догоди нешто неочекивано, да она прикачи на прозор лист беле хартије, како би он, ако би случајно био у Ионвилу, дошао у сокаче, иза куће. Ема намести знак, и чекала је три четврти часа, кад на једанпут спази Родолфа на углу пијаце. Она хтеде да отвори прозор, да га зовне; али њега већ беше нестало. Она поново паде на столицу, у очајању.

Међутим, наскоро после тога учини јој се да чује кораке на тротоару. То је без сумње био он; она сиђе низа степенице и пређе преко дворишта. Родолф је стојао напољу. Она му полете у наручја.

— Пази шта радиш, рече он.

— Ах, да знаш само! одговори она.

И она му стаде причати све, на брзу руку, без везе, претерујући у појединостима, неке измишљајући, и с толико уметнутих речевица, да није ништа разумео.

— Но, но, анђеле мој, буди храбра, утеши се, стрпљења само!

— Али ево већ четири године како ћутим и трпим!... Љубав, као што је наша, треба да изиђе на видело! Они ме ударају на муке. Ја не могу више да издржим. Спаси ме!

Она се припијала уз Родолфа. Њене очи, пуне суза, блистале су се као пламен под водом; њене груди надимале су се убрзано; никад је он није толико волео, тако да напослетку изгуби главу и рече јој:

— Па шта да радим? Шта хоћеш?

— Води ме! узвикну она. Отми ме!... Ох, преклињем те!

И она притисну своје усне на његове, као да је хтела уграбити неочекивани пристанак који је потицао с њих у једном пољупцу.

— Али... рећи ће Родолф.

— Шта?

— А твоја кћи?

Она се промисли неколико минута, па одговори:

— Ништа, повешћемо и њу!

— Каква жена! рече он у себи гледајући за њом како се удаљава.

Јер она беше измакла у башту. Звали су је.

Идућих дана била је Боваријева мати веома изненађена преображајем своје снахе. Доиста, Ема се показала много послушнијом, и својом снисходљивошћу ишла је тако далеко, да је чак замолила свекрву, да јој покаже како се краставци мећу у туршију.

Да ли је мислила да их на тај начин обоје лакше обмане? Или је из неког прелазног стоицизма хтела да што јаче осети горчину ствари које ће оставити? На против, она није ни обраћала пажње на њих; готово се била изгубила, сладећи унапред срећу којој се надала. То је био вечити

предмет њених разговора с Родолфом. Она му се наслањаше на раме, шапуташе:

— Шта велиш, кад будемо у поштанским колима!... Помисли само! Је ли то могућно? У тренутку кад будем осетила да се кола крећу биће ми, чини ми се, као да се пењемо у балону, као да се дижемо у облаке. Знаш ли да бројим дане?... А ти?

Никад госпођа Бовари није била тако лепа као у то време; то је била она необична лепота која произлази из радости, из одушевљења, из успеха, и која није ништа друго до склад темперамента са околностима. Њене жудње, њена туга, познавање задовољства и њене илузије, вечито младе, развиле су је постепено, као што цвеће развијају ђубре, киша, ветар и сунце, и она је имала све дражи које јој је природа могла дати. Њени очни капци као да су нарочито били скројени за дуге заљубљене погледе у којима се зеница губи, док је снажан дах ширио њене танке ноздрве и истицао пуначке углове њених усана које је при светлости сенчило нешто мало црних мрља. Рекао би човек да је неки уметник, вешт у завођењу, разместио на њену потиљку плетенице њене косе: оне су се увијале у једну тешку целину, без реда, како је кад испало у прељуби која их је сваки дан расплетала. Њен глас био је сад нежнији и више гибак, њен струк исто тако; нешто отмено, што вас је освајало, огледало се чак и у наборима њене хаљине и у кривини њене ноге. Шарл је, као и у прво време свога брака, налазио да је дивна и неодољива.

Кад је око поноћи долазио кући, није се усуђивао да је пробуди. Мала лампа од порцелана заокругљивала је на таваници устрепталу светлост, а склопљене завесе на малој колевци чиниле су као неку белу колибу, која се беласала у мраку, поред постеље. Шарл их је гледао. Чинило му се да чује лаки дах своје ћерчице. Она је сад расла; свако

годишње доба, и то брзо, показивало је напредак. Он је већ замишљаше како се, пред мрак, враћа кући, весела, с хаљиницом убрљаном мастилом, и с торбицом у руци; требаће после дати је у завод, а то ће много стати; шта да се ради? И он је размишљао. Падало му је на ум да узме под закуп какво мало добро у околини, које ће сâм надгледати, свако јутро, кад пође обилазити своје болеснике. Доходак од тога имања чувао би, дао би га у штедионицу; затим би купио акције, негде, ма где; у осталом, и клијентела би порасла; он је рачунао на то, јер је хтео да Берта буде лепо васпитана, да буде обдарена, да научи свирати у клавир. Ах! како би била лепа, доцније, у петнаестој години, кад би, личећи на своју матер, носила као она, лети, велике сламне шешире! Мислио би човек из далека да су две сестре. Он је замишљаше како у вече ради поред њих, осветљена лампом; она би му везла папуче; бринула би се о газдинству; испуњавала би целу кућу својом љупкошћу и својом веселошћу. Напослетку, они би се побринули и за њену удају: нашли би јој каквог честитог младића доброга стања; он би је усрећио, и то би вечито трајало.

Ема није спавала; чинила се да спава; и док је њега савлађивао сан поред ње, она се будна предавала другим сновима.

Четири коња у галопу носила су је од пре осам дана ка некој новој земљи, одакле се никад више неће вратити. Она и Родолф ишли су све даље и даље, загрљени, не говорећи ништа. Често би, с врха какве планине, угледали на једанпут по неку дивну варош с кубетима, мостовима, лађама, шумама од лимунова и са црквама од бела мермера, чији су шиљати звоници носили родина гнезда. Свет је ишао полако због великих плоча, а по земљи су лежале ките цвећа које су вам нудиле жене у

црвеним струковима. Чуло се како звоне звона, како ржу мазге, с брујањем гитара и жубором чесама из којих се дизала пара, те освежавала гомиле воћа, размештене у виду пирамида испред бледих кипова који су се смешили под млазевима воде. Затим су, једно вече, дошли у неко рибарско село, где су се загасите мреже сушиле на ветру, дуж стрмих обала и колиба. Ту би се зауставили да живе: становали би у каквој ниској кући, с равним кровом, у хладу какве палме, у дну каквог залива, на обали мора. Возали би се у гондоли, љуљали се у мрежастој љуљашци, и њихов би живот био лак и широк као њихово свилено одело, топао и звездан као тихе ноћи које би посматрали. Међутим, на пучини ове будућности коју је она себи представљала, ништа се особито није јављало; даши, сви дивни, гомилали су се као вали и таласали се на хоризонту, бесконачном, хармоничном, плавичастом и сунцем обасјаном. Али би се дете закашљало у својој колевци, или би Бовари стао јаче ркати, и Ема би заспала тек у јутру, кад је зора забелела кроз окна и кад је мали Јустин на тргу већ почео отварати капке на апотеци.

Она беше послала по г. Береа и рекла му:

— Требаће ми један огртач, велики, с дугачком јаком, постављен.

— Да нећете да путујете? упита он.

— Не! него.... Тек, ја могу рачунати на вас? И то што пре!

Он се поклони.

— Сем тога, настави она, требаће ми и један сандук...., не сувише тежак...., а простран.

— Разумем, од прилике деведесет и два сантиметра дужине и педесет ширине, какви се данас праве.

— С једном ручном торбом.

— Мора да су се свадили, помисли Лере.

— Чекајте, рече госпођа Бовари, скидајући с појаса свој часовник; узмите ово; из тога ћете се наплатити.

Али трговац се узе бранити, да то није потребно; они се познају; сумња ли он у њу? Каква детињарија! Међутим, она навали да узме бар ланац, и већ га Лере беше метнуо у џеп и пошао, кад га Ема врати.

— Оставићете све код вас. Што се тиче огртача — она као да премишљаше — немојте ни њега доносити; само, даћете ми кројачеву адресу и јавићете му да ми га стави на расположење.

Требало је да побегну идућега месеца. Она би отишла из Ионвила, под изговором да купи неке ствари у Руану. Родолф би, међутим, задржао места, извадио путне објаве, и шта више писао у Париз, да му се сва места у поштанским колима уступе до Марсеља, где би купили једна лака кола, па, одатле, не заустављајући се, наставили пут за Ђенову. Она би Лереу послала свој пртљаг, који би се пренео право на *Ласту*, тако да нико ништа не посумња; и, у току свих ових припрема, њено дете није ни једанпут поменуто. Родолф је избегавао да говори о њему; она можда није ни помишљала на њ.

Он хтеде да има пред собом још две недеље, да посвршава неке своје послове; затим, после осам дана, затражи још петнаест других, затим рече да је болестан; после тога оде на пут; прође месец август, и, после свих ових одлагања, они утврдише да побегну зацело четвртога септембра, једног понедеоника.

Напослетку дође субота.

Родолф дође у вече, раније но обично.

— Је ли све спремно? упита га она.

— Јесте.

Они онда обиђоше једну леју, и седоше у близини терасе, на ивици једнога зида.

— Ти си нешто суморан, рече Ема.

— Нисам, зашто?

Међутим, он је гледаше чудновато, некако нежно.

— Да ти није жао што одлазиш? настави она, што остављаш своје навике, свој живот? Ах! разумем... Али ја, ја немам ништа на овоме свету! Ти си ми све и сва. Зато ћу ја теби и бити све: бићу ти породица, отаџбина; пазићу те, волићу те.

— Како си дивна! рече он загрливши је.

— Истина? упита она са страсним осмехом. Волиш ли ме? Закуни ми се!

— Да ли те волим! Још питаш! Та обожавам те, љубави моја!

Месец, пун и црвен, диже се у том тренутку на површини земље, у дну поља. Он се стаде брзо пети између грана од топола, које су га овда онда скривале, као нека црна, продрта завеса. Затим се, сјајан и бео, појави на чистоме небу које је осветљавао; и тада, успоривши своју брзину, баци на реку дугачку пругу, која је стварала безбројне звезде; и ова сребрна светлост увијаше се чисто до дна, као нека змија без главе, покривена светлим краљуштима. Ова слика личила је и на неки џиновски свећњак, низ који су се низале капи растопљеног дијаманта. Тиха ноћ ширила се око њих; простране сенке виделе су се по лишћу. Ема је, упола затворених очију, дубоко удисала свежи ветар који је дувао. Они нису ништа говорили, јер беху сувише занети својим мислима. Љубав из минулих дана поново је испуњавала њихова срца, бујна и нема као река која је текла, с чулном милином коју је доносио мирис јасмина, и застирала њихове успомене сенкама већим и меланхоличнијим но што беху сенке непомичних врба које су се пружале по трави. Често је по каква ноћна животиња, јеж или ласица, полазећи у лов, померала лишће или

се овда онда чула по нека зрела бресква која је сама падала с гране.

— Како је лепа ноћ! рече Родолф.

— Имаћемо и лепших! одговори Ема.

И, као говорећи самој себи, додаде:

— Да, биће пријатно путовати.... Зашто сам тако тужна, међутим? Да није томе узрок страх од неизвесности.... или што остављам своје навике.... или....? Не, него превелика срећа! Како сам малодушна, је ли? Опрости ми.

— Још није доцкан! узвикну он. Промисли се, можда ћеш се покајати.

— Никад! рече она с ватром.

И, приближивши му се, настави:

— Каква ме несрећа може задесити? Нема пустиње, нема провале ни пучине, преко које ја не бих прешла с тобом. Што будемо више живели заједно, осећаћемо се као у загрљају који је свакога дана све јачи, све потпунији! Нећемо имати ничега што нас мучи, никакве бриге, никакве препоне! Бићемо сами, потпуно своји, вечито... Кажи шта, одговори ми.

Он је у подједнаким размацима одговарао: „Да... да!...“ Она му беше завукла руке у косу, и понављала је детињим гласом, и ако су јој крупне сузе текле низ образе:

— Родолфе! Родолфе!... Ах! Родолфе, мили мој Родолфе!

Изби поноћ.

— Поноћ! рече она. Дакле сутра! још само један дан!

Он устаде да иде, и, као да је овај његов покрет био час њихова бегства, Ема на једанпут, сасвим весела, упита:

— Јеси ли извадио путне објаве?

— Јесам.

— Ниси ништа заборавио?

— Нисам.

— Знаш поуздано?

— Наравно.

— Чекаћеш ме у гостионици *код Провансе*, је ли?... у подне?

Он махну главом.

— Онда, до виђења сутра! рече Ема, загрливши га и последњи пут.

И она оста, гледајући за њим.

Он се не осврте. Она потрча за њим, и нагнувши се над воду, кроз шибље, узвикну:

— До виђења сутра!

Он беше већ с друге стране реке и ишао је брзо преко поља.

После неколико минута Родолф застаде; и кад њена бела хаљина мало по мало ишчезе у мраку као какав дух, њега спопаде тако лупање срца, да се наслони на једно дрво, да не падне.

— Баш сам права будала! рече он уз страшну псовку. Али што јест јест, то је била дивна љубазница!

И наједанпут изиђе му пред очи Емина лепота, са свима задовољствима ове љубави. У први мах он би тронут, али се одмах затим расрди на њу.

— Јер напослетку, узвикивао је он са силним покретима, ја не могу отићи из земље, узети на врат једно дете.

Он је говорио себи ово, да би био што одлучнији.

— Па онда, непријатности, трошкови... Ах! не, не, по хиљаду пута не! То би било и сувише глупо.

XIII

Чим је дошао кући, Родолф одмах седе за свој сто за писање, испод јеленске главе која је красила зид као трофеј. Али кад узе перо у руке, не

умеде ништа наћи, те тако, наслонивши се лактовима, стаде размишљати. Ема му се чињаше заостала у далекој прошлости, као да је његова одлука ставила између њих, на једанпут, огромно растојање.

Да би је у неколико имао пред очима, он потражи у орману, у зачељу своје постеље, једну стару кутију од рајнског двопека, у којој је обично држао своја женска писма, и из ње се диже мирис влажне прашине и сасушених ружа. Најпре спази једну џепну мараму, прошарану избледелим пегама. То беше једна њена марама, коју је имала кад јој је једанпут ишла крв на нос за време шетње; он се тога више и не сећаше. Поред ње, потиснута у угао, стојала је мала слика коју му Ема беше дала; њена хаљина учини му се натрпана, а њен поглед врло бедна утиска, па онда, гледајући тако ову слику и сећајући се њена обрасца, црте Емине помешаше се мало по мало у његову памћењу, као да су се живи и насликани лик, тарући се један о други, узајамно потрли. Он напослетку узе читати њена писма; она беху пуна објашњавања која су се односила на њихов пут, кратка, с подробним напоменама, и салетљива, као писма пословна. Он зажеле да види дугачка писма, она ранија; да би их нашао у дну кутије, Родолф помаче сва остала; механички стаде претурати по овој гомили хартија и ствари, и нађе без икаква реда: неке букете, једну подвезицу, једну црну образину, чиоде и косу — пуно косе! црне, плаве; поједини праменови, шта више, закачивши се за браву од кутије, кидали су се, кад се кутија отварала.

Тумарајући овако међу својим успоменама, он је разгледао рукописе и стил писама, који беху разнолики као и њихов правопис. Она беху нежна или весела, шаљива, меланхолична; једна су тражила љубав, друга су тражила новац. Поводом једне речи

он се опомињаше лица, извесних покрета, гласа; по који пут, међутим, не опомињаше се ничега.

Доиста, ове жене, стичући се све у исти мах у његовој памети, сметале су једна другој и изгледале су мање, сведене на исту љубавну висину која их је изједначавала. Он узе пуну шаку измешаних писама и неколико минута забављаше се, пуштајући их да као водопад падају из његове десне руке у леву. Напослетку, кад му то досади, кад задрема, Родолф однесе кутију у орман, рекавши:

— Глупости!...

Ово је јасно казивало његово мишљење; јер задовољства беху, као ђаци у школском дворишту, тако утабала његово срце, да на њему никакво зеленило није избијало; и оно што је пролазило туда, нерасудније од деце, није остављало, као она, чак ни име урезано у зиду.

— Хајде да почнемо! рече Родолф.

И он узе писати:

„Имајте храбрости, Ема! имајте храбрости! Ја нећу да унесрећим ваш живот...“

— У осталом, то је истина, помисли Родолф; ја радим њој у корист; ја сам частан човек.

„Јесте ли зрело промислили о вашој одлуци? Знате ли у какву сам вас провалу повукао, јадни анђеле? Не, је-л-те? Ви сте ишли пуни поверења и безазлени, верујући у срећу, у будућност.... Ах! како смо безумни! заслепљени!“

Родолф застаде, да нађе овде какво згодно извињење.

— Како би било да јој кажем да сам изгубио све своје имање? Ах, не! А после, тиме не би било ништа поможено. Морао бих доцније почињати изнова. Зар се овакве жене могу убедити?

Он промисли, па додаде:

„Ја вас нећу заборавити, будите уверени, и вечито ћу осећати према вама дубоку оданост; али

једнога дана, пре а после, ова би љубав (то вам је судбина свега људскога) попустила, без сумње! На нас би напшла досада, и ко чак зна, да не бих искусио тај свирепи бол, да будем сведок ваше грижe савести и да је и сâм делим с вама, пошто бих јој ја био узрок. И сама помисао на патње које вас чекају мучи ме, Ема! Заборавите ме! Зашто сам вас морао познати? Зашто сте били тако лепи? Јесам ли ја томе крив? О Боже мој, не, не; кривите за то само судбину!“

— Ова реч није никад без дејства, рече он у себи.

„Ах! да сте били једна од оних жена с лаким срцем, каквих има доста, ја бих тада, на сваки начин, могао, из себичности, учинити овај оглед без опасности за вас. Али овај занос пун милине, из кога у исти мах потичу и ваша драж и ваша патња, није вам дао да схватите, ви тако дивна жена, колико је лажан наш будући положај. Ни ја такођер нисам у први мах добро промислио, и уживао сам у сенци ове идеалне среће, као у сенци мансениле, не предвиђајући последице.“

— Можда ће мислити да одустајем од своје намере из тврдичења... Све једно, нека мисли! Овоме мора бити крај.

„Свет је свиреп, Ема. Где год бисмо били, он би нас гонио. Морали бисмо подносити несмотрена питања, клевете, презирање, можда увреде. Увреде вама! Ох!... А мени да је да вас посадим на престо! Вас коју носим у срцу као неку амајлију! Јер ја кажњавам себе изгнанством за све зло које сам вам нанео. Ја полазим на пут. Куда! Ни сâм не знам; ја сам изгубио памет! Збогом! Будите увек добри. Не заборавите на злосрећника који вас је изгубио. Кажите моје име вашем детету, да га помиње у својим молитвама.“

Пламен на обема свећама поче играти. Родолф устаде, да затвори прозор, и кад је опет сео:

— Чини ми се да сам казао све. Ах! још ово, да не дође да ме поново салеће:

„Кад будете читали ове тужне редове, ја ћу бити већ далеко; јер сам хтео да што пре побегнем, како бих се сачувао од искушења да вас опет видим. Не будимо слаби! Ја ћу се вратити; и можда ћемо, касније, врло хладно разговарати о нашој некадашњој љубави! Збогом!“

После овога дошло је и последње збогом, исписано у две речи: *С Богом!* што му се учинило врло отмено.

— Како сад да се потпишем? упита се он. Ваш одани?... Не иде. Ваш пријатељ?... Јест, тако је добро.

„Ваш пријатељ.“

Он поново прочита своје писмо. Учини му се добро.

— Јадна женица! помисли он, тронут. Мислиће да сам неосетљивији од стене; требало би на њему неколико суза; али не могу да плачем; ја томе нисам крив.

И наливши у чашу мало воде, Родолф умочи у њу прст и с висине кану једну крупну кап, која начини бледу пегу на мастилу; затим, тражећи да запечати писмо, наиђе на печат Amor nel cor.

— Ово није никако за ову прилику... Али шта ту! Шта ме се тиче!

После тога он попуши три луле и леже да спава.

Сутрадан, кад је устао (око два часа од прилике, дотле је спавао), Родолф нареди да му наберу корпу кајсија. Он метну писмо на дно, под виново лишће, и заповеди сместа Жирару, своме момку, да пажљиво однесе корпу госпођи Бовари.

На овај начин дописивао се с њом обично, шаљући јој, како је кад било чему време, воће или дивљач.

— Ако те упита за мене, рече он, одговорићеш јој да сам отпутовао. Корпу ћеш предати њој самој, у руке.... Иди, па пази!

Жирар навуче своју нову блузу, веза мараму око кајсија, и крупним и тешким корацима у својој гломазној поткованој обући мирно се упути ионвилским путем.

Госпођа Бовари, кад је дошао к њој, везивала је с Фелиситом рубље на кухињском столу.

— Послао вам ово наш господар, рече момак.

Њу обузе нека слутња, и, тражећи по џепу коју пару, унезверено је посматрала сељака, који је опет њу гледао забленуто, не појмајући да такав један поклон може кога толико узбудити. Он напослетку оде. Фелисита беше остала. Ема не могаше више поднети ову неизвесност; она отрча у трпезарију, да тобоже однесе кајсије, изручи котарицу, побаца лишће, нађе писмо, отвори га, и, као да иза ње бесни страховит пожар, полете у своју собу, ван себе од страха.

Шарл беше ту, она га спази; он јој рече нешто, али она није ништа чула и настави живо пети се уза степенице, узрујана, као без душе, поводећи се, и непрестано носећи у руци овај страшан лист хартије, који јој је шуштао међу прстима као лист челика. Кад је дошла на други спрат, она се заустави пред таванским вратима која беху затворена.

Ту покуша да се стиша; сети се писма; требало је довршити га, али није смела. У осталом, где? како? видеће је ко.

— Ах! не, помисли она; овде ћу бити на миру.

Ема гурну врата и уђе.

С плоча од шкриљца падала је одвесно тешка топлота, која јој је притискивала слепе очи и

гушила је; она се довуче до затворене собице, на којој трже резу, и јака светлост изби на мах.

Према њој, са оне стране кровова, пружаше се поље у недоглед. Доле, под њом, сеоски трг беше пуст; камење на тротоару блисташе се, а ветреушке на кућама беху непомичне; на углу улице, с једног нижег спрата, чуло се неко зујање са оштрим прелазима. То је Бине стругао.

Она се беше наслонила на тавански прозор и читала је писмо с гневним смехом. Али што је с већом пажњом читала, све су јој се више мисли бркале. Она је видела Родолфа пред собом, чула, грлила; и откуцаји срца, који су је били у грудима као тешки ударци справе за рушење бедема, пристизали су један за другим, у неједнаким размацима. Она је бацала погледе свуда око себе, са жељом да се земља проломи. Зашто да не учини овоме крај? Ко је то задржава? Она је слободна. И она пође напред, погледа у калдрму говорећи себи:

— Свршавајмо!

Светли зрак који се пео право одоздо вукао је у понор тежину њена тела. Чинило јој се да се земљиште заљуљанога трга пење дуж зидова, и да се под испод ње нагиње једним крајем, као лађа кад кљуном зарони у таласе. Она је стојала на самој ивици, готово висила, окружена слободним простором. Небесно плаветнило засењавало јој је очи, ваздух је струјао кроз њену празну главу, и требало је само да се пусти, да се преда; а зујање стругарског точка није престајало, као јаростан глас који је зове.

— Жено! жено! викну Шарл.

Она застаде.

— Где си? Ходи!

На помисао да се у том тренутку спасла смрти, Ема у мало не паде у несвест од страха; она

затвори очи; затим уздрхта, кад осети неку руку на своме рукаву: то беше Фелисита.

— Господин вас чека, госпођо; јело је на столу!

Ваљало је сићи! Ваљало је сести за сто!

Она покуша да једе. Залогаји су је гушили. Она онда разви свој убрус, као да хоће да разгледа тканину, и хтеде стварно приониути томе послу, избројати конце на платну. На једанпут сети се опет писма. Да га није изгубила? Где да га нађе? Али је осећала такав умор у глави, да никако не могаде наћи какав изговор, да устане од стола. Затим је постала плашљива; бојала се Шарла; он је знао све, то је извесно! И доиста, он некако необично изговори ове речи:

— Ми, канда, нећемо скоро видети г. Родолфа.

— Ко ти је то рекао? упита она уздрхтавши.

— Ко ми је рекао? одговори он, мало изпенађен овим осорљивим гласом; рекао ми је Жирар, с којим сам се мало пре срео пред *Француском Каваном*. Он је отпутовао, или ће да отпутује.

Она чисто зајеца.

— Шта је ту чудно? Он одлази тако с времена на време, да се мало разоноди, и, право да ти кажем, ја му одобравам. Кад је човек имућан, а при том нежењен!... У осталом, наш се пријатељ лепо проводи! То ти је велики обешењак. Прича ми г. Ланглоа...

Он ућута, из пристојности, због слушкиње која је у том трепутку ушла.

Фелисита сложи у котарицу кајсије, које беху растурене по полици; не примећујући женину румен, Шарл нареди да му се донесу, узе једну и загризе је:

— Изврсне! рече он. Узми једну.

И он јој пружи котарицу, коју она благо одгурну.

— Помириши само: што миришу! рече он, подносећи јој котарицу под нос неколико пута.

— Угушићу се! узвикну она и скочи са столице.

Али, силом своје воље, она се савлада; затим:

— Није ништа! рече, ништа! Живци! Седи, једи!

Јер се побоја да је Шарл не почне питати, надгледати, да не остане поред ње.

Да би јој учинио по вољи, Шарл поново седе, и узе пљувати у руку коштице од кајсија, које је потом остављао у свој тањир.

На једанпут једне плаве двоколице пређоше у крупном касу преко трга. Ема врисну и паде на земљу као свећа, паузнако.

Доиста, после дугог размишљања, Родолф се беше решио да отпутује у Руан. Па како од Хишете до Бишија нема другог пута сем понвилског, морао је проћи кроз село, и Ема га беше познала при светлости фењерâ који су као муња секли помрчину.

На метеж који је настао у кући дотрча апотекар. Сто, са свима тањирима, беше претурен; сос, месо, ножеви, сланик и стакло са зејтином, све је то лежало тамо амо по соби. Шарл је звао у помоћ; Берта је, уплашена, вриштала; Фелисита, којој су руке дрхтале, раскопчавала је госпођу, чије се тело грчевито тресло.

— Одох ја, рече апотекар, да потражим у својој лабораторији мало миришљавог сирћета.

И кад су јој поднели под нос стакоце и она отворила очи:

— Знао сам ја, рече он; та ово би и мртвога пробудило.

— Кажи нам шта! рече Шарл, кажи нам шта! Дођи к себи! Ја сам, твој Шарл који те воли. Познајеш ли ме? Ево, овде је и твоја ћерчица: пољуби је!

Дете је пружало руке ка својој матери, да јој обисне о врат. Али Ема окрете главу и испрекиданим гласом рече:

— Не, не... никога!

И поново паде у несвест. Пренеше је у постељу.

Лежала је отворених уста, затворених очију, опуштених руку, непомична и бела као кип од воска. Из њених очију су избијала два потока суза који су лагано текли на јастук.

Шарл је стојао у дну собе, до кревета, а апотекар је поред њега замишљено ћутао, као што се пристоји у озбиљним приликама у животу.

— Немојте се бојати, рече он, гурнувши га лактом; пароксизам је канда прошао.

— Да, сад се мало одмара! одговори Шарл који је гледаше како спава. Јадна жена!... јадна жена!... поново да се разболи!

Тада Хоме упита како се то десило. Шарл одговори да је снашло на једанпут, кад је јела кајсије.

— Чудновато!... настави апотекар. Али могућно је да су кајсије проузроковале несвестицу! Има природа тако осетљивих према извесним мирисима! И то би шта више било лепо питање за проучавање, како с гледишта патолошког, тако и с гледишта физиолошког. Свештеницима је позната важност мириса, њима који су од вајкада употребљавали мирисе при својим обредима. Мириси помућују разум и изазивају занос, што, у осталом, није ни мало тешко код женског пола који је осетљивији од нашег. Има жена које падају у несвест, кад осете мирис сагорелог рога, меког хлеба...

— Пазите да је не пробудите! рече тихим гласом Бовари.

— И тим аномалијама изложени су не само људи, настави апотекар, него и животиње. Тако, вама је без сумње познато необично раздражљиво дејство које nepeta cataria, или мачкољуб, како се у обичном животу зове, има на род мачака; а, с друге стране опет, колико да наведем пример за чију

истинитост ја стојим добар, Бриду (један од мојих некадашњих другова, сада с радњом у улици Малпалу) има једно псето које спопадну грчеви, чим му се покаже бурмутица. Он то шта више често изводи пред својим пријатељима, у своме летњиковцу у Виљемовој Шуми. Ко би мислио да једно обично средство за кијање може да почини такав покор у организму једног четвороношца? Врло занимљиво, је-л-те?

— Заиста, рече Шарл који га није слушао.

— То је најбољи доказ, настави апотекар смешећи се, са изразом добродушног уображења, о безбројним неправилностима живчаног система. Што се тиче госпође, она ми је, признајем, увек изгледала врло осетљива. Зато вам, добри пријатељу, нећу препоручити ни један од ових тобожњих лекова који, под изговором да нахуде болести, худе темпераменту. Не, не прописујте некорисне лекове! Ту је главно дијета! Средства за умиривање, за стишавање, за ублажавање. После, шта мислите, можда би требало утицати на уобразиљу?

— Како? на који начин? рече Бовари.

— Хе! то је баш питање! У томе и јесте питање: That is the question! како сам ту скоро прочитао у новинама.

Али Ема, пробудивши се, узвикну:

— Где је писмо? Где је писмо?

Помислише да бунца; она доиста поче бунцати после поноћи: беше се појавила врућица.

Четрдесет и три дана није Шарл одмицао од ње. Он напусти све своје болеснике; за све време није никако легао, и непрестано јој је пипао било, мењао слачицу и хладне облоге. Слао је Јустина чак у Нефшател по лед; лед се успут истопи, и он га поново посла. Он позва г. Канивеа на договор; доведе из Руана доктора Ларивијера, свога бившег учитеља; био је у очајању. Што га је нај-

више плашило, то је Емина клонулост: јер она није говорила, није ништа чула, и шта више, рекао би човек, ни болове није осећала, — као да су јој се и тело и душа заједно одмарали од силних потреса.

Око половине октобра могла је седети у постељи, с јастуцима иза леђа. Шарл се заплака, кад је појела прву кришку хлеба премазану слатким. Њој се поврати снага; свако после подне устајала је по неколико часова, и, једнога дана кад се осећала боље, он покуша да се с њом испод руке прошета мало по башти. Песак по стазама није се видео испод увелога лишћа; она је ишла ногу пред ногу, вукла је папуче по земљи, и ослањала се на Шарлово раме са осмехом на уснама.

Они одоше тако до дна, близу терасе. Она се лагано исправи и принесе руку очима, да гледа; погледа далеко, далеко; али се на хоризонту није ништа друго видело до велике ватре од траве, које су се димиле по брежуљцима.

— Заморићеш се, мила моја, рече Бовари.

И гурајући је благо, да је уведе под хладник, рече:

— Седи на ову клупу: чиниће ти добро.

— Ох! не, не ту, не ту! рече она изнемоглим гласом.

Њу обузе несвестица, и још исто вече поврати јој се болест, али са неизвеснијим током и сложенијим особинама. Час је осећала болове у срцу, час у грудима, у глави, у удовима; наступише повраћања, у којима се Шарлу учини да види прве знаке рака.

И уза све то имао је јадан човек још и новчане бриге.

XIV

У први мах он не знађаше како да се одужи г. Хомеу за лекове које је од њега узимао; и, ма да

је могао, као лекар, да их не плати, ипак је црвенео мало због ове обавезе. После, кућевни трошкови, сад кад је куварица била газдарица, постали су ужасни; рачуни беху поплавили кућу; набављачи су гунђали; г. Лере, нарочито, није му давао мира. Доиста, у највећој Еминој болести, користећи се овом приликом да направи што већи рачун, он беше похитао да донесе огртач, ручну торбу, два сандука место једног и још многе друге ствари. Узалуд је Шарл говорио да му то не треба, трговац је дрско одговарао да му је сва та роба наручена и да је неће примити натраг; у осталом, то би значило сметати госпођину оздрављењу; нека се господин промисли; у кратко, он је решен пре да га тужи суду, но да се одрекне свога права и да робу носи. Шарл ипак нареди да му је врате у дућан; Фелисита заборави да то учини; он је опет имао других брига, и тако остаде на томе; г. Лере навали поново са својим тражењем, и, час претњом час јадањем, радио је тако вешто, да му Бовари издаде на послетку меницу с роком од шест месеца. Али тек што је потписао ову меницу, њему паде на ум једна смела мисао: да узајми од г. Лереа хиљаду динара. Он упита, дакле, прилично збуњен, да ли их може добити, додавши да ће их вратити за годину дана и платити камату колика буде. Лере отрча у дућан, донесе талире и издиктира другу меницу, којом се Бовари обавезао платити по његовој наредби, првог септембра исте године, суму од хиљаду и седамдесет динара, што је, са већ уговорених сто осамдесет, износило равно хиљаду и две стотине и педесет. На тај начин, са интересом шест на сто, са четвртином за посредништво, и са зарадом на набавци која је износила у најмању руку добру трећину, имао је Лере, за дванаест месеца, сто тридесет динара добити; али се он надаше да на томе неће остати, да му Бовари неће моћи пла-

тити менице, да ће их обновити, и да ће му се тако његов јадни новац, пошто се исхранио код лекара као у каквој болници, вратити једнога дана знатно пунији и набрекао, да кеса прсне.

Све му је, у осталом, испало за руком. На њему је била остала набавка јабуковаче за нефшателску болницу; г. Гијомен му је обећавао акције тресетних мајдана у Груменију, а сâм је намеравао да уведе нова поштанска кола између Аркеја и Руана, која би, без сумње, убрзо сатрла тарнице *Златнога Лава*, и која би ишла брже, била јевтинија и носила више пртљага, те би тако сва ионвилска трговина прешла у његове руке.

Шарл се више пута упита, како ли ће, идуће године, вратити толики новац; тражио је, смишљао начине, као на пример да се обрати своме оцу, или да прода шта. Али његов отац не би за то хтео ни да чује, а сâм није имао ништа што би могао продати. И он је предвиђао такве тешкоће, да је брзо отурао од себе мисли тако непријатне. Пребацивао је себи, да због њих заборавља Ему. Та је жена имала права на све његове мисли; не мислити непрестано на њу, значило је готово отимати јој нешто.

Зима је била оштра. Госпођа се опорављала врло споро. Кад је било лепо, догурали би је у њеној столици до прозора, оног што је гледао на трг: јер њој је сад башта била одвратна, и капци на тој страни били су увек затворени. Она захте да се прода коњ; што је пре волела, то јој се сад није допадало. Све њене мисли као да су се биле ограничиле на њену личност. Лежећи у постељи ужинала је, звонила за слушкињу, да је пита шта је с њеним тејевима, или да разговара с њом. Међутим, снег на пијачним крововима бацао је у собу одблеске беле, непомичне: после тога падала је киша. И Ема је свакодневно чекала, с неком зебњом, неминовни повратак посве безначајних догађаја, који

је, међутим, нису ни најмање занимали. Најважнији беше, у вече, долазак *Ласте*. Крчмарица је тада викала и други су гласови одговарали, док је фењер, којим је Хиполит тражио сандуке по крову, изгледао у мраку као нека звезда. У подне је долазио Шарл; после је опет одлазио; она је затим јела чорбу, а око пет часова, у мрак, деца, која су се враћала из школе, трапајући по тротоару својом дрвеном обућом, сва редом ударала су својим лењирима по шипкама од капака.

Обично је у то време долазио г. Бурнизијан, да је види. Он је распитивао за њено здравље, доносио јој новости, и опомињао је на веру, у мазном ћеретању које је било доста пријатно. Њу је и сама појава мантије крепила.

Једнога дана, кад је у највећем јеку своје болести помислила да јој је дошао крај, беше затражила да се причести; и док су у њеној соби чињене припреме за свету тајну, док је претваран у олтар орман претрпан лекаријама, а Фелисита сејала по земљи георгине, Ема осети како нешто крепко пређе преко ње, што је опрости њених болова, сваког примања упечатака, сваког осећања. Њено олакшано тело није више мислило, настао је други живот; учини јој се да ће њено биће, уздижући се Богу, нестати у овој љубави као припаљен тамјан који се разилази као дим. Њену постељу пошкропише водицом; свештеник извади бело причешће из светог путира; и готово ван себе од блаженства она пружа усне, да прими тело Спаситељево које јој би поднето. Завесе на њеној постељи лагано се раширише око ње, као облаци, и зраци од свећа које су гореле на орману учинише јој се као блиставо небо. И она обори главу, јер јој се учини да чује у васељени звуке херувимских харфа, и да на чистом плавом небу, на једном златном престолу, поред светаца са зеленим гранчицама у руци,

види Бога Оца у свој слави његовој, који једним знаком шаље на земљу анђеле с пламеним крилима, да је понесу на својим рукама.

Ово величанствено привиђење оста у њену памћењу као нешто најлепше што се може сневати; тако да се сад упињаше да изазове оно исто узбуђење, које је, међутим, и даље трајало, али на начин мање искључив и с пријатношћу онако исто великом. Њена душа, изнурена поносом, одмараше се сад у хришћанској смерности; и, уживајући у задовољству што је слаба, Ема је посматрала у самој себи разорење своје воље које је начинило простран улаз божанској милости. Било је, дакле, место земаљске среће већих блаженстава; постојала је, дакле, друга љубав изнад свих других љубави, трајна и без краја, и која вечито расте! Међу илузијама своје наде она назре једно стање целомудрености, које лебди изнад земље, које се сједињава с небом, и коме је она тежила. Она хтеде да постане светитељка. Купи бројанице, поче носити амајлије; желела је да има у својој соби, изнад постеље, какву светињу опточену смарагдима, да је целива свако вече.

Пароха је задивило ово расположење, ма да је Емина вера, по његову нахођењу, могла лако, из превелике ревности, прећи у јерес, па чак и у бесмислицу. Али како није био понајјачи у овим питањима, чим су прелазила извесну меру, он се обрати писмом г. Булару, књижару архијепископову, да му пошље *нешто одлично за једну личност женскога пола, која је врло духовита.* Потпуно равнодушан, као да шаље посуђе црнцима, књижар вам спакова све од реда што се у то време продавало по трговинама с побожним књигама. Ту је било малих ручних књига у виду питања и одговора, памфлета надувеног тона по начину г. од Местра, и неких романа с ружичастим корицама и

сладуњавим стилом, које су фабриковали богослови трубадури или плаве чарапе покајнице. Ту беху: *Имајте на уму; Човек из отменог света пред ногама Маријиним, написао г. од ***, ималац разних ордена; Заблуде Волтерове, за одраслу младеж*, итд.

Госпођа Бовари није још била довољно крепка духом, да би могла озбиљно прионути на ма шта; сем тога, приступила је читању са одвећ великим нестрпљењем. Она се наљути на прописе црквених обреда; надувеност полемичних написа не допаде јој се због огорчених напада на људе које није познавала; а светске приче, зачињене вером, учинише јој се писане с таквим непознавањем друштва, да је оне мало по мало удалише од истинâ за које је очекивала доказе. При свем том читала је и даље, и, кад би јој књига испала из руке, мислила је да је обузета најнежнијом католичком меланхолијом коју једна нежна душа може осетити.

Што се тиче успомене на Родолфа, она се беше спустила у само дно њена срца; и ту је остала свечанија и непомичнија но каква краљевска мумија у подземним ходницима. Нека пара дизала се из ове велике балсамисане љубави која је, пролазећи кроза све, испуњавала мирисом нежности чисту атмосферу у којој је она хтела да живи. Кад би клекла на свој готски наслон за молитву, она се обраћала Господу истим нежним речима, које је некад шапутала своме љубавнику у изливима прељубе. То је чинила, да призове к себи веру; али никаква наслада није силазила с неба, и она је устајала, заморених удова, с неодређеним осећањем огромне обмане. Ово истраживање било је, по њену мишљењу, само једна заслуга више; и поносита са своје побожности, Ема је поредила себе са оним великим госпођама из минулих времена, о чијој је слави сневала по једној слици Ла Валијерове, и

које су се, носећи с толико достојанства утрпане репове својих дугачких хаљина, повлачиле у самоћу, да ту пред ноге Христове пролију силне сузе срца које је живот уцвелио.

Она се затим одаде претераном милосрђу. Шила је хаљине за сиромахе, слала дрва породиљама, и једнога дана, кад је дошао кући, Шарл затече за столом три скитнице који су јеле чорбу. Она врати кући своју ћерчицу, коју њен муж, за време њене болести, беше поново послао дојкињи. Она је хтеде научити да чита; Берта је узалуд плакала, она се више није једила. Беше се тврдо решила да буде трпељива, да свакоме гледа кроз прсте. Њен говор у свакој прилици беше пун идеалних израза. Своме детету говорила је:

— Не завија те више трбух, чедо моје?

Госпођа Бовари, Шарлова мати, није могла ни на шта да се потужи, сем можда на ову страст за шивењем кошуљица туђој сирочади, место да се поправљају крпе у кући. Али, заморена домаћим свађама, ова добра жена налазила је задовољства у овој мирној кући, и остала је у њој и после Ускрса, да би избегла заједања свога мужа, који је редовно, свакога великог петка, наручивао за себе кобасице.

Поред своје свекрве, која јој је уливала извесно поверење својим тачним расуђивањем и својом озбиљношћу, Ема је готово сваког дана имала и другога друштва. Долазиле су јој госпођа Ланглоа, госпођа Карон, госпођа Дибреј, госпођа Тиваш и, редовно од два до пет часова, добра госпођа Хоме, која никад није хтела веровати ни у једну од потвора које су изношене против њене сусетке. Хомеова деца такође су је походила; њих је Јустин доводио. Он се пео с њима у собу, и остајао је поред врата, непомичан, не говорећи ништа. Често се, шта више, не обраћајући на њ пажње, госпођа Бовари чешљала пред њим. Најпре би извадила из косе чешаљ и

затресла главом; и кад је први пут видео ову косу која је падала до колена, одмотавајући своје црне прстенове, то је било за ово јадно дете као изненадан улазак у нешто особито и ново, од чијег се сјаја уплаши.

Еми, без сумње, нису пале у очи његове неме услужности ни његова снебивања. Она није ни слутила да љубав, која је ишчезла из њена живота, дише ту, у њеној близини, под овом кошуљом од простога платна, у овом младићском срцу које је било приступачно дражима њене лепоте. У осталом, она је према свему била сад тако равнодушна, у говору тако љубазна, гледала је тако поносито, а понашала се тако различно, да се више није могла разликовати себичност од милосрђа, ни поквареност од врлине. Једно вече, на пример, плану на своју слушкињу која је беше замолила да изиђе и стала муцати тражећи какав изговор; затим на једанпут рече:

— Волиш га, дакле?

И, не чекајући одговор од Фелисите, која беше поруменила, она сетно додаде:

— Онда трчи! Забављај се!

У почетку пролећа је, по њеној наредби, прекопана цела башта с краја на крај, поред свих напомена Шарлових; он је, међутим, био срећан, што је једва једанпут ма у чему показала своју вољу. Ту је вољу Ема све јаче осведочавала, што се више опорављала. Пре свега нашла је начина да истера из куће дојкињу Роле, која се за време њене болести беше навадила, да сувише често долази у кујну са своја два одојчета и једним дететом које је била примила на храну и које је имало више зуба но какав људождер. Затим се опрости породице Хомеове, одби редом све остале походе, и шта више престаде онако пријежно ићи у цркву, на

велико задовољство апотекарево, који јој тим поводом рече пријатељски:

— Ви сте били мало запливали у поповске воде.

Г. Бурнизијан се, као и пре, навраћао свакога дана, кад сврши час из Хришћанске Науке. Он је више волео остати напољу, да удише свеж ваздух *усред гаја*, тако је звао хладник. Шарл је обично у то време долазио кући. Њима је било врућина; изношена им је блага јабуковача и они су заједно пили за потпуно опорављење госпођино.

Ту се налазио и Бине, то јест мало ниже, поред зида од терасе, где је хватао ракове. Бовари га је позивао, да се мало освежи, и Бине се одлично разумевао у отварању крчага.

— Треба боцу држати овако право на столу, говорио је он гледајући око себе и до границе предела задовољним погледом, па пошто се пресеку жице, гурати плуту по мало, лагано, лагано, као што се, у осталом, отвара селтерска вода по гостионицама.

Али док је он ово изводио, јабуковача би им често прснула право у лице, и том приликом свештеник, с тромим смехом, није никад пропуштао ову шалу:

— Њена доброта боде очи!

То беше доиста добар човек, и шта више, једнога дана, није се ни мало саблазнио, кад је апотекар саветовао Шарла да води госпођу у руанско позориште, те да види чувеног тенора Лагардија, што би је мало разонодило. Хомеа је зачудило ово ћутање, хтео је да чује његово мишљење, и свештеник изјави како сматра да је музика мање опасна по наравственост но литература.

Али апотекар узе у одбрану књижевност. Позориште се, тврдио је он, бори против предрасуда, и, под образином задовољства, поучава врлини.

— Castigat ridendo mores, господине Бурнизијане! Погледајте само већину трагедија Волтерових; оне су вешто проткане философским мислима, тако да су за народ права школа морала и дипломатије.

— Ја сам некад још, рече Бине, гледао један комад по имену *Париски Адраповац*, у коме се истиче карактер једног старог ђенерала који је заиста нешто особито! Што је очитао једном господичићу који је завео једну радницу, и који напослетку...

— На сваки начин! настављао је Хоме, има рђаве књижевности, као што има и рђавих апотека; али осудити ђутуре најважнију грану лепих вештина, то је, по моме схватању, права будалаштина, средњевековна мисао, достојна оних одвратних времена, када је могао бити затворен и један Галилеј.

— Ја знам, напомену парох, да има добрих дела, добрих писаца; али оне личности различног пола, искупљене у вилинским собама, окружене светским сјајем, па после она безбожничка прерушивања, оно белило, она светлост, они разнежени гласови, све то изазива напослетку извесну раскалашност и доводи на ружне мисли, на развратна искушења. Тако бар мисле сви Оци. Напослетку, додаде он на једанпут мистичним гласом, ваљајући на своме палцу мало бурмута, ако је црква осудила позоришне представе, она је имала разлога за то; ми треба да се повинујемо њеним одлукама.

— Зашто она сад одлучује глумце? упита апотекар, јер они су, раније, отворено узимали учашће у црквеним церемонијама. Јест, некад су се играле, представљале насред хора извесне лакрдије, које су су се називале мистеријама, и у којима су закони пристојности често гажени.

Свештеник само уздахну, а апотекар настави:

— Тако и у Библији; има..., знате..., извесних места... раскалашних, ствари... доиста... смелих!

И, на љутити покрет који је г. Бурнизијан учинио:

— Ах! признаћете да то није књига која се може дати девојкама, и мени би било врло непријатно, кад би Аталија...

— Али Библију препоручују протестанти, а не ми! узвикну парох нестрпљиво.

— Свеједно! рече Хоме; тек ја се чудим да се, наших дана, у веку просвећености, упорно одбацује једно душевно разонођење које је сасвим невино, морално и шта више по кадшто хигијенско, је ли тако, докторе?

– Нема сумње, одговори лекар немарно, било да је, имајући исто мишљење, хтео да не увреди никога, било да није имао мишљења.

Разговору као да беше допао крај, кад апотекар нађе за умесно, да пусти и последњу стрелу:

— Ја знам неке свештенике који су облачили варошко одело, па ишли да гледају играчице како бацају ноге.

— Ех! којешта! рече парох.

— Али, ја их знам!

И, растављајући слогове своје реченице, Хоме понови:

— Ја—их—знам.

— Ако је тако, погрешили су, рече Бурнизијан, решен да све чује.

— О! да је само то! узвикну апотекар.

— Господине!... настави свештеник с погледом тако зверским, да се апотекар уплаши.

— Ја хоћу само да кажем, одговори он тоном мање суровим, да је трпељивост најпоузданије средство да се душе придобију за веру.

— То је истина! то је истина! попусти добри човек и поново седе на столицу.

Али остаде свега два минута. И чим је отишао, г. Хоме рече лекару:

— Ово је била препирка! Што сам га испрескакао, видели сте!... Дакле, послушајте ви мене, водите госпођу у позориште, ако ни за шта друго, а оно да бар једанпут у свом животу наједите једнога од ових гаврана! Да ме може ко да замени, ишао бих и ја с вама. Похитајте! Лагарди ће дати свега једну представу; погодио се у Енглеској по замашну плату. То је, како уверавају, прави ђидо! Ваља се по злату! Води са собом три метресе и свога кувара! Сви ти велики уметници немилице троше своју имовину и своје здравље; њима је потребан развратан живот који распаљује мало машту. Али они обично умиру у болници, јер нису толико паметни, да, док су млади, заштеде коју пару. Него, време је да се иде. Пријатно; до виђења сутра!

Ова мисао о позоришту развијала се брзо у глави Бов族ријевој; јер он је одмах саопшти својој жени, која у први мах не пристаде, наводећи као разлог умор, неугодност, трошак; али, на велико чудо, Шарл не попусти, толико је сматрао да ће јој ово разоноћење чинити добро. Он није видео никакве сметње томе; његова мати беше им послала три стотине динара на које није више ни рачунао, текући дугови нису били ни мало претерани, а рок меницама које је ваљало платити г. Лереу био је тако далеко, да на њих није требало ни помислити. Уверен, у осталом, да она одбија ову понуду из превелике пажње, Шарл навали јаче, тако да она напослетку, на силно салетање, пристаде. И сутрадан, у осам часова, они седоше у *Ласту*.

Апотекар, кога није ништа задржавало у Ионвилу, али који је мислио да се не сме маћи из њега, уздахну, кад их виде да отпутоваше.

— Хајде, срећан пут! рече им он, ви срећни људи!

Затим, обраћајући се Еми, која је имала на себи плаву свилену хаљину са четири набора на дну:

— Ви сте лепа као анђео! Привући ћете на себе општу пажњу у Руану.

Поштанска су кола свраћала у гостионицу код *Црвенога Крста*, на Товоазинском Тргу. То беше једна од оних крчама, каквих има по свима паланачким предграђима, с великим шталама и малим собама за спавање, где по дворишту кокоши купе зрневље испод каљавих кола трговачких путника; — једно од оних старинских обиталишта с црвоточним дрвеним балконом, која пуцају на ветру у зимским ноћима, у којима је вечито пуно света, велика граја и јела у изобиљу, чији су црни столови убрљани *шербетима*, дебела окна пожутела од мува, влажни убруси покапани модрикастим вином; и која, миришући увек на село, као сељаци у варошком руху, имају са улице кавану, а позади малу баштовану. Шарл сместа оде да узме улазнице. Он побрка балкон с галеријама, паркет с ложама, замоли за обавештења, али их не разумеде, би упућен од благајника управнику, врати се у крчму, оде опет на благајну, и тако неколико пута пређе с краја на крај варош, од позоришта до булевара.

Госпођа купи себи шешир, рукавице, киту цвећа. Господин се веома бојао да не закасне; и, немајући времена ни чорбу да посрчу, они стигоше пред позоришна врата, која су још била затворена.

XV

Гомила је стојала поред зида, симетрично уређена између ограда. На углу оближњих улица огромне објаве понављале су шареним писменима: „*Луција од Ламермура*... Лагарди... Опера... итд.“ Време је било лепо; била је врућина: зној је цурио са чела, мараме су брисале зајапурена лица, а млак ветар, који је дувао с реке, покретао је по кадшто

платна од цвилиха, разапета над вратима од кавана. Мало ниже, међутим, освежавала је човека струја која је мирисала на лој, кожу и зејтин. То беше испарење из улице Шарет, пуне великих мрачних стоваришта, где се ваљају бурад.

Бојећи се да не изгледа смешна, Ема навали да се, пре но што уђу, прошетају мало по пристаништу; а Бовари, из обазривости, задржа улазнице у руци, у џепу од панталона, који беше притиснуо уз трбух.

Еми закуца срце, чим је ступила у трем. Она се и нехотице насмеши пуна сујете, кад је видела како свет јури десно другим ходником, док се она пела уз степенице за ложе на првој галерији. Задовољна, као неко дете, гурнула је прстом широка обложена врата; удисала је пуним плућима прашљиви мирис ходника, и кад је села у својој ложи, устури се, неусиљено, као права војвоткиња.

Дворница се почела пунити, догледи су извлачени из кутија, а претплатници су из далека поздрављали један другога. Они су долазили у позориште, да се одморе од својих трговачких брига; али су, не заборављајући *послове*, опет разговарали о памуку, препеченици или чивиту. Ту су се виделе старачке главе, без израза и живости, које су са своје беле косе и коже личиле на сребрне медаље потамнеле од оловне паре. Млади отмени људи кочоперили су се у *паркету*, обраћајући на себе пажњу својим ружичастим или бледо зеленим краватама испод отворених прсника; и госпођа Бовари дивила им се одозго, гледајући их како се затегнутом судланицом својих жутих рукавица наслањају на штапиће са златном јабуком.

Међутим, свеће се у оркестру упалише; полијелеј се спусти с таванице и, блистањем својих призама, изазва изненадну веселост у дворници;

затим свирачи уђоше један за другим, и тако отпоче најпре дуго и нескладно брујање басова, шкрипање виолина, јека труба, писка флаута и кларинета. Али се на позорници зачуше три ударца: добоши забубњаше, бакарни их инструменти прихватише, завеса се диже и указа се један предео.

То беше раскршће у некој шуми, с једним кладенцем, лево, под једним храстом. Сељаци и господа, са шкотским огртачима на раменима, певали су сви заједно неку ловачку песму, затим наиђе неки официр који је призивао анђела зла, дижући руке к небу; појави се други један; они одоше, и ловци наставише песму.

Еми изиђоше пред очи књиге које је читала у младости, слике из Валтера Скота. Учини јој се да чује, кроз маглу, како се разлежу шкотске гајде по ливадама. У осталом, како су јој успомене из романа олакшавале разумевање либрета, она је пратила заплет реченицу по реченицу, док су се неодређене мисли, које су јој долазиле на ум, растурале одмах под вихорима музике. Она се предаваше љуљушкању мелодија и осећаше да и сама трепери свим својим бићем, као да су гудала виолина прелазила преко њених живаца. Она се не могаше нагледати костима, декорација, представљача, насликаних дрвета која су се тресла кад се иде, па кадифених капа, огртача, мачева, свих ових измишљених предмета, који су се кретали у складу као у атмосфери некога другог света. Али нека млада жена ступи напред и баци кесу једном зеленом штитоноши. Она оста сама, и тада се зачу флаута чији су звуци личили на жубор кладенца или на цвркут птица. Луција одважно запева своју каватину G-dur; она се тужила на љубав, тражила је крила. Ема би исто тако, клонећи се живота, радо одлетела у каквом загрљају. На једанпут појави се Едгар Лагарди.

На његову лицу видело се једно од оних сјајних бледила, с којих ватрени јужњачки народи имају у себи нечега величанственог као мермерни кипови. Његов снажан стас беше утегнут у прсник загасите боје; мали изрезан нож ударао га је по левој бутини, и он је с пуно чежње колутао очима, показујући своје беле зубе. Говорило се да се нека пољска кнегиња, слушајући га једно вече како пева на обали у Бијарицу, где је крпио лађе, била заљубила у њега. Она је упропастила себе због њега. Он је, међутим, напустио ради других жена, и овај сентиментални глас само је допринео његову уметничком гласу. Лукави комедијаш побринуо би се шта више, да увек уплете у рекламе по коју поетичну реченицу о неодољивости своје личности и осетљивости своје душе. Леп глас, непоколебљиво самопоуздање, више темперамента но разумевања и више декламаторске вештине но лиризма, све је то уздигло ову дивну шарлатанску природу, у којој се огледао и берберин и тореадор.

Још у првој сцени изазвао је он опште одушевљење. Притискивао је Луцију на своје груди, пуштао је, враћао се, био као у очајању; ту су се чули узвици гнева, затим тужни уздаси с безграничном нежношћу, и тонови су текли из његова голог врата, пуни јецања и пољубаца. Ема се нагињаше да га види, гребући ноктима кадиву од своје ложе. Она је пунила своје срце овим мелодичним туговањима која су се продужавала уз пратњу контрабаса, као крици бродоломника у буци буре. Познала је у њима све заносе и патње због којих умало није умрла. Глас певачичин чињаше јој се да је само одјек њене савести, а ова обмана која је очараваше нешто од њена живота. Али нико је на земљи није волео таквом љубављу. Он није плакао као Едгар, последње вече, при месечини, кад су говорили једно другоме: „До виђења

сутра; до виђења сутра!...“ Дворница се проламаше од пљескања; цела строфа би поновљена: заљубљени су говорили о цвећу на своме гробу, о заклетви, о изгнанству, о судбини, о надама, и кад запеваше завршно збогом, Ема не могаде уздржати оштар крик, који се стопи с треперењем последњих акорада.

— Зашто ли се овај витез окомио на њу? упита Бовари.

— Није се окомио, одговори она: то је њен драган.

— Па не куне ли се, да ће се осветити њеној родбини, док онај други, што је мало пре био, рече: „Ја волим Луцију и мислим да и она мене воли“. У осталом, он је отишао с њеним оцем, руку под руку. Јер оно је зацело њен отац, је ли, онај мали и ружан човек што има петлово перо за шеширом?

Поред свег објашњавања Емина, чим је настао двопев речитатив, у коме Жилбер излаже своме господару Астону своје одвратне уйдурме, Шарл, видећи лажан заручнички прстен који ће обманути Луцију, помисли да је то љубавна залога коју је послао Едгар. Он је, у осталом, признавао да не разуме догађај, — због музике која је много сметала речима.

— Па шта је с тим? рече Ема: ћути једанпут!

— Ја, знаш, волим, настави он, нагнувши јој се на раме, да знам у чему је ствар.

— Та ћути једанпут! рече она нестрпљиво.

Луција је ступала напред, ослањајући се упола на своје пратиље, с венчаним венцем у коси, и блеђа од своје беле свилене хаљине. Ема се опомену своје свадбе; видела је себе тамо, посред пшенице, на ускої путањи, кад су ишли у цркву. Зашто и она није, као ова, давала отпора, преклињала? Она је, на против, била весела, не опажајући провалу у коју је срљала... Ах! да је, док је била млада и

лепа, пре но што се оскрнавила браком и разочарала у прељуби, могла свој живот посветити каквом племенитом мушком срцу, тада се, код удружене врлине, љубави, сласти и дужности, не би никад спустила с тако високог блаженства. Али та је срећа, без сумње, била лаж, измишљена на очајање сваке жеље. Она је сад познавала сићушност страсти коју је уметност преувеличавала. Усиљавајући се, дакле, да не мисли више о овоме, Ема се реши да у овој репродукцији својих болова не гледа ништа друго до живописну машту пријатну за око, и она се шта више с презривим сажаљењем стаде смешити у себи, кад се у дну позорнице, испод завеса од кадиве, помоли један човек у црном огртачу.

Његов велики шпањолски шешир спаде при једном покрету који је он учинио; и у исти мах инструменти и певачи отпочеше секстуор. Едгар, ван себе од јарости, надвишавао је све остале својим јасним гласом. Астон му је дубоким гласом упућивао убилачка изазивања, Луција је звонко туговала. Артур је извијао на страни средње тонове, а дубоки бас министров брујао је као оргуља, док су женски гласови, понављајући његове речи, певали у хору умилно. Сви су били у истом реду и махали су рукама; и из њихових упола отворених уста изливаше се у исти мах гнев, освета, љубомора, страх, сажаљење и препераженост. Увређени љубавник витлао је својим голим мачем; његова огрлица од чипака дизала се на махове, према покретима његових груди, и он је ишао десно и лево, крупним корацима, звецкајући позлаћеним мамузама на његовим меким чизмама које су се шириле у чланку. Он је морао носити у срцу, мишљаше она, неисцрпну љубав, кад је тако обилато излива пред светом. Сва њена воља за ниподаштавањем ишчезавала је пред поезијом улоге која је

освајаше, и, занета човеком због личности коју је играо, она покуша да представи себи његов живот, тај живот буран, необичан, сјајан, којим је, међутим, и она могла живети, да је случај тако хтео. Они би се познали, они би се волели! Она би с њиме, по свима краљевинама Европе, путовала, од престонице до престонице, делећи његове напоре и његову славу, купећи цвеће које му се баца, везући сама собом његове костиме; после, свако вече, у дну какве ложе, иза позлаћене решетке, примала би, нетремице, изливе ове душе која би певала само за њу; с позорнице, играјући, он би је гледао. Али њу на једанпут обузе неко безумље: он је гледа, то је ван сваке сумње! Њој дође да му полети у наручја, да потражи уточишта у његовој снази, као у оличењу саме љубави, и да му каже, да узвикне: „Носи ме, води ме, хајдмо! Теби, теби! Сва моја љубав и сви моји снови!“

Завеса паде.

Мирис гаса мешао се с дахом гледалаца; махање лепеза чинило је ваздух још загушљивијим. Ема хтеде да изиђе; свет беше закрчио ходнике, и она поново паде у своју наслоњачу, са убрзаним дисањем, гушећи се. Шарл се побоја да не падне у несвест, и отрча да јој донесе чашу лимунаде.

Он се с тешком муком врати на своје место, јер су му на сваком кораку гурали лактове, због чаше коју је имао у рукама; шта више, он изручи три четврти чаше на плећа једне Руанке у кратким рукавима, која, осетивши како јој хладна течност цури низ леђа, стаде дречати као паун, као да је неко коље. Њен муж, који је био предионичар, плану на несретнога Шарла; и док је она марамом брисала своју лепу хаљину нежне ружичасте боје, он је мргодно мрмљао речи о накнади, о трошковима, о плаћању хаљине. Напослетку Шарл дође до своје жене и задихан рече јој:

— Мислио сам, вере ми, да ћу тамо и остати! Свет!... Свет!...

Он додаде:

— Погоди кога сам срео горе? Г. Леона!...

— Леона?

— Њега главом! Доћи ће, да се поздрави с тобом.

И, баш кад је довршивао ове речи, некадашњи писар из Ионвила уђе у ложу.

Он пружи руку с племићским неустручавањем, и госпођа Бовари несвесно пружи своју, повинујући се без сумње утицају неке јаче воље. Она је не беше осетила од оне пролећне вечери, када је киша падала на зелено лишће, и када му је, стојећи крај прозора, рекла збогом. Али сетивши се брзо пристојности која се у оваквој прилици изискивала, она се силом опрости својих успомена и стаде муцати брзе реченице.

— А! добро вече... Како! Ви овде?

— Мир! викну један глас из партера, јер је почињао трећи чин.

— Ви сте, дакле, у Руану?

— Да.

— А од кад?

— Напоље! напоље!

Сви су погледали у њу; они ућуташе.

Али од тога тренутка она није више слушала; и хор гостију, сцена између Астона и његова повереника, велики дует у D-đur, све то прође за њу у даљини, као да су инструменти изгубили своју звучност, а личности се измакле даље; она се опомену картања код апотекара и шетње код дојкиње, читања под хладником, тренутака кад су њих двоје сами седели крај ватре, целе ове јадне љубави, тако тихе и тако трајне, тако повучене, тако нежне, и коју она, међутим, беше заборавила. Зашто ли се сад вратио? Какав ли га је стицај прилика опет уплео

у њен живот? Он је стојао иза ње, наслоњен леђима на зид; и, с времена на време, она је осећала како је подилазе жмарци под топлим дахом његових ноздрва, који јој је продирао у косу.

— Занима ли вас ово? рече он, нагнувши јој се тако близу, да јој је врх његових бркова додиривао образ.

Она одговори немарно:

— Па, да видите, не занима ме баш много.

Он им онда предложи да изиђу из позоришта, да оду где на сладолед.

— Немојте још! Да останемо! рече Бовари. Коса јој је расплетена: ово као да ће бити нешто трагично.

Али призор лудила није Ему ни мало занимао, а игра певачичина учини јој се неприродна.

— Сувише виче, рече она окренувши се Шарлу који је слушао.

— Да... можда... мало, одговори он, колебајући се између искрености, да му се игра допада, и уважавања које је имао према мишљењу своје жене.

Затим Леон рече уздишући:

— Баш је врућина...

— Несносна, заиста!

— Да ти није тешко? упита Бовари.

— Не могу да дишем; хајдмо.

Г. Леон је нежно огрну њеним дугачким шалом од чипака, и сви троје одоше у пристаниште и седоше напоље, пред једну кавану.

Прво се повела реч о њеној болести, ма да је Ема прекидала Шарла с времена на време, бојећи се, рече, да не буде на досади г. Леону; а овај им опет исприча како је дошао у Раун, да проведе две године у марљивом раду, да би се навикао на послове који се у Нормандији битно разликују од послова у Паризу. Затим упита за Берту, за породицу Хомеову, за тетку Лефрансоа; и како, у при-

суству мужа, нису више шта имали да кажу једно другоме, разговор убрзо престаде.

Свет који је излазио из позоришта прође тротоарем; једни су певушили, други на сав глас урлали: *О Луцијо, лепи анђеле!* Тада Леон, да покаже како воли уметност, поче говорити о музици. Он беше видео Тамбуринија, Рубинија, Персианија, Гризија; и према њима, поред све своје славе, Лагарди није био ништа.

— Па ипак, упаде му у реч Шарл који је сркутао шербет с румом, кажу да је у последњем чину изванредан; жао ми је што одосмо пре свршетка, јер ме је ствар почела занимати.

— У осталом, рече писар, он ће ускоро дати још једну представу,

Али Шарл одговори да још сутра иду кући.

— Сем ако би ти хтела да останеш сама, додаде он, обрнувши се својој жени.

И, обрнувши лист пред овом неочекиваном приликом која се пружала његовој нади, млад човек отпоче хвалити Лагардија у завршној песми. То је било нешто дивно, узвишено! Тада Шарл навали:

— Вратићеш се у недељу. Деде, реши се! Грешиш, ако само ма и најмање осећаш да ће ти то годити.

Међутим, столови унаоколо почеше се празнити; један келнер приђе учтиво и стаде поред њих; Шарл разумеде и извади кесу; писар га ухвати за руку, и шта више не заборави да, као напојницу, баци на сто два сребрна новца који звекнуше о мермер.

— Баш ми је криво, промрмља Бовари, за новац који сте...

Леон одмахну руком презриво и врло срдачно, и узимајући шешир рече:

— Дакле, уговорено је, је-л-те, сутра у шест часова?

Шарл још једанпут понови да се не може дуже задржавати, али да ништа не смета Еми...

— Ја управо не знам... промуца она с чудноватим осмехом.

— Ништа! промислићеш, видећемо; ноћ доноси савет...

Затим Леону који их је пратио:

— Сад кад сте у нашим крајевима, ја се надам да ћете нам доћи по који пут на вечеру.

Писар одговори да ће то на сваки начин учинити, пошто и иначе мора долазити у Ионвил својим адвокатским послом. И они се растадоше пред пролазом Сен-Херблан, у тренутку кад је на саборној цркви избијало једанаест и по часова.

ТРЕЋИ ДЕО

I.

Г. Леон је, учећи права, доста често одлазио у *Шомијеру*, где је чак имао врло лепог успеха код гризета, које су налазиле да је *отменог држања*. То вам беше један од најпристојнијих ђака: није носио косу ни сувише дугачку ни сувише кратку, није првога дана у месецу трошио све своје тромесечно издржавање, и био је у вечито добрим односима са својим професорима. Што се тиче беспутности, од ње се увек уздржавао, нешто из малодушности, а нешто и из урођене му наклоности.

Често, кад би остао да чита у својој соби, или пак сео у вече под липе у Луксембуршкој Башти, он би испустио на земљу свој Законик, и тада му је излазила пред очи Ема. Али мало по мало ово осећање ослаби, и на њ се нагомилаше друге жудње, ма да је оно ипак избијало кроз њих; јер Леон није био изгубио сваку наду, и неко неодређено осећање лебдело је пред њим, као оно златан плод који виси о некој фантастичној грани.

И, кад је после три године поново видео Ему, у њему се пробуди његова стара љубав. Ваљало је, мишљаше, да се реши једанпут да је задобије. У осталом, његова бојажљивост беше ишчилела у додиру с лаким друштвом, и он се враћаше у унутрашњост, презирући све што није лакованом обућом газило булеварски асфалт. Поред какве Парискиње у чипкама, у салону каквог чувеног лекара који има ордене и кола, сиромах писар дрхтао би, без сумње, као какво дете; али овде, у Руану, на пристаништу, пред женом овог малог лекара, он се осећаше врло угодно, унапред уверен да ће је очарати. Смелост зависи од средине у коју ступа: на првом спрату се не говори као на четвртом, и богата жена као да има око себе, ради чувања своје врлине, све своје новчанице, као оклоп, у постави од свога струка.

Кад се прошлога дана у вече растао с господином и с госпођом Бовари, Леон је издалека ишао за њима; и кад је видео да су се зауставили код *Црвеног Крста*, окренуо је леђа и целу ноћ провео у ковању планова.

Сутрадан дакле, око пет часова, уђе он у кујну ове гостионице, са стегнутим грлом, бледа лица, и са одлучношћу кукавице коју ништа не може да задржи.

— Господин није ту, одговори један слуга.

Ово му се учини добар знак. Он се попе.

Његов долазак не збуни Ему; она му се, на против, стаде извињавати, што је заборавила да му каже где су одсели.

— О! ја сам то погодио, одговори Леон.

— Како?

Он рече да га је, насумце, нагон водио к њој. Она се на то стаде смешити, и, да би поправио своју глупост, Леон одмах исприча да је њу цело

пре подне тражио редом по свима гостионицама у варошн.

— Решили сте се, дакле, да останете? додаде он.

— Да, рече она, и погрешила сам. Не ваља навикавати се на немогућна задовољства, кад човек има око себе хиљаду потреба...

— О! могу мислити...

— Не, ви то не знате, јер ви нисте жена.

Али и људи имају својих брига. И разговор отпоче с неколико философских мисли. Ема је говорила опширно о чемеру земаљске љубави и о вечитој усамљености на коју је људско срце осуђено.

Да би дао себи важности, или из простодушног угледања на ову меланхолију која је изазивала његову, млади човек изјави да му је за све време школовања било преко сваке мере досадно. Правне науке биле су му одвратне, имао је у себи друге наклоности, а мати му је непрестано, у сваком писму, давала придике. И они су обоје, у току говора, све јаче и јаче обележавали узроке свога бола, падајући по мало у ватру при овој поступној исповести. Али су се по кадшто заустављали пред потпуним излагањем својих мисли, и тада су бирали реченице које би, међутим, могле да те мисли изразе. Она не признаде да је волела другога; он не рече да је њу био заборавио.

Он се можда није више ни опомињао својих вечера после игранке, с маскама; а она се без сумње није сећала некадашњих састанака, кад је јутром трчала по трави, ка двору свога љубазника. Варошка врева једва је допирала до њих; соба је изгледала мала, као нарочито удешена, да што више сузи њихову усамљеност. Ема, у јутарњој хаљини од поркета, наслањала је своју косу на наслон од старе столице; жути тапет на зиду чинио је као неку златну основицу иза ње; њена глава без шешира огледаше се у огледалу с белом пругом по

средини и с крајевима од ушију који су јој излазили испод косе.

— Али, опростите, рече она, ја грешим! На досади сам вам својим вечитим јадањем!

— Нисте, нисте, ни најмање!

— Кад бисте знали, настави она, подигавши у таван своје лепе очи у којима су се блистале сузе, шта сам све спевала!

— А ја тек! Ох, ја сам много патио! Често сам излазио, тумарао, вукао се дуж кејева, покушавајући да у уличној вреви заборавим на све, али нисам могао да се опростим мисли које су ме мориле. Има на булевару, код једнога трговца, једна талијанска слика која представља неку богињу. Она је покривена туником и гледа у месец, са споменком у својој расплетеној коси. Нешто ме је непрестано вукло тамо; ту сам остајао по читаве часове.

Затим уздрхталим гласом продужи:

— Личила је мало на вас.

Госпођа Бовари окрете главу, да Леон не би видео неодољиви осмех који јој заигра на уснама.

— Често сам вам, настави он, писао писма која сам затим цепао.

Она није одговарала. Он настави:

— Уображавао сам по кадшто, да ће вас какав случај напети. Учинило би ми се да сам вас познао на углу какве улице; и ја сам јурио за свима колима у којима се лепршала кроз прозор каква марама, какав вео сличан вашем...

Она као да се беше решила да га никако не прекида. Скрштених руку и оборених очију посматрала је ружу на својим папучама, и с времена на време мицала је испод њихове свиле прстима своје ноге.

Међутим, она уздахну:

— Што је најжалосније то је живети, као ја, овако некорисним животом, је-л-те? Кад би наше

патње могле помоћи коме, утешила би нас помисао до смо се жртвовали!

Он стаде хвалити врлину, дужност и нема пожртвовања, пошто је и сâм осећао невероватну потребу за оданошћу коју није могао да утоли.

— Ја бих веома волела, рече она, да будем калуђерица у болници.

— На жалост! одговори он, људи немају тако светих задатака, и ја не видим нигде никакав позив... сем можда позив лекарски...

Ема га прекиде лаким сажимањем рамена и поче се тужити на своју болест, од које умало није умрла. Каква штета! Сад више не би патила. Леон одмах рече, како нема ничега лепшег од *гробног мира*, и како је, шта више, једно вече био написао тестаменат, препоручујући да га сахране у оном лепом покривачу за ноге, опшивеном кадивом, који је од ње добио; јер они би желели да је тако било, и обоје су створили себи један идеал, према коме су сад удешавали свој живот. У осталом, говор је справа која увек развлачи осећаје.

Али кад се помену покривач за ноге:

— Зашто? упита она.

Он се устезаше.

— Зато што сам вас много волео!

И, честитајући себи што је изрекао оно што је било тешко, Леон је погледа испод ока, да види утисак својих речи.

На ове речи, као кад ветар растера облаке с неба, гомила тужних мисли које су их чиниле мрачним повуче се чисто из њених плавих очију; цело њено лице заблиста се.

Он је чекао. Она напослетку одговори:

— Ја сам то увек слутила...

Они тада испричаше једно другоме ситне догађаје у том давнашњем животу, чија су задовољ-

ства и меланхолије изложили мало пре једном јединомречи. Он се сећао љуљашке од павити, хаљина које је носила, намештаја у њеној соби, целе њене куће.

— А наши јадни кактуси, шта је с њима?

— Хладноћа их је уништила зимус.

— Ах, да знате колико сам пута помислио на њих! Често су ми излазили пред очи, па их видим као некад, кад је, летњих јутара, сунце ударало у прозоре... и кад сам гледао ваше голе руке које су се пружале између цвећа.

— Јадни пријатељу! рече она пруживши му руку.

Леон живо притиште на њу своје усне. И, кад је довољно одахнуо:

— Ви сте у оно време били за мене нека необјашњива сила која је била обладала мојим животом. Једанпут, на пример, дошао сам к вама; али ви се тога не сећате, без сумње?

— Сећам се, рече она. Наставите.

— Ви сте били доле, у предсобљу, спремна да изиђете, на последњем басамаку; — имали сте шта више шешир са ситним плавим цветовима; и без икаква позива с ваше стране, и против своје воље, ја сам вас пратио. Међутим, свакога тренутка било ми је све јасније да сам учинио глупост, и ја сам и даље ишао у вашој близини, не усуђујући се да идем одмах за вама, а не хотећи да вас оставим. Кад сте ушли у један дућан, ја сам остао на улици и гледао вас кроз излог како скидате рукавице и бројите новац на тезги. Затим сте зазвонили код госпође Тиваш, отворили су вам, и ја сам остао као какав глупак пред великим тешким вратима, која су се затворила за вама.

Госпођа Бовари, слушајући га, зачуди се да је тако стара; све ове појединости које су јој излазиле пред очи чисто су проширивале њен живот;

чинило јој се да се преноси у сентименталну бесконачност; и она је тихим гласом и очима у пола затвореним понављала с времена на време:

— Јест, истина је!... истина је!... истина је!...

Они чуше како избија осам часова на разним часовницима у кварту бовоазенском, који је пун пансионата, цркава и напуштених великих хотела. Више нису говорили; али су, гледајући се, осећали у глави неко зујање, као да се нешто звучно узајамно издваја из њихових укочених зеница. Они саставише своје руке; и прошлост, будућност, успомене и снови, све се то беше слило у сласти овога заноса. Ноћ је све више омотавала зидове, на којима су се још светлиле кроз сумрак јаке боје на сликама које су представљале четири призора из *Нелске Куле*, са објашњењима испод њих, на шпањолском и на француском. Кроз прозор с ћерчивом, које се дизало на више, видео се крајичак мрачнога неба, између шиљатих кровова.

Она устаде, да упали две свеће на орману; затим поново седе.

— Дакле?... рече Леон.

— Дакле? одговори она.

И он премишљаше како да настави прекинути говор, кад му она рече:

— Како то да ми нико, до сад, није никад изјавио такве осећаје?

Леон је на то стаде уверавати, да је идеалне природе тешко разумети. Он је њу од првог тренутка волео, и неисказано је жалио, кад помисли како би њих двоје били срећни, да су се, којом срећом, познали раније и нераздвојно везали једно за друго.

— Ја сам помишљала на то по који пут, настави она.

— Какав сан! промрмља Леон.

И, играјући се лако плавим порубом њена дугачког белог појаса, он додаде:

— Шта нам смета да почнемо изнова?...

— Не, драги Леоне, одговори она. Ја сам одвећ стара... ви сте одвећ млади... Заборавите ме! Друге ће вас волети..., ви ћете волети њих.

— Не као вас! узвикну он.

— Баш сте дете! Но, будимо паметни! Ја тако хоћу!

Она му представи како је њихова љубав немогућна и како, као и пре, треба да остану само у границама братског пријатељства.

Да ли је она говорила ово озбиљно? Нема сумње да то Ема ни сама није знала, осећајући драж љубави и потребу да се од ње брани; и, посматрајући младога човека нежним погледом, она је благо одбијала бојажљива миловања, која су његове уздрхтале руке покушавале.

— Ах! опростите, рече он повлачећи се.

И Ему обузе неки неодређен страх од ове бојажљивости, која је за њу била опаснија од смелости Родолфове, кад јој је прилазио раширених руку. Никад јој се ни један човек не беше учинио тако леп. Нека дивна чедност огледала се у његову држању. Он је обарао своје дугачке танане трепавице које су се повијале. Његови образи с нежном кожом црвенели су — мишљаше она — од чежње за њом, и Ема је осећала неодољиву жељу, да притисне на њих своје усне. И нагнувши се затим, као да види колико је часова:

— Боже мој, како је доцкан! рече она; ми се заговорили!

Он разумеде ову опомену и потражи шешир.

— Сасвим сам и заборавила на позориште! А сиромах Бовари за то ме нарочито оставио! Г. Лорме, из улице Гран-Пон, требало је да ме води са својом женом.

И прилика је била пропуштена, јер је још сутра требало да се врати кући.

— Истина? рече Леон.

— Да.

— Али потребно је да се опет видимо, настави он; имао сам да вам кажем...

— Шта?

— Нешто... важно, озбиљно! Не, не, ви нећете отпутовати, то је немогућно! Кад бисте знали.... Чујте, Ема... Ви ме, дакле, нисте разумели? Ви, дакле, нисте погодили?...

— Међутим, ви говорите јасно, рече Ема.

— Ах, вама је до шале! Престаните! престаните! Смилујте се, нађите начина да се опет видим с вама..., једанпут..., само једанцут.

— Па добро!...

Она застаде; затим као да се предомислила:

— Ох, не овде!

— Где ви хоћете.

— Хоћете ли...

Она као да премишљаше, па онда рече одсечно:

— Сутра, у једанаест часова, у катедрали.

— Бићу тамо! узвикну он ухвативши је за руке које она трже.

И како су обоје стојали, Ема оборене главе, а он иза ње; он се наже над њен врат и ватрено је пољуби у потиљак.

— Та ви нисте при себи! Ах, ви нисте при себи! говорила је она кроз звучан и нервозан смех, док су пољупци падали један за другим.

Он тада пружи главу преко њена рамена, као да тражи пристанак у њеним очима. Оне га погледаше, пуне леденог достојанства.

Леон се одмаче три корака, да иде, и застаде на прагу. Затим уздрхталим гласом прошапта:

— До виђења сутра!

Она одговори покретом главе, и побеже као птица у оближњу собу.

У вече написа Ема Леону бескрајно дугачко писмо, којим је одустајала од састанка; свему је сад био крај, и они се, ради њих самих, неће више видети. Али кад је писмо затворила, она се нађе у великој неприлици, јер није знала Леонову адресу.

— Даћу му га сама, рече она у себи; он ће доћи.

Сутрадан, при отвореном прозору и певушећи на балкону, Леон сâм собом, и то добро, очисти своју обућу. Затим навуче беле панталоне, најлепше чарапе, зелен капут, изручи на мараму сав мирис који је имао, и, како се најпре био накудравио, рашчешља се, да би дао коси више природне лепоте.

— Још је сувише рано! помисли он, гледајући на власуљарев часовник који је показивао девет часова.

Он прочита неке старе модне новине, изиђе, попуши једну цигару, прође кроз три улице, и, како му се учини да је време, упути се лагано ка Богородичиној Цркви.

Беше лепо летње јутро. Сребрне ствари сијале су се по златарским дућанима, а светлост која је косо падала на катедралу треперила је на преломима сивог камења; једно јато птица кружило је по плавом зраку око шупљикастих торњева; трг, на коме се разлегала вика, мирисао је од цвећа којим је био опточен, од ружа, јасмина, каранфила, зеленкада и туберoза, раздвојених местимице влажним зеленилом, мачкољубом и мишакињом за птице; на средини је брборио водоскок, а под широким кишобранима, међу дињама које су се дизале у облику пирамида, гологлаве пиљарице увијале су у хартију ките љубичица.

Млади човек узе једну киту. Ово је било први пут да купује цвеће за неку жену; и његова прса, увлачећи у себе овај мирис, напрегоше се од поноса,

као да је овим цвећем које је другој наменио њему указана пажња.

Међутим, он се побоја да га ко не види; зато одлучно уђе у цркву.

Црквењак је у том тренутку стојао на прагу, на средини левих врата испод *Маријанине Игре*, с перјаницом на глави, с мачем о бедрима, с палицом у руци, достојанственији но какав кардинал и сјајан као путир.

Он приђе Леону и са оним осмехом притворне доброте који је својствен свештеницима, кад питају децу, упита:

— Господин, јамачно, није одавде? Господин жели да разгледа знаменитости црквене?

— Не, рече Леон.

И он најпре обиђе споредне лађе. Затим се врати и погледа на трг. Ема никако не дође. Он оде до хора.

Лађа се огледала у пуним кропионицама, с крајем од готских сводова и с једним делом прозора. Али одблесак слика, преламајући се на ивици мермера, падао је даље, на под, као шарен ћилим. Спољна светлост пружала се у цркву у три огромна зрака, кроз троја отворена врата. С времена на време, у дну, пролазио је један клисар, који се у пролазу клањао олтару, као побожни људи који се журе. Кристални полијелеји висили су непомично. На хору је горело једно сребрно кандило; а из побочних капела, из мрачних делова цркве, чули су се по кадшто као неки уздаси, уз шкрипу решетке која се спуштала, одјекујући под високим сводовима.

Леон је озбиљним кораком ишао поред зидова. Никад му се живот није чинио тако примамљив. Ема ће доћи за који тренутак, дивна, узрујана, мотрећи за собом на погледе који су је пратили, — а у хаљини с карнерима, са златним наочарима, у својој лепој обући, са отменошћу за коју он до

сад није знао, и са оним неисказаним чаром врлине која подлеже. Црква се, као огроман будоар, приуготовљавала око ње; сводови су се савијали, да приме у сумраку исповест њене љубави; прозори су се блистали, да осветле њено лице, а кадионице тек што се нису припалиле, да се она појави као анђео, у диму од мириса.

Међутим, ње никако да дође. Он седе на једну столицу, и поглед му паде на једно плаво окно на коме су се видели лађари како носе корпе. Он га је гледао дуго, пажљиво, и бројао је крљушти на рибама и рупице за дугмад на прсницама, док су му мисли блудиле за Емом.

Црквењак се, из прикрајка, љутио у себи на овог човека који је био тако слободан, да се са̂м диви катедрали. Чинило му се да се тај човек понаша нечувено, да га краде у неку руку, и да готово скрнави светињу.

Али лако шуштање свиле по поду, обод једнога шешира, један црни огртач... То беше она! Леон устаде и похита јој у сусрет.

Ема беше бледа. Ишла је брзо.

— Читајте! рече она пружајући му једну хартију.... Ох, не!

И она нагло трже руку и уђе у Богородичину капелу, где се, клекнувши поред једне столице, стаде молити Богу.

Млади човек наљути се на ову побожну ћуд; затим ипак осети извесну пријатност, гледајући је, усред љубавног састанка, како је утонула у молитве као нека андалуска маркиза; али у брзо му поче бивати досадно, јер њеним молитвама није било краја.

Ема се молила Богу, или се, боље рећи, усиљавала да се моли, надајући се да ће јој с неба доћи нека изненадна одлука; и, да би придобила божанску помоћ, она је напајала очи сјајем табернаку-

лума, удисала је мирис расцветаног белог шебоја у великим судовима и ослушкивала црквену тишину, која је само појачавала буру у њену срцу.

Она устаде, и баш су хтели поћи, кад им црквењак живо приђе и рече:

— Госпођа, јамачно, није одавде? Госпођа жели да разгледа знаменитости црквене?

— Не жели, не жели! узвикну Леон.

— Зашто не? одговори она.

Њена поколебана врлина хватала се сад за Богородицу, за кипове, за гробове, за сваки појединн предмет.

Тада их црквењак, да би ишао *по реду*, одведе до уласка, близу трга, где им штапом показа један велики круг од црних плоча, без икаква натписа и уреза.

— Ово је, рече он достојанствено, обим лепога звона из Амбоаза. Било је тешко четрдесет хиљада ливара. У целој Јевропи није му било равна. Радник који га је салио умро је од радости...

— Хајдмо, рече Леон.

Црквењак пође даље; затим, вративши се Богородичиној капели, пружи руку и учини један широк покрет, и поноситији но какав пољопривредник који вам показује своје однеговане воћке, рече:

— Ова проста плоча покрива Пјера од Брезеа, господара од Варене и Брисака, великог маршала од Поатуа и намесника Нормандије, који је погинуо у битци код Монлерија, 16. јула 1465.

Леон је гризао усне од нестрпљења.

— А, десно, онај витез, сав покривен гвозденим оклопом, на бесном коњу, то је његов унук, Луј од Брезеа, господар од Бревала и од Моншовеа, граф од Молеврија, барон од Монија, краљев коморник, витез ордена и у исто време гувернер Нормандије, умро 23. јула 1531. у недељу, како вели натпис; а, мало ниже, онај човек, који тек што

није сишао у гробницу, представља тачно истога. Савршенију слику ништавила није могућно видети, је-л-те?

Госпођа Бовари узе своје наочари. Леон је гледаше непомично, и не покушавајући више да изусти ма једну реч, да учини ма какав покрет, толико га беше поразила ова двострука одважност брбљивости и равнодушности.

Неуморни вођа настављао је:

— Поред њега, она жена што клечи и плаче, то је његова супруга, Дијана од Поатјера, графица од Брезеа, војвоткиња од Валантиноа, рођена 1499., умрла 1566.; а, лево, она што носи дете, то је света Богородица. Сад се обрните на ову страну: ово су гробови Амбоазових. Обојица су били кардинали и руански архиепископи. Онај тамо био је министар Луја XII. Он је много учинио за катедралу. Својим тестаментом завештао је тридесет хиљада златних талира сиротињи.

И, не заустављајући се, говорећи непрекидно, он их одгура у једну капелу претрпану оградама, помаче неке, и откри као неку стену, која је некад лако могла бити каква рђаво израђена статуа.

— Она је красила некад, рече он с дубоким уздахом, гроб Ричарда Лавово Срце, краља од Енглеске и војводе од Нормандије. Калвинисти су је, господине, довели у ово стање. Они је беху из злобе закопали у земљу, под епископску столицу владичину. Ево, ово су врата кроз која владика иде у свој стан. Изволите сад, да видимо прозоре аждајине.

Али Леон живо извади из џепа један сребрн новац и шчепа Ему за руку. Црквењак се пренерази, не могући да разуме ову прерану издашност, кад је још толико ствари остало странцу да види. Зато га зовну натраг:

— Слушајте, господине! Торањ! торањ!...

— Хвала, рече Леон.

— Грешите! Он је висок четири стотине четрдесет стопа, само девет стопа мањи од велике египатске пирамиде. Сав је од ливена гвожђа, и...

Леон је измицао, јер му се чинило да ће његова љубав, која је већ скоро два часа пробавила у цркви непомична као зидови, ишчезнути сад као оно дим, кроз ову врсту затупасте цеви, дугуљастог кавеза, шупљикастог димњака, који се тако смешно и смело диже с катедрале, као чудноват покушај каквог казанџије особењака.

— Куда ћемо то? рече Ема.

Он јој не одговори, него је и даље ишао брзим кораком; и већ госпођа Бовари беше умочила прст у водицу, кад чуше иза себе неко тешко дисање и равномерне ударце. Леон се окрете:

— Господине!

— Шта је?

И он познаде црквењака, који је носио под пазухом и одржавао у равнотежи на трбуху од прилике једно двадесет подебелих књига. То беху дела *која су говорила о катедрали.*

— Глупаче! прогунђа Леон и излете из цркве.

Један деран шврљао је пред црквом.

— Иди доведи ми једна кола!

Дете отрча као стрела, улицом Катр-Ван; и тако они остадоше сами неколико минута, једно према другоме и мало збуњени.

— Ах! Леоне!... Заиста... ја не знам... да ли да...!

Она успијаше. Затим рече врло озбиљно:

— Знате ли да је то врло непристојно?

— По чему? одговори Леон. То је у Паризу обична ствар!

И ове речи, као неодољив разлог, сломише је.

Међутим, кола нису долазила. Леон се бојао да се Ема не врати у цркву. Напослетку кола се појавише.

Изиђите бар на северна врата! повика им црквењак који беше остао на прагу, да видите *Васкрсење, Страшни Суд, Рај, Краља Давида и Проклете* у пакленом огњу.

— Куда да возим, господине? упита кочијаш.

— Куда хоћете! рече Леон турајући Ему у кола.

И тешка се кола кретоше.

Она се спустише улицом Гран-Пон, пређоше преко Уметничког Трга, Наполеонова кеја, Новога Моста и зауставише се нагло пред статуом Пјера Корнеља.

— Терајте! викну глас из кола.

Она се поново кретоше, и понета још од Ла Фајетова раскршћа, падом улице, уђоше у великом галопу у железничку станицу.

— Не, терајте право! повика исти глас.

Кола изиђоше из дворишта, и наскоро после тога, допавши на шеталиште, пођоше лаганим касом, између великих брестова. Кочијаш убриса чело, метну свој кожни шешир између ногу, и истера кола ван споредних стаза, на обалу, до ледине.

Она су ишла дуж реке, путем којим се вуку лађе, насутим сувим шљунком, и то дуго и дуго, у правцу Оасела, са оне стране острова.

Затим на једанпут полетеше кроз Катрмар, Гранд-Шосе, улицу Елбеф и зауставише се трећи пут пред Зоолошком Баштом.

— Терајте, кад вам кажем! узвикну глас још бешње.

И, кренувши се одмах поново, она пројоше кроз Сен-Север, кејем Курандијера, кејем Мел, још једанпут преко моста, преко трга Марсово Поље и иза болничке баште, где су се старци у црном прснику шетали по сунцу, дуж једне терасе која се сва зеленила од бршљана. Ударише булеваром Буврej, пројоше булевар Кошоаз, затим цео Мон-Рибуде до косе Девил.

Па онда се вратише; и тада, без циља и без правца, насумце, почеше тумарати. Видела су се у Сен-Полу, у Лекиру, на Гаргану, на Руж-Марку и тргу Гајарбоа; у улици Маладрери, улици Динандери, пред Сен-Роменом, Сен-Вивијаном, Сен-Маклуом, Сен-Нисезом, — пред царинарницом, код ниске Старе Куле, код Три Луле и на Монументалном Гробљу. С времена на време кочијаш је са свог седишта очајно погледао у крчме. Он није могао да разуме каква је страст за кретањем обузела ова лица, те неће нигде да се зауставе. Он је покушавао да стане, али је одмах чуо иза себе гневне узвике. И тада је немилостиво шибао своје две раге које су се купале у зноју, не пазећи на равнице, закачињући овде онде, не осврћући се ни на шта, утучен, и готово плачући од жеђи, од умора и туге.

А на пристаништу, посред кола и бачава, и по улицама, на ћошковима, мештани су разрогачених очију посматрали ову ствар, тако необичну по паланкама: кола са спуштеним завесама, која су се појављивала овако непрестано, затворенија но каква гробница и љуљајући се као каква лађа.

У један мах, у по дана, насред поља, у тренутку кад је сунце најјаче бацало своје зраке на посребрене фењере, једна гола рука помоли се испод малих завеса од жута платна и баци листиће поцепане хартије, који се растурише на ветру и падоше подаље, као бели лептирови, у поље које се црвенило од расцветане детелине.

Затим, око шест часова, кола се зауставише у једној уличици у кварту бовоазинском, и из њих изиђе једна жена, која је ишла са спуштеним велом, не окрећући главе.

II

Дошавши у гостионицу, госпођа Бовари зачуди се што не види поштанска кола. Хивер је чекао на њу педесет и три минута, па је напослетку отишао.

Међутим, њу није ништа приморавало да отпутује; али је била дала реч да ће се вратити то вече. У осталом, Шарл је очекиваше; и она је већ осећала у души ону ниску покорност која је, за многе жене, у исти мах као нека казна и откуп за прељубу.

Она живо спреми своје ствари, плати рачун, погоди у дворишту једна кола, и, журећи кочијаша, бадрећи га, распитујући сваки час колико је часова и колико су километара прешли, стиже *Ласту* код првих кућа у Кенкампоа.

Чим је села у један кут, она затвори очи и отвори их тек на подножју косе, где познаде издалека Фелиситу, која чекаше на њен повратак пред кућом поткивачевом. Хивер заустави коње, и куварица, подигавши се до прозора, рече тајанствено:

— Госпођо, треба одмах да идете код г. Хомеа. Ствар је врло хитна.

Село беше мирно као и обично. По угловима улица виделе су се црвенкасте гомилице које су се пушиле, јер је било време кувању слатка, а цео се Ионвил снабдевао њиме истога дана. Али пред дућаном апотекаревим падала је у очи гомила много већа, која је превазилазила све остале превагом коју апотекарска лабораторија треба да има над нећима осталих грађана, општа потреба над прохтевима појединаца.

Она уђе. Велика наслоњача беше претурена, па је чак и *Руанска Светлилица* лежала на земљи, између два авана. Она гурну врата од ходника;

и насред кујне, међу судовима мрке боје који су били пуни очишћене рибизле, истуцана шећера у грумењу, међу теразијама на столу, чинијама на ватри, она спази све Хомеове, велике и мале, с кецељама до грла и с виљушкама у руци. Јустин је стојао оборене главе, а апотекар је викао:

— Ко ти је рекао да је тражиш у капернауму?

— Шта је то? Шта је било?

— Шта је било? одговори апотекар. Кувамо слатко; и проврело је; али како је кључало сувише јако, хтеде да искипи, те наредим да ми се донесе друга чинија. На то он, из тромости, из лености, отишао и с јексера у лабораторији узео кључ од капернаума.

Апотекар је тако звао једну собицу која је била пуна судова и апотекарске робе. Он је често по читаве часове проводио у њој сâм, лепећи натписе, претачући, увезујући; и ту је собу сматрао не као прост магацин, него као неко свето место, из кога су, израђене његовом руком, излазиле свакојаке пилуле, маџуни, тејеви, лекови и медицине, које ће разнети његову славу по околини. Нико живи није крочио ногом у тај собичак; и он га је поштовао толико, да га је сâм чистио. Укратко, ако је апотека, приступачна свакоме, била место где је он показивао своју охолост, капернаум је био уточиште у које се Хоме саможиво повлачио, да ужива у својим омиљеним пословима; зато му се овај нерасудни поступак Јустинов и чинио као врхунац непоштовања, и он је, црвенији од рибизле, понављао:

— Јест, од капернаума! Кључ под којим стоје киселине са алкалијама које нагризају! И да узме чинију коју сам оставио да ми се нађе! Чинију с поклопцем! И којом се ја никад можда нећу послужити! Све има своје важности у тугаљивим пословима наше науке! Али до ђавола! Треба правити разлике и не узимати за употребу готово домаћу

оно што је намењено за апотекарство! То је као кад би се анатомским ножем секло пиле, или кад би судија...

— Немој се љутити толико! рече госпођа Хоме. А Аталија, вукући га за рукав, повика:

— Тата! тата!

— Оставите ме! настављао је апотекар, оставите ме! Боље онда отворите бакалницу, тако ми Бога! Само тако и даље! Не пази ни на шта! Ломи! лупај! пуштај пијавице! гори слез! трпај краставце у бокале! цепај завоје!

— Ви сте ми хтели..., рече Ема.

— Сад, сад! — Знаш ли каквим си се опасностима изложио?... Зар ниси ништа видео, у углу, лево, на трећој полици? Казуј, одговарај, гукни штогод!

— Не... знам, промуца млади човек.

— А, не знаш! Е, видиш, ја знам! Видео си једну боцу, од плавога стакла, запечаћену жутим воском, у којој је неки бели прашак и на којој сам ја шта више написао: *Опасно!* А знаш ли шта је у њој? Арсеник! И ти то да дираш! Да узимаш чинију што стоји поред ње!

— Поред ње! узвикну госпођа Хоме склапајући руке. Арсеник? Па ти си нас могао све потровати!

И деца ударише у врисак, као да су већ осетила у својој утроби страховите болове.

— Или отровати каквог болесника! настављао је апотекар. Хтео си, дакле, да идем на оптуженичку клупу, пред суд? Да ме видиш на губилишту? Зар ти не знаш колико ја пазим при справљању лекова, ма да ми је то прешло у крв. Често се и сâм уплашим, кад помислим на своју одговорност! Јер влада нас гања, а луди закони који су за нас прописани прави су Дамоклов мач који виси над нашим главама.

Ема није више ни помишљала да пита шта су хтели с њом, а апотекар је настављао узбуђеним гласом:

— Тако ти захваљујеш на мојој доброти према теби! Тако ми се одужујеш за родитељску бригу коју о теби водим! Јер, да ти није мене, где би био? Шта би радио? Ко те храни, васпитава, одева, и пружа ти сва средства, да једнога дана с чашћу станеш у редове друштва! Али зато треба добро притегнути весло, и добити, како се то каже, жуљеве на рукама, Fabricando fit faber, age quod agis.

Говорио је латински, толико је био љут. Говорио би и хинески и гренландски, да је знао ова два језика, јер беше у таквоме стању, када душа износи на видело све што се у њојзи крије, као оно океан који се, за време буре, отвара од халуге па својим обалама до песка у својим дубинама.

И он настави:

— Ја се почињем страшно кајати, што сам те узео на врат! Зацело бих боље учинио, да сам те у своје време оставио у беди и калу у коме си се родио! Ти нећеш никад бити ни за шта друго до да чуваш рогату стоку! Немаш никакве способности за науку! Једва да знаш лепити цедуље! А, међутим, живиш код мене задовољан, као бубрег у лоју, и башкариш се.

Али Ема, окренувши се госпођи Хоме, упита:

— Рекли су ми да дођем...

— Ах! Боже! упаде јој у реч добра жена, с тужним лицем, како да вам кажем?... Несрећа!...

Она не доврши. Апотекар је грмео:

— Испразни је! опери је! носи је на место! Само брже!

И он ухвати за јаку од блузе и стаде дрмусати Јустина, из чијег џепа испаде једна књига.

Дете се саже. Али је Хоме био бржи; он подиже књигу и стаде је гледати, разрогачених очију, зинуо од чуда.

— *Брачна... љубав!* рече он раздвајајући лагано ове две речи. Ах! врло добро! врло добро! врло лепо! Па још са сликама!... Е то је сувише!

Госпођа Хоме приђе.

— Не, не дирај то!

Деца хтедоше да виде слике.

— Напоље! рече он заповеднички.

И они изиђоше.

Он узе најпре ходати горе доле, крупним корацима, држећи књигу отворену међу прстима, севајући очима, љут као рис, набрекао, црвен у лицу. Затим пође право своме помоћнику и стаде преда њ скрштених руку:

— Па ти, несрећниче, имаш, дакле, све пороке?... Пази, ти си пошао рђавим путем!... Зар ниси помислио, да ова бестидна књига може доћи до руку мојој деци, бацити варницу у њихову душу, окаљати чистоту Аталијину, покварити Наполеона! Он је већ читав човек! Јеси ли бар уверен да је они нису читали? Можеш ли ме уверити...?

— Али молим вас, господине, рече Ема, имали сте да ми кажете нешто...?

— Тако је, госпођо... Ваш је свекар умро!

Доиста, чича Бовари беше умро претпрошлога дана, на једанпут, од капље, кад је устајао од стола; и, из превеликих обзира према Еминој осетљивости, Шарл беше замолио г. Хомеа да јој пажљиво саопшти ову страшну вест.

Хоме беше смислио нарочиту реченицу, коју је заокруглио, угладио, ритмично одмерио; то беше ремек-дело мудрости и поступних прелаза, лепих обрта и обазривости; али гнев беше однео реторику.

Ема не хтеде да пита ни за какве појединости и изиђе из апотеке; јер г. Хоме беше наставио своје

укоре. Међутим, био је мирнији, и сад је гунђао очинским гласом, хладећи се својом грчком капом.

— Ја није да уопште не одобравам дело! Писац је био лекар. У њему има извесних научних страна које није рђаво да човек зна, и, смем рећи, које човек треба да зна. Али касније, касније! Причекај бар док и сâм будеш човек и док се сталожиш.

Кад је Ема лупнула алком на вратима, Шарл, који је чекаше, пође раширених руку и рече јој плачним гласом:

— Ах! драга Ема...

И он се наже мало, да је пољуби. Али, при додиру његових усана, она се сети Леона, стресе се и превуче руком преко лица.

При свем том она одговори:

— Знам..., знам...

Он јој показа писмо, у коме је његова мати причала овај догађај без икаквог сентименталног лицемерства. Она је само жалила, што јој муж није добио верске утехе, јер је умр̂о у Дудвилу, на улици, на прагу једне каване, после једног патриотског ручка с некадашњим официрима.

Ема му врати писмо; затим, о вечери, као жена која уме да се добро понаша, учини се као да јој није до јела. Али на Шарлово наваљивање стаде одлучно јести, док је он, преко пута ње, седео непомичан и дубоко погружен.

С времена на време он би подигао главу и погледао у Ему с пуно љубави. У један мах уздахну:

— Жао ми је, што га нисам видео још једанпут!

Она је ћутала. Напослетку, кад је увидела да треба што рећи, проговори:

— Колико му је било година?

— Педесет и осам!

— А!

И то је било све.

Четврт часа после тога он додаде:

— Јадна моја мати!... Шта ће сад бити с њом?

Она слеже раменима.

Гледајући је овако ћутљиву, Шарл је замишљао да је тужна, и уздржавао се да ништа не каже, да не би позлеђивао овај бол који га је дирао. Међутим, отимајући се од свега:

— Јеси ли се лепо провела јуче? упита он.

— Јесам.

Кад је чаршав био дигнут, Бовари остаде за столом, Ема такођер; и, докле га је овако посматрала, монотоност овога призора уклањала је мало по мало свако сажаљење из њена срца. Чинио јој се нејак, слаб, ништаван, укратко бедан човек у сваком погледу. Како да га се опрости? Како се отегло ово вече! Нешто заношљиво, слично пари од опијума, обузимало је, као да је успављује.

Они чуше у трему тупе ударце штапа. То беше Хиполит, који је доносио госпођин пртљаг. Да би га спустио, он с муком описа са својом штаком четврт круга.

— Он и не мисли више на своју ногу! рече Ема у себи, гледајући овог убогог момка, са чије је велике риђе косе капао зној.

Бовари потражи у својој кеси коју пару; и, по свој прилици и не схватајући какво је понижење за њега било и само присуство овога човека који је стојао ту, као живи прекор за његову неизлечиву глупост:

— Гле, ала имаш леп букет! рече он спазивши на камину Леонове љубичице.

— Да, одговори она равнодушно; купила сам га мало пре... од једне просјакиње.

Шарл узе љубичице, и освежавајући њима своје очи црвене од суза, стаде их нежно мирисати. Она му их брзо узе из руку и спусти их у чашу воде.

Сутра дан дође Бoвapиjeвa мaти. Она и њен син дуго су плакали. Ема изиђе, под изговором да нешто нареди.

Другога дана ваљало је да се заједнички размисле о црнини. С корпама за рад одоше на обалу, и седоше под хладник.

Шарл је мислио о своме оцу и чудио се што осећа толико љубави према томе човеку кога је, како му се дотле чинило, волео врло мало. Његова мати мислила је о своме мужу. И најгори дани из прошлости изгледали су јој сад завидни. Све је ишчезавало у нагонској тузи за тако трајном навиком; и с времена на време, док је провлачила иглу, по која крупна суза скотрљала би јој се низ нос, где се за часак заустављала. Ема је опет мислила како су, нема ни пуних четрдесет и осам часова, били заједно, далеко од света, блажени, и како нису могли да се довољно нагледају. Покушавала је да се опомене и најситнијих појединости из тога минулога дана. Али присуство свекрве и мужа сметало јој је. Да јој је да ништа не чује, да ништа не види, да не би нарушила прибраност своје љубави, која се, поред свих њених напора, поступно губила под спољним утисцима.

Она је парала поставу једне хаљине, чији су се делови растурали око ње: стара Бовари, не дижући очију, кројила је нешто маказама које су шкрипале, а Шарл, у својим сламним папучама и старом капуту мрке боје који је носио место собне хаљине, стојао је с рукама у џеповима и такођер ћутао; близу њих, Берта, у малој белој кецељи, купила је својом лопатицом песак по стазама.

На једанпут они спазише где улази на капију г. Лере, трговац са штофовима.

Он је долазио, да понуди своје услуге, *са обзиром на кобни удес*. Ема одговори да јој неће требати ништа. Трговац не одустаде од своје намере.

— Молим по хиљаду пута да извините, рече он; желео бих да говорим с вама на само.

Затим, тихим гласом:

— Односно оне ствари...., ви знате?

Шарл поцрвене до ушију.

— Ах! да..., знам.

И, у забуни, он се окрете својој жени:

— Хоћеш ли бити тако добра..., драга Ема...?

Она као да га разумеде, јер устаде, а Шарл рече матери:

— Није ништа! Зацело нека домаћа ситница.

Он не хтеде да она дозна за меницу, бојећи се њених примедаба.

Чим су остали сами, г. Лере стаде доста отворено честитати Еми на наслеђу, затим говорити о стварима безначајним, о воћкама, о жетви и о своме здрављу, које је било *свакојако, и овако и онако*. Доиста, он се ђаволски мучио, ма да није ни толико зарађивао, и ако је свет свашта говорио, колико да има масла с хлебом.

Ема га је пустила да говори. Њој је ово два дана било тако, тако досадно!

И тако, ви сте се сасвим опоравили? настави он. Бога ми, ваш се муж беше много уплашио! То је красан човек, ма да смо били дошли у сукоб.

Она упита због чега, јер јој Шарл не беше рекао да је био оспорио робу.

— Па ви то знате добро! рече Лере. Због ваших ситних прохтева, путничких кутија.

Он беше натукао шешир на очи, и, с рукама иза леђа, смешећи се и звиждукајући, гледао је Ему право у очи, несносно. Да није слутио шта? Она је била врло неспокојна, није знала шта да мисли? Он напослетку настави:

— Али ми смо се помирили, и ја сам опет дошао, да му предложим једну погодбу.

То је било да обнови меницу коју је Бовари потписао. Господину је, у осталом, стојало до воље; али не би требало да и о овоме лупа главу, нарочито сад, кад га чекају толике непријатности.

— И шта више најбоље би учинио, кад би то поверио другоме коме, вама, на пример; с једним пуномоћством ствар би била лака, и ми бисмо тада заједно вршили извесне послове...

Она није разумевала. Он ућута. Затим, прелазећи на своје трговачке послове, Лере изјави да госпођа не може пропустити, а да не узме шта од њега. Он ће јој послати црни бариш, дванаест метара, колико је потребно за једну хаљину.

— Та коју имате добра је за кућу. Али вам треба друга за походе. Ја сам то уочио на први поглед, чим сам ушао. У мене је американско око.

Он не посла штоф, него га донесе. Затим дође, да га премери; долазио је после и под другим изговорима, трудећи се сваки пут да буде љубазан, услужан, увлачећи се, како би рекао Хоме, и увек дајући Еми узгред по који савет односно пуномоћства. О меници није ништа ни помињао. Она на њу није ни помишљала; Шарл јој је, истина, у почетку њена опорављања, причао нешто; али преко њене главе беше прешло толико догађаја, да се тога није више ни сећала. У осталом, она је избегавала сваки разговор о новчаним стварима; Боваријева мати била је тим изненађена, и ову промену у њену понашању приписивала је верским осећајима које је Ема за време болести добила.

Али чим она оде, Ема одмах задиви Боварија својим искусним разумом. Требаће, рече, тражити обавештења, проверити хипотеке, видети има ли места јавној продаји или ликвидацији. Она је наводила стручне изразе, насумце употребљавала крупне речи, уређено стање, будућност, старање, и непрекидно је преувеличавала тешкоће око на-

слеђа, тако да му једнога дана показа образац општег овлашћења: да може „руковати и отправљати његове послове, закључивати зајмове, потписивати и преносити менице, вршити исплате, итд.“ Она се беше користила Лереовим упутствима.

Шарл је безазлено упита којој је то саставио.

— Г. Гијомен.

И, с највећом хладнокрвношћу на свету, она додаде:

— Ја немам баш много поверења у њему. Бележници су на тако рђавом гласу! Требало би можда припитати кога... Ми познајемо једино... Ох! никога.

— Сем ако би Леон..., одговори Шарл који је премишљао.

Али је било тешко споразумети се преко писама. Зато се она понуди да иде у Руан. Он јој захвали. Она навали. Предусретљивости и с једне и с друге стране није било краја. Напослетку, она узвикну са извештаченом упорношћу:

— Не, молим те, ја ћу ићи!

— Како си добра! рече он, пољубивши је у чело.

Одмах сутрадан седе она на *Ласту* и отпутова у Руан, да пита за савет г. Леона; остала је у Руану три дана.

III

То беху три дана слатка, дивна, сјајна, прави медени месец.

Били су у *Булоњској Гостионици*, на пристаништу. И живели су ту при затвореним капцима, при закључаним вратима, са цвећем по поду и поред хладних сирупа који су им рано изјутра доношени.

Пред вече би сели у какав покривен чамац и превезли се на једно острово, да вечерају.

То беше доба, кад се чује како шуперски чекићи одјекују о трупове лађа. Дим од смоле дизао се кроз дрвеће, а по реци су се виделе велике масне капи које су се таласале под пурпурном бојом сунчевом, као плоче од флорентинске бронзе, и које су пливале.

Они су силазили посред привезаних чамаца, чији су дугачки и слабо затегнути паламари додиривали по мало горњи део њихова чамца.

Варошка се врева неосетно удаљавала, тутњава кола, жагор гласова, кевкање паса на лађама. Ема је дрешила свој шешир, и они су излазили на своје острово.

Свраћали су у ниску трпезарију једне крчме, на чијим су вратима висиле црне мреже. Јели су пржене рибе, крема и трешања. Легали су на траву; љубили су се под тополама; да им је да, као два Робинсона, вечито живе у овом малом месту, које им се, онако блаженим, чинило најчаробније на земљи. Ово сад није им било први пут, да виде дрвеће, плаво небо, траву, да слушају како вода жубори и ветар шушти кроз лишће; али се без сумње никад нису дивили свему овоме, као да природе раније није било, или као да је постала лепа, тек од како су задовољили своје љубавне чежње.

Кад паде мрак, враћали су се. Чамац је ишао обалом острова. Они су остајали на стражњем делу, обоје скривени помрчином, и ћутали су. Четвртаста весла звечала су међу гвозденим прстеновима; и ова звека одјекивала је у тишини као куцање метронома, док позади није крма прекидала своје тихо клопотање у води.

У један мах појави се месец; они не пропустише ту прилику, да кажу једно другоме како је та звезда меланхолична и пуна поезије; она шта више поче певати:

Једно вече, сећаш ли се? једрили смо, итд.

Њен пријатан и слаб глас губио се на таласима; и ветар је носио трилере, које је Леон слушао како пролазе око њега, као шуштање крила.

Она је седела према њему, наслоњена на унутрашњи зид у чамцу, у који је улазила месечева светлост кроз један од отворених капака. Њена црна хаљина, чији су се набори ширили у виду лепезе, чинила је тањом и већом. Она беше дигла главу, склопила руке, а очи упрла небу. Сенке од врба сакривале су је овда онда потпуно, а затим се опет јављала на једанпут, као каква визија, у светлости месечевој.

Леону, који је седео доле, поред ње, дође под руку једна трака од црвене свиле.

Возар је разгледа, па онда рече:

— Ах! то је можда изгубио неко из друштва које сам прошлога дана возио. Дође пуно њих, људи и жена, с колачима, са шампањцем, с трубама и са осталим што уз то иде! Нарочито је један био међу њима, леп висок човек, с малим брковима, који је био веома занимљив! Кажу њему: „Дед, причај нам шта..., Адолфе..., Додолфе..., тако некако“.

Она уздрхта.

— Теби није добро? рече Леон и примаче јој се.

— Ох, није ми ништа. Ноћ је само мало хладна.

— И тај зацело има успеха код жена, додаде благо стари лађар, мислећи да ће тиме угодити странцу.

Затим опљуну у шаке и поново узе весла.

Међутим, ваљало је растати се! Растанак је био врло тужан. Он је требало да шаље своја писма код госпође Роле; и она му даде тако тачна упутства односно двоструког завоја, да он није могао да се надиви њену лукавству у љубави.

— Дакле, ти кажеш да је све у реду? рече она уз последњи пољубац.

— Тако је! — Али зашто ли је њој толико стало до тога пуномоћства, помисли он после, враћајући се са̂м улицама.

IV

Леон, ускоро, поче гледати своје другове као с неке висине, поче избегавати њихово друштво, и сасвим занемари акта.

Он је очекивао њена писма; прочитавао их је. Писао је њој. Призивао је свом силином своје чежње и својих успомена. Место да у њену одсуству ослаби, ова жеља да је види порасте, тако да једне суботе у јутру њега нестаде из канцеларије.

Када је с виса угледао у долини црквени звоник с плеханом заставом која се окретала према ветру, он осети ону милину, помешану с победничком сујетом и себичном тронутошћу, која ваљада обузима милионаре, кад се врате, да виде своје село.

Он узе обилазити око њене куће. У кујни се видела светлост. Он је очекивао њену сенку иза завеса. Ништа се не појави.

Тетка Лефрансоа, кад га је видела, узвикнула је од изненађења и нашла је да је „порастао и дошао виткији“, док је Артемиза, на против, била мишљења да се „раскрупњао и дошао црњи“.

Вечерао је у малој трпезарији, као и пре, али са̂м, без порезника; јер Бине, коме је било заморно чекати на *Ласту*, беше уобичајио да вечерава један час раније, и сад је вечеравао тачно у пет, па и опет је врло често говорио да *стара оклепаница не долази на време*.

Леон се напослетку реши; он оде и закуца на врата лекарева. Госпођа је била у својој соби, из које је изишла тек после четврт часа. Господину као да је било веома мило што га је видео, али се цело вече не маче од куће, ни сутра цели дан.

Леон се виде с њом на само у вече, врло касно, иза баште, у сокачету; — у сокачету, као са оним другим! Била је бура, и они су разговарали под кишобраном, при светлости од муња.

Растанак им је падао врло, врло тешко.

— Више бих волела да умрем! одговорила је Ема.

Она се припијаше уза њ, плачући.

— Збогом!... Збогом!... Кад ћу те опет видети?

Они се вратише, да се још који пут пољубе; и ту, на том месту, обећа му она да ће ускоро, ма на који начин, наћи сталне прилике да се виђају слободно, бар једанпут недељно. Ема у то није сумњала. Она је, у осталом, била пуна наде. Имаће новаца.

Она купи за своју собу две жуте завесе са широким пругама, које јој је г. Лере хвалио као врло јевтине; желела је и један ћилим, и Лере се учтиво прими да јој га набави, уверавајући је да то није ништа немогућно. Она није више могла да буде без његових услуга. Двадесет пута на дан слала је по њега, и он је одмах остављао сав свој посао, без и једне речи. Исто је тако било неразумљиво зашто госпођа Роле ручава код ње сваки дан, па још шта више долази и у походе на само.

Тако у то време, то јест почетком зиме, доби она, како је изгледало, велику вољу за музику.

Једно вече, кад је Шарл слушао, понови она четири пута узастопце исти комад, и то увек једећи се, док је он, не опажајући никакве разлике, узвикивао:

— Браво!..., врло добро!... Немаш права што се љутиш! Настави само!

— Не, не! ово је страшно! Прсти су ми одвикли.

Сутрадан он је замоли *да му одсвира још штогод.*

— Добро, да ти учиним по вољи!

И Шарл признаде да је мало попустила. Пропуштала је тактове, хватала је погрешно дирке; затим на једанпут стаде:

— Ах, не иде! Требало би да опет учим; али...

Она се угризе за усне и додаде:

— Двадесет динара за један час, то је сувише скупо!

— Да, доиста..., мало..., рече Шарл смејући се глупо. Али, мени се чини да би могла проћи јевтиније; јер има непознатих уметника, који често вреде више од славних.

— Потражите их, рече Ема.

Сутрадан, кад је дошао кући, он је стаде лукаво посматрати, и напослетку не могаде се уздржати да јој не каже:

— Баш си ти по неки пут тврдоглава! Био сам данас у Барфешеру. И знаш шта? Госпођа Лиежар ме уверава да њене три кћери, које се васпитавају у једном манастиру, плаћају по два и по динара од часа, и то једној чувеној учитељици!

Она слеже раменима и не отвори више клавир.

Али кад би прошла поред њега (ако је Бовари био ту), уздахнула би:

— Ах! мој јадни клавир!

И кад би јој ко дошао у походе, она би му увек казала, како је напустила музику из виших разлога. Сви су је тада жалили. Баш је штета! Она која је имала толико дара! Говорили су то и самоме Боварију. Пребацивали су му, а нарочито апотекар:

— Грешите! Не треба никад остављати природне способности да се запарложе. У осталом, имајте на уму, драги пријатељу, да ћете, ако приволите госпођу да учи, уштедети доцније и на музичком васпитању свога детета! Што се мене тиче, ја сматрам да мајке саме треба да поучавају

своју децу! То је Русовљева мисао; она је можда још мало нова, али ће напослетку победити, уверен сам, као што је победило калемљење богиња и мисао да мајке треба саме да доје своју децу.

Шарл се, дакле, још једанпут врати на то питање о клавиру. Ема одговори с горчином да је боље да га продаду. Да оде из куће овај јадни клавир, који му је причинио толико сујетнога задовољства, то је била за Боварија као нека врста самоубиства једног дела ње.

— Кад би хтела..., рече он, с времена на време, по који час, то нас најзад не би баш упропастило.

— Али од часова има користи само тако, ако се држе редовно, одговори она.

И ето на какав је начин она добила од свога мужа допуштење да иде у варош, једанпут недељно, да се састане са својим љубазником. Шта више, после месец дана сви су говорили да је показала велики напредак.

V

Беше четвртак. Она је устала и облачила се нечујно, да не пробуди Шарла, који би јој приметио што се спрема тако рано. Затим је ходала по соби, заустављала се пред прозорима и гледала на трг. Слаба јутарња светлост промицала је између пијачних стубова, а на апотекаревој кући, чији капци беху затворени, видела су се у бледој светлости зоре велика писмена његове фирме.

Кад је на часовнику било седам и четврт, она оде у гостионицу код *Златнога Лава*, на којој јој Артемиза, зевајући, отвори врата. Ова разгрте за госпођу угаљ који беше покривен пепелом. Ема остаде сама у кујни. Она је с времена на време излазила, Хивер је презао коње не журећи се, слушајући, у осталом, тетку Лефрансоа, која му је, промоливши

главу с памучном капом кроз један мали отвор, наручивала толико ствари и давала толико објашњења, да би се сваки други збунио. Ема је лупкала ногама о калдрму у дворишту.

Напослетку, пошто је појео чорбу, огрнуо кабаницу, припалио лулу и узео бич, он се мирно попе на своје седиште.

Ласта пође лаганим касом и, првих три четврти миље, заустави се на више места, да прими путнике који су је очекивали крај пута, пред вратницама од дворишта. Они који беху раније јавили нису још били спремни; неки су шта више још спавали; Хивер је звао, викао, псовао, затим силазио са свога седишта и песницама лупао у врата. Ветар је дувао кроз разбијена окна на колима.

Међутим, четири клупе пуниле су се, кола су одмицала, јабуке су пролазиле једна по једна; а пут, између два дугачка јарка, пуна жуте воде, пружао се у недоглед, сужавајући се према хоризонту.

Ема га је знала од почетка до краја; знала је да после ливаде долази један дирек, затим један брест, па шупа или колиба путарева; по који пут шта више, да би била изненађена, она је склапала очи. Али никад није губила тачан појам о даљини која је остајала.

Напослетку, куће од ћерпича примицале су се, земља је одјекивала под точковима, *Ласта* је промицала између башта, у којима су се кроз плот виделн кипови, османлуци, поткресани тисови и по која љуљашка. Затим се, у један мах, указивала варош.

Спуштајући се у облику амфитеатра и утонула у магли, она се ширила преко мостова, нејасно. Поље се затим пело монотоно и у даљини се додиривало с нејасном површином бледога неба. Кад се овако одозго погледа, цео се предео чинио непомичан као нека слика; у једном крају тискале су

се усидрене лађе; река је описивала велики лук испод зелених брегова, а дугуљаста острова изгледала су на води као велике црне рибе које се не мичу. Фабрични димњаци избацивали су огромне мрке перјанице које су се растурале у ваздуху. Чуло се хуктање топионица с јасним звуцима звона на црквама које су избијале из магле. Дрвеће по булеварима, без лишћа, чинило је љубичасте џбунове посред кућа, а кровови, који су се блистали од кише, преливали су се неједнако, према висини квартова. Овда онда дахнуо би ветар и однео облаке на вис Свете Катарине, као ваздушне таласе који су се нечујно разбијали о какву стену.

Нешто запошљиво издвајало се за њу из овог нагомиланог људства, и срце јој се јако надимало, као да су јој сто двадесет хиљада душа, које су ту дисале, све у један мах слале дах страсти које је она у њима замишљала. Њена љубав расла је пред овим простором, и испуњавала се узрујаношћу при нејасном брујању које се пело одоздо. Она је њу поново изливала, на тржишта, на шеталишта, на улице, и ова стара нормандијска варош изгледала је у њеним очима као нека неизмерна престоница, као какав Вавилон у који је улазила. Она се нагињала рукама кроз прозор, увлачећи у себе свеж ваздух; коњи су галопирали, камење је шкрипало у блату, поштанска су се кола клатила, а Хивер је издалека дозивао двоколице по путу, док су мештани, који беху преноћили и Гијомовој Шуми, мирно силазили низ брдо, у својим малим породичним колима.

На уласку у варош они се зауставише; Ема откопча своје каљаче, навуче друге рукавице, намести шал, и, двадесет корака даље, сиђе с *Ласте*.

Варош се у то време будила. Помоћници, у грчким капама, брисали су излоге на дућанима, а жене с котарицама на куку узвикивале су с вре-

мена на време, по угловима улица. Она је ишла оборених очију, поред самих зидова, и смешећи се од задовољства под својим црним спуштеним велом.

Из страха да је ко не види, она обично није ишла најкраћим путем. Залазила је у тесне и мрачне улице, и сва у зноју излазила је на доњи крај Народне Улице, у близини чесме која се ту налази. То је кварт у коме су позориште, каване и блуднице. Поред ње су често пролазила колица с каквим декорацијама које су се тресле. Момци с кецељама сипали су песак по тротоару, између зелених шибљика. Осећао су мирис од апсинта, цигара и острица.

Она је савијала у једну улицу, и познала би Леона по кудравој коси која му се видела испод шешира.

Он је и даље ишао тротоарем. Она је ишла за њим до гостионице; он се пео, отварао је врата, улазио... Какав загрљај!

После пољубаца настајала је бујица од речи. Они су причали једно другоме своје јаде у току недеље, своје слутње, неспокојства због писама; али се сад све заборављало, и они су се гледали очи у очи, са осмехом пуним страсти и с речима пуним љубави.

Постеља беше широка, од махагонија, у облику чуна. Завесе од црвене свиле, које су се спуштале с тавана, чиниле су свод сувише ниско, над широким узглављем; — и ништа на свету није било тако лепо као њена црномањаста глава и њена бела кожа, које су се издвајале на овој пурпурној боји, кад је, из стидљивости, склапала своје наге мишице и покривала лице рукама.

Топла соба, са својим меким простиркама, својим лепим украсима и својом мирном светлошћу, као да је била наручена за тајне страсти. Шипке које су се завршивале у облику стреле, бакарне руже и велике кугле на прекладу засветлиле би се на је-

данпут, чим би сунце ушло. На камину, између свећњака, стојале су две од оних великих ружичастих шкољака у којима се чује брујање мора, кад се прислоне на уво.

Како су волели ову угодну собу, која је била тако пријатна, и ако јој је сјај био потамнео! Налазили су увек намештај на истоме месту, а по кадшто и укоснице које је она, прошлога четвртка, била заборавила под постољем од часовника. Ручавали су крај ватре, за малим столом, ишараним палисандром. Ема је секла и метала му у тањир комаде, умиљавајући се на стотину начина; и она се смејала звучним и раскалашним смехом, кад би се пена од шампањскога вина прелила из лаке чаше на прстење на њеној руци. Они се беху сасвим заборавили у својој љубави, па су мислили да су у својој сопственој кући, и да ће у њој живети до смрти, као вечито млади супружници. Говорили су: наша соба, наша простирка, наше столице; она је шта више говорила: моје папуче, за поклон који јој је Леон купио, да јој испуни жељу. То беху папуче од ружичасте свиле, опточене лабудовим перјем. Кад би му села на колена, нога јој је, тада, сувише кратка, висила, и лепа обућа држала се само прстима на њену босом стопалу.

Он је сад први пут уживао у неисказаној лепоти женске отмености. Никад дотле није он нашао на ову љупкост у говору, на ову отменост у оделу, на ово држање успаване голубице. Он се дивио раздраганости њене душе и чипкама њене сукње. У осталом, није ли ово била *жена из отменога друштва*, и то жена удата, — укратко, права метреса!

Разноликошћу своје ћуди, час мистична час весела, разговорна, ћутљива, узбуђена, равнодушна, она је изазивала у њему тисућу жеља, будила нагоне, мисли. Она је била заљубљена жена из свију

романа, јунакиња из свију драма, неодређено *она* у свима збиркама стихова. Он је налазио на њеним плећима ћилибарску боју *одалиске у купатилу*; имала је дугачак струк, какав су носиле племићке из феодалних замкова; личила је и на *бледу жену из Барцелоне*, али је на првом месту била анђео!

Често му се, кад је гледа, чинило, да му се душа, одлазећи к њој, прелива као талас преко њене главе и спушта у белину њених груди.

Он би сео на земљу, пред њом, и, с лактовима на коленима, посматрао би је са осмехом и занет.

Она би се нагла к њему, и чисто ван себе од заноса шапутала би:

— Ох, не мичи се! не говори! гледај ме! Из твојих очију избија нешто тако пријатно, што ми тако годи!

Она га је звала малим:

— Мали, волиш ли ме?

И није ни чекала на његов одговор, обасипајући га страсним пољупцима.

На часовнику је стојао мали Купидон од бронзе, који је успијао, посећи у наручју позлаћен венац. Они су му се често смејали; али кад буде време растанку, све им се чинило озбиљно.

Стојећи непомично једно према другоме, они су понављали:

— У четвртак!... у четвртак!

На једанпут она би му обухватила главу рукама, пољубила га брзо у чело са узвиком: „Збогом!“ и слетела би низа степенице.

Она је ишла у Позоришну Улицу, једноме власуљару, да јој доведе у ред косу. Ноћ се спуштала; у дућану је паљен гас.

Она је слушала позоришно звоно које је звало глумце на представу, и видела је људе обријана лица и жене у извешталим хаљинама како улазе на врата од позорнице.

Било је врло топло у овој сувише ниској соби, у којој је буктала пећ међу власуљама и помадама. Мирис машица, са овим масним рукама које су јој намештале косу, убрзо би је занео, и она би задремала под берберским огртачем. Момак који јој намешташе косу често јој је нудио улазнице за игранку под образинама.

Затим је одлазила! Ишла је улицама и враћала се у гостионицу код *Црвенога Крста;* ту је узимала своје каљаче које је изјутра била сакрила под једну клупу и седала на своје место, међу нестрпљивим путницима. Неки су од њих силазили под брдом. Она је остајала сама у колима.

На сваком савијутку све се више и више видело варошко осветљење, које је чинило простране и светле слојеве изнад утрпаних кућа. Ема би клекла на јастуке и загледала се у ово светло море. Она је јецала, призивала Леона и слала му нежне речи и пољупце које је ветар односио.

Горе, на брду, врзмао се обично око кола један просјак, са својим штапом. Гомила рита покривала му је рамена, а стари шешир са избијеним дном и широким ободом крио му је лице; али кад би га скинуо, на место трепавица виделе су се две велике и крваве очне шупљине. Месо му је било испуцало на црвене кајише, и из њега је цурила нека течност, која се стињавала у виду зелене штроке до самога носа, чије су црне ноздрве грчевито увлачиле ваздух. Кад би хтео да вам шта каже, он би забацио главу и блесасто се насмејао; — и његове плавичасте зенице, које су се непрестано кретале, ударале су о ивицу живе ране, на слепим очима.

Он је ишао за колима и певао једну песмицу:

Често топли лепи дани
У девојке љубав буде.

А у осталим стиховима говорило се о птицама, о сунцу и о лишћу.

По који пут он би се на једанпут појавио иза Еме, гологлав. Она би вриснула и тргла се. Хивер је збијао шалу с њим. Наговарао га је да се показује за новац на сен-роменском вашару, или га је кроза смех питао шта му ради драгана.

Често би, за време вожње, његов шешир на једанпут ушао у кола кроз прозор, док се он, другом руком, чврсто држао на басамаку, где га је прскало блато од точкова. Његов глас, у почетку слаб и крештав, постајао је оштар. Он се разлегао кроз ноћ као нејасно јадиковање у некој тешкој невољи, и кроз звеку прапораца, шуштање дрвећа и крчање кола изгледало је да долази из даљине, што је Ему потресало. Он јој је силазио у дубину душе као вихор у провалу, и носио је у просторе безграничне меланхолије. Али је Хивер, који је опажао претегу, немилице шибао бичем беднога слепца. Врх бича ударао је у његове ране, и он је урличући падао у блато.

Напослетку би путници на *Ласти* редом поспали, једни отворених уста, други с погнутом главом, наслањајући се на раме своме суседу, или с руком провученом кроз ремен, љуљајући се равномерно према кретању кола; а светлост фењера који се клатио напољу, на сапима коњским, продирући унутра кроз завесе од сурога платна, бацала је црвене сенке на сва ова непомична лица. Ема, ван себе од туге, дрхтала је од зиме у својој одећи и осећала све већу хладноћу на ногама и неизмеран бол у души.

Шарл је, код куће, чекао на њу; *Ласта* је свакога четвртка стизала касније но обично. Госпођа је најзад долазила! Она би као од беде пољубила дете. Ако вечера није била готова, није ништа марило!

Она је извињавала куварицу. Све је сада било допуштено овој девојци.

Примећујући да је бледа, муж би је често упитао да није болесна.

— Нисам, одговарала је Ема.

— Али некако ми чудно изгледаш вечерас?

— Није ми ништа, кажем ти!

Било је шта више дана, када се, одмах по доласку, пела у своју собу. Јустин, који се ту налазио, ишао је тамо амо нечујно, служећи је вештије но нека одлична комориица. Он је спремао жигице, свећњак, књигу, њену реклу, простирао је.

— Добро је, говорила је она, иди сад.

Јер је он стојао и даље, опуштених руку и отворених очију, као да се заплео у безбројне конце неке изненадне сањарије.

Сутрашњи дан био је страшан, а остали су били још песноснији са Емина нестрпљења да се поново преда својој срећи, — страсна жеља, распаљена познатим сликама, и која је, седмога дана, избијала у свој својој силини у загрљају Леонову. Његова ватрена љубав, међутим, крила се под изливима дивљења и захвалности. Ема је уживала у овој љубави уздржљиво и мислећи само о њој; она је подржавала њу свима средствима своје нежности и стрепила је по мало, да је једнога дана не нестане.

Често му је говорила благим и меланхоличним гласом:

— Ах, ти ћеш ме оставити!... Оженићеш се!... Бићеш као и други.

Он би је упитао:

— Који други?

— Па други људи, одговарала је она.

Затим је, одбијајући га од себе покретом пуним чежње, додавала:

— Сви сте ви подли!

Једнога дана, кад су филозофски разговарали о земаљским разочарењима, она ће рећи (да огледа његову љубомору, или можда из неодољиве потребе да му се повери), да је некад, пре њега, волела некога, — „не као тебе!“ прихвати она живо, и закле се животом своје кћери, *да међу њима није било ничега.*

Млади човек поверова, но при свем том упита је шта је био тај човек.

— Био је капетан на ратној лађи.

Није ли ово био начин, да предупреди свако распитивање, и да у исто време дâ себи много важности овим тобожњим очаравањем човека који је морао бити ратоборне природе и навикнут на наклоности жена.

Леон осети тада сву нискост свога положаја, желео је еполете, ордене, титуле. Све би се то њој допадало: он је то нагађао по њеним раскошним навикама.

Међутим, Ема многе од својих нерасудних жеља није ни казивала, као на пример жељу да, за одлазак у Руан, има плава кола, која би вукао коњ енглеског соја, а терао човек у посувраћеним чизмама. Јустин је био тај који јој је улио ову мисао, својим преклињањем да га узме у службу као собара; и ако немање ових кола није приликом сваког љубавног састанка смањивало задовољство доласка, оно је на сваки начин повећавало горчину повратка.

Често, када су разговарали о Паризу, она би завршила са уздахом:

— Ах, како би тамо било лепо живети!

— А зар нисмо и овде срећни? настављао је млади човек, милујући је по коси.

— Да, заиста, одговарала је она, ја не знам шта говорим; пољуби ме!

Ема је била према своме мужу пажљивија но икад; справљала му је кремове и свирала валцере

после вечере. Он је био, дакле, најсрећнији међу смртнима, и Ема је живела сасвим спокојно, кад је он једно вече упита изненада:

— Теби предаје свирање госпођица Ламперер, је ли?

— Да.

— Чудновато! Мало пре сам се видео с њом, настави Шарл, код госпође Лиежар. Говорио сам јој о теби; она те не познаје.

Ово је било као гром из ведра неба. Али она при свем том одговори сасвим мирно:

— А, зацело ми је заборавила име?

— Али има можда у Руану, рече лекар, више госпођица Ламперер које дају часове из клавира?

— То је могућно!

Затим настави живо:

— Међутим, ја имам њене признанице! Да видиш.

И она оде столу, претресе све фиоке, испретура хартије, и напослетку тако се збуни, да је Шарл једва приволе, да се не мучи толико око тих тричавих признаница.

— О! ја ћу их наћи, рече она.

И доиста, првога петка после тога, навлачећи једну чизму у мрачној собици у којој су му стојале хаљине, Шарл осети неку хартију између коже и своје чарапе; он је узе и прочита:

„Примљена, за три месеца обучавања, као и за разне музикалије, сума од шездесет и пет динара. Фелиција Л' Амперер, професор музике.“

— Од куда ово, до врага, у мојим чизмама?

— По свој прилици, одговори она, пало је из старих корица с рачунима, што стоје на ивици полице.

Од тога тренутка био је њен живот само гомила лажи, у које је она увијала своју љубав као у платно, да је сакрије. Лаж је постала код ње потреба, страст, задовољство у тој мери, да сте могли бити уверени

да је прошла левом страном, ако вам је рекла да је прошла, јуче, десном страном неке улице.

Једно јутро, кад је била отишла, обучена по своме обичају доста лако, поче на једанпут падати снег; Шарл је баш гледао кроз прозор време, и спази г. Бурнизијана у колима господина Тиваша, који га је возио у Руан. Он сиђе и повери свештенику један велики шал, да га преда госпођи, чим дође у гостионицу код *Црвенога Крста*. Кад је дошао у кавану, Бурнизијан одмах упита где је жена ионвилскога лекара. Гостионичарка му одговори да она врло ретко долази у њену радњу. Кад је, у вече, познао госпођу Бовари у *Ласти*, парох јој исприча своју неприлику, не придајући томе, у осталом, како је изгледало, ни мало важности; јер он узе хвалити једнога проповедника, који је у то време чинио чуда у катедрали, и кога су жене необично радо слушале.

Али опет, ако он није тражио никаква објашњења, други би касније могли бити мање пажљиви. Зато она нађе за корисно да сваки пут одседне код *Црвенога Крста*, тако да њени честити сељани, који су се сретали с њоме на степеницама, нису ништа посумњали.

Једнога дана, међутим, срете је г. Лере, кад је излазила из гостионице код *Булоње*, под руку с Леоном; и она се уплаши, мислећи да ће он то причати. Лере није био тако глуп.

Али, после три дана, он уђе у њену собу, затвори врата и рече:

— Потребан ми је новац.

Она изјави да му га не може дати. Лере се стаде јадати и опомену је на своју услужност у свакој прилици.

Доиста, од две менице које је Шарл потписао Ема беше до сад исплатила само једну. Што се тиче друге, трговац, на њену молбу, беше пристао

да је замени двема новим, које су такођер биле обновљене с врло великим роком плаћања. Он извади затим из џепа списак робе, неисплаћен рачун за завесе, ћилим, тканину за наслоњаче, неколико хаљина и разне ствари за тоалету, чија је вредност износила око две хиљаде динара.

Она обори главу; он настави:

— Али ако немате готовине, ви имате *имања*.

И он пом[illegible] у један кућерак у Барневилу, близу Омала, који није доносио Бог зна какав приход. Та је кућа улазила некад у састав једног малог пољског имања које је био продао Боваријев отац, јер Лере је знао све, чак и број хектара и имена суседа.

— Да сам на вашем месту, рече он, ја бих исплатио дугове и још би ми нешто претекло.

Ема напомену да је тешко наћи купца; он јој даде наде да ће га наћи; али она упита шта треба да ради, да може продати.

— А нашто вам је пуномоћство? одговори Лере.

Ове речи разведрише је као свеж ваздух.

— Оставите ми рачун, рече Ема.

— О, није тако хитно! одговори Лере.

Он дође поново друге недеље, и похвали се, да је после дугог и дугог тражења напослетку пронашао неког Ланглоа, који је одавно бацио око на ово имање, не казујући шта би дао за њега.

— Нека дâ шта хоће! узвикну она.

Требало је чекати, на против, искушати купца. Тога ради било је вредно отпутовати, и како она није то могла учинити, Лере се понуди да он оде на лице места и да се разговори с Ланглоом. Кад се вратио с пута, он изјави да купац нуди четири хиљаде динара.

Ема је била блажена, кад је ово чула.

— Искрено да вам кажем, додаде он, добро је плаћено.

Она прими одмах половину новца, и кад му хтеде исплатити рачун, трговац јој рече:

— Моје ми части, баш ми је жао што се од једанпут лишавате тако велике суме.

Она тада погледа банкноте; и, помишљајући на неограничени број љубавних састанака које су ове две хиљаде динара представљале, промрља:

— Како! како!

— О! настави он, смејући се доброћудно, у рачун се може ставити све што год хоћете. Зар ја не знам породичне односе?

И он јој гледаше право у очи, држећи у руци две дугачке хартије које је пропуштао кроз прсте. Напослетку, отворивши свој бележник, он положи на сто четири попуњене менице, од којих је свака гласила на хиљаду динара.

— Потпишите ово, рече он, и задржите све.

Она узвикну, згранута.

— Али, ако вам дам остатак, одговори г. Лере безочно, не чиним ли вам тиме услугу?

И, узевши једно перо, он написа на дну рачуна: „Примио од госпође Бовари четири хиљаде динара“.

— Чега се бојите? Кроз шест месеца примићете остатак новца за продату чатрљу, а рок је последњој меници после овог плаћања.

Ема се била сплела у овим рачунима, и уши су јој звониле, као да златници, просипајући се из кеса, звече свуда око ње по поду. Напослетку јој Лере објасни како има једнога пријатеља Венсара, банкара у Руану, који ће ескontовати ове четири менице, и он ће затим лично предати госпођи вишак преко стварнога дуга.

Али, место две хиљаде динара, он донесе свега хиљаду и осам стотина, јер пријатељ Венсар (као што је и право) беше унапред узео две стотине, на име трошкова за посредништво и ескontовање.

Он затим немарно написка признаницу.

— Ви ћете разумети..., у трговини..., покадшто... И то с датумом, молим вас, с датумом.

Хоризонат остварених жеља отвори се тада пред Емом. Она је била још толико паметна, те је одвојила хиљаду талира, чиме је платила о року прве три менице; али четврта, случајно, упаде у кућу једног четвртка, и Шарл, узнемирен, стрпељиво сачека повратак своје жене, да добије објашњења.

Ако му није казала за ову меницу, то је зато што је хтела да га поштеди домаћих брига; она му седе на колена, миловала га је, гукала је, набрајала је читав низ неопходно потребних ствари које је узела на вересију.

— Најзад, према количини, признаћеш да то није сувише скупо.

Шарл, не знајући како да се помогне, убрзо се обрати неизбежноме Лереу, који тврдо обећа да ће ствар изравнати, ако му господин потпише две менице, од којих је једна гласила на седам стотина динара, с роком плаћања од три месеца. Да би могао својој обавези одговорити, он написа мајци дирљиво писмо. Место да пошље одговор, она дође лично; и кад га Ема упита, да ли му је обећала помоћи:

— Јесте, одговори Шарл. Али хоће да види рачун.

Сутрадан, зором, Ема отрча г. Лереу, да га замоли за други рачун, који неће прећи хиљаду динара; јер ако би показала онај од четири хиљаде, морала би рећи да је исплатила две трећине, и према томе признати продају непокретности, пазар који је трговац вешто извео и за који се тек касније сазнало.

И ако је свакој ствари била цена врло ниска, Боваријева мати опет нађе да је трошак претерано велики.

— Зар се није могло без ћилима? Нашто превлачење наслоњача? У моје је време у кући била свега једна наслоњача, за старе људе, — бар тако је било код моје матере која је, могу рећи, била честита жена. — Не може свакп бити богат! Никакво имање не може опстати, кад се расипа! Мене би било стид, кад би се тако разнежила као ви. А ја сам, међутим, жена стара, нега ми је потребна.... Гледај, шта је ту украса, драигулија! Како, постава од свиле, по два динара!... Кад има муселина од пола динара, па чак и од четрдесет пара, који може врло добро да послужи!

Ема се беше извалила на канабе, па је одговарала што је могла мирније:

— Добро, госпођо, доста! доста!...

Старица јој је и даље придиковала, проричући им да ће скончати у болници. У осталом, свему је био крив Бовари. Срећом, обећао је да ће уништити то пуномоћство...

— Како?

— Ах, он ми се заклео да ће то учинити, настави добра жена.

Ема отвори прозор, зовну Шарла, и он јадник мораде признати да му је мати измамила реч.

Ема изиђе и брзо се врати, пруживши јој достојанствено повелики лист хартије.

— Хвала, рече стара жена.

И баци пуномоћство у ватру.

Ема се стаде смејати нервозно, гласно, непрекидно, била је добила живчани напад.

— Ах! Боже! узвикну Шарл. А и ти грешиш! Дођеш само, да је нападаш!...

Његова мати слеже раменима и рече да је све то само претварање.

Али Шарл, непокоран први пут, узе своју жену у одбрану, тако да се његова мати реши да

иде. Она отпутова још сутрадан, и с прага, на његово наваљивање да остане, одговори:

— Не, не! Ти њу волиш више од мене, и имаш права, тако треба да буде. У осталом, тим горе! Видећеш!... Остај с Богом!... Јер ја и не знам ништа друго, до да је само нападам, као што ти велиш.

Шарл је при свем том стојао врло збуњен пред Емом, јер ова није ни мало крила своју љутину, што није имао поверења у њој; требало је много молаба, да она пристане да поново прими пуномоћство, и шта више он је сâм отпрати до г. Гијомена, да јој изда друго, које је било као и оно прво.

— Потпуно вас разумем, рече бележник; човек од науке не може да се заноси свакидашњим ситницама у животу.

И Шарлу је лакнуло, кад је чуо ове љубазне речи које су његову слабост ласкаво тумачиле као заузетост озбиљнијим стварима.

Како је пустила на вољу својим осећајима, идућега четвртка, у гостионици, у њиховој соби, с Леоном! Она је плакала, смејала се, певала, играла, поручивала шербете, тражила да пуши, учинила му се чудна, али достојна обожавања, дивна.

Он није знао какав је то преокрет у целом њену бићу гонио Ему, да се тако предаје уживањима живота. Она је била раздражљива, облапорна, страсна, и шетала се с њим по улицама, уздигнуте главе, не бојећи се, говораше, за своју част. Међутим, овда онда, она би уздрхтала на изненадну помисао да се може срести с Родолфом; јер, и ако су се били растали за навек, њој се чинило да се није сасвим опростила његове мреже.

Једно вече она се не врати у Ионвил. Шарл је био као ван себе, а мала Берта, не хотећи да легне без своје маме, јецала је, да јој срце препукне. Јустин

беше отишао путем, ако би је случајно срео. Г. Хоме беше због овога оставио своју апотеку.

Напослетку, у једанаест часова, не могући више да издржи, Шарл упрегну, скочи у кола, ошину коња и око два часа у јутру стиже у гостионицу код *Црвеног Крста*. Ње тамо не беше. Њему паде на ум да се Леон можда видео с њом. Али где станује? Шарл се, срећом, сети адресе његова господара. Одјури тамо.

Дан се већ помаљао. Он распознаде таблу изнад једних врата и куцну. Неко му, не отварајући врата, одговори на питање, уз безброј увреда за оне који узнемиравају људе ноћу.

Кућа у којој је Леон становао није имала ни звона, ни звекира, ни вратара. Шарл удари неколико пута песницом у капке. У то један жандарм прође улицом; Шарл се поплаши и оде.

— Баш сам луд, рече он у себи; зацело су је задржали на вечери код г. Лормоа.

Породица Лормо није више живела у Руану,

— Биће онда да је остала код госпође Дибреј. која је болесна. Али, не! Госпођа Дибреј умрла је још пре шест месеца!... Где ли је то?

На једанпут сену му једна мисао. Он заиска, у једној кавани, *Годишњак*, и брзо потражи име госпођице Лямперер, која је становала у улици Ренелде-Марокиније, број 74.

Баш кад је ступио у ту улицу, Ема се указа на другом крају; он више паде на њу, но што је пољуби, са узвиком:

— Ко те је задржао јуче?

— Била сам болесна.

— А од чега?... Где?... Како?...

Она превуче руком преко чела и одговори:

— Код госпођице Ламперер.

— Одмах сам се сетио! Пошао сам био тамо.

— О, не вреди трудити се, рече Ема. Она сад баш оде од куће; али, у будуће, немој се бринути. Ти ћеш разумети, ја нисам слободна, ако знам да те и најмање задоцњење толико узнемирава.

На тај начин дала је она себи као неко допуштење, да се не мора устручавати у својим љубавним подвизима. Кад би је обузела жеља да се види с Леоном, она би ма под каквим изговором отпутовала; и, како је он тога дана није очекивао, она је ишла к њему у канцеларију.

У почетку су обоје били врло срећни; али он убрзо призпаде истину, наиме: да је господин врло љут због ових излазака.

— Ах, марим ја! Хајде ти само, говорила је она И он је одлазио с њом.

Она захте од њега да носи црно одело и да пусти брадицу, да би личио на портрете Луја XIII. Зажеле да му види стан, и нађе да је сувише скроман; он поцрвене, али се она на то није освртала; затим му препоручи да купи завесе као што су њене, и како јој он примети да ће то много стати:

— Ха! ха! теби је жао новца! рече она смејући се.

Леон јој је сваки пут морао причати све шта је радио од њихова последњег састанка. Она затражи стихове, стихове за њу, *једну љубавну песмицу*, у њену част; али он никако не могаде наћи слик другога стиха, и напослетку преписа један сонет из неког кипсека.

То није учинио толико из сујете, колико у намери да јој угоди. Он се није упуштао у оцену њених погледа; он је примао све њене жеље; био је њена метреса више но што је она била његова. Она је умела да нађе нежне речи с пољупцима који су му заносили душу. Где ли се то научила овој покварености — која готово не постоји, колико је била дубока и прикривена?

VI

Долазећи у Ионвил, да се види с њом, Леон је често пута вечерао код апотекара, па је сматрао да му учтивост налаже, да и он њега позове.

— Врло радо! одговорио је г. Хоме; у осталом, треба да се освежим мало; овде ћу се сасвим запарложити. Ићи ћемо у позориште, у гостионицу, пироваћемо.

— Ах, Аристиде! промрља нежно госпођа Хоме, поплашена магловитим опасностима којима ће јој се муж изложити.

— Шта? Не упропашћујем ти довољно своје здравље, живећи у непрекидним испаравањима апотеке! Такве су вам, у осталом, жене: љубоморне су на науку, а после не допуштају човеку никакво разонођење које је с пуним правом заслужио. Не мари ништа, ви рачунајте на мене; ово дана ето мене у Руан, па ћемо заједно утуцати наше *монаке*.[1]

Апотекар пре не би ни пошто употребио тај израз; али је сад почео да се влада по начину париском, несташном и слободном, који му се чињаше врло отмен; и, као госпођа Бовари, његова сусетка, он је радознало испитивао писара о животу у престоници, и шта више говорио је каванским говором, да би засенио... пучане.

Једнога четвртка, дакле, Ема се изненади, кад је у кухини код *Златнога Лава* срела г. Хомеа у путничком оделу, то јест у једном старом огртачу који никад не беше видела на њему, с путничком торбом у једној руци и зимском обућом у другој. Он не беше никоме саопштио своју намеру, бојећи се да не узнемири свет својим одласком.

Помисао да ће видети места у којима је провео своју младост усхићавала га је без сумње, јер

[1] Марјаше.

је целим путем непрестано говорио; и, чим је дошао, живо скочи с кола и оде да се нађе с Леоном. Узалуд се писар одупирао; г. Хоме га одвуче у кавану код *Нормандије*, у коју је ушао достојанствено, не скидајући шешир, сматрајући да је врло просто скидати шешир на јавном месту.

Ема је чекала Леона три четврти часа. Напослетку одјури у његову канцеларију, и, помишљајући свашта, оптужујући га да је равнодушан, и пребацујући самој себи за своју слабост, проведе цело по подне с челом прислоњеним на прозор.

У два часа они су још седели за столом један према другоме. Велика се трпезарија празнила; сулундар од пећи, у облику палме, ширио је под белом таваницом свој позлаћени струк; а близу њих, иза стаклене преграде, на сунцу, један мали водоскок брборио је у мермерном басену, у коме су се, међу грбачем и шпаргом, три укочена рака пружала до препелица, које су лежале наслагане једна на другу.

Хоме је уживао. Ма да га је раскош више опио но и сама гозба, поморско му је вино ипак загрејало мало крв, и, кад је изнет на сто омлет с румом, он стаде развијати неморалне теорије о женама. Што га је очаравало више свега то је *шик*. Он је уживао да види отмену хаљину у лепо намештеном стану, и, што се тиче телесних својстава, није мрзео лепо *парче*.

Леон је очајно гледао у часовник. Апотекар је пио, јео, говорио.

— Ви по свој прилици немате тога у Руану, рече он на једанпут. У осталом, предмет ваше љубави није далеко.

И, како је Леон на то поцрвенео, Хоме настави:

— Но, будите искрени! Смете ли порицати да се у Ионвилу...?

Млади човек стаде муцати.

— Код госпође Бовари не удварате...?

— Коме?

— Собарици!

Апотекар се није шалио; али, како је сујета у њему била јача од сваке обазривости, Леон се, и против воље, узе бранити. Он је, у осталом, волео само црномањасте жене.

— Имате потпуно право, рече апотекар; оне су бујније природе.

И, нагнувши се на уво своме пријатељу, он му каза знаке по којима се познаје да је нека жена бујне природе. Он се шта више упусти и у етнографске особине: Немица је, по њему, била сентиментална, Францускиња раскалашна, Талијанка страсна.

— А црнице? упита писар.

— То је уметнички укус, рече Хоме. — Момче, две каве!

— Хоћемо ли да идемо? рече напослетку Леон већ нестрпљив.

— Yes.

Али пре но што ће поћи, он дозва газду и похвали му радњу.

Млади човек, да би га се опростио, рече му затим да има посла.

— И ја ћу с вама! рече Хоме.

И, идући с њим улицама, он је говорио о својој жени, о својој деци, о њиховој будућности и о својој апотеци; причао је како је траљаво стојала раније и до каквога је савршенства он довео.

Кад су дошли пред гостионицу код *Булоње,* Леон га нагло остави, попе се уза степенице и затече своју метресу у великом узбуђењу.

Кад чу име апотекарево, она плану. Он јој, међутим, изнесе пуно добрих разлога; до њега није било кривице, зар она не познаје г. Хомеа? Како је могла и помислити да му је његово друштво

пријатније? Али она се окрете да иде; он је задржа, паде на колена и обухвати је рукама око паса, с покретом пуним пожуде и преклињања.

Она је стојала; њене крупне успламтеле очи гледале су га озбиљно и готово некако страшно. Затим их сузе помрачише; њене се румене трепавице спустише, она опусти руке, и Леон их принесе својим устима, када уђе један слуга и јави господину да га неко тражи.

— Ти ћеш се вратити? рече она.

— Вратићу се.

— Али кад?

— Одмах.

— То је било једно лукавство, рече апотекар, кад је спазио Леона. Хтео сам да учиним крај тој походи која вам је, како ми се чини, била непријатна. Хајдемо код Бридуа, да попијемо чашу гаруса.

Леон се узе клети да мора у канцеларију. На то апотекар стаде збијати шалу на рачун хартијетина и акта.

— Оставите мало Кужаса и Бартола, до ђавола! Ко вам смета? Покажите се човек! Хајдемо код Бридуа; видећете његова пса. Врло занимљива животиња!

И како се писар непрестано опирао:

— Идем и ја. Читаћу какве новине чекајући вас, или ћу прелиставати какав законик.

Збуњен Еминим гневом, г. Хомеовим брбљањем, а можда и због ручка, Леон је стојао неодлучан и као опчињен апотекарем који је понављао:

— Хајдемо код Бридуа! То је ту одмах, у улици Малпали.

И из слабости, из глупости, обузет оним необјашњивим осећајима који нас навлаче на најнепромишљеније кораке, он пристаде да иде код Бридуа; и они га нађоше у његову малом дворишту, где је надгледао три момка који су зади-

хани окретали велики точак од машине за справљање соде. Хоме им даде неколико савета; он се пољуби с Бридуом; попише по чашу гаруса. Двадесет пута хтео је Леон да иде; али га је апотекар задржавао говорећи му:

— Причекајте, и ја ћу. Ићи ћемо у уредништво *Руанске Светлилице*, да се видимо са оном господом. Представићу вас Томасену.

Леон га се при свем том опрости и одјури у гостионицу. Ема није више била у њој.

Она беше отишла, ван себе од љутине. Она га је сад мрзела. Овај недолазак на састанак чинио јој се увреда, и она је тражила и других разлога да га остави: био је неспособан за јунаштво, слаботиња, прост, мекши од жене, сем тога тврдица и плашљив.

Затим, кад се стишала, нађе да га је без сумње оклеветала. Али оцрњивање оних које волимо увек нас у неколико удаљава од њих. Не треба дирати у идоле: позлата с њих остаје на рукама.

Они су сад чешће говорили о стварима које нису имале никакве везе с њиховом љубављу; и у писмима која му је Ема слала било је речи о цвећу, о стиховима, о месецу и о звездама, наивним изворима малаксале страсти коју је покушавала да оживи свима спољним средствима. Она је непрекидно очекивала, са сваким новим састанком, раније блаженство, а затим је редовно признавала да не осећа ништа особито. Ово разочарање губило се брзо под новом надом, и Ема се враћала њему с јачим жаром, с јачом жудњом. Она се свлачила журно, дрешећи нестрпљиво танку узицу на своме струку, који јој је шуштао око кукова као змија која клизи. Затим би се на прстима, босонога, још једанпут уверила јесу ли врата затворена, па је потом једним покретом збацивала све своје одело,

— и, бледа, не говорећи ништа, озбиљна, падала је на груди Леону, сва уздрхтала.

Међутим, на овом челу по коме су избијале хладне грашке зноја, на овим уснама које су шапутале, у овим зеницама које су укочено гледале, у загрљају ових руку, било је нечега необичног, неодређеног и тужног, што се, како се Леону чинило, увлачило између њих, неприметно, као да хоће да их растави.

Он се није усуђивао да јој поставља питања; али, гледајући је овако искусну, говорио је у себи, да је морала проћи кроз сва искушења бола и задовољства. Оно што га је пре очаравало, сад га је мало плашило. У осталом, он се бунио против овог подјармљивања његове личности, које је било свакога дана све јаче. Љутио се на Ему због ове сталне победе. Усиљавао се шта више да је не воли; али чим би чуо њене лаке кораке, осетио би се слабим, као пијанице кад угледају јака пића.

Истина је и то, да је она на све могуће начине гледала да му се допадне: бирала је за њега најбоља јела, облачила је лепе хаљине и гледала га је с пуно чежње. Она је доносила из Ионвила руже на грудима, које му је бацала у лице, бринула се за његово здравље, давала му је савете како да се влада, и, да би га јаче привезала за себе, у нади да ће јој можда и Бог притећи у помоћ, обеси му о врат једну Богородичину иконицу. Она је, као мати пуна врлина, распитивала за његове другове. Говорила му је:

— Не дружи се с њима, не иди с њима, мисли само на нас; воли ме!

Она је била рада да мотри на његов живот, и паде јој на памет да нађе кога који ће га пратити улицама. У близини гостионице могао се увек наћи по какав пробисвет који је прилазио путницима и који не би одбио... Али јој понос не даде да то учини.

— Ах, ако! Нека ме вара, шта ме се тиче! Марим ли ја за то?

Једнога дана кад су се рано растали, и кад се сама враћала булеварем, она спази зидове свога манастира; она седе на једну клупу у хлад од брестова. Какав душевни мир у оно време! Како је жудела за неисказаним осећајима љубави које је покушавала, по књигама, да замисли.

Први месеци њена брака, њене шетње на коњу кроз шуму, виконт који је играо валцер, и Лагарди са својим певањем, све јој то изиђе пред очи... И Леон јој се на једанпут учини онако исто далеко као и остали.

— Али ја га ипак волим! говорила је она у себи.

При свем том, она није била срећна, нити је икад била. Откуда, дакле, ова празнина у животу, овај магновени слом свега на шта се наслањала?... Та, ако је било где човека снажног и лепог, природе јуначне, пуне жара и осетљивости у исти мах, песничког срца у анђеоском телу, лире са жицама од туча, из које су се дизале у небо тужни звуци, зашто, случајно, да она то не нађе? Ох, каква немогућност! Ништа, у осталом, није било ни вредно тражити; све је било лаж! Сваки осмех скривао је зевање од досаде, свака радост проклињање, свако задовољство своју одвратност, а најватренији пољупци остављали су вам на уснама само неостварљиву жељу за вишим насладама.

Неко метално крчање разлеже се кроз ваздух и четири откуцаја зачуше се на манастирском звону. Четири часа! А њој се чинило да је прошла читава вечност, од како је ту, на тој клупи. Али безброј страсти може стати у једном минуту, као гомила људи у малом простору.

Ема је живела потпуно предана својим страстима, и није водила ни мало рачуна о новцу, као каква надвојвоткиња.

Једнога дана, међутим, дође јој неки журав човек, црвен у лицу и ћелав, и рече да га је послао г. Венсар, из Руана. Он повади чиоде које су затварале џеп са стране на његову дугачком зеленом капуту, пободе их у рукав и учтиво пружи једну хартију.

То беше меница од седам стотина динара, коју је она потписала и коју Лере, поред свег свог уверавања, беше пренео на Венсара.

Она посла по њега своју слушкињу. Он није могао доћи.

Тада непознати, који је за све време стојао, бацајући десно и лево радознале погледе које су криле његове густе плаве веђе, упита простодушно:

— Какав одговор да однесем г. Венсару?

— Ништа, одговори Ема, реците му... да нисам при новцу... Платићу му идуће недеље... Нека причека, јест, идуће недеље.

И момак оде, не рекавши ни речи.

Али сутрадан, у подне, она доби протест; и ова хартија са жигом, на којој је на више места и крупним писменима било исписано: „Аран, судски извршитељ у Бишију“ поплаши је толико, да је сместа одјурила трговцу.

Она га затече у дућану, како везује неке ствари.

— Слуга! рече он, стојим вам на расположењу.

Лере је, међутим, и даље радио свој посао, у коме му је помагала једна девојчица од тринаест година отприлике, мало грбава, која му је служила као помоћник и као куварица у исти мах.

Затим, шљапкајући својом дрвеном обућом по дућанском поду, он се попе пред госпођом на први спрат, и уведе је у једну тесну собицу, у којој је на једном великом столу од чамовине лежало неколико трговачких књига које је чувала попречна гвоздена полуга с катанцем. Уза зид, под окрајцима од катуна, вирила је каса, али тако ве-

лика, да је у њој морало бити и другог нечега, а не само меница и новца. Доиста, г. Лере је давао зајмове на залоге, и ту је био оставио златан ланац госпође Бовари, с минђушама јадног чича Телија, који, напослетку приморан на продају, беше купио у Кенканпоа малу бакалницу, у којој је умирао од свога катара, посред свећа које су биле мање жуте од његова лица.

Лере седе у своју широку сламну наслоњачу и рече:

— Шта је ново?

— Погледајте.

И она му показа хартију.

— Па шта ја ту могу?

Она на то плану, подсећајући га на дату реч да неће пуштати у оптицај њене менице; он то признаде.

— Али и сâм сам био приморан, нож ми је био под грлом.

— Па шта ће бити сад? настави она.

— О, ствар је врло проста: судска осуда, па затим попис... Помоћи нема!

Ема се уздржавала, да га не удари. Она га благо упита, има ли начина да се умилостиви г. Венсар.

— Таман! Да се умилостиви Венсар? Ви га не познајете; он је свирепији од сваког Арављанина.

Опет зато требало је да г. Лере посредује.

— Слушајте! Мени се чини да сам ја до сад доста учинио за вас.

И отворивши једну од својих књига:

— Гледајте! рече.

Затим, повлачећи прстом по једној страни, одоздо на више:

— Ево... ево... 3. августа, две стотине динара... 17. јуна, сто педесет... 23. марта, четрдесет и шест... У априлу...

Он застаде, као да се бојао да не учини какву глупост.

— А да и не говорим о меницама које је господин потписао, једној од седам стотина динара и другој од три стотине! Што се тиче ваших ситних подужица, неплаћене камате, ту нема краја, ту се човек не уме наћи. Зато више нећу да знам!

Она је плакала, назвала га шта више „добрим господином Лереом“. Али он се непрестано изговарао на оно „псето Венсара“. У осталом, он није имао ни паре, нико му више није плаћао, скинули су му и кожу с леђа; један сиромашан дућанџија, као што је он, није могао позајмљивати.

Ема је ћутала; и г. Лереа, који је грицкао перушку једнога пера, без сумње узнемири њено ћутање, јер настави:

— Да бар имам ово дана какво примање... могао бих...

— У осталом, рече она, чим остатак за кућу у Барневилу...

— Како?...

И кад чу да Ланглоа није још положио сав новац, он се веома изненади. Затим рече меденим гласом:

— Па како смо се сложили, велите...?

— О, како год хоћете!

Он онда затвори очи, да се размисли, написа неколико бројева, и изјављујући да ће имати много муке, да је ствар тугаљива и да чини велику жртву, издиктира четири менице од две стотине педесет динара сваку, с роком од месец дана од једне до друге.

— Само да Венсар пристане! У осталом, ствар је свршена, код мене нема увијања, ја што кажем кажем!

Он јој затим показа повише нових ствари, али од којих ни једна, по његову мишљењу, није била достојна госпође.

— Помислите, ево ова хаљина стаје тридесет и пет пара метар, с јамством да је боја постојана! И свет то верује! Наравно да му се не казује каква је роба, додаде он, хотећи да је овим признањем о варању других сасвим увери о своме поштењу.

Затим је позва, да јој покаже три рифа свилене чипке, које је ту скоро нашао на једној распродаји.

— Нешто особито! рече Лере; сад их много употребљавају као украс на наслоњачама; то је најновије.

И, бржи но какав опсенар, он уви чипку у плаву хартију и утрапи је Еми у руке.

— Али, кажите ми бар...?

— Други пут, други пут, настави он, окрећући јој леђа.

Још исто вече навали она на Боварија, да пише матери, да им што пре пошље сав остатак наслеђа. Свекрва одговори да нема ништа више; ликвидација је била извршена, и, осем Барневила, остало им је шест стотина ливара дохотка, које ће им она тачно исплаћивати.

На то госпођа посла рачуне двојици тројици пацијената, и ускоро поче се у велико служити овим средством које јој је испадало за руком. Она је редовно додавала после потписа: „Немојте говорити о овоме моме мужу; ви знате како је он поносит... Извините... Ваша одана...“ Било је неколико жалаба; она из задржа.

Да би дошла до новаца, она стаде продавати старе рукавице, старе шешире, стару гвожђарију; при погађању била је врло грамжљива, — јер је њена сељачка крв мамила на добит. Даље, приликом својих одлазака у варош, куповала би разне ситнице, које би јој г. Лере, у недостатку других, зацело узео. Она купи нојева пера, хинески порцелан, ормане; узајмљивала је новац од Фелисите, од го-

споће Лефрансоа, од гостионичарке код *Црвенога Крста*, од свакога, где стигне. С новцем који је напослетку добила из Барневила, исплати две менице, осталих хиљаду и пет стотина динара растурише се. Она се завали у дуг поново, и тако непрестано!

По кадшто је, истина, покушавала да рачуна; али је долазила до тако страшних закључака, да није могла веровати. Тада је почињала изнова, збуњивала се, остављала све на страну и није више о томе мислила.

Кућа је сад стојала врло жалосно! Повериоци су излазили из ње гневна лица. Мараме су се вукле по пећима; а мала Берта, на саблазан госпође Хоме, носила је подрте чарапе. Ако би се Шарл бојажљиво усудио да учини какву примедбу, она је одговарала сурово да томе није она крива!

Откуда ова напраситост? Он је све објашњавао њеном ранијом живчаном болешћу; и пребацујући себи што је сматрао њену болест за махну, он је оптуживао себе као себичњака, и долазило му је да отрчи к њој и да је загрли.

— Али не! говорио је у себи; био бих јој на досади.

И не би отишао.

По вечери шетао се сâм по башти; узимао је малу Берту на колена, развијао своје лекарске новине, и покушавао да је научи читати. Дете, које није никад учило, погледало га је зачуђеним и тужним очима, и ударало је у плач. Он би је онда узео тешити; доносио јој је воде у кантици, да прави реке по песку, или је ломио гранчице, да сади дрвеће по лејама, што је мало ружило башту, која беше зарасла у високој трави; толико наднида није било плаћено Летибудоу! Детету је затим бивало хладно и тражило је мајку.

— Зови девојку, говорио је Шарл. Ти знаш, чедо моје, да мајка не воли да је нико узнемирава.

Јесен је настајала и лишће је већ опадало, — као пре две године кад је била болесна! — Кад ће свему овоме бити крај!... И он је ходао и даље, с рукама на леђима.

Госпођа је била у својој соби. Нико јој није одлазио. Она је проводила у њој по̀ цели дан, неосетљива, готово необучена, и с времена на време палила би сарајске пастиле, које беше купила у Руану, у дућану неког Алгирца. Да не би имала ноћу поред себе овог човека који је спавао, она га својом непредусретљивошћу напослетку отера на други спрат; и она је до у јутру читала којекакве луде књиге, у којима је било оргијских описа и крвавих слика̀. Често би је обузео страх, те би дрекнула. Шарл би дотрчао:

— Ах, остави ме! говорила је она.

Други пут опет, обузета оним унутрашњим пламеном који је прељуба распиривала, устрептала, узбуђена, пуна пожуде, отварала је прозор, удисала хладан ваздух, растурала на ветру своју тешку косу, и, гледајући у звезде, желела љубав каквога принца. Она је мислила на њега, на Леона. И тада би дала све за један једини од ових састанака који су њену љубав задовољавали.

То су били њени свечани дани. Она је хтела да буду што сјајнији! И, кад он није могао са̂м да плати трошак, она је додавала вишак издашно, што се дешавало готово редовно. Он покуша да јој образложи, да би им исто тако било добро и на другом ком месту, у каквој скромнијој гостионици; али она не хтеде да чује за то.

Једнога дана она извади из своје торбице шест позлаћених кашичица (то беше свадбени поклон чича-Руов) и замоли га да их сместа однесе и за-

ложи за њу; и Леон се повинова, ма да му се ово није допало. Бојаше се да се не компромитује.

Затим, кад је мало промислио, дође до уверења да Емино понашање почиње бивати чудновато, и да можда имају право што хоће да га од ње одвоје.

Доиста, неко беше послао његовој матери дугачко писмо без потписа, извештавајући је да јој син *пропада с једном удатом женом;* и добра жена, назирући вечитог баука породицâ, то јест незнано опасно створење, сирену, чудовиште, које фантастички живи у дубинама љубави, обрати се одмах с писмом његову господару г. Дибокажу, који се лепо показао у овој ствари. Он је држао Леона три четврти часа, с намером да му отвори очи, да му скрене пажњу на провалу пред којом је стојао. Таква љубав удила би касније његову раду. Он га је преклињао да прекине ове односе и да ову жртву, ако неће да је учини у свом сопственом интересу, учини бар за љубав њему, Дибокажу!

Леон се напослетку беше заклео да неће више видети Ему; и он је пребацивао себи што није одржао реч, помишљајући на све неприлике и прекоре које му ова жена може још навући на врат, а да и не рачуна шале својих другова, које су се збијале у јутру око пећи. У осталом, ускоро ће постати први писар; било је, дакле, време да буде озбиљан. Зато се остави флауте, ватрених осећаја, маште; јер је сваки пучанин, у жару своје младости, ма један дан, један тренутак, мислио да је способан за силне страсти, за велика дела. И најобичнији распусник сневао је о султанкама; сваки бележник носи у себи остатке једнога песника.

Њему је сад било досадно, кад би му Ема, на једанпут, зајецала на грудима; и његово срце, као људи који могу да поднесу само извесну количину музике, оглушивало се, потпуно равнодушно, о хуч-

не изјаве љубави чије нежности оно није више осећало.

Они су се сувише познавали, те нису могли више имати она изненађења у љубави, која усостручавају њене радости. Она је била исто толико сита њега, колико се он био наситио ње. Ема је познала у прељуби оскудицу сваке узвишености, као год и у браку.

Али како да се опрости тога? После, узалуд је осећала колико је понижава нискост овакве среће. Она је полагала на њу из навике или из покварености; и свакога дана одавала јој се све више, уништавајући свако уживање, из жеље да буде што веће. Она је кривила Леона за своје преварене наде, као да је он изневерио; и шта више желела је какав догађај који би их раставио, пошто сама није имала одважности да се на то реши.

Она му је, међутим, и даље писала љубавна писма, из уверења да жена треба увек да пише своме љубазнику.

Али, пишући, имала је пред очима другог човека, лик који су створиле њене најватреније успомене, њене најмилије књиге, њене најсилније жеље; и тај лик постајао је напослетку тако стваран, тако приступачан, да би она устрептала, удивљена, не могући га при свем том јасно замислити, толико се губио, као какав бог, под многобројним својствима. Он је живео у плавичастом пределу, где се свилене лествице љуљају на балконима, под дахом цвећа, у сјају месечеву. Она га је осећала близу себе, чинило јој се да ће доћи и однети је у једном пољупцу. Затим је поново падала у стварност, изнурена; јер ови полети неодређене љубави замаравали су је више но необуздан разврат.

Она је сад осећала непрекидну и општу ломљаву у телу. Често је шта више добивала судске

позиве и решења која би једва погледала. Да јој беше да не живи више, или да вечито спава.

У четвртак, четврте недеље поста, она се не врати у Ионвил; ишла је у вече на игранку под образинама. Била је обукла сомотске панталоне и црвене чарапе, метнула на главу власуљу иророги шешир на уво. Скакала је целе ноћи уз помамну свирку труба; око ње су се скупљали, и она се нађе у јутру на позоришном перистилу између пет шест образина, дрварица и морнара, Леонових другова, који су говорили да иду да вечерају.

Каване у околини беху пуне. Они пронађоше у пристаништу једну гостионицу трећега реда, и газда им отвори једну собицу на четвртом спрату.

Људи су шапутали у једноме углу, договарајући се без сумње о трошку. То беху један писар, два медицинара и један трговачки помоћник. Какво друштво за њу! Што се тиче жена, Ема брзо опази, по звуку њихова гласа, да су готово све из последњих слојева. Она се уплаши, измаче своју столицу и обори очи.

Остали почеше јести. Она није јела; чело јој је горело, очи су јој биле пуне трња, а кожа хладна као лед. Она је осећала у глави под игранке, који је још одскакао под складним таласањем хиљаду ногу које су играле. Затим је мирис пунча с димом од цигара занесе. Она се онесвести; однеше је пред прозор.

Дан се почињао помаљати, и велики круг пурпурне светлости растао је на бледоме небу у правцу Свете Катарине. Модра река јежила се на ветру; на мостовима није било никога; фењери су се гасили.

Она, међутим, дође к себи, и сети се Берте која је спавала тамо, у соби своје чуварке. У то прођоше једна кола с дугачким гвозденим полугама, потресајући зидове кућа металним треперењем које је заглушивало.

Она се нагло искраде, збаци са себе костим, рече Леону да се врати, и напослетку остаде сама у гостионици код *Булоње*. Све јој је било несносно, па и она сама. Да јој је било да одлети као птица и оде да се подмлади негде, далеко, далеко, у просторима неокаљаним.

Она изиђе, пређе булевар, Кошоаски Трг и предграђе, и дође до једне отворене улице из које су се виделе баште. Ишла је брзо, чист ваздух умиривао јој је живце; и мало по мало лица светине, образине, кадрили, полијелеји, вечера, оне жене, све је то ишчезавало као разагната магла. Вративши се у гостионицу код *Црвенога Крста*, она паде на постељу, у собици на другом спрату, у којој су биле слике из *Нелске Куле*. У четири часа по подне Хивер је пробуди.

Кад је дошла кући, Фелисита јој показа иза часовника неку сиву хартију. Она прочита:

„На основу преписа извршне пресуде...“

Какве пресуде? У очи тога дана беху јој, доиста, донели неку другу хартију коју није прочитала; зато је пренеразише ове речи:

„У име краља, закона и правде, налаже се госпођи Бовари...“

Прескочивши затим неколико редова, она спази:

„Да у року од двадесет и четири часа најдаље“. — Шта то? „Платити укупну суму од осам хиљада динара.“ И шта више, мало ниже стојало је: „На то ће бити приморана сваким законским средством, а нарочито извршним пописом њене покретности“.

Шта да ради?... У року од двадесет и четири часа: сутра! Лере је, помисли, хтео без сумње да је опет поплаши; јер она у часу прозре све његове ујдурме, циљ његове предусретљивости. Једино је само тешило, претерано велика сума.

Међутим, непрестаним куповањем, неплаћањем, узајмљивањем, потписивањем меница, затим обнав-

љањем тих меница, које су после сваког новог рока бивале све веће, она је најзад приправила господину Лереу капитал, који је он с нестрпљењем очекивао за своје спекулације.

Она оде к њему отворено.

— Знате ли шта ми се десило? То је зацело нека шала.

— Није.

— Како то?

Он се лагано окрете и скрстивши руке рече јој:

— Зар сте ви мислили, драга госпођо, да ћу ја довека бити ваш набављач и банкар из чистог милосрђа? Ако ћемо право, крајње је време да ја дођем до свога новца!

Она устаде против количине дуга.

— Не знам! Суд га је утврдио! Има пресуда! Она вам је саопштена! У осталом, то је ствар Венсарева.

— А зар ви не бисте могли...?

— Не, не могу ништа.

— Али..., ипак..., промислите.

И она поче говорити којешта; није ништа знала... ово је дошло изненада...

— А ко је томе крив? рече Лере, клањајући се иронично. Док ја издирем као какав црнац, ви проводите време у уживању.

— Ах, оставите се предика, молим вас!

— Оне не шкоде никад, одговори он.

Ема се показа слаба, стаде га преклињати: и шта више, она наслони своју белу и дугачку руку на трговчева колена.

— Оставите ме! Могао би човек мислити, да хоћете да ме заведете!

— Ви сте једна хуља! узвикну она.

— Охо, ви баш не бирате речи! настави он смејући се.

— Ја ћу обелоданити ко сте ви. Рећи ћу своме мужу....

— Добро, а ја ћу нешто показати вашем мужу!

И Лере извади из касе признаницу од хиљаду и осам стотина динара, коју му она беше издала, кад је примила новац од Венсара.

— Мислите ли ви, додаде он, да тај грешни човек неће увидети вашу малу крађу?

Она се сроза, смрвљена више, но што би била, да је ко ударио маљем. Он је корачао од прозора до стола, понављајући,

— Ах, ја ћу му показати... показаћу му...

Затим се приближи Еми и рече јој благим гласом:

— Ово није ни мало пријанто, ја то знам; али од тога није нико умро, и пошто вам остаје једино средство да ми вратите новац...

— Али где да га нађем? рече Ема кршећи руке.

— Лако је за то, кад човек има пријатеља, као ви!

И он је погледа тако оштро и тако страховито, да се Ема сва стресе од овог погледа.

— Обећавам, рече она, потписаћу...

— Не требају ми више ваши потписи!

— Продаћу шта...

— Није него! рече он слежући раменима; ви немате више ништа.

И он викну у прозорчић који је гледао у дућан:

— Анета, немој заборавити она три парчета од нумере 14.

Слушкиња уђе. Ема разумеде и упита:

— Колико треба новаца, да се обустави извршење наплате?

— Сад је све доцкан!

— Али ако вам донесем неколико хиљада динара, четвртину дуга, трећину, готово све?

— Све је узалуд!

Он је благо гурао ка степеницама.

— Ја вас преклињем, господине Лере, причекајте само неколико дана!

Она је јецала.

— Ето ти сад! Још и сузе!

— Ви ме доводите до очајања.

— Марим ја! рече он, затварајући врата.

VII

Она је била потпуно хладна, сутрадан, кад је извршитељ Аран дошао с два сведока, да изврши попис.

Они почеше с Боваријевом собом за рад, и не узеше у попис френолошку лобању, која је сматрана као *предмет његова занимања;* али пописаше у кухињи чиније, лонце, столице, свећњаке, и, у соби за спавање, све ситнице на полици. Они разгледаше њене хаљине, рубље, собу за облачење; и цео њен живот, са својим најтајнијим кутовима, био је, као каква лешина коју отварају, изложен погледима ова три човека.

Г. Аран, у извешталом црном закопчаном капуту, с белом вратном марамом, и с веома затегнутим ременима испод ногу, понављао је с времена на време:

— Ви допуштате, госпођо? Ви допуштате?

Често је, опет, узвикивао:

— Дивно!... врло лепо!

Затим је записивао, умачући перо у рожану мастионицу коју је држао у левој руци.

Кад су свршили са станом, попеше се на таван.

Она је ту чувала један пулт, у који беху затворена Родолфова писма. Ваљало је отворити га.

— Ах, преписка! рече г. Аран са осмехом. Али допустите, јер се морам уверити, да нема у фиоци и шта друго.

И он сави хартије, мало, као да је хтео да истресе из њих златнике. Њу обузе гнев, кад је видела, како ова незграпна рука, с прстима црвеним

и љигавим као пуж, додирује ове листове у којима је некад њено срце куцало.

Они напослетку одоше. Фелесита уђе. Ема је беше послала, да мотри на Боварија и да га задржи; и оне на брзу руку сакрише под кровом чувара пописатих ствари, који се закле да се неће појављивати.

Шарл јој се то вече учинио забринут. Ема га је са страхом погледала, јер јој се чинило да у борама његова лица види оптужбе. Затим, кад јој је поглед пао на камин украшен кинеским заклонима за ватру, на тешке завесе, на наслоњаче, укратко на све оне предмете који су ублажавали горчину њена живота, њу обузе грижа савести или, боље рећи, тешка туга, која је распаљивала страсти, место да их угуши. Шарл је мирно чарао ватру, с ногама на прекладима.

У једном тренутку чувар, коме је без сумње било досадно у његову скровишту, лупну мало.

— Неко иде по тавану? рече Шарл.

— Не! одговори она, ветар је треснуо тавански прозор који је остао отворен.

Сутрадан, у недељу, она отпутова у Руан, да обиђе све банкаре, чија је имена знала. Они беху у пољу или на путу. Она не клону, и замоли за новац оне које је могла наћи, уверавајући их да јој је новац потребан и да ће им га вратити. Неки од њих насмејаше јој се у очи; сви је одбише.

У два часа она одјури Леону, и куцну на његова врата. Нико не отвори. Напослетку он се појави.

— Откуда ти сад?

— Да ти не сметам?

— Не...., али...

И он признаде да газда не воли да му укућани примају „жене“.

— Хоћу да говорим с тобом, настави она.

Он се на то маши за кључ. Она га задржа.

— Ох, не овде; у нашем стану.

И они одоше у своју собу, у гостионици код *Булоње*.

Кад су дошли, она попи велику чашу воде. Била је врло бледа. Она му рече:

— Леоне, мораш ми учинити једну услугу.

И, дрмусајући му руке које је чврсто држала, она додаде:

-- Слушај, мени је потребно осам хиљада динара!

— Та ти си полудела!

— Нисам још!.

И она му одмах исприча пописивање ствари, и изложи свој очајан положај: јер Шарл није ништа знао, свекрва је њу мрзела, а чича Руо није могао помоћи; али он, Леон, он ће се потрудити да нађе овај неопходно потребан новац...

— Али како ћу ја...?

— Ала си низак! узвикну она.

На то он рече глупо:

— Ти претерујеш. Можда би се тај твој поверилац умилостивио с једно хиљаду талира.

У толико пре ваљало је покушати шта: није било могућно да се не може наћи три хиљаде динара. У осталом, Леон се могао обавезати место ње.

— Иди, покушај! Потребно је! трчи!... Ох, потруди се! потруди се! Ја ћу те зато тако волети!

Он оде, врати се после једног часа, и рече озбиљна лица:

— Био сам на три места... узалуд!

Они затим остадоше седећи једно према другоме, поред камина, непомични, не говорећи ништа. Ема је слегала раменима, лупкајући ногама. Он чу како ромори:

— Да сам на твом месту, ја бих нашла!

— Где?

— У твојој канцеларији!

И она га погледа.

Нека паклена смелост севала је из ових успламтелих зеница, и трепавице су се скупљале страсно и изазивачки, тако да млади човек осети како попушта под њемом вољом ове жене која му је световала да учини злочин. Он се на то уплаши и, да би избегао свако објашњавање, удари се руком по челу и узвикну:

— Ноћас се враћа Морел! Он ме неће одбити, надам се (то беше један његов пријатељ, син неког врло богатог трговца), и ја ћу ти донети новац сутра, додаде он.

Ема као да није прихватила ову наду с толико радости колико је он замишљао. Да није слутила лаж? Он настави, поцрвеневши:

— Међутим, ако не дођем до три часа, немој ме више чекати, мила моја. А сад морам да идем, извини. Збогом!

Он јој стисте руку, али осети да је сасвим млитава. Ема није више била способна ни за какав осећај.

Изби четири часа; она устаде, да се врати у Ионвил, попуштајући као какав аутомат нагону навика.

Време је било лепо; беше један од оних ведрих и оштрих дана месеца марта, када сунце сија на сасвим чистоме небу. Руанци, у празничноме руху, шетали су се задовољна лица. Она дође на црквени трг. Вечерње се баш беше свршило; свет је излазио на троја врата, као река између три свода на мосту, а на средини, непомичнији од стене, стојао је црквењак.

Она се тада опомену онога дана, када је, са страхом и пуна наде, ушла под ову велику лађу која се пружала пред њом мање дубока но њена љубав; и она пође даље, плачући под својим велом, збуњена, поводећи се, скоро ван себе.

— Чувај! викну неки глас из капије која се отварала.

Она застаде, да прође један црн коњ, који је подигравао у рукуницама од кола која је терао један господин у скупоценој бунди. Ко то беше? Она га је познавала... Кола јурнуше и изгубише се.

Та то је био он, виконт! Она се окрете; улица беше пуста. И њу обузе таква клонулост, таква туга, да се наслони на зид, да не падне.

Затим помисли да се преварила. У ствари није знала ништа поуздано. Све је, у њој самој и око ње, остављало. Она је осећала да је изгубљена, да насумце срља у неизмерну провалу; и дошавши у гостионицу код *Црвенога Крста*, била је готово радосна, кад је спазила добродушнога Хомеа, који је гледао како товаре на *Ласту* велики сандук, пун апотекарске робе. Он је држао у руци, у једној марами, шест округлих хлебова за своју супругу.

Госпођа Хоме веома је волела ове мале тешке хлебове, у облику чалме, који се за време поста једу са сланим маслом: последњу врсту готске хране, можда још из доба крсташких ратова, којом су се снажни Норманци некад гушили, уображавајући да гледају на столу, између џбанова с хипокрасом[1] и џиновских свињских девеница, сараценске главе које им ваља уништити. Апотекарева их је жена вруекала као и они, јуначки, и ако је имала врло рђаве зубе; зато их је г. Хоме, кад год је одлазио у варош, куповао код првог пекара, у улици Масакр.

— Особито ми је мило што сам вас видео! рече он, пружајући руку Еми, да јој помогне да се попне у *Ласту*.

Затим обеси хлебове о кајиш од мреже, и оста гологлав и скрштених руку, у положају замишљену и Наполеонову.

[1] *Хипокрас* — пиће од вина, шећера и цимета.

Али кад се онај слепац, као и обично, указа на подножју косе, он узвикну:

— Ја не разумем зашто власт још трпи овако кажњива занимања! Требало би затворити ове несрећнике и натерати их на какав рад! Моје ми части, напредак мили као корњача! Ми смо још усред дивљаштва!

Слепац је пружао свој шешир, који је ландарао на прозору као комад откинуте поставе.

— Ево вам једне скрофулозне болести! рече апотекар.

И, ма да је познавао овог просјака, он се учини да га види сад први пут, промрмља речи: *рожњача, непровидна рожњача, бело у оку, изглед лица*, а затим га очинским гласом упита:

— Имаш ли, пријатељу, одавно ту ужасну болест? Место да се опијаш у крчми, боље би учинио да се лечиш.

Препоручивао му је добро вино, добро пиво, добро печење. Слепац је настављао своју песму; он је, у осталом, изгледао потпуно блесав. Напослетку г. Хоме отвори кесу.

— На, ево ти једап петпарац, врати ми две паре; па немој да заборавиш на моја упутства: чиниће ти добро.

Хивер се усуди да гласно изјави своју сумњу у њихово дејство. Али апотекар стаде уверавати, да ће га сâм излечити једном својом помадом која извлачи ватру, и он даде своју адресу:

— Г. Хоме, у близини пијаце, довољно познат.

— А сад, за труд, рече Хивер, да нам покажеш шта знаш.

Слепац чучну и, забачене главе, колутајући својим зеленкастим очима и плазећи се, стаде обема рукама трљати трбух, урличући у исти мах као какво изгладнело псето. Ема се згрози и баци му, преко рамена, један новац од пет динара. То беше

све њено имање. Њој се учини да је лепо да га овако баци.

Кола већ беху измакла, кад се на једанпут г. Хоме наже кроз прозор, вичући:

— Само никакво јело с брашном, нити с млеком! Вунено одело до тела, а болесне делове излагати диму од веће!

У гледању познатих предмета који су промицали испред њених очију Ема је мало по мало заборављала на своје муке. НеснОСАН умор беше је онхрвао, и она стиже кући отупела, клонула духом, готово успавана.

— Нека буде шта буде! говорила је у себи.

А после, ко зна? зашто не би могао сваког тренутка наступити какав неочекивани догађај? Могао је Лере и умрети.

У девет часа у јутру њу пробуди неки жагор на тргу. Око дућана на пијаци беше се искупио свет, да прочита неку велику објаву, прилепљену на једноме од дирека, и она спази Јустина, како се пење на један камен и цепа ту објаву. Али у томе тренутку шчепа га општински чувар за јаку. Г. Хоме изиђе из апотеке, а тетка Лефрансоа, у средини гомиле, као да је нешто беседила.

— Госпођо! госпођо! узвикну Фелисита улазећи, нешто ужасно!

И сирота девојка, узбуђена, пружи јој једну жуту хартију коју беше скинула с врта. Ема у часу прочита да јој се сва покретност продаје.

Оне се затим ћутећи погледаше. Међу њима није било никакве тајне. Напослетку Фелисита уздахну.

— Да сам на вашем месту, госпођо, ја бих ишла г. Гијомену.

— Мислиш?

А ово је питање значило:

— Ти која познајеш момка, ти ћеш најбоље знати, да ли је газда који пут говорио шта о мени?

— Јест; идите, нећете погрешити.

Она обуче своју црну хаљину, метну на главу шешир са зрневљем од ахата, и, да је нико не би видео (на тргу је још непрестано било пуно света), упути се ван села, стазом која је водила поред реке.

Она стиже сва задихана пред бележникова врата; небо беше мрачно и снег је промицао.

На звук звона Теодор, у црвеном прснику, појави се у предсобљу; он јој отвори готово пријатељски, као старој познаници, и уведе је у трпезарију.

Велика порцеланска пећ брујала је под једним кактусом који је испуњавао удубљење, а у оквирима од црна дрвета, о зиду обложеном хартијом, висила је Штајбенова *Есмералда*, са Шопеновом *Путифаровом Женом*. Постављен сто, две сребрне грејалице, стаклене кваке на вратима, под и намештај, све се то преливало од претеране, енглеске чистоте; окна беху украшена, у сваком углу, обојеним стаклима.

— Овакву бих трпезарију желела да имам, помисли Ема.

Бележник уђе, придржавајући левом руком уз тело везену собну хаљину, док је другом руком скинуо и брзо опет метнуо на главу капу од кестенасте кадифе, уображено накривљену на десну страну, где су се спуштали крајеви од три прамена плаве косе који су, доведени с потиљка, окруживали његово ћелаво теме.

Пошто је понудио Еми столицу, он седе да доручкује, извињавајући се много због ове неучтивости.

— Господине, рече она, ја бих вас молила...

— Шта, госпођо? Да чујем.

Она му стаде излагати свој положај.

Г. Гијомену је било све познато, пошто је тајно стојао у вези с трговцем, код кога је навек налазио капитале за хипотекарне зајмове, ради којих су се на њега обраћали.

Он је, дакле, знао (и то боље но и она сама) дугачку историју ових меница, врло малих у почетку, с разним преносиоцима, с дугачким роковима, и које су непрестано обнављане све дотле, док трговац, прикупивши све протесте, није замолио свога пријатеља Венсара, да у своје име предузме потребне кораке за наплату, пошто са̂м није хтео да га његови суграђани сматрају за тигра.

Она је пропратила своје причање оптужбама против Лереа, оптужбама на које је бележник с времена на време одговарао по којом безначајном речи. Једући једно ребро и пијући чај, он је обарао браду на као небо плаву пошу, у коју беху пободене две дијамантске игле, спојене златним ланчићем, и смешио се необичним осмехом, сладуњаво и двосмислено. Али, приметивши да су јој ноге мокре, он рече:

— Приђите ближе пећи, молим вас... метните ноге мало више..., на порцелан.

Она се бојала, да га не искаља. Бележник настави љубазно:

— Лепе ствари не могу ништа да оштете.

Она сад покуша да га тронe, и, узбуђена и сама, исприча му скученост у својој кући, своја натезања, своје потребе. Он је то потпуно разумео: тако отмена жена! И, не престајући да једе, он се беше сасвим окренуо према њој, тако да је коленом додиривао њену ципелу, на којој се ђон савијао, пушећи се поред пећи.

Али кад му она заиска хиљаду талира, он стисну усне, затим изјави да му је веома жао што му раније није била поверена управа над њеним имањем, јер је било стотину начина врло повољних,

чак и за једну госпођу, да се новац умножи. Могла се, било с Груменилским Мајданима било са земљиштем у Хавру, упустити без икакве опасности у изврсне спекулације; и он је остави да се жива изеде од муке, помишљајући на баснословне суме које би зацело зарадила.

— Како то, настави он, да не дођете к мени?

— Не знам ни сама, рече она.

— Зашто, реците?... Зар сам вам ја толико уливао страх? Ја бих, на против, требао да се тужим! Ми се једва и познајемо! Међутим, ја сам вам врло одан; ви у то не сумњате, надам се?

Он је узе за руку, притиште на њу страстан пољубац, и задржа је на своме колену; затим се узе нежно играти њеним прстима, казујући јој тисућу слатких речи.

Његов отужни глас ромории је као поток који тече; једна варница избијала је из његове зенице, кроз наочари које су се преливале, а његове руке завлачиле су се у Емин рукав и пипале јој мишице. Она је осећала на своме образу дах убрзаног дисања. Овај јој је човек био страшно непријатан.

Она на једанцут скочи и рече му:

— Господине, ја чекам!

— Шта то? упита бележник, који на једанпут страшно пребледе.

— Новац.

— Али...

Затим, не могући одолети изливу силне пожуде:

— Па добро, добићете!...

Он се на коленима вукао к њој, без обзира на своју собну хаљину.

— Преклињем вас, останите! Ја вас волим!

Он је обухвати око струка.

Госпођу Бовари на једанпут обли румен. Она се трже са страшним лицем и узвикну:

— Ви се бестидно користите мојим очајним положајем, господине! Ја сам за сажаљење, али нисам за продају!

И она изиђе.

Бележник оста препражен, гледајући укочено у своје везене папуче. Оне беху један љубавни поклон, и он се утеши напослетку. У осталом, помишљао је, како би га оваква љубав одвела сувише далеко.

— Хуља једна! нитков један!... каква бестидност! говорила је она у себи, готово трчећи испод топола којима је пут био засађен. Разочарање због неуспеха појачало је гнев њена увређеног стида: чинило јој се да се Провиђење окомило на њу и, тиме само поноситија, никад није осећала толико уважења према самој себи, ни толико презирања према другима. Њоме беше обладала нека ратоборност. Да јој је било да туче људе, да им пљује у лице, да их смрви; и она је и даље живо корачала пред собом, бледа, уздрхтала, ван себе од гнева, испитујући уплаканим очима пуст хоризонат, и чисто уживајући у мржњи која је гушила.

Кад је угледала своју кућу, њу обузе нека укоченост. Није могла напред; међутим, шта је знала да ради; у осталом, куда би?

Фелисита је чекала на вратима.

— Шта сте учинили?

— Ништа! рече Ема.

И једно четврт часа оне су заједно премишљале о разним личностима у Ионвилу, које би можда биле вољне да им помогну. Али кад год би Фелисита поменула кога, Ема би одговорила:

— Не треба на то ни мислити! Неће они то учинити!

— А господин тек што није дошао!

— Знам... остави ме саму.

Она беше све покушала. Није јој сад остало ништа више; и кад Шарл буде дошао, она ће му, дакле, рећи:

— Уклони се. Тај ћилим по коме ходиш није више наш. Од толиких ствари у кући ти немаш више ни један предмет; ни једна чиода, ни једна сламка није више твоја, и ја сам те упропастила, бедни човече!

Он би на то зајецао, затим би дуго и дуго плакао, и на послетку би, кад изненађење прође, опростио.

— Јест, мрмљала је она шкрипећи зубима, опростио би ми, он коме ја не бих могла опростити што ме је познао, па да ми читав милион поклони... Никад! никад!

Ова помисао о превази Боваријевој над њом доводила је Ему до очајања. После, признала одмах, мало час, сутра, или не признала, он би ипак дознао за несрећу која их је постигла; ваљало је, дакле, дочекати тај ужасни тренутак и поднети сву тежину његове великодушности. Дође јој да опет оде Лереу. Али на што? Да пише своме оцу, било је сувише касно; и она се сад можда кајала што се није предала бележнику, кад чу доле коњски топот. То беше он: отварао је капију, био је блеђи од зида. Она слете низа степенице, живо побеже на трг; и кметова жена, која је разговарала пред црквом с Летибудоом, виде је, кад је ушла код порезника.

Она отрча, да то каже госпођи Карон. Обе ове жене попеше се на таван и, скривене рубљем које беше разастрто на моткама, наместише се тако, да су лепо могле видети све што се догађа у стану Бинеову.

Он беше сâм у својој соби, у послу око једнога од оних загонетних украса од слонове кости, који се састоје из полумесеца, из кугала све мањих и мањих, и који се дижу право као обелиск и нису

ни за какву употребу; баш је радио последњи комад, био близу циља. У полутами радионице плава прашина дизала се из његова алата, као млаз варница испод потковица коња који галопира; точкови су се вртели, зујали; Бине се смешио, оборене главе, раширених ноздрва, и беше чисто утонуо у једно од оних блаженстава, својствених без сумње само осредњим занимањима, која забављају ум лаким тешкоћама и задовољавају га остварењем које је последња мета.

— Ах, ево је! рече госпођа Тиваш.

Али због зујања точкова није било могуће чути шта Ема говори.

Напослетку госпођама се учини да су разабрале реч *динара*, и тетка Тиваш рече сасвим тихо:

— Моли га да је причека за порезу.

— Тако изгледа! одговори госпођа Карон.

Они је видеше како хода горе доле, како разгледа по зидовима прстење за убрусе, свећњаке, јабуке за степенице, док је Бине задовољно гладио браду.

— Да није дошла да поручи шта код њега? рече госпођа Тиваш.

— Али он не продаје ништа! примети јој суседка.

Порезник је изгледало да слуша, разрогачених очију, као да је не разуме. Она је настављала нежно, као да преклиње. Она му се приближи; груди су јој се надимале; више нису говорили.

— Да му се случајно не нуди? рече госпођа Тиваш.

Бине беше црвен до ушију. Она га узе за руке.

— Ах, ово је сувише!

И зацело му је предлагала нешто ужасно; јер се порезник, — он је, међутим, био храбар човек, борио се код Бауцена, Луцена, у Француској, и шта

више био је предложен за одликовање — на једанпут, као да је гују угледао, трже и узвикну:

— Госпођо, шта ви мислите?...

— Требало би тући те жене! рече госпођа Тиваш.

— Где се деде? упита госпођа Карон.

Јер ње беше нестало за време ових речи; и кад је, затим, спазише како се упутила главном улицом и савила десно, као да хоће на гробље, оне се упустише у разна нагађања.

— Тетка Роле, рече она дошавши код дојкиње, угушићу се!... Раскопчајте ме.

Она паде на постељу, јецајући. Тетка Роле покри је једном сукњом и остаде поред ње. Али како Ема није одговарала, добра жена удали се, узе чекрк и поче прести лан.

— Ох, престаните! промрмља Ема, јер јој се учини да чује чекрк Бинеов.

— Шта јој се то десило? питала се дојкиња. Зашто је дошла овамо!

Она беше дотрчала, гоњена неком врстом страха који је тераше од куће.

Лежећи на леђима, непомична и укочених очију, она је нејасно распознавала предмете, ма да беше на њих обратила сву своју пажњу. Она је посматрала обијен зид, два угарка који су се димили један поред другога и једног повеликог паука који је милио изнад њене главе, у пукотини једне греде. Она напослетку прикупи своје мисли. Сећала се... Једнога дана, с Леоном... Ох, како је то било давно!... Сунце је блистало на реци, а бела лоза мирисала. И, понета својим успоменама као узаврелом бујицом, она се убрзо сети прошлога дана.

— Колико је часова? упита.

Тетка Роле изиђе, диже прсте десне руке према најсветлијем делу неба и, вративши се, лагано рече:

— Скоро ће три.

— Ах! хвала! хвала!

Јер он тек што није дошао. То је било извесно. Мора да је нашао новац. Али ће можда отићи тамо, и не слутећи да је она овде; и она нареди дојкињи да трчи њеној кући и да га доведе.

— Похитајте!

— Та идем, драга госпођо, идем!

Она се сад чудила, како није одмах помислила на њега; јуче је био дао реч, и одржаће је; и она је већ видела себе код Лереа, како му баца на сто три новчанице. После тога остало би јој само да измисли нешто, да би објаснила ствар Боварију. Али шта?

Међутим, дојкиња се беше дуго задржала. Али како у колиби није било часовника, Ема се побоја да се можда не вара у времену. Она се узе шетати по башти, ногу пред ногу; ишла је путањом поред ограде, па онда живо окрете натраг, надајући се да се добра жена вратила другим путем. Напослетку, сита чекања, мучена слутњама које је одбијала, не знајући да ли је овде од пре једног века или једног минута, она седе у један кут и затвори очи, запуши уши. Капија шкрипну: она скочи; и пре но што је проговорила, тетка Роле јој рече:

— Нема никога код вас.

— Како?

— Баш никога! А господин плаче, зове вас. Свуда вас траже.

Ема не одговори ништа. Она је дисала јако, зверајући око себе, док се сељанка, уплашена њеним лицем, и нехотице измицала, мислећи да је полудела. На једанпут она се удари руком по челу, с криком, јер јој помисао на Родолфа сену кроз душу, као муња кроз мрачну ноћ. Он је био тако добар, тако нежан, тако племенит! У осталом, ако би се устезао да јој учини ову услугу, она ће

умети да га на то натера, подсетивши га једним мигом на њихову минулу љубав. Она се, дакле, упути у Хишету, и не опажајући да се својевољно излаже ономе, што је мало пре беше тако страховито наљутило, и не слутећи ни из далека да се овим проституише.

VIII

Она се питала успут: „Шта да кажем? Чиме да почнем?“ И корачајући тако, познала је оне исте џбунове, дрвеће, морске трске на брегу, онај замак тамо. Осећања њене прве љубави враћала су јој се, и њено јадно стегнуто срце ширило се заљубљено. Млак ветар дувао јој је у лице; снег се топио и, кап по кап, падао са изданака на траву.

Она уђе, као некад, кроз мала врата од парка, и дође у велико двориште, засађено двоструким редом густих липа, кроз чије је дугачке гране звиждао ветар, њихајући их. Пси у штенари сви залајаше, и њихов се лавеж разлегаше, али се нико не појави.

Она се попе уза широке степенице с дрвеном оградом, које су водиле у ходник патосан прашљивим плочама, у коме се низало неколико соба једна за другом, као по манастирима или по крчмама. Његова соба беше на крају, сасвим у дну, лево. Кад је спустила руку на браву, њу на једанпут остави снага. Беше се уплашила, да не буде отишао, желела је то готово, а, међутим, то јој је била једина нада, последњи изглед на спасење. Она застаде мало, да се прибере, и, с новом одважношћу, коју јој је улила тренутна потреба, уђе.

Он је седео поред ватре, с ногама на оплати, и пушио лулу.

— Гле, ви сте то! рече он и нагло устаде.

— Јест, ја сам!... Дошла сам, Родолфе, да вас замолим за један савет.

И, поред свега свог усиљавања, она не могаде ни уста да отвори.

— Нисте се ни мало променили: још сте онако исто лепи!

— Ох, одговори она горко, жалосне су то дражи, пријатељу, кад сте их ви презрели!

Он на то узе објашњавати своје понашање, извињавајући се неодређеним изразима, не могући да измисли ништа боље.

Њу преварише његове речи, а још више његов глас и његова појава, тако да привидно поверава, а можда је и доиста поверовала, у изговор за прекид њихових односа; то беше тајна од које је зависила част, а можда и живот треће личности.

— Како му драго! рече она, гледајући га тужно, тек мени је било врло тешко!

Он одговори филозофским тоном:

— Такав је живот!

— Је ли бар, настави Ема, био за вас добар, од како смо се растали?

— О! ни добар... ни рђав.

— Можда би било боље, да се нисмо никад ни растајали.

— Да..., можда!

— Мислиш? рече она приближујући му се.

И он уздахну.

— О, Родолфе! Да знаш само!... Ја сам те веома волела!

После тих речи она га узе за руку, и они осташе неко време са укрштеним прстима, — као првога дана, на Скупштини! С пробуђеним поносом он покуша да се отме од разнежености, али му она клону на груди и рече:

— Како да живим без тебе? Од среће се не може одвићи! Ја сам била у очајању! Мислила сам

умрећу! Причаћу ти све то, видећеш. А ти... ти си ме се клонио!...

Јер, има три године, он је њу брижљиво избегавао, из оне урођене слабости којом се одликује јачи пол; и Ема је настављала с љупким покретима главе, умиљатија но заљубљена мачка:

— Ти волиш друге жене, признај. О, ја то потпуно разумем! Ја их извињавам. Биће да си их завео, као што си завео мене. Ти си човек! Ти имаш све што је потребно да будеш вољен. Али ми ћемо почети поново, је ли? Волећемо се! Ево, ја се смејем, срећна сам!... Што не говориш?

Милина беше видети је са оним њеним погледом у коме је треперила једна суза, као кап кише у чашици плавога цвета.

Он је привуче на колена и узе миловати руком њену глатку косу на којој се, у светлости сутона, огледаше као златна стрела последњи зрак сунца. Она наже чело, и он је пољуби у око, сасвим благо, крајем усана.

— Та ти си плакала! рече он. Зашто?

Она зајеца. Родолф помисли да је то излив њене љубави; и како је ћутала, он узе то ћутање као стидљивост и узвикну:

— Ах, опрости ми! Ти си једина која ми се допада. Ја сам био глуп и неправедан! Ја те волим, и волећу те вечито!... Шта ти је? Реци ми!

Он клече.

— Ево шта је!... Ја сам пропала, Родолфе! Ти ћеш ми дати на зајам три хиљаде динара!

— Али..., али..., рече он и мало по мало устаде, и лице му узе озбиљан израз.

— Ти знаш, настави она живо, да је мој муж сву своју имовину уложио код једнога бележника; тај је бележник побегао. Ми смо били принуђени да узајмљујемо; пацијенти нам нису плаћали. У осталом, ликвидација није свршена; ми ћемо касније

доћи до новаца. Али данас, због три хиљаде динара, хоће да нам пописују ствари; и то сад, овога часа; и, рачунајући на твоје пријатељство, ја сам дошла.

— Ах! помисли Родолф који на једанпут јако пребледе, зато ли је она дошла!

И мирно рече:

— Немам, драга госпођо.

Он није лагао. Да је имао три хиљаде динара, дао би их, без сумње, ма да је уопште непријатно чинити тако племенита дела, јер је тражење новаца најхладнија и најпустошнија од свију бура које спалазе љубав.

Ема га је у први мах неколико минута гледала непомично:

— Немаш!

Она понови више пута:

— Немаш!... Могла сам поштедети себе од ове последње срамоте. Ти ме никад ниси волео! Ти ниси ништа бољи од других.

Она поче да се одаје; беше се изгубила.

Родолф је прекиде, уверавајући је да је и са̂м у новчаној неприлици.

— Ах, жао ми те је! рече Ема. Јест, веома жао!...

И, заустављајући свој поглед на једној ишараној пушци која се блистала на зиду:

— Али, кад је човек тако сиромах, он не меће сребро на кундак од своје пушке! Он не купује часовник ишаран седефом! настави она, показујући на Булов часовник; ни позлаћене пиштаљке за своје бичеве — она их је додиривала — ни украсе за свој часовник! Ох, њему ништа не недостаје! Чак ни прибор за ракију у његовој соби; јер ти волиш себе, ти живиш лепо, имаш замак, мајуре, шуме; ловиш на коњу, путујеш у Париз... Ах, та и само ово, узвикну она узимајући с камина његову дугмад за наруквице, та и најмања од ових лудорија, може

се претворити у новац!... Ох, ја их нећу! Задржи их!

И она далеко баци дугмад, на којима се прекиде златан ланчић, кад удариппе о зид.

— А ја, видиш, ја бих теби све дала, ја бих све продала, радила бих својим рукама, просила бих по друмовима, за један осмех, за један поглед, да чујем од тебе: „Хвала!“ А ти ту мирно седиш у својој наслоњачи, као да ми још ниси довољно бола задао? Да није тебе било, знаш ли, ја бих могла живети срећна! Шта те је приморавало да ме задобијеш? Је ли то била нека опклада? Ти си ме, међутим, волео, — тако си говорио... Па и мало пре још... Ах, боље да си ме отерао! Мени још горе руке од твојих пољубаца, а ево овде, на овом ћилиму, клечећи, заклео си ми се на вечиту љубав. И ја сам ти веровала: ти си ме пуне две године водио кроз најдивнији и најслађи сан!... Опомињеш ли се наших планова за путовање? Ох, твоје писмо! оно твоје писмо! Оно ми је срце раздирало! И сад, кад сам поново дошла к њему, к њему који је богат, срећан, слободан, да га молим за помоћ коју би сваки човек учинио, преклињући га и враћајући му сву своју љубав, он ме одбија, зато што би га то стало три хиљаде динара!

— Немам их! одговори Родолф са оном потпуном хладноћом, иза које се, као иза каквог штита, крије савладан гнев.

Ема изиђе. Зидови се љуљаху, таван је притискиваше; и она поново прође дугачком стазом, саплићући се о гомиле увелога лишћа које је ветар разносио. Напослетку стиже до рова пред гвозденом капијом; она поломи нокте на брави, толико је хитала да је отвори. Затим, једно сто корака даље, задихана, држећи се једва на ногама, застаде. И тада, окренувши се, спази још једанпут хладни замак, с парком, баштама, двориштима и свима прозорима на фасади.

Она оста као обамрла, осећајући једино своје дамаре које јој се чинило да чује као неку потмулу музику која брујн кроз ваздух. Земља под њеним ногама беше мекша од воде, и бразде јој се учинише као огромни мрки таласи који се разбијају о обале. Све успомене, све мисли поврвеше јој из главе у један мах, као тисућу ракетала. Она виде свога оца, собу Лереову, собу њихову у Руану, неки други предео. Обузе је као неко лудило, уплаши се, и напослетку јој пође за руком да се прибере, али само у неколико; јер никако се не опомињаше узрока свога ужасног стања, то јест новчане неприлике. Њу је болела само њена љубав; она је осећала како је душа оставља при овим успоменама, као што рањеници у самртном ропцу осећају како им живот одлази на крваву рану.

Ноћ се спуштала, вране су летеле.

Њој се на једанпут учини да се куглице ватрене боје распрскавају у ваздуху, као праскава зрна која се спљоштавају, и обрћу, обрћу, док се не истопе у снегу, кроз гране дрвета. Усред сваке од њих указивао се лик Родолфов. Оне су се множиле, приближавале, прожимале је; свега нестаде. Она распознаде светлост по кућама, која је из далека пробијала кроз маглу.

Тада јој изиђе пред очи њен положај, онакав какав је, као страшан понор. Груди су јој се бурно надимале. Затим је обузе неки занос јунаштва, који је учини скоро веселом, и она сиђе низ косу трчећи, пређе преко реке, прође путањом, засађеним путем, преко пијаце, и дође пред дућан апотекарев.

У њему није било никога. Она хтеде да уђе; али је на звук звона могао ко доћи; она се увуче крадом на капију, уздржавајући дисање, пипајући по зидовима, и дође до прага од кујне, у којој је горела свећа на пећи. Јустин, без капута, беше баш понео неку чинију.

— Ах, вечерају! Причекајмо.

Он се врати. Она куцну у прозор. Он изиђе.

— Кључ! Онај одозго, где стоје...

— Како!

И он је гледаше, зачуђен бледилом њена лица које се белило у мрачној ноћи. Она му се учини необично лепа и достојанствена као нека сен; и не схватајући је шта хоће, он је слутио нешто страшно.

Али она настави живо, тихим гласом, гласом љупким, неодољивим:

— Морам га имати! Дај ми га.

Како је преграда била танка, у трпезарији се чула звека виљушака по тањирима.

Она рече како јој је потребно да потрује пацове који јој не даду да спава.

— Мораћу да известим господина.

— Не, немој ићи!

Затим сасвим мирно додаде:

— Та није потребно, рећи ћу му сама после. Дед, присветли ми!

Она уђе у ходник, из кога су водила врата у лабораторију. О зиду је висио кључ са значком *капернаум*.

— Јустине! повика апотекар који беше изгубио стрпљење.

— Хајдмо горе!

И он пође за њом.

Кључ се обрте у брави, и она се упути право трећој полици — тако се добро опомињала, шчепа плави суд, извади запушач, завуче руку, и извадивши пуну шаку белога прашка стаде га јести.

— Не! узвикну он и полете к њој.

— Ћути, може ко доћи...

Он је био као у очајању, хтео је да зове.

— Не говори никоме ништа; сва би кривица пала на твога господара!

Она се затим врати, на једанпут умирена, и готово задовољна, као да је учинила неку дужност.

Кад се Шарл, потресен на глас о попису, вратио кући, Ема баш беше отишла. Он је викао, плакао, падао у несвест, али она не дође. Где ли је могла бити? Он посла Фелиситу код Хомеа, код г. Тиваша, код Череа, у гостионицу код *Златнога Лава*, свуда; и кад би за тренутак заборавио мало на свој бол, тада би помислио како му је убијен добар глас, како им је имање пропало, како је Бертина будућност уништена! Шта је узрок свему томе?... Није имао ни појма! Он причека до шест часова у вече. Напослетку, не могући више да издржи, и мислећи да је отишла у Руан, он изиђе на друм, пређе једно по миље, не срете никога, причека још мало и врати се.

Она беше дошла.

— Шта је то било?... Зашто?... Објасни ми!...

Она седе за сто и написа једно писмо које лагано затвори, пошто је додала датум и час. Затим рече свечаним гласом:

— Прочитаћеш га сутра; а дотле, ја те молим, немој ме ништа питати!... Ништа!

— Али...

— Ох, остави ме!

И она леже на своју постељу.

Неки опор укус који је осећала у устима пропробуди је. Она назре Шарла и поново затвори очи.

Она је радознало испитивала себе, да распозна да ли не осећа болове. Не, још ништа. Чула је куцање часовника, пуцкарање ватре и дисање Шарлово који је стојао крај њене постеље.

— Ах, смрт заиста није ни мало страшна, помисли она; заспаћу, и свему ће бити крај!

Она попи гутљај воде и окрете се зиду.

Онај ужасни укус мастила није престајао.

— Жедна сам!... Ох! тако сам жедна! уздахну она.

— Шта ти је! рече Шарл који јој пружи чашу.

— Није ми ништа!... Отвори прозор... угушићу се!

И њој се на једанпут тако смучи, да је једва имала времена да узме мараму испод јастука.

— Носи је! рече она живо; баци је!

Он је стаде питати; она не одговори. Лежала је непомично, бојећи се да је и најмање узбуђење не натера на повраћање. Међутим, осећала је ледену хладноћу која јој се пела од ногу до самога срца.

— Ах, ево почиње! промрмља.

— Шта кажеш?

Она је окретала главу полако и са страхом, и непрестано отварајући вилице, као да носи на језику нешто врло тешко. У осам часова повраћање поново поче.

— Чудновато! чудновато! понови он.

Али она рече снажним гласом:

— Није, вараш се!

На то јој он нежно и готово милујући је превуче руком преко трбуха. Она врисну. Он се трже поплашен.

Она стаде затим јечати, у први мах слабо. Силна језа тресла јој је рамена, и она пребледе као чаршав у који су се забадали њени згрчени прсти. Њено неједнако било сад је било готово неприметно.

Граншке зноја избијале су по њену модром лицу, које је изгледало као стињено у даху металне паре. Зуби су јој цвокотали, разрогачене очи гледале су нејасно, и на сва питања одговарала је само махањем главе; она се шта више насмеши два три пута. Мало по мало њено јечање постаде јаче; потмули урлик оте јој се из груди; она рече

да јој је боље и да ће одмах устати; али је спопадоше грчеви; она узвикну:

— Ах, Боже, ово је ужасно!

Он паде на колена поред њене постеље.

— Говори, шта си јела? Одговарај, за име Бога!

И у његовим очима било је толико нежности, колико она није никад видела.

— Ено тамо..., тамо!... рече она изнемоглим гласом.

Он полете столу, раскиде печат и прочита гласно: *Не окривљујте никога...* Он застаде, превуче руком преко очију, и прочита још једанпут.

— Како!... У помоћ! у помоћ!

И он је само понављао ову реч: „Отрована! отрована!“ Фелисита отрча Хомеу, који ту реч узвикну на тргу; госпођа Лефрансоа чу је у својој гостионици; неколицина њих устадоше, да известе своје суседе, и целе ноћи остаде село на ногама.

Чисто ван себе, муцајући, поводећи се, Шарл се вртео по соби. Ударао је о намештај, чупао је косу, и апотекар никад није ни помислио да може бити тако страшнога призора.

Он се врати кући, да пише г. Канивеу и доктору Ларивијеру. Беше изгубио главу: покварио је више од петнаест писама. Хиполит оде у Нефшател, а Јустин је тако мамузао Боваријева коња, да га је полумртва оставио код Гијомове Шуме.

Шарл хтеде да прелиста свој лекарски речник; али није ништа видео, редови су му играли пред очима.

— Само хладно! рече апотекар. Треба само дати какав јак противотров. Какав је отров?

Шарл показа писмо. Отров беше арсеник.

— Онда треба извршити анализу, настави апотекар.

Јер он је знао да приликом сваког тровања треба извршити анализу; Шарл, који није ништа схватао, одговори:

— Ах, извршите! извршите! Спасите је...

Затим се врати Еми, паде на ћилим, и јецајући наслони главу на ивицу од њене постеље.

— Немој плакати! рече му она. Још мало, па те нећу више мучити!

— Зашто? Шта те је нагнало?

Она одговори:

— Тако је морало бити, драги мој.

— Зар ниси била срећна? Је ли до мене кривица? Ја сам, међутим, чинио све што сам могао!

— Тако је..., то је истина..., ти си тако добар!

И она му лагано превуче руком преко косе. Милина која га обузе појачавала је његову тугу; он осети како му се цело биће разорава од очајања на помисао да му јеваља изгубити, сад кад је показивала према њему више љубави но икад; и он не могаше да нађе лека; није знао шта ће, није смео ништа да предузме; потреба да се сместа одлучи на нешто сасвим га је збунила.

Она је опет мислила како је дошао крај свим њеним неверствима, нискостима и безбројним пожудама које су је мучиле. Сад није никога мрзела, мисли јој је увила као нека тама, и од свих земаљских гласова чула је само испрекидано туговање овог јадног срца, тихо и нејасно, као последњи одјек симфоније која се удаљава.

— Доведите ми дете, рече она, придижући се на лакат.

— Није ти ништа горе? упита Шарл.

— Није! није!

Слушкиња донесе дете у дугачкој ноћној кошуљици, испод које су вириле голе ножице, озбиљно и готово још успавано. Оно је зачуђено посматрало испретурану собу и жмиркало очима, засењено свећама које су гореле на столу. Оне су га без сумње подсећале на јутро о новој години, када је, пробуђено рано при светлости свећа, до-

лазило у постељу своје матере, да прими поклоне, јер рече:

— Где су ствари, мама?

И како нико не рече ништа:

— Нигде не видим моју ципелицу!

Фелисита га наже над постељу, али оно је непрестано гледало у правцу камина.

— Да је није узела дојкиња? упита оно.

На ову реч, која пробуди у њој успомену на њене прељубе и њене јаде, госпођа Бовари окрете главу, као из одвратности према другом неком јачем отрову који осећа у устима. Берта је, међутим, остала на постељи.

— Ох, како су ти велике очи, мама! Како си бледа! Како си се ознојила!...

Мајка је гледаше.

— Ја се бојим! рече мала измичући се.

Ема је узе за руку, да је пољуби; она се отимаше.

— Доста! водите је! узвикну Шарл који је јецао у собици где су постеље.

Затим неповољни знаци престадоше за неко време; она изгледаше мање узбуђена; и са сваком незначајном речи, са сваким дахом из њених груди, које се беху мало смириле, он је добивао наде. Напослетку, кад уђе Канүве, он му плачући паде на груди.

— Ах, ви сте то! Хвала! Како сте добри! Али боље јој је. Погледајте је...

Каниве није био никако тога мишљења, и пошто код њега *нема тамо овамо*, како је са̑м говорио, он преписа нешто на повраћање, да би потпуно очистио желудац.

Ема убрзо поче повраћати крв. Усне јој се још јаче стегоше. Удови јој се беху згрчили, по телу јој беху избиле мрке пеге, а било јој је клизило испод прстију као затегнут конац, као жица на харфи која тек што се није прекинула.

Она стаде затим викати, и то ужасно. Клела је отров, грдила га, преклињала га да похита, и одбијала је својим укоченим рукама све што јој је Шарл, чије су муке биле веће од њених, силом давао да пије. Он је стојао, с марамом на уснама, с ропцем у грлу, плачући и гушећи се јецањем, од кога му је цело тело дрхтало; Фелисита је трчала тамо амо по соби; Хоме је, непомичан, дубоко уздисао, а г. Каниве, који се показивао хладан, осећао се при свем том потресен.

— До врага!... Међутим... све је повратила, и чим престане узрок...

— Треба да престане и дејство, рече Хоме; то је очевидно.

— За име Бога, спасите је! узвикивао је Бовари.

И не слушајући апотекара који се усуди да изнесе још и ову претпоставку: „То је можда спасоносна криза“, Каниве баш хтеде да препише какав лек против отрова, када се зачу пуцање бича; сва се окна затресоше, и једна поштанска кола, која су снажно вукла три коња, до ушију упрскана блатом, дојурише са угла пијаце. То беше доктор Ларивијер.

Појава једнога бога не би изазвала веће узбуђење. Бовари диже руке, Каниве застаде с писањем, а Хоме скиде своју грчку капу много пре но што је доктор ушао.

Ларивијер је био из оне велике хируршке школе коју је Биша засновао, из оног нараштаја, сада изумрлог, философа практичара, који су страсно волели свој позив и вршили га са одушевљењем и вештином! Све је дрхтало у његовој болници, кад би се наљутио, и његови су га ученици тако поштовали, да су се, чим постану лекари, трудили да се што више угледају на њега, тако да су се на њима видели, по оближњим варошима, његов дугачки зимски огртач и његов широки црни капут,

чији су посувраћени и раскопчани рукави покривали мало његове пуначке руке, врло лепе руке које никад нису носиле рукавице, као да би се брже могле наћи у невољи. Презирући ордене, титуле и академије, гостољубив, слободоуман, пажљив према сиротињи и лично частан човек, он би готово важио као светац, да га се због дубине његова ума нису бојали као демона. Његов поглед, оштрији од његових ножева, продирао вам је право у душу и разглабао сваку лаж кроз мрежу тврдња и снебивања. И он настављаше тако, пун оне благе величанствености коју човеку дају свест о његову великом дару, његовој имућности и четрдесет година живота, радног и беспрекорног.

Он набра веђе још с врата, кад је угледао мртвачко лице у Еме, која је лежала на леђима, отворених уста. Затим, чинећи се да слуша Канивеа, завуче кажипрст у поздрву, понављајући:

— Тако, тако.

Али он лагано слеже раменима. Бовари је пратио сваки његов покрет: они се погледаше: и овај човек, који, међутим, беше тако навикнут да гледа патње, не могаде да задржи сузу која му кану на вратну мараму.

Он хтеде да одведе Канивеа у оближњу собу. Шарл пође за њим.

— Врло јој је рђаво, је-л-те? Како би било да јој метнемо облоге? Не знам ни сâм шта! Нађите какав лек, ви који сте толико њих спасли!

Шарл га беше обгрлио рукама и гледао га је преплашено, бôно, упола онесвешћен на његовим грудима.

— Будите храбри, јадни пријатељу! Ту се ништа не може.

И доктор Ларивијер пође.

— Зар идете?

— Доћи ћу опет.

Он изађе, као да изда неке заповести поштанском момку, заједно с Канивеом, који такођер није ни мало марио да му Ема умре на рукама.

Апотекар их стиже на тргу. Он, по природи, није могао да се одвоји од славних људи. Зато је и салетао г. Ларивијера, да му укаже ту велику част, да руча код њега.

Брзо послаше у гостионицу код *Златнога Лава* за голубе, у касапницу за котлете, код Тиваша за крем, код Летибудоа за јаја, а апотекар је лично помагао при готовљењу, док је госпођа Хоме притезала узице на својој рекли:

— Ви ћете извинити, господине; јер у нашем худом селу, ако се не јави један дан раније...

— Столовате чаше! шану Хоме.

— Да смо у вароши, могли бисмо узети бар кобасица.

— Ћути ти!... За сто, докторе!

После првих залогаја он нађе за сходно да исприча неколико појединости о катастрофи:

— Ми смо прво констатовали извесно осећање сувоће у фаринксу, па онда неподносне болове у епигастру, затим суперпургацију, па кому.

— Како се то отровала?

— Не знам, докторе; шта више немам ни појма где је могла набавити тај бели арсеник.

Јустин, који је у том тренутку доносио гомилу тањира, задрхта.

— Шта ти је? рече апотекар.

На ово питање млади човек све испусти на земљу, те се полупа.

— Шмокљане, узвику Хоме, невежо! блесане! магарче!

Али се наједанпут савлада:

— Ја сам хтео, докторе, да покушам анализу и, primo, пажљиво сам увукао у једну цев...

— Боље би било, рече хирург, да сте јој завукли прсте у гушу.

Његов је колега ћутао, пошто је мало пре добио на само оштар прекор због свога лека за повраћање, тако да је добри Каниве, онако разметљив и говорљив после оне операције над Хиполитом, био данас врло скроман; он се непрекидно смешио, одобравајући.

Хоме је уживао у свом домаћинском поносу, и помисао на тужнога Боварија доприносила је по мало његову задовољству тим, што се он самољиво поређивао с њим. После, присуство докторово заносило га је. Он је показивао своју ученост, помињао је од реда шпанску бубу, биљни отров, манцанилу, гују.

— И шта више читао сам, докторе, да су многе личности биле отроване и као громом поражене кобасицама које су сувише нагло и јако биле сушене! Тако је бар стојало у једном врло лепом извештају, који је написао један од најодличнијих представника апотекарства, један од наших учитеља, чувени Каде од Гасикура!

Госпођа Хоме појави се, носећи машину са спиритом, која се љуљала у њеним рукама; јер је Хоме хтео да кува своју каву на столу, пошто је и иначе са̂м пекао, туцао и мешао каву.

— Saccharum, докторе, рече он, нудећи шећер.

Затим изведе сву своју децу, радознао да чује хирургово мишљење о њихову здрављу.

Напослетку г. Ларивијер хтеде да пође, кад га госпођа Хоме упита за свога мужа: глава му се мутила, јер је свако вече спавао по вечери.

— О! глава му не смета много.

И, насмешивши се мало на ову досетку која прође неопажена, доктор отвори врата. Али апотека беше пуна света; и он се с тешком муком могаше опростити господина Тиваша, који се бојао, да му жена не добије запаљење плућа, јер је имала на-

вику да пљује у пепео; затим г. Бинеа, који је осећао по кадшто наступе глади, и госпође Карон која је имала пробади; Лереа који је имао несвестицу, Летибудоа који је имао реуматизам, госпође Лефрансоа која је имала покварен стомак. Напослетку коњи одјурише, и оста опште мишљење да се доктор није показао ни мало љубазан.

Општу пажњу привукла је појава г. Бурнизијана, који је прелазио преко пијаце са светим миром.

Хоме, доследан својим начелима, сравни свештенике с гавранима које привлачи задах лешева; појава каквога духовника била му је лично непријатна, јер га је мантија подсећала на покров, и он је њу мрзео бојећи се по мало њега.

При свем том, не узмичући испред онога што је називао *својом дужношћу*, он опет оде Боварију, у друштву с Канивеом, кога г. Ларивијер, пре но што ће отићи, беше салетео на овај корак; и шта више, да није било представака његове жене, Хоме би повео са собом и своја два сина, да их навикне на мучне прилике, да би имали једну поуку, један пример, једну свечану слику која ће им касније остати у памети.

У соби је владала, кад су ушли, нека тужна свечаност. На столу за рад, који је био покривен белим убрусом, лежало је пет шест смотуљака памука у једној сребрној чинији, поред великог распећа између две свеће које су гореле. Ема, с брадом на грудима, беше неприродно отворила очи; и њене јадне руке вукле су се по постељи, са оним одвратним и лаганим покретом самртника који као да већ хоће да се покрије покровом. Блед као кип и очију црвених као жар, Шарл је немо стојао према њој, поред постеље, док је свештеник, ослањајући се на једно колено, тихо мрмљао неке речи.

Она лагано окрете лице и чисто се обрадова, кад је угледала љубичасти епитрахиљ, нашавши

без сумње усред овог необичног покоја некадашњу милину својих првих мистичних полета, с привиђењима вечнога блаженства која су почињала.

Свештеник се диже, да узме распеће; она тада опружи врат као неко који је жедан, прини усне на тело Бога Човека, и свом својом клонулом снагом притиште на њ најватренији љубавни пољубац који је икад дала. Он затим очита Misereatur и Indulgentiam, умочи десни палац у зејтин и поче помазивање: најпре по очима, које су толико жуделе за земаљским блеском; па онда по ноздрвама, које су волеле млак поветарац и мирисаве љубави; па по устима, која су се отварала за лаж, која су цвилила од охолости и јаукала у страсти; па по рукама, које су уживале у благим додирима, и напослетку по табанима, који су некад били тако брзи, кад је трчала да задовољи своје пожуде, и који сад више нису ишли.

Свештеник обриса прсте, баци у ватру памук умочен у зејтин, и седе поред самртнице, да јој каже, како сад треба да сједини своје патње с патњама Исуса Христа и да се преда божанској милости.

Кад је био готов са утехама, он покуша да јој метне у руку освећену свећу, знамење небеснога блаженства којим ће за мало бити окружена. Ема, и сувише слаба, не могаде скупити прсте, и свећа би пала на земљу, да није било г. Бурнизијана.

Међутим, она није више била онако бледа, и лице јој је имало ведар израз, као да је миропомазање беше излечило.

Свештеник не пропусти да то напомене; он шта више објасни Боварију, да Господ, по кадшто, продужује живот људима, кад нађе да је то потребно за спас њихове душе; и Шарл се опомену онога дана, када је тако исто била на самрти и примила свето причешће.

— Можда није требало очајавати, помисли он.

И доиста, она погледа око себе, лагано, као неко који се буди из сна; затим, јасним гласом, заиска своје огледало, и оста над њим неко време, док јој крупне сузе не потекоше из очију. Она завали тада главу са уздахом и паде на јастук.

Груди јој се одмах почеше брзо надимати. Језик јој цео изиђе из уста; очи су јој се колутале и бледеле као две лампе које се гасе, тако да би човек мислио да је већ мртва, да није било оног ужасног одскакања слабина које је потресало тешко дисање, као да се душа упињала да се ослободи. Фелисита клече пред распеће, па и сâм апотекар сави мало колена, док је г. Канивe укочено гледао на трг. Бурнизијан се беше опет почео молити Богу, с челом наслоњеним на ивицу постеље, у дугачкој црној мантији која се вукла за њим у соби. Шарл је био с друге стране, на коленима, руку пружених ка Еми. Он је беше ухватио за руке које је стезао, и уздрхтао би на сваки откуцај њена срца, као на потрес од развалине која се руши. Што је ропац бивао јачи, свештеник је све живље читао своје молитве; оне су се мешале са угушеним јецањем Боваријевим, и по који пут се чисто све губило у нејасном мрмљању латинских слогова, који су звонили као самртно звоно.

На једанпут зачу се на улици трапање тешке дрвене обуће и лупање штапа, и један промукли глас запева:

И дан летњи чини, често и то бива,
Те девојка млада о љубави снива.

Ема се диже као леш који се галванизује, расплетене косе, погледа укочена, унезверена.

Да покупи, хитро и клас сложи с класом,
Несташна и ведра, са песмом и шалом,
Нанета се моја повијеним стасом
Преко њива креће путањицом малом.

— Слепац! узвикну она.

И Ема удари у смех, смех ужасан, махнит, очајан, јер јој се учини да види одвратно лице просјаково, које се дизало у вечној тами као неко страшило.

И тога се дана плахи ветар крену,
И подиже у вис кратку сукњу њену.

Нов наступ грчева поново је обори на душек. Сви приступише. Ње више није било.

IX

После смрти некога увек облада као неко пренеражење, толико је тешко разумети ово наступање ништавости и помирити се с веровањем у њу. Али кад се потпуно уверио о Еминој непомичности, Шарл паде на њу са узвиком:

— Збогом! Збогом!

Хоме и Канивe изведоше га из собе.

— Стишајте се!

— Да, говорио је он отимајући се, бићу паметан, нећу учинити никакво зло. Али пустите ме! Хоћу да је видим! Она је моја жена!

И он је плакао.

— Плачите, рече апотекар, пустите природи на вољу, биће вам лакше!

Слабији но какво дете, Шарл пусти да га одведу доле, у трпезарију, и г. Хоме врати се убрзо кући.

На тргу му приђе слепац, који се беше докотурао до Ионвила, у нади да ће добити обећани лек, и који је питао свакога кога је срео где станује апотекар.

— Баш си погодио! Као да немам пречег посла! Немам кад сад, дођи други пут!

И он уђе нагло у апотеку.

Имао је да напише два писма, да справи напитак за Боварија ради умиривања живаца, да измисли какву лаж којом ће забашурити тровање и

да напише чланак за *Светлицу*, не рачунајући мештане који су га чекали, да чују шта подробније; и кад је свима Ионвилцима испричао, како је Ема, правећи крем с ванилом, узела арсеник место шећера, Хоме се још једанпут врати Боварију.

Он га затече сама (г. Каниве тек што беше отишао), где седи у наслоњачи, поред прозора, и блесасто гледа у под.

— Требало би сад, рече апотекар, да сами одредите у колико ће часова бити погреб.

— Зашто? Какав погреб?

Затим гласом тихим и уплашеним додаде:

— Ох, не, не, не дам је!

Да би прикрио своје узбуђење, Хоме узе с полице стакло с водом, да залије здравац.

— Ах, хвала! рече Шарл, ви сте добар човек!

И он не доврши, гушећи се под мноштвом успомена које је овај апотекарев поступак пробудио у њему.

Да би га мало разгалио, Хомеу се учини да ће бити добро да говори мало о вртарству; рече како је биљкама потребна влага. Шарл обори главу у знак одобравања.

— У осталом, лепи дани сад ће опет настати.

— А! рече Бовари.

Апотекар, коме ништа више није падало на памет, стаде полако размицати мале завесе на прозорима.

— Гле, прође г. Тиваш.

Шарл понови несвесно:

— Прође г. Тиваш.

Хоме се не усуди више да му помиње о погребним припремама; на то га је свештеник приволео.

Бовари се затвори у своју собу, узе перо и, пошто је неко време проплакао, написа:

„Хоћу да се сахрани у њеној свадбеној хаљини, с белим ципелама и с венцем. Коса ће јој се расплести по раменима; три сандука, један од

храстовине, један од махагонија, један од олова. Нека ми нико ништа не говори, имаћу довољно снаге. Преко свега доћи ће велики покров од зелене свиле. Тако хоћу. Учините тако.“

Господа се веома зачудише овим романтичним идејама Бováријевим, и апотекар одмах оде, да му каже:

— Мени се чини да је она свила излишна. Трошкови, у осталом...

— Шта се то вас тиче? узвикну Шарл. Оставите ме! Ви је нисте волели! Идите!

Свештеник га узе под руку, да га мало проведе по башти. Он је говорио о ништавости земаљских ствари. Бог је, рече, велики, добар; треба се без роптања повиновати његовим одлукама, шта више захвалити му.

Шарл плану:

— Ја мрзим тог вашег Бога!

— Ви сте још озлојеђени, уздахну свештеник.

Бовари беше већ далеко. Он је ишао крупним корацима, дуж зида, поред воћа, шкрипао је зубима, дизао у небо погледе пуне проклињања; али ни један листак не затрепери од тога.

Падала је ситна киша. Шарл, коме беху груди раздрљене, поче дрхтати; он се врати и седе у кујну.

У шест часова зачу се на тргу лупа кола: *Ласта* је долазила; и он оста челом наслоњен на окна, гледајући како путници силазе један по један. Фелисита му простре у салону душек; он леже на њ и заспа.

И ако је био филозоф, Хоме је поштовао мртве. Зато је, ни мало љут на јаднога Шарла, и дошао у вече, да чува мртваца, и понео са собом три књиге и једну записницу, да води белешке.

Ту је био и Бурнизијан, и две велике свеће гореле су више постеље, која беше извучена из преграде за спавање.

Апотекар, коме је ћутање тешко падало, не могаде се уздржати да не ожали с неколико речи ову „несрећну младу жену“; свештеник одговори, да сад не остаје ништа друго до молити се Богу за њу.

— Међутим, настави Хоме, једно је од овога двога: или је умрла без греха (како се изражава црква), и онда јој наше молитве нису ни мало потребне; или је преминула не кајући се (то је, чини ми се, свештенички израз) за своје грехове и онда...

Бурнизијан му упаде у реч, одговоривши осорљиво, да се при свем том треба молити Богу.

— Али, напомену апотекар, кад су Богу познате све наше потребе, па што је онда молитва?

— Како! рече свештеник, молитва! Ви, дакле, нисте хришћанин?

— Опростите! рече Хоме. Ја се дивим хришћанству. Оно је пре свега ослободило робове, увело у друштво морал...

— О томе није реч! Свето Писмо...

— О! о! што се тиче Светога Писма, отворите историју; позната је ствар да су њега изопачили језуити.

Шарл уђе и, прилазећи постељи, лагано размаче завесе.

Глава Емина била је нагнута на десно раме. Угао њених уста, која су била отворена, чинио је као неку црну рупу на дну њена лица; палци на рукама беху јој подвијени; нека врста беле прашине покривала јој је трепавице, а очи јој се беху почеле губити у бледилу које је личило на танан вео, као да су пауци оплели мрежу на њима. Покров јој се повијао од груди до ногу, па се затим подизао на врховима прстију; Шарлу се чинило да безгранична маса, да неки огроман терет лежи на њој.

На цркви изби два часа. У соби се чуло жуборење реке која је текла у мраку, поред терасе.

Г. Бурнизијан је с времена на време брисао нос уз шмркање, а Хоме је писао нешто, тако да му је перо шкрипало по хартији.

— Идите, драги пријатељу, рече он, идите, овај вас призор сувише потреса.

Кад је Шарл отишао, апотекар и свештеник наставише своју препирку.

— Читајте Волтера! говорио је један; читајте Холбаха, читајте *Енциклопедију!*

— Читајте *Писма неких португалских Јевреја!* говорио је други; читајте *Смисао хришћанства*, од Николе, бившег судије!

Они су падали у ватру, беху поцрвенели, говорили су у исти мах, не слушајући један другога; Бурнизијана је вређала оволика дрскост; Хоме се дивио оволикој глупости; и није много требало, па да се почну узајамно вређати, кад Шарл наједанпут поново уђе. Њега је нека неодољива сила привлачила. Он се непрестано пео уза степенице и силазио.

Он је застајао према њој, да је боље види, и толико би се у њу загледао, да би заборавио на свој бол.

Падали су му на ум случајеви каталепсије, чуда магнетизма; и говорио је у себи, да би му, са силном вољом, пошло можда за руком да је поврати у живот. Једанпут шта више он се наже над њу и узвикну сасвим тихо: „Ема! Ема!“ Од његова снажног даха залелуја се пламен од свећа које су стојале поред зида.

У зору стиже Боваријева мати; Шарл је пољуби и бризну у плач. Она покуша, као и апотекар, да му учини неке напомене односно трошкова око сахране. Он толико плану, да она ућута, и шта више рече јој да сместа иде у варош и купи шта треба.

Шарл остаде сâм цело по подне; Берту беху одвели код Хомеових; Фелисита је била горе, у соби, с госпођом Лефрансоа.

У вече почеше долазити познаници. Он је устајао, ћутећи се руковао са сваким, и како је који дошао седао је поред осталих који су образовали велики полукруг пред камином. Оборене главе и с ногом пребаченом преко колена они су клатили ногу и с времена на време дубоко уздисали; свакоме је било досадно преко мере; али нико није хтео да пође први.

Кад се вратио у девет часова (последња два дана само се он видео на тргу), Хоме је носио камфор, тамњан и мирисаве траве; сем тога, једно стакло хлора, да би растерао мијазме. У тај мах су се слушкиња, госпођа Лефрансоа и Боваријева мати вртеле око Еме, облачећи је; оне спустише дугачки крути вео, који је покри до свилених ципела.

Фелисита је јецала:

— Ах, јадна моја госпођа! јадна моја госпођа!

— Гледајте, говорила је крчмарица уздишући, како је још лепа! Заклео би се човек да ће сад устати.

Затим се нагоше, да јој метну венац.

Морадоше јој подићи мало главу, и том приликом покуља јој из уста нека црна течност.

— Ах! Боже, хаљина, пазите! повика госпођа Лефрансоа. Та помозите нам! рече она апотекару. Да се случајно не бојите?

— Ја да се бојим? одговори он, слежући раменима. Но, то би лепо било! Ја сам видео у болници мало страшнијих призора, кад сам изучавао апотекарство. Ми смо прављали пунч у амфитеатру за секцирање! Смрт не може да уплаши филозофа; и шта више, ја намеравам, што сам често и говорио, да завештам своје тело болницама, да би доцније послужио науци.

У то дође свештеник и упита како је господину, и кад му апотекар одговори, он рече;

— Знате, удар је још сасвим скорашњи!

На то му Хоме честита, што му се не може десити, као другим људима, да изгуби драгу сапутницу; из тога се изроди препирка о нежепству свештеника.

— Јер, рече апотекар, није природно да се човек лишава жене! Било је злочина...

— Али, за име Бога! узвикну свештеник, како може човек који је спутан браком да чува, на пример, тајну исповести?

Хоме нападе исповест. Бурнизијан је узе у одбрану; он опширно изложи њен благотворни утицај, наведе неколико случајева о лоповима који су па једанпут постали честити људи. Војницима је синула пред очима светлост истине, кад су приступили исповедаоници. У Фрибургу је био један министар...

Његов је друг спавао. И како га је гушио сувише тежак ваздух у соби, Бурнизијан отвори прозор, на шта се апотекар пробуди.

— Ако је по вољи мало бурмута! рече му он. Узмите; то разгаљује.

Непрекидни лавеж разлегао се негде у даљини.

— Чујете ли како урличе псето? рече апотекар.

— Кажу да пси осећају мртве, одговори свештеник. Тако и пчеле: оне излећу из кошнице, кад ко у кући умре. — Хоме не устаде против ових предрасуда, јер беше поново заспао.

Г. Бурнизијан, као снажнији, мицао је још неко време уснама: затим, мало по мало, обори главу, испусти своју дебелу црну књигу и стаде ркати.

Они су седели један према другоме, са испупченим трбусима, надувена лица, намрштени, сложивши се, после толике несагласности, у истој

људској слабости; били су непомични као и леш поред њих, који као да је спавао.

Шарл уђе, и не пробуди их. Долазио је последњи пут. Хтео је да се опрости са Емом.

Мирисаве траве још су се димиле, и облаци плавичасте паре мешали су се на прозору с маглом која је улазила. На небу је треперило неколико звезда, и ноћ беше блага.

Восак са свећа капао је на постељу. Шарл их је гледао како горе, замарајући своје очи на светлости њихова жутог пламена.

Шаре су се преливале на свиленој хаљини која се белила као месечина. Ема се није видела под њом; и њему се чинило да се она, излазећи ван саме себе, нејасно губи међу предметима, у тишини, у ноћи, у ветру који је улазио у собу, у влажном мирису који се осећао.

Затим је, на једанпут, видео у башти у Тоту, на клупи, поред живе ограде, или у Руану, на улици, на прагу њихове куће, у дворишту њена оца. У ушима му је још одјекивао смех веселих момака који су играли под јабукама; од њене косе сва је соба мирисала, а њена хаљина шуштала му је у рукама, као кад варнице пуцкарају. Ово беше она иста хаљина! . . . .

Он је дуго остао, сећајући се тако минуле среће, њена држања, њених покрета, њена гласа. После једнога очајања наилазило је друго, и то непрестано, без прекида, као таласи плиме која се излила.

Њега обузе нека страховита радозналост: лагано, врхом прстију, сав уздрхтао, он диже с ње покров. Али његов крик, пун ужаса, пробуди Бурнизијана и апотекара. Они га одвукоше доле, у трпезарију.

Фелисита дође затим и рече да господин иште косу. . . . .

— Одсеците један прамен! одговори апотекар.

И како се она не усуди, он приђе сâм с маказама у руци. Дрхтао је тако јако, да је на неколико места убо кожу на слепим очима. Напослетку, савладавши силом своје узбуђење, Хоме засече два три пута насумце, тако да остадоше бели трагови у овој лепој црној коси.

Апотекар и свештеник поново се прихватише својих послова, спавајући с времена на време, за шта су се узајамно оптуживали, кад год би се пробудили. Г. Бурнизијан је шкропио тада собу водицом, а Хоме је сипао хлор по поду.

Фелисита им беше спремила, на орману, стакло ракије, комад сира и повелики колач. И апотекар, који беше сасвим малаксао, уздахну око четири часа у јутру:

— Бога ми, ја бих се са задовољством мало прихватио!

Свештеник није чекао да га моле; он оде да одслужи јутрење, и врати се; затим њих двојица узеше јести и куцати се, смејући се по мало, и не знајући зашто, надражени оном неодређеном веселошћу која нас обузима после туге: и, при последњој чашици, свештеник рече апотекару, ударајући га руком по рамену:

— Ми ћемо се напослетку сложити!

Они затекоше доле, у предсобљу, раднике који беху дошли. И Шарл је пуна два часа морао у самртним мукама слушати чекић који је одјекивао по даскама. Ема би положена у храстов сандук који је углављен у друга два; али како је спољни сандук био сувише широк, морали су празнину попунити вуном из једног душека. Напослетку, кад су сва три поклопца била састругана, закована, залемљена, изнесоше сандук пред врата; кућа би широм отворена и Ионвилци почеше долазити.

Чича Руо дође, и паде у несвест, кад је спазио црну чоху.

X

Чича Руо беше добио писмо апотекарево тек тридесет и шест часова после догађаја; и, из обзира према његовој осетљивости, г. Хоме га беше тако саставио, да није било могућно знати шта је у ствари.

Старац паде у први мах, као да га је капља ударила. Затим разумеде да му кћи није умрла. Али то је могло бити... Напослетку је навукао блузу, узео шешир, прикопчао једну мамузу за ципелу, и кренуо се у највећем трку; и целим путем био је на самртним мукама. Једанпут шта више био је принуђен да сиђе. Он није ништа видео, чуо је око себе гласове, осећао је да га разум оставља.

Дан се диже. Он спази три црне кокоши које су спавале на једном дрвету, и уздрхта, јер га ово предсказивање уплаши. Он обећа светој Богородици три одежде за цркву и да ће босоног ићи од гробља у Бертоу до капеле у Васонвилу.

Он уђе у Марому, вичући послугу у крчми, истави врата раменом, шчепа врећу зоби, сручи у карлицу боцу јабуковаче, и ободе своје кљусе коме су избијале варнице испод копита.

Говорио је у себи да ће је без сумње спасти; лекари ће пронаћи какав лек, то је извесно. Он се опомену свих чудесних оздрављења о којима су му причали.

Затим му је Ема излазила пред очи мртва. Ту, пред њим, лежала је на леђима, насред пута. Он би притегао узде, и привиђења је нестајало.

У Кенкампоа попи три каве једну за другом, да би био храбрији.

Он помисли да је у писању погрешно стављено име. Потражи писмо у своме џепу, напипа га, али се не усуди да га отвори.

Напослетку му паде на ум, да је све то можда нека шала, нечија освета, измишљотина каквог ша-

љивчине; у осталом, да је мртва, знало би се! Не, не! природа није имала ничега необичног: небо беше плаво, дрвеће се повијало; једно стадо оваца прође. Он угледа село, и мештани га спазише како јури, сав полегао по своме коњу, кога је немилице ударао, и са чијих је слабина капала крв.

Кад је дошао к себи, он плачући паде у загрљај Боварију:

— Моја кћи! Ема! моје дете! Објасните ми!...

Шарл је јецајући одговарао:

— Не знам, не знам! Несрећа!

Апотекар их растави:

— Те су страшне појединости излишне. Ја ћу све испричати господину. Ево иде свет. Пазите на своје достојанство. До врага, треба бити философ!

Сиромах Бовари хтеде да се покаже јак, и понови више пута:

— Јест..., треба бити храбар.

— Та бићу храбар, до сто врага! узвикну чича Руо. Отпратићу је до вечне куће!

Звоно је звонило. Све је било готово. Ваљало је полазити.

И, седећи у једноме столу на кору, један до другога, они су гледали како непрестано пролазе поред њих три певца који су појали. Свирач је из дубине груди дувао у извијени рог. Г. Бурнизијан је, у пуном орнату, певао оштрим гласом; он се клањао пред табернакулумом, дизао је и ширио руке. Лестибудоа је трчкарао по цркви са својом коштаном палицом; у близини налоња лежао је сандук између четири реда свећа. Шарла је нешто терало да устане и да их погаси.

Он се, међутим, трудио да буде побожан, да се преда нади на будући живот у коме ће се опет видети с њом. Замишљао је да је Ема отишла на пут, врло далеко, одавно. Али кад би помислио да је она ту у сандуку, да је свему крај, да ће је од-

нети у земљу, њега би обузела нека дивља, мрачна, очајна јарост. По кадшто му се чинило да не осећа ништа више; и он је уживао у овом стишавању свога бола, пребацујући себи да је без срца.

По плочама у цркви зачу се као оштар звук окованога штапа који је одмерено ударао по њима. Звук је долазио из дна и на једанпут престаде у једној споредној лађи. Један човек у грубом капуту мрке боје клече с муком. То је био Хиполит, момак из крчме код *Злашнога Лава*. Он беше метнуо своју нову ногу.

Један од певаца зађе по цркви за милостињу, и новац поче падати у сребрни тас.

— Та похитајте! Мени је тешко! узвикну Бовари и љутито му баци пет динара.

Певац му захвали дубоким поклоном.

Певању, клечању и устајању није било краја. Он се опомену да су једанпут, у прво време, заједно присуствовали служби, и да су стојали с друге стране, десно, поред зида. Звоно поново зазвони. Настаде кретање столица. Носачи подвукоше своје три мотке под сандук, и сви изиђоше из цркве.

На прагу апотеке појави се Јустин. Он на једанпут побеже унутра, блед, поводећи се.

Мештани беху изишли на прозоре, да виде спровод. Шарл је ишао напред, испршен. Он се усиљавао да не изгледа погружен, и лаким покретом главе поздрављао је оне који су излазили из споредних улица или врата и придруживали се спроводу.

Шест људи, по три са сваке стране, ишли су кратким кораком и мало задихани. Свештеници, певци и два детета у стихарима појали су De profundis; и њихови гласови разлегали су се пољем, час јачи час слабији. Они би се по кадшто изгубили на кривинама пута; али велики сребрн крст видео се непрестано између дрвета.

За њима су ишле жене, у црним огртачима са спуштеним кукуљачама; оне су носиле у руци дебелу упаљену свећу, и Шарл је осећао како га снага оставља под утицајем ових непрекидних молитава и свећа, овог отужног мириса воска и мантије. Свеж поветарац дувао је, раж и репа зеленили су се, капљице росе трепериле су покрај пута, на огради од трња. Свакојаки весели звуци разлегали су се пољем: клопарање кола која су у даљини јурила путем, кукурекање петла које се понављало, или топот ждребета које је бегало испод јабука. Чисто небо беше прошарано руменим облацима; плавичаст дим падао је на домове покривене кровином. Шарл је, у проласку, распознавао дворишта. Он се опомињао јутара као што је ово, кад је, пошто је обишао каквог болесника, излазио из дворишта и враћао се к њој.

Црна чоха, проткана сребрним сузама, дизала се с времена на време и откривала сандук. Заморени носачи успоравали су ход, и сандук је одмицао напред уз непрекидно посртање, као лађа на таласима.

Дођоше на гробље.

Људи се упутише даље, до једног места у трави где је била ископана рака.

Сви се окупише око ње; и док је свештеник говорио, црвена земља, избачена на ивицу гроба, ронила се на угловима, нечујно, непрекидно.

Затим, кад су четири конопца била размештена, положише на њих сандук. Шарл га је гледао како силази. Он је силазио све дубље.

Напослетку се зачу један потмуо удар; конопци уза шкрипу бише извучени. Тада Бурнизијан узе ашов који му је пружио Летибудоа, и својом левом руком, шкропећи у исти мах десном, снажно отиште лопату земље; шљунак паде на дрвени сандук, и зачу се она ужасна тутњава која нам се чини као одјек вечности.

Свештеник додаде шкропионик своме суседу. То беше г. Хоме. Он га озбиљно истресе, пружи га Шарлу који до колена загази у земљу, па је стаде обема рукама бацати, вичући: „Збогом!“ Он јој је слао пољупце, вукао се ка раци, да га заједно с њом прогута.

Они који су били око њега одведоше га; и он се убрзо умири, осећајући можда, као и сви остали, неко задовољство, што се ово једанпут свршило.

У повратку чича Руо мирно припали лулу, што се Хомеу, у души, учинило мало пристојно. Хоме шта више примети, да г. Бине није ни био, да је Тиваш „стругнуо“ после опела, и да је Теодор, бележников слуга, имао плав капут, „као да није могао наћи црн капут, кад је то обичај, до врага!“ И да би саопштио своје примедбе, он је ишао од једне гомилице до друге. Сви су оплакивали Емину смрт, а нарочито Лере, који није пропустио да дође на погреб.

— Сирота жена! Какав удар за њена мужа!

Апотекар је одговарао:

— Да није било мене, он би, верујте, учинио себи неко зло!

— Тако добра душа! Кад помислим, да сам је баш прошле суботе видео у своме дућану!

— Нисам имао времена, рече Хоме, да спремим неколико речи које бих изговорио на њену гробу.

Кад су дошли кући, Шарл се свуче, а чича Руо опет обуче своју плаву блузу. Она је била нова, и како је путем често брисао очи рукавима, она му је обојила лице; траг од суза оставио је био бразде на слоју прашине који га је прљао.

Шарлова мати била је с њима. Сви су троје ћутали. Напослетку чича уздахну:

— Опомињете ли се, зете, да сам долазио у Тот једанпут, баш кад сте били изгубили вашу прву

покојну. Онда сам вас тешио! Могао сам шта да кажем; али сад...

Он поново уздахну из дубине груди:

— Ах, ово ме је, видите, убило! Изгубио сам жену..., после сина..., па ето сад и кћер.

Он навали да се одмах врати у Берто, рекавши да не би могао заспати у овој кући. Чак не хтеде да види ни своју унуку.

— Не! не! то би ме одвећ растужило. Али пољубите је за мене! Збогом!... Ви сте добар човек! Ја ово нећу никад заборавити, рече он и удари се по нози, не бојте се! Ви ћете и у будуће добивати редовно ћурку.

Али кад се попео на косу, он се окрете, као што се некад окренуо на путу за Сен-Виктор, кад се растајао са Емом. Сеоски прозори блистали су се под косим зрацима сунца које је залазило. Он метну руку пред очи, и спази на хоризонту једно зидом ограђено место, на коме су се овде онде дизала дрвета као црни букети у белом камењу, затим настави пут, лаганим касом, јер му је кљусе храмало.

Шарл и његова мати, и ако су били уморни, остали су у вече врло дуго у разговору. Говорили су о минулим данима и о будућности. Она рече да ће се настанити у Йонвилу, да ће управљати кућом, и да се више неће раздвајати. Била је вешта и умиљата, радујући се у себи што ће поново задобити љубав које је толико година била лишена. Изби поноћ. Село је, као и обично, било немо; Шарл је био будан и непрестано је мислио на њу.

Родолф, који је, да би се разонодио, целога дана ловио по шуми, спавао је мирно на своме добру; Леон, у Руану, спавао је такођер.

Али је био неко који, у то доба, није спавао.

На гробу, између јела, једно дете клечало је и плакало: и његове груди, које је јецање раздирало, дрктале су у мраку, под притиском огро-

многа бола, блажег од месечине и дубљег од ноћи. На једанпут зашкрипа капија. То беше Летибудоа; дошао је био по ашов који је пре тога заборавио. Он познаде Јустина који је прескакао зид, и тако је био на чисто са злочинцем који му је крао кромпире.

XI

Сутрадан Шарл врати Берту кући. Она одмах упита где је мама. Одговорише јој да мама није код куће, и да ће јој донети играчака. Берта је помену више пута; напослетку је заборави. Веселост овога детета жалостила је Боварија, и он је морао да подноси још и несносне утехе апотекареве.

Новчана питања дођоше убрзо опет на ред, пошто је г. Лере поново почео подбадати свога пријатеља Венсара, и Шарл узе на себе обавезе за претеране суме; јер он ни пошто не хтеде пристати да се прода ма и најмањи предмет који је *њој* припадао. Његова се мати страшно једила. Он се наљути још више. Беше се сасвим променио. Она оде из куће.

Тада сваки покуша *да се користи*. Госпођица Ламперер захтевала је да јој се плате часови за шест месеца, ма да Ема никад ни један није имала (и поред оног исплаћеног рачуна који је она показала Боварију): то је био договор између њих две; књижар је захтевао претплату за три године; госпођа Роле захтевала је да јој се плати што је носила једно двадесет писама; и, како је Шарл замолио за објашњења, она је била толико пажљива да му одговори:

— Ништа вам не знам! То је било по њеним пословима.

После свакога дуга који је платио, Шарл је мислио да их нема више. Али су наилазили нови, и то непрестано.

Он се обрати за заосталу награду од некадашњих лекарских услуга, али му показаше писма која је његова жена писала. И он се мораде извињавати.

Фелисита је сад носила госпођине хаљине; не све, јер је он неке сачувао, и с времена на време разгледао их у соби за облачење, у коју се затварао. Фелисита је била готово њена раста, и кад би пошла из собе, Шарлу би се учинило да види Ему, па би узвикнуо:

— Ох! остани! остани!

Али, о Духовима, она побеже из Ионвила с Теодором, пошто је покрала све што је од Еминих хаљина остало.

Од прилике у то време имала је госпођа удова Дипи част да га извести „о венчању г. Леона Дипи, њена сина, бележника у Иветоу, с госпођицом Леокадијом Лебеф из Бондевила“. У честитци коју је послао, Шарл је поред осталога написао и ову реченицу:

„Како би се моја јадна жена радовала!“

Једнога дана, када се, тумарајући по кући без циља, попео и на таван, он осети под папучом смотуљак фине хартије. Он га отвори и прочита: „Имајте храбрости Ема! имајте храбрости! Ја нећу да унесрећим ваш живот“. То беше Родолфово писмо, које је било запало између сандука и ту остало, па га ветар, дувајући кроз тавански прозор, однео до врата. И Шарл остаде као окамењен на том истом месту на коме је некад Ема, у очајању и блећа од њега, хтела да умре. Он напослетку виде једно мало *Р* на дну друге стране. Ко ли је то био? Он се сети честих похода Родолфових, његова изненадног нестанка и непријатности коју је осећао, кад се после тога састао с њом, два три пута. Али пун поштовања тон у писму обману га.

— Можда су се волели платонски, рече он у себи.

У осталом, Шарл није био од оних људи који испитују ствари до дна; он се трже испред доказа, и његова неизвесна љубомора изгуби се у неизмерности његова бола.

Било би сасвим природно да је обожавају, помисли он. Сви су људи, зацело, жудели за њом. Она му се због тога учини још лепша; и у њему се појави стална, силна чежња, која је распаљивала његово очајање и којој није било граница, јер је била сад неостварљива.

Да би јој се допао, као да је још била у животу, он прими њене наклоности, њене идеје: купи себи лаковане чизме, уобичаји носити беле вратне мараме, поче мазати бркове и потписивати менице. Она га је кварила и са оне стране гроба.

Он би приморан да распрода сребрно посуђе, комад по комад, затим продаде намештај из сале. Све се собе мало по мало испразнише; али њена соба остала је као што је и била. Шарл је у њу улазио редовно после вечере. Привлачио је округли сто до ватре, и примицао *њену* наслоњачу. Затим је седао преко пута. Једна свећа горела је у једноме од позлаћених свећњака. Берта је, поред њега, осветљавала слике.

Јадноме човеку било је врло тешко, кад погледа Берту онако рђаво обучену, у ципелицама без врпаца, и у хаљиницама које су биле поцепане до кукова, јер се жена која их је служила није о њој ни мало бринула. Али Берта беше тако добра, тако мила, и њена мала глава нагињала се тако љупко, са оном лепом плавом косом која јој је падала на румене образе, да је Шарла обузимала нека неисказана милина, задовољство помешано с горчином, као оно рђаво начињена вина која миришу на смолу. Он јој је оправљао играчке, правио пајаце од круте хартије, или ушивао подрт трбух њених лутака. А ако би му поглед пао на корпу

за рад, на какву траку која се вукла по соби, или чак и на какву чиоду која је била запала у пукотину од стола, он би се замислио, и изгледао је тако тужан, да је и она постајала тужна као и он.

Сад им нико више није долазио; Јустин беше побегао у Руан, где је стао у једну бакалницу, а апотекарева су деца долазила Берти све ређе и ређе, пошто г. Хоме, с погледом на разлику у њихову друштвеном положају, није марио да се ранније пријатељство и даље одржава.

Слепац, кога он није могао излечити својом помадом, беше се вратио на косу Гијомове Шуме, где је причао путницима узалудан покушај апотекарев, тако да се Хоме, кад је ишао у варош, морао крити иза завеса на *Ласти*, да се не би срео с њим. Он га је мрзео из дна душе и, свога угледа ради, хотећи да га се опрости пошто пото, он употреби против њега мере, које су одавале дубину његова ума и опакост његове сујете. Пуних шест месеца могле су се, дакле, читати у *Руанској Светилници* овакве белешке:

„Свима путницима који путују у родне пределе Пикардије пао је без сумње у очи, на коси Гијомове Шуме, један несрећник са ужасним ранама на лицу. Он вам досађује, не да вам мира, и ударио је прави намет на путнике. Живимо ли ми још у оним страшним временима средњега века, када је скитницама било допуштено да по нашим јавним местима показују губу и гуке које су донели с крсташких похода?“

Или:

„И ако постоји закон против скитница, околине наших великих вароши и сад пустоше читаве чете просјака. Има их који иду и усамљени, и који можда нису најмање опасни. Шта мисле наши едили?“

Затим је Хоме измишљао приче:

„Јуче, на коси Гијомове Шуме, један плашљив коњ...“ И ту се причало о неком несрећном случају коме је био крив слепац.

Хоме се беше тако окомио, да слепца притворише. Али га пустише. Он поново поче своје, и Хоме поче такођер. Између њих настаде борба. Хоме изиђе као победилац, јер његов непријатељ би осуђен на вечити затвор у једном сиротињском дому.

Овај успех осмели га; и од тада није у срезу ни једно псето прегажено, ни једна шупа запаљена, ни једна жена истучена, а да он то није одмах изнео на јавност, вечито руковођен љубављу према напретку и мржњом према свештеницима. Он је чинио поређења између школа основних и школа поповских, на штету ових последњих, подсећао је на Вартоломејску Ноћ поводом једног кредита од сто динара који је одобрен цркви; износио је злоупотребе, пуштао стреле. То је био његов израз. Хоме је рушио; постао је опасан.

Међутим, границе новинарства биле су за њега сувише уске, и он убрзо осети потребу да напише књигу, дело! Он састави *Општу статистику ионвилског среза, с климатолошким посматрањима*, и статистика га одведе филозофији. Поче се бавити великим питањима: друштвеним проблемом, моралним васпитањем сиромашних редова, вештачким умножавањем риба, каучуком, железницом, итд. Напослетку се поче стидети што је обичан грађанин. Нагињао је *уметничком животу*, пушио је! Купио је две мале статуе у Помпадурину стилу, да украси своју салу.

Међутим, апотеку није напуштао; напротив! извештавао се о свима проналасцима; пратио је велики напредак чоколаде. Он је први донео у округ Доње-Сене *шо-ку* и *реваленцију*. Постао је одушевљени поборник хидро-електричних ланаца Пулвермахерових; један је и сâм носио; и, у вече,

кад би скинуо свој фланелски прсник, госпођа Хоме није могла да се надиви златној спирали под којом јој се муж губио; она је осећала удвојену љубав према том човеку који је био сав у ланцима као какав Скит, а диван као какав маг.

Њему су падале на ум лепе мисли односно Емина гроба. Најпре је предложио сломљен стуб са застором, затим пирамиду, па онда Вестин храм, неку врсту ротунде... или „гомилу рушевина“. И у свима својим плановима Хоме није ни за тренутак одустајао од жалосне врбе, коју је сматрао као обавезно знамење жалости.

Он и Шарл отпутоваше заједно у Руан, да виде надгробне споменике код једног каменоресца, — у друштву с једним сликарем, неким Вофриларем, који је био Бридуов пријатељ и који је целим путем збијао шалу. Напослетку, пошто је прегледао једно стотину цртежа, затражио предрачун и отишао у Руан још једанпут, Шарл се реши за музолеум, који ће са оба главна лица имати „анђела са угашеном буктињом у руци“.

Што се тиче натписа, Хомеу се ништа није учинило тако лепо као: Sta viator, и на томе се зауставио; он је дуго и дуго лупао главу, понављао непрестано: Sta viator... Напослетку нађе: amabilem conjugem calcas! што би усвојено.

Али чудновато, Бовари је почео Ему заборављати, и ако је непрестано мислио о њој; он је падао у очајање, осећајући како му се њена слика губи из памети, поред свег његова усиљавања да је задржи. Међутим, он је њу сањао сваку ноћ, и сан је био увек исти: прилазио јој је; али кад је хтео да је притисне на груди, она се распадала у његову загрљају.

Он је недељу дана улазио у цркву свако вече. Г. Бурнизијан му је шта више учинио две три походе, али га је после напустио. У осталом, све-

штеник је прелазио у нетрпељивост, у фанатизам, говорио је Хоме; он је грмео против духа савремености, и редовно сваких петнаест дана причао је, у својим придикама, о самртној борби Волтеровој који је, као што је познато, умро једући свој измет.

И ако је живео врло штедљиво, Бовари није могао никако да отплаћује своје старе дугове. Лере не пристаде да обнови ни једну меницу. Попис је био на прагу. Он се тада обрати својој матери, која му допусти да стави интабулацију на њено имање, пошто је сву кривицу свалила на Ему. У накнаду за ову жртву, она затражи један шал који је заостао иза пљачке Фелиситине. Шарл јој га не даде, и они се завадише.

Она учини прве кораке за измирење, предложивши му да узме к себи дете, да би јој било лакше у кући. Шарл пристаде. Али га у часу растанка издаде одважност. И тако између њих настаде прекид коначан, потпун.

Што су његове радости више нестајале, он се све више ограничавао на љубав према своме детету. Оно га је, међутим, бацало у бригу, јер је по кадшто кашљало и на образима добивало црвене печате.

Преко пута њега ширила се, напредна и весела, породица апотекарева, чијем је задовољству све на свету доприносило. Наполеон је помагао оцу у лабораторији, Аталија му је везла нову капу, Ирма је секла хартије за покривање слатка, а Франклин је изговарао на изуст Питагорину таблицу множења. Хоме је био најсрећнији отац, најзадовољнији човек.

Али не! Једна потајна тежња морила га је: Хоме је желео орден. Заслуга је имао довољно:

1. Што је за време колере показао безгранично пожртвовање; 2. што је издао, и то о свом трошку,

разна дела од опште користи, као што су... (и он је подсећао на своју расправу: *О јабуковачи, о њеној производњи и њену дејству;* затим на посматрања о лисној вашн, послата Академији: на своју статистику, па чак и на своју апотекарску тезу): и не рачунајући што је члан разних учених друштава (био је члан само једнога).

— Најзад, узвикну он, обрнувши се на пети, ако ни за шта друго, а оно зато, што сам се показао при толиким пожарима!

Тада Хоме поче нагињати власти. Он учини потајно г. начелнику велике услуге приликом избора. Напослетку се продаде, изгуби образ. Шта више, упути владаоцу једну молбу, у којој га је преклињао да му призна заслуге: називао га *наш добри краљ*, и упоредио га с Хенриком IV.

И свако јутро грабио је апотекар новине, не би ли нашао на своје одликовање: али њега не беше. Напослетку, не могући више издржати, он начини у својој башти једну леју у облику почасне легије, с језичком траве на горњем крају, да представља траку. Он се шетао око овог ордена, скрштених руку, премишљајући о глупости владе и о незахвалности људи.

Из поштовања, или из неког чулног уживања због кога је споро приступао својим истраживањима, Шарл не беше још отворио тајну фијоку од палисандрова стола, којим се Ема обично служила. Једнога дана, напослетку, он седе за тај сто, обрте кључ и гурну перо. Сва Леонова писма налазила су се ту. Сад више није могао сумњати. Он их прочита до последњега; претресе све кутове, све ормане, све фијоке, загледа иза зидова, јецајући, урлајући, као изван себе, као луд. Он нађе једну кутију и разби је ногом. Родолфова слика указа му се пред очима, у гомили испретураних љубавних писама.

Људи се зачудише његовој клонулости. Он није више излазио, није никога примао, чак није хтео ни да обилази своје болеснике. Тада се поче говорити *да се затвара да пије.*

По који пут, међутим, по неки љубопитљивац нагао би се преко баштенске ограде, и, зачуђен, спазио би овога човека у дугој бради, у прљаву оделу, дивљачна лица, како хода по башти и гласно плаче.

У вече, лети, он би повео са собом своју малу кћер и одвео је на гробље, одакле се враћао, кад падне ноћ, кад нигде у селу нема светлости сем код Бинеа.

Међутим, сласт његова бола беше непотпуна, јер око њега није било никога који би је осећао; и он је одлазио госпођи Лефрансоа, да би могао говорити *о њој*. Али га је крчмарица слушала једним увом, јер ни њој није било лако: г. Лере беше набавио кола за вожњу између Ионвила и Руана, а Хивер, који је био на гласу са своје умешности око разних набавака, захтеваше повишицу плате, претећи да ће стати у службу „код конкуренције“.

Једнога дана кад је био отишао у Аргеј, на пијацу, да прода коња, — последњи извор, — он се срете с Родолфом.

Они пребледеше, кад су угледали један другога. Родолф, који је само био послао своју карту, промуца у први мах неколико извињења, али се убрзо осмели и оде тако далеко са својом дрскошћу (било је врло топло; то је било месеца августа), да га позва да попију чашу пива у крчми.

Седећи према њему, с лактом на столу, он је грицкао цигару и разговарао, а Шарл је замишљено посматрао ово лице које је она волела. Њему се чинило да види у неколико њу. Био је удивљен. Желео би да је он тај човек.

Родолф је непрестано говорио о земљорадњи, о стоци, о ђубрењу, попуњавајући празним речима сваки прекид, за време кога се могла провући каква алузија. Шарл га није слушао; Родолф је то приметио, и у покретима његова лица читао је успомене које су се у њему будиле. Оно је мало по мало руменило, ноздрве су се живо шириле, усне су дрхтале; дође шта више један тренутак, када је Шарл, пун мрачнога гнева, непомично управио своје очи у Родолфа, који, обузет страхом, ућута. Али онај исти тужни умор убрзо се опет јави на Шарловом лицу:

— Не љутим се на вас, рече он.

Родолф не одговори ништа. Шарл наслони главу на руке, и слабим и мирним гласом у коме се огледао неизмеран бол настави:

— Не, не љутим се на вас више!

Он чак додаде једну дубоку реч, једину коју је икад изговорио:

— Тако је хтела судбина!

Родолфу, који је ту судбину водио, учини се овај човек сувише доброћудан према положају у коме се налазио, шта више смешан и по мало подао.

Сутра дан Шарл оде у хладник и седе на клупу. Зраци су пролазили кроз ограду; виново лишће оцртавало је своју сенку на јеску, јасмин је мирисао, небо је било плаво, шпанске муве зујале су око расцветалих кринова, а Шарл је тешко дисао, као младић под неодређеним љубавним осећајима који су распињали његово тужно срце.

У седам часова мала Берта, која га не беше видела цело после подне, дође, да га зове на вечеру.

Он је седео главом наслоњен на зид, очију затворених, уста отворених, а у рукама је држао дугачак прамен црне косе.

— Тата, хајде! рече она.

И, мислећи да хоће да се игра с њом, она га лагано гурну. Он паде не земљу. Беше мртав.

Тридесет и шест часова после тога, на позив апотекарев, дојури г. Каниве. Он изврши секцију и не нађе ништа.

Кад је све било распродато, претекло је дванаест динара и седамдесет и пет пара, чиме је плаћен пут госпођице Бовари до њене бабе. Добра жена умре те исте године; и како је чича Руо био узет, Берту прими к себи једна тетка. Она је сирота, и шаље је у једну предионицу памука, да би имала од чега живети.

Од смрти Боваријеве три су се лекара променила у Ионвилу, и ни један се није могао одржати. Г. Хоме их је све редом потукао. Он има огромну клијентелу; власт га штеди и јавно мњење штити.

Ту скоро добио је орден.